

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1999

941/949

120000042,1

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1999 **1** letnik 53

ZČ, Ljubljana, 53, 1999, številka 1 (114), strani 1–144 in I–IV

ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 53
LETO 1999

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Štiplovshek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 7. 1999.

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), mag. Niko Hudelja (nemščina), mag. Barbara Zlobec (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 241-1200, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Letna naročnina: za leto/letnik 1999: za nečlane in ustanove 6400 SIT, za društvene člane 4600 SIT, za društvene člane-upokojenece 3450 SIT, za društvene člane-študente 2300 SIT.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1600 SIT** (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (46 USD), za posameznike 55 DEM (34 USD) in za študente 35 DEM (22 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti.
Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133- 27620-10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, januar 2000

Naklada: 1900 izvodov

KAZALO – CONTENTS

IN MEMORIAM

- Prof.dr. Ferdo Gestrin (8.10.1916 – 9.4.1999) (Vasilij Melik) 5–7
 Ferdo Gestrin (8. oktober 1916 – 9. april 1999) (Rajko Bratož) 8–10

RAZPRAVE – STUDIES

- Barbara Zlobec, Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu : Od Hekataja do Plinija starejšega 11–32
 Ancient Geographer's Reports about Northern Mediterranean : From Hecataeus to Pliny the Elder
- Andrej Pančur, Oderušstvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja 33–55
 Usury in Slovenia in the Second Half of the 19th Century
- Darko Friš, Pisma Wencla Šolarja O.S.B. iz Amerike (1895–1911) : »Dragi domači, vem da precej težko čakate na moje pismo« 57–70
 Letters of Wencel Šolar O.S.B. from America (1895–1911) : »Dear Family, I Know That You Are Anxiously Awaiting My Letter«
- Jurij Perovšek, Slovenci in država SHS leta 1918 71–79
 Slovenes and the State of SHS (of Slovenes, Croats, and Serbs) in the Year 1918
- Dragan Potočnik, Pevska društva v Mariboru 1918–1941 81–99
 Maribor Singing Societies Between 1918 and 1941

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

- Nekaj pomislekov glede tez o starejšem slovenskem izseljenstvu (Marjan Drnovšek) 101–106
 Some Objections Concerning Theses on Earlier Slovene Emigration
- The Importance of Being Pleterski (Igor Grdina) 106–110
- Za zaključek (Peter Štih) 110
 In Lieu of Conclusion

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Dr. Jaromir Beran – devetdesetletnik (Janez Kranjc) 111–114
 Dr Jaromir Beran – Nonagenarian
- Ob sedemdesetletnici Eme Umek (Marija Oblak-Čarni) 114–116
 On the Occasion of Ema Umek's 70th Birthday

INSTITUCIJE – INSTITUTIONS

- Mednarodni inštitut arhivskih znanosti pri Pokrajinskem arhivu Maribor (Marijan Gerdej) 117–118
 International Archival Institute of the Maribor Provincial Archives

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA,
SOCIETY EVENTS

- Simpozij »150 let slovenskih narodnih programov«, *Ljubljana, 12. december 1998*
(Jurij Perovšek) 119–121
Symposium on »150 Years of Slovene National Programs«, *Ljubljana, December*
12, 1998
- Spominski večer v Tolminski muzejski zbirki, *Tolmin, 15. januar 1999* (Damjana
Fortunat Černilogar) 121–122
Memorial Evening in the Museum of Tolmin, *Tolmin, January 15, 1999*

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Gestrinov zbornik (Janez Mlinar) 123–128
- Annales 10 in 11/’97 (Letnik VII.). Anali za istrske in mediteranske študije – Annali di
Studi istriani e mediterranei (Avgust Lešnik) 128–130
- Dve domovini – Two Homelands. Razprave o izseljenstvu – Migration Studies, 9
(Milan Likič Guček) 131–132
- Jacques Le Goff, Intelektualci v srednjem veku (Marko Zajc) 133–135
- Rainer A. Müller, Geschichte der Universität. Von der mittelalterlichen Universitas zur
deutschen Hochschule (Jože Maček) 135–137
- Eva Holz, Henrik Costa : Ljubljanski kongres 1821 (Olga Janša Zorn) 137–139
- Mirjana Kontestabile Rovis, Virgilij Šček : Poslanec v rimskem parlamentu : Popis
fonda (Metka Gombač) 139–140
- Françoise Zonabend, Dolgi spomin – časi in zgodovine v vasi (Maja Ilich) 140–142

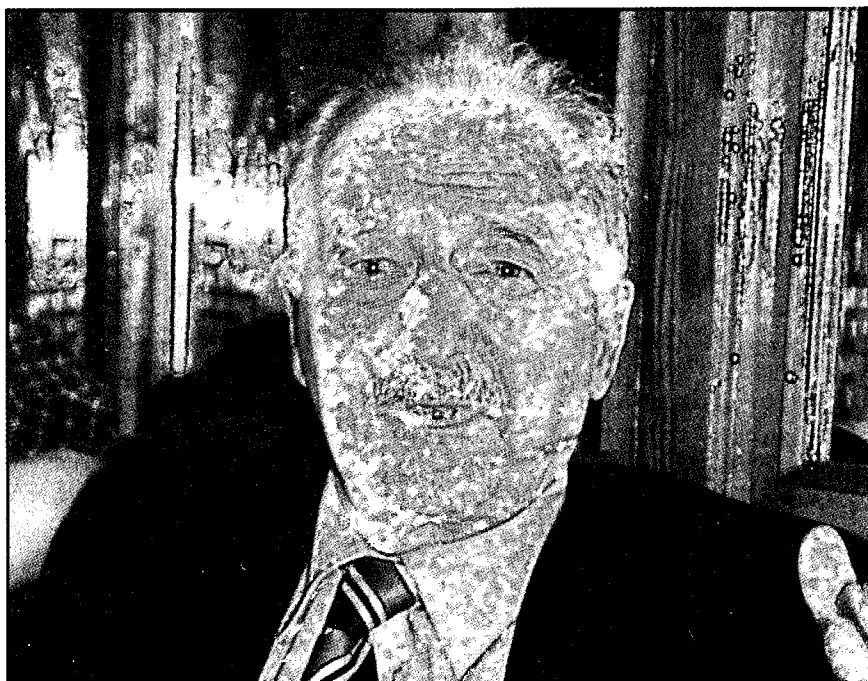
OBVESTILA – INFORMATION

- Obvestilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Stane Granda) 143
A Notice of the Historical Association of Slovenia
- Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar) 143–144
Informations on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review

IZVLEČKI – ABSTRACTS

- Izvlečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 53, 1999, 1 (114) I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 53,
1999, 1 (114)

IN MEMORIAM

Prof.dr. Ferdo Gestrin**(8.10.1916 – 9.4.1999)**

Pred desetimi dnevi¹ umrli akademik, zaslužni profesor dr. Ferdo Gestrin je bil velik slovenski zgodovinar, največji po svojih odkritjih gospodarskega razvoja in migracij fevdalnega časa in zgodnjega kapitalizma.

Ferdo Gestrin se je rodil prav sredi prve svetovne vojne, v nedeljo 8. oktobra 1916, šest tednov pred smrtjo cesarja Franca Jožefa, kot sin krojaškega mojstra iz ugledne obrtniške družine na ljubljanskih Poljanah.

Začetno družinsko blagostanje je propadlo; sledila je težka mladost, ki jo je sam pretresljivo opisal pred leti v radiu in *Zgodovinskem časopisu*. Samo njegovi izredni volji in upornosti je pripisati, da je šel v višjo gimnazijo. Ob boljših finančnih razmerah bi potem študiral medicino, tako pa se je zadovoljil z zgodovino in diplomiral junija 1940. Vojna ga je zajela, ko je služil vojaški rok v Sarajevu in ga vrgla v Nemčijo v vojno ujetništvo.

¹ Govor na žalni seji oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 19.4.1999.

Po vojni je najprej učil na poljanski in klasični gimnaziji ter na učiteljskišči, potem pa je bil republiški inšpektor za zgodovino. Julija 1946 je izšel njegov prvi, z inicialkami podpisani članek – prispevek k boju za meje. Leta 1950 je začel honorarno predavati slovensko zgodovino na višji pedagoški šoli.

Peti letnik *Zgodovinskega časopisa*, ki je izšel avgusta 1952, je objavil prvo njegovo znanstveno razpravo, ki postavlja podelitev mestnih pravic Ljubljani v poletje 1220, kažejo pa na to ljubljanski novci z napisom civitas. Marca 1959 je Gestrin kot asistent prišel na naš oddelek za zgodovino, kjer je potem ostal skoraj četrto stoletja, dokler ni odšel v pokoj. Oktobra 1960 je doktoriral, nato pa je bil izvoljen za docenta za občo zgodovino srednjega veka. Postal je tretji nosilec te katedre, ki sta jo pred njim zasedala Ljudmil Hauptmann (1920–26) in Milko Kos (1926–65). Večino leta 1961 je prebil na izpopolnjevanju pri znamenitem profesorju Braudelu v Parizu. S tem je sledil Meliti Pivec-Steje, Milku Kosu in Franu Zwitterju, ki so pred njim okušali kvaliteto francoske šole. Zwitter in Gestrin pa imata še eno presenetljivo podobnost, oba sta bila rojena meseca oktobra, oba sta umrla aprila, oba sta bila stara 82 let in pol. Gestrinova docentska doba je trajala samo dve leti, saj je bil že novembra 1962 izvoljen za izrednega profesorja, devet let pozneje pa je postal redni profesor (1971). Sorazmerno zgodaj, v starosti 67 let, se je odločil oditi v pokoj. Istega leta 1983 je postal izredni član slovenske akademije, štiri leta zatem pa redni član (1987).

Časovno prvo področje Gestrinovega dela so bili šolski učbeniki in pregledne zgodovine našega 19. stoletja. Glavno delo te vrste je bila *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*, ki sva jo skupaj napisala, skupaj v prav dobesednem pomenu besede. Dobivala sva se enkrat ali dvakrat na teden in na podlagi tega, kar je vsak zase pripravil, skupaj sestavljala besedilo, ki je bilo dostikrat rezultat burnih diskusij. Ta knjiga, tako imenovani *Gestrin-Melik*, je izšla leta 1966, potem pa je z malenkostnimi spremembami prešla tudi v *Zgodovino Slovencev* Cankarjeve založbe leta 1979.

Drugo področje Gestrinovega dela je uvajala disertacija *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ko je bila 14. oktobra 1960 njena obramba, smo vsi navzoči čutili, da te trgovine tudi komisija ni skoraj nič poznala in da bi Gestrin na postavljena vprašanja lahko odgovarjal kakor bi hotel, ne da bi ga mogel kdo popravljati.

Izsledki, posledica sistematičnega in poglobljenega študija arhivov v Ljubljani, na Reki, v Piranu, Kopru in drugod, so bili vsem novi. Glavna smer trgovskega prometa na Slovenskem je segala do turške meje, do Dunaja, Prage in južnonemških mest, pa na obe obali Jadranskega morja, do Dubrovnika in Kotora ter do Barija in Brindisija.

Kmečka trgovina je neprestano naraščala. Za pariške *Anale* je napisal Gestrin pregled gospodarstva in družbe Slovenije v 16. stoletju (1962). Leta 1972 so izšle *Mitinske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, 5. knjiga *Virov za zgodovino Slovencev*, z obsežnim komentarjem, obsežno delo skoraj 500 strani.

V knjigi *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem* (1991), ki je izšla pred osmimi leti, je Gestrin poudaril, da je 16. stoletje treba šteti za eno pomembnejših obdobij slovenske zgodovine. »V tem času so se Slovenci močneje povezali z evropskim prostorom, bili so vsaj deloma odprti za idejne tokove tedanjega časa, pa tudi za kulturno in gospodarsko dogajanje v njem, jih sprejemali in prilagajali.«

Posebno področje Gestrinovih raziskovanj so stiki z italijansko obalo Jadranskega morja. V *Zgodovinskem časopisu* 1964 je napisal o tem prvo kratko poročilo o arhivskih ustanovah v Markah in o njihovem bogatem arhivskem gradivu ter opozoril, da se del tega gradiva nanaša tudi na naše ozemlje in ga »nihče v našem zgodovinoisju niti na splošno ne pozna«. S tem se je začelo četrtoletno obiskovanje in zbiranje gradiva v mnogih italijanskih arhivih in knjižnicah od severa do juga, v katerih je prebil, kakor je zapisal, »skoraj tri leta življenja«.

V italijansko-jugoslovanski zgodovinski komisiji je bil Gestrin izredno delaven; leta 1978 je organiziral zasedanje s temo *Migracije Slovanov v Italijo*.

Rezultate svojih raziskovanj je Gestrin strnil v knjigi *Slovenske migracije v Italijo*, ki je izšla lansko leto pri Slovenski matici. Naštel je tri obdobja migracij: v zgodnjem srednjem veku vojake in koloniste, ki so svojevoljno in prisilno prišli v Italijo – potem prisilne migracije v obliki suženjstva, nato pa od 14. stoletja naprej množično prehajanje priseljencev, ki je doseglo vrhunec v 15. in 16. stoletju. Ozemlje izseljevanja je bilo zelo veliko, segalo je od izliva Soče do izliva Bojane, od Mure, Drave in Donave do morja. Pokazalo se je, da usmerjenost gospodarskega in kulturnega življenja slovenskih dežel ni bila vezana samo na južnonemške dežele ampak tudi na Italijo.

Gestrin se je prvi v našem zgodovinoisju začel ukvarjati z zgodovino pomorstva in je vplival na nastanek pomorskega muzeja v Piranu. Njegovo raziskovanje gospodarske zgodovine je dalo tudi pomembne teoretične in metodološke rezultate.

Na zborovanju zgodovinarjev v Celju 1982 je imel uvodni referat o pogledih na gospodarsko zgodovino v našem zgodovinoisju, v knjigi o pomorstvu srednjeveškega Pirana pa je dal zelo lepo in izčrpno analizo tedanjih trgovskih družb.

V delu s študenti je uporabljal zanimive metode. Tako je leta 1976/1977 nastala pri seminarskem delu ob 23 študentih posebna razprava o trgovanju naših mornarjev v Angliji leta 1504 in bila objavljena v *Zgodovinskem časopisu*.

Nekoliko nenavadna za srednjeveškega zgodovinarja je bila Gestrinova povezanost z najnovejšim obdobjem, s časom druge svetovne vojne – to povezanost nam kaže zlasti knjiga *Svet pod Krimom*, ki je izšla leta 1993.

Zelo veliko je Gestrin dal krajevni zgodovini. Zajel je krajša ali daljša obdobja razvoja Ljubljane, Trsta, Radovljice, Bleda, Kamnika, srednjeveškega Otoka, Gutenwerda in še drugih krajev ter predelov.

V svojem delu je bil izredno ploden. Njegovo delo pa je odlikovala posebnost, da se je loteval problemov, ki so bili dotlej le malo ali nič raziskani, tako da so večinoma dajali povsem nove podatke in odpirali nove smeri. Razen v zgodovinski znanosti je delal Gestrin v najrazličnejših organizacijah, v sindikatih, na Taboru, pri Slovenski matici, Zgodovinskem društvu in njegovih časopisih, v arhivskem društvu, na fakulteti, v ZRC. Mnogokje so ga zaradi njegove domiselnosti in praktičnosti angažirali v kritičnih časih, recimo v finančnih ali drugačnih težavah.

Za svoje veliko in vsestransko delo je dobil Ferdo Gestrin nekaj priznanj, nagrad in odlikovanj, zaslužil bi jih še več. Naj omenim samo častno članstvo Zgodovinskega društva Ljubljana in Slovenske matice, naziv cavaliere ufficiale Republike Italije, srebrni častni znak svobode Republike Slovenije ob svoji osemdesetletnici, zdi pa se mi, da je bil najbolj vesel *Gestrinovega zbornika* z več kot 40 prispevki prijateljev, sodelavcev, rojakov in inozemcev, kolegov ter nekdanjih študentov; zbornik je bil pred dobrim mesecem predstavljen na akademiji.

Gestrin je bil prvi med pomembnejšimi slovenskimi zgodovinarji, ki se je ukvarjal s športom in je imel smisel za tehnične in praktične stvari. Živel je zdravo in zmerno, žal pa ga to ni obvarovalo hujših težav pred 14 leti, pa zdaj nenadne smrti.

Ko se poslavljamo od njega na žalnih sejah, se zavedamo, kako veliko nam je dal, starejšim in mlajšim, kot znanstvenik in kot profesor, kot prijatelj in kolega ter kot človek. Velik je v svojih delih, velik bo v našem spominu.

Vasilij Melik

Ferdo Gestrin

(8. oktober 1916 – 9. april 1999)

V petek, 9. aprila, je smrt iztrgala iz naših vrst¹ akademika Ferda Gestrina, potem ko je dopolnil 82 let in 6 mesecev. Nestor slovenskih zgodovinarjev, rojen 8. oktobra 1916, je umrl kot zadnji v generaciji slovenskih medievistov evropskega formata, ki so odšli od nas v zadnjih letih, rojeni pa so bili med prvo svetovno vojno ali kmalu po njej. Pomlad 1995 nam je vzela akademika Boga Grafenauerja, pomlad 1996 pa akademika Sergija Vilfana.

Dovolite mi, da na kratko predstavim življenje in delo pokojnika ter nato spominski govor sklenem z nekaj osebnimi opažanji.

Akademik Ferdo Gestrin je zrasel in dozorel v težkih družinskih in socialnih razmerah v predvojni Ljubljani, dosegel z veliko mladostno zagnanostjo in vztrajnostjo najprej leta 1935 maturo in leta 1940 diplomu iz zgodovine in geografije na ljubljanski Filozofski fakulteti, na tedaj številčno majhnem, vendar z ozirom na kadrovsko zasedbo odličnem zgodovinskem oddelku. Njegovi učitelji in mentorji so bili Milko Kos, Nikola Radojčić, Balduin Saria in Fran Zwitter. Po težkih medvojnih letih, ki mu niso prizanašala, saj so mu prinesla med drugim tudi ujetništvo in prisilno delo, je bil v povojnih letih – kot delovne energije in vedoželjnosti polni tridesetletnik – najprej gimnazijski profesor, nato predavatelj na Višji pedagoški šoli, ob koncu petdesetih let pa je prišel na univerzo, kjer je izredno hitro napredoval. Leta 1959 je postal asistent, leto zatem, po doktoratu iz zgodovinskih znanosti, docent, dve leti nato – vmes pade tudi specializacija v Parizu pri prof. Braudelu 1961 in objava študije v prestižnih pariških *Annales* (17, 1962, 663–690) – izredni profesor, 1971 pa redni profesor za zgodovino srednjega veka. Štiriindvajsetletno delo univerzitetnega učitelja za zgodovino srednjega veka je formalno sklenil z upokojitvijo leta 1983, poudarjam formalno, saj je na Oddelek za zgodovino na fakulteti redno prihajal do konca (zadnjič je obiskal oddelek nekaj dni pred smrtjo), v tem času kot mentor in somentor sodeloval v magistrskem in doktorskem študiju številnih mladih zgodovinarjev, ki so se posvetili zgodovini srednjega in novega veka. Glede na obdobje je kronološko najpoznejše njegovo mentorstvo pri disertaciji o Ilirskih provincah, ubranjeni leta 1993, v komisiji pri obrambi disertacije pa je nazadnje sodeloval decembra 1998. Člani oddelka, ki se ukvarjamo z zgodovinskimi obdobji, ki niso bila osrednja tema pokojnikovih raziskav, smo bili v prijetnem razgovoru pogosto deležni njegove prijazne besede, dobronamernega nasveta ali duhovitega dovtipa.

Kot vrhunski strokovnjak za zgodovino srednjega in novega veka je postal Ferdo Gestrin leta 1983 izredni (oz. po tedanji oznaki »dopisni«) in v letu 1987 redni član Slovenske akademije znanost in umetnosti.

Znanstveno delo akademika Gestrina je zelo raznovrstno, saj sega od antike do moderne zgodovine, in je izredno obsežno: v dvainpetdesetletnem obdobju, od 1946 do 1998, je bilo objavljenih okrog 350 bibliografskih enot (knjig, razprav, člankov, recenzij, učbenikov, strokovnih zapisov itd.), med katerimi je več kot dvajset samostojnih knjižnih objav. Če izpustimo njegovo ukvarjanje z antiko (nekaj prispevkov in recenzij) in z zgodovino 19. in 20. stoletja (za vsako od teh obdobij je napisal več razprav in knjižne monografske objave), naj izpostavimo najpomembnejše rezultate njegovega dela, ki se nanašajo na srednji in zgodnji novi vek. S temi raziskavami je postal akademik Gestrin vodilni slovenski strokovnjak za gospodarsko in socialno zgodovino z velikim mednarodnim ugledom, za posamezne tematske sklope pa tudi vodilni raziskovalec v mednarodnem okviru.

¹ Govor na žalni seji Slovenske akademije znanosti in umetnosti 13. aprila 1999.

Pionirske po pomenu so Gestrinove raziskave, ki jih je začel z doktorsko disertacijo z naslovom (v objavljeni knjižni obliki) *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do 16. stoletja* (Ljubljana 1965). V tem delu je s pritegnitvijo dotlej neizrabljenega ali prav malo upoštevanega arhivskega gradiva prišel do pomembnih rezultatov: odkril je velik obseg trgovskih in migracijskih povezav med današnjim slovenskim prostorom in Italijo, zlasti z italijanskimi mesti ob vzhodni jadranski obali (predvsem v Markah). V nasprotju s pred tem prevladujočim mnenjem, da so bile slovenske dežele izrazito usmerjene proti nemškemu prostoru, je zanesljivo dokazal velik pomen in intenzivnost zvez z italijanskim svetom in s sredozemskim prostorom sploh. Vztrajno zbiranje gradiva v vrsti arhivov v Italiji je bilo, če sodim po tem, kar je sam večkrat izpovedal med vrsticami ali v ožjem krogu tudi neposredno, pravzaprav znanstveni asketizem svoje vrste, ki je temeljil na občudovanja vrednem znanstvenem erosu. Rezultati tega življenjskega npora so zelo pomembni, saj so v naši zgodovinski vedi izvirni, zanesljivi in v strokovnih krogih doma ter v svetu splošno priznani.

Gestrinove tovrstne raziskave so se tematsko, metodološko in časovno vse bolj širile: zajele so (1) edicije virov s historičnimi študijami (*Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1972), (2) študije o oblikah, organizaciji, obsegu in pomenu srednjeveške trgovine, (3) študije o pomorstvu srednjeveškega Pirana (*Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, Ljubljana 1978), (4) raziskave o pomenu in obsegu kmečke trgovine v zgodnjem novem veku med današnjimi slovenskimi deželami (oz. tudi širše srednjim Podonavjem) in Italijo, (5) študije o zgodnjih oblikah kapitalističnega gospodarstva (*Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, Ljubljana 1991). Kot vrh raziskav gospodarske in socialne zgodovine, ki pa sežejo na področje migracijskih in prozopografskih študij, naj navedem Gestrinovo zadnjo knjižno objavo, *Slovenske migracije v Italijo* (Ljubljana 1998). V monografiji srednjega obsega je na sintetičen način združeno ogromno delo, izjemno znanje, ki je sad četrstoletnega zbiranja gradiva v italijanskih arhivih in knjižnicah. Delo, ki po moji sodbi pomeni krono Gestrinovega opusa, odpira novo temeljno znanje na področju zgodovinskih procesov srednjega in novega veka v prostoru zahodnega Balkana in Italije, procesov, ki so bili pred temi raziskavami malo poznani, če pa so že bili v strokovnih krogih opaženi, so bili v zgodovinski zavesti malo navzoči in upoštevanji. Gre za pionirsko analizo in obenem odlično in zanesljivo sintezo, ki bi vsekakor zaslužila celostno objavo tudi v italijanščini.

Ne bom se spuščal v predstavitev drugih, tudi pomembnih področij pokojnikovega ustvarjanja: vrsta Gestrinovih študij se nanaša na različna področja krajevne zgodovine, veliko delo je pokojni opravil na področju šolske zgodovine, pomembno je bilo njegovo organizacijsko delo v zgodovinski stroki, v univerzitetnih forumih, v raziskovalnih ustanovah itd. Zgodovinska stroka in institucije, v katerih je Gestrin deloval, so se mu zasluženo oddolžili za veliko in dobro opravljeno delo. Gestrin je prejel vrsto visokih priznanj za znanstveno, pedagoško in organizacijsko delo, po svojih rezultatih pa je najbolj trajno priznanje pred kratkim izdani *Gestrinov zbornik* (Ljubljana 1999), poklon učencev in prijateljev dragemu univerzitetnemu učitelju, kolegu ali prijatelju. Predstavitev vsebine in oceno pomena pokojnikovega dela je zgodovinska stroka v določeni meri že opravila, če sodimo po neredkih zapisih ob pokojnikovih jubilejih in priznanjih, ki jih je bil deležen (gl. zlasti V. Melik, ZČ 30, 1976, 255–261; I. Voje, ZČ 40, 1986, 479–485; D. Kos, ZČ 50, 1996, 327–332 oz. *Gestrinov zbornik* 13–17; pokojnikova bibliografija, ki so jo pripravili O. Janša Zorn, N. Stergar in D. Samec, prav tam, 25–44). Mnogi vidiki njegovega dela pa bodo prvič ali bolj kot doslej opaženi šele čez čas, kar je tudi sicer pravilo pri znanstvenikih velikega formata, zlasti pri osrednjih temah pokojnikovih raziskav, kot so gospodarska in socialna zgodovina poznega srednjega in zgodnjega novega veka ter stiki zahodnega Balkana in

srednjega Podonavja z Italijo v tem času (trgovina, migracije). Prepričan sem, da bodo ne le pokojnikovi učenci, temveč tudi zgodovinarji prihodnjih generacij s pridom posegali po teh delih.

Kot Gestrinov študent v prvi polovici sedemdesetih let, nato kot mlajši zgodovinar starejših obdobj, ki mu je bil pokojni vseskozi naklonjen, končno kot njegov eno generacijo mlajši kolega v oddelku za zgodovinske vede I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti, naj si dovolim nekaj osebnih opažanj, ki gredo mimo kratko predstavljenega Gestrinovega znanstvenega, pedagoškega in organizacijskega dela.

Akademik Gestrin je bil zelo prodoren, oster mislec in odličen opazovalec razvoja naše zgodovinske stroke v celoti. Tiste, ki smo se večkrat srečevali z njim, je kot osemdesetletnik, to je v zadnjem obdobju, očaral s svežimi idejami, domiselnimi predlogi za reševanje tudi zapletenih vprašanj, z brezhibno zbranostjo pri nastopih, pri izražanju tudi najbolj zapletenih miselnih zvez. Kot zrel znanstvenik z velikimi izkušnjami je dal vrsto odličnih predlogov v času priprav na mednarodno konferenco, ki smo jo imeli zadnje jesen (»Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo«, Ljubljana, sept. 1998). Od svojih sogovornikov je ne le pričakoval, temveč kar terjal odkrito besedo; po izidu svoje zadnje knjige me je prosil za kritično mnenje, pri čemer me je opozoril, da pričakuje predloge za izboljšave, opozorilo na morebitne napake, nikakor pa ne želi hvale, saj je izražanje komplimentov štel za neproduktivno početje. Pri delu oddelka za zgodovinske vede in I. razreda SAZU je bil vseskozi zelo aktiven, zato ga je razred predlagal za kandidata za člana predsedstva te ustanove v naslednjem mandatnem obdobju.

Pred mesecem dni je v zbornični dvorani SAZU, ob predstavitvi njemu posvečenega zbornika, po zahvali avtorjem in urednikom knjige, nastopil z improviziranim, vendar odličnim in po vsebini tako rekoč programskim govorom, v katerem je opozoril na pravo in najbolj smiselno razvojno pot zgodovinske stroke pri nas. Po njegovi oceni so potenciali zgodovinske stroke pri nas tako veliki, da je nastopil čas za največje in najbolj zahtevne podvige, kot so velike znanstvene sinteze in obravnavanje velikih tem. Mislim, da je imel prav, in prepričan sem, da so moji kolegi enakega mnenja.

Če si priključim v spomin podobo akademika Gestrina v zadnjih mesecih, tudi v zadnjih tednih ali kar zadnjem tednu, ko je v svojih nastopih, v živahni, iskrivi in z izvirnimi domislicami popestrjeni diskusiji izžareval vitalnost, elastičnost misli, duhovitost, tako kot v svojih najboljših časih, moram reči, da me je smrt dragega akademika Gestrina ne le prizadela in potrla, temveč tudi presenetila, saj si še pred tednom dni ne bi mogel predstavljati, da se kaj takega lahko pripeti sicer ne več mlademu, vendar tako vitalnemu in v najboljšem smislu radoživemu človeku.

Dragega akademika Gestrina ni več med nami. Zgodovinska stroka se bo najbolj primerno oddolžila njegovemu spominu, če bo v prihodnjih letih uresničila vsaj del tistih nalog, ki jih je pokojni v svoji viziji videl kot najbolj smiselne ter uresničljive, in če bo nadaljevala raziskovalno pot, ki jo je utrl naš dragi profesor.

Rajko Bratož

Barbara Zlobec

Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu

Od Hekataja do Plinija starejšega¹

Preučevanju virov za severni Jadran so v zadnjem dvajsetletju² posvetili veliko pozornosti zlasti italijanski in hrvaški zgodovinarji; naj omenimo npr. izčrpna dela Clizie Voltan in Vanne Vedaldi Iasbez za *X regio*, Mateta Križmana za Istro in Mithada Kozličiča za celotno obalno območje bivše Jugoslavije.³ Pomenljivo je, da so se avtorji v vseh primerih odločili za obravnavo virov, ki se nanašajo izključno ali na vzhodno ali na zahodno obalo Jadrana; taka ločitev je nedvomno odraz današnjih političnih mej, saj v antiki niso čutili tovrstne stroge delitve med vzhodnim in zahodnim Jadranom.⁴

V slovenščini še ne obstaja sistematičen pregled virov za to območje; pričujoča razprava sicer ne bo zapolnila te vrzeli, saj zaradi obširnosti snovi posamezni viri ne bodo obravnavani monografsko, pač pa ima cilj nuditi temeljne bibliografske informacije in splošni vpogled v pomembnejša besedila, ki jim je dodan prevod in krajši zgodovinski okvir. Razprava se osredotoča na zemljepisne vire, medtem ko bodo zgodovinski le omenjeni, saj bi bila njihova analiza mogoča le v veliko obsežnejšem prikazu.

Viri za severno Jadransko morje, ki so se ohranili v celoti ali v fragmentarni obliki, so izrazito heterogeni: posredujejo nam mitografsko, zgodovinsko, praktično topografsko ali obče zemljepisno gradivo, ki pa ne zadostuje, da bi si v polni meri ustvarili vtis zgodovinske kontinuitete ali razvoja, ki ga je to področje kot križišče kultur doživljalo v

¹ Razprava povzema rezultate avtoričine magistrske naloge z naslovom *Jadransko morje v Lukanovem epu »Pharsalia«* (Ljubljana–Trst 1998), zlasti poglavja *Viri za severno Jadransko morje* (str. 135 isl.), ki je zasnovano kot zgodovinsko-zemljepisni okvir pri preučevanju Lukanovega opisovanja tega prostora. Posebna zahvala gre prof.dr. Rajku Bratožu za nasvete in pomoč med nastajanjem tako magistrskega dela kot pričujočega članka.

² Bogat bibliografski pregled za dvajsetletje 1975–1995, zlasti za arheološka, pa tudi za zgodovinska vprašanja, nudi revija *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, prim.: *Dix ans des recherches (1975–1985) sur l'Adriatique antique (IIIe siècle av. J.-C. – Ier siècle ap. J.-C.)*, I: »MEFRA« XCIX (1987), str. 353–479, II: »MEFRA« C (1988), str. 983–1088; *Chronique bibliographique – Recherches sur l'Adriatique antique II (1986–1990)*, »MEFRA« CV (1993), str. 303–417 in 1015–1122; Y. Marion – F. Tassaux, *Chronique bibliographique – Recherches sur l'Adriatique antique III (1991–1995)*, »MEFRA« CIX (1997), str. 263–415 in 855–985.

³ Delo Clizie Voltan vsebuje širši izbor virov od začetkov do Strabona (drugi del, ki naj bi vseboval vire do pozne antike, še ni izšel), s prevodom in krajšim komentarjem (*Le fonti letterarie della Venetia et Histria. I: Da Omero a Strabone*, »Memorie dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Cl. di sc. mor., lett. ed arti« XLII, Venezia 1989). Tržaška raziskovalka Vanna Vedaldi Iasbez se je omejila na vire, ki vsebujejo toponime, in jih opremila s poglobljeno bibliografijo (*La Venetia orientale e l'Histria: le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero romano d'Occidente*, Roma 1994). Mate Križman je analiziral vire za Istro in oskrbel tudi prevod ter komentar (*Antička svjedočanstva o Istri*, Pula–Rijeka 1979). Kozličičevo delo je poglobljena analiza virov za celotno Dalmacijo, ki pa jih avtor ne citira v originalu, z izčrpno bibliografijo tako za starejšo kot za novejšo literaturo (*Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1996). Vredna omemba je še izdaja Marina Zaninovića, ki je številne prispevke svojega bogatega opusa zbral v delu *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996.

⁴ K premostitvi take delitve, sicer za dobo grške kolonizacije, je spodbujal že L. Braccisi v predgovoru dela *Grecità adriatica. Un capitolo della colonizzazione greca in Occidente*, Bologna 1971, str. VIII.

svoji zapleteni zgodovini. Poleg tega noben antični avtor, z izjemo Strabona in zlasti Plinija Starejšega, ni posvetil specifične pozornosti tej pokrajini,⁵ čeprav je bila strateško zelo pomembna. Na tem področju ni zaslediti niti kake specifične krajevne literarne produkcije, kljub temu, da so iz severovzhodnega dela Cisalpinske Galije izšli pomembni predstavniki rimske kulture (npr. Katul in večina neoterikov, Vergilij, Kornelij Nepot, Livij, Askonij Pedian, Trazej Pet in Siliј Italik) in da je proti vzhodu vsaj Akvileja kot važen trgovski center gotovo imela šole in razvito mondeno življenje. Centripetalna sila, ki je intelektualce privabljala v bogato kulturno življenje prestolnice, je očitno na splošno onemogočala nastanek regionalnih literatur (pri tem je treba seveda upoštevati tudi stopnjo romanizacije in nivo kulture posamezne pokrajine).⁶

Upoštevati moramo še dejstvo, da je do nas veliko zemljepisnih del prišlo v hudo okrnjeni obliki: od arhaičnih zemljepisnih spisov se je npr. ohranil samo Psevdo-Skilaksov Περὶ πλοῦς. Grki so vsekakor zahodno Sredozemlje, zlasti Jadran, poznali samo v manjši meri in v njihovih delih prevladujejo podatki o morfologiji ozemlja: gre za opise obalnega pasu, zalivov in izlivov rek ter za razdalje med pristanišči – elementi, ki so bistvenega pomena za poznavanje in ponazoritev ozemlja, po katerem so potovali trgovci. Na teh maloštevilnih podatkih praktične narave in tistih, ki se navezujejo na mitološko tradicijo, temelji, vsaj kar se literarnih virov tiče, naše poznavanje naseljevanja jadranskih obal vse do spisov tistih avtorjev (npr. Katona in Polibija), ki so imeli možnost, da to ozemlje spoznajo v času rimskega prodiranja in zasedbe. Posledica le-te je bila sistematizacija tako novih kot tradicionalnih podatkov pri že omenjenih Strabonu in Pliniju.

Predno preidemo na analizo virov za Jadran, je umestno poudariti, da je že sam izraz »Jadransko morje« problematičen, saj gre za termin, ki ni enoznačen: z njim antični avtorji namreč niso označevali vedno istega prostora.⁷ Morje je ime dobilo po etruščanskem trgovskem mestu ob Padu, Adria (Liv. V 33, 7, Strab. V 1, 8, Plin. *nat.* III 120). Vsaj do 5. stoletja pr.Kr. se je izraz Ἀδρία nanašal samo na severni del današnjega Jadranskega morja, in sicer na zaliv (μυχός, *intimus sinus*) od Pada na zahodu (imenovanega tudi Ὀ Ἀδρία ποταμός) do Liburnov na vzhodu, kot lahko sklepamo iz Herodota, Evripida in Hekataja.⁸ Južnejši del je pripadal Jonskemu morju (Ἰόνιος κόλπος). Šele z nastankom sirakuških kolonij na obalah Italije in Ilirije so začeli antični avtorji v Jadransko morje vključevati tudi južnejši del; ta proces je razviden pri Teopompu (prim. Ps. Scymn. 369 isl.), za Psevdo-Skilaksa pa se izraza »Jonsko« in »Jadransko« morje prekrivata (gl. spodaj).⁹

V rimski dobi je Jadransko morje segalo do Otrantskega preliva na zahodu oz. do Apolonije v Epiru na vzhodu. Rimljani so ga razen (*H*)*adrianum mare*, (*H*)*adriacum mare* in (*H*)*adriaticus sinus* pogosto imenovali tudi *mare superum*, kar naj bi pomenilo »morje na

⁵ Prim. npr. A. Grilli, *Il territorio di Aquileia nei geografi antichi*, »AAAd« XV, 1 (1979), str. 25–55.

⁶ Glede kulturnega življenja na severnem Jadranu, zlasti na zahodnem delu, prim. C. Corbato, *La letteratura latina nella Gallia transpadana*, »AAAd« IV (1974), str. 57–84, A. Grilli, *Incontri e scontri nel mondo letterario nella X regione*, »AAAd« XXVIII (1986), str. 105–118 in Id., *Letteratura e cultura latina in Italia settentrionale*, v *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste–Roma 1990, str. 211–224.

⁷ Prim. M. Besnier, *Lexique de géographie antique*, Paris 1914, s.v. (*H*)*adriaticum mare*, E. Delage, *La géographie dans les Argonautiques de Apollonios de Rhodes*, Paris 1930, str. 210 isl., A. Grilli, *L'arco adriatico fra preistoria e leggenda*, »AAAd« XXXVII (1991), 15–39, J. Partsch, *PW s.v. Adria*, I 1 (1893), 417 isl., A. Ronconi, *Per l'onomastica antica dei mari*, »SIFC« IX (1931), str. 193–331, tu zlasti 270–282, J. Rouge, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'empire romain*, Paris 1966, str. 41–44 in M. Suić, *Dalmaticum mare*, »RFFZ« XXIX–XXX (1983), str. 5–20.

⁸ Glede enovitosti tega prostora prim. Y. Marion – F. Tassaux, *Recherches sur l'Adriatique III*, cit. v op. 2, str. 263.

⁹ Možnost takega razvoja izraza »Jadransko morje« zanika J. Rougé, cit. v op. 8, str. 42–44: po njegovem mnenju so ta termin uporabljali istočasno v širšem in ožjem pomenu.

severu« ali »morje, ki ga je mogoče doseči samo s plovbo proti severu.« Prepričanje, da je Jonsko morje del Jadranskega, je v dobi po Meli privedlo do tega, da so z izrazom Jadransko morje označevali tudi morje ob Siciliji, ob Korintu in celo med Kreto in Malto.

Jadransko morje je bilo v antiki znano kot izredno divje, ladjam nevarno morje in je kot tako postalo pravi literarni topos.¹⁰

Grški viri za severni Jadran od začetkov do rimske dobe

Pri preučevanju najstarejše zgodovine severnega Jadrana ne gre zanemariti mitološkega izročila: miti iz grške tradicije verjetno odražajo realne dogodke zgodovinske ali predzgodovinske dobe, ohranjajo spomin na antične migracije in trgovske poti ali zakrivajo v tančico mitološke davnine politične namere osvajalcev; Grki so namreč uzavestili predstavo o zgodovini, v kateri se mit in prazgodovina oziroma protozgodovina krijeta, pri tem pa mit pogosto utрпи poskuse racionalizacije.¹¹

Območje severnega Jadranskega morja je bilo od trinajstega stoletja pr.Kr. važno stičišče trgovskih poti, ki so vodile v centralno Evropo oz. po Padu v notranjost Italije. Na podlagi teh zgodovinskih dejstev si razlagamo mite o vrnitvah (νόστοι) Antenora¹² in Diomeda,¹³ ki so povezani s tem ozemljem; tudi izročilo o potovanju Argonavtov,¹⁴ o Hiperborejcih¹⁵ ter o metamorfozi Faetontovih sester Heliad v topole¹⁶ naj bi ohranjalo

¹⁰ Prim. npr. Prop. I 6, 1, Sen. Tro. 362. Najobširneje je ta topos razvil rimski lirik Horacij, ki je trdil, da po lastni izkušnji pozna (novi) silovitost Jadranskega morja (*carm.* III 27, 18–19); prim. tudi *carm.* I 28, 22, I 3, 14–16, II 14, 13–16, III 3, 5, III 9, 22–23, III 16, 4.

¹¹ Možnost take interpretacije antičnega mitičnega izročila zagovarjata npr. R. Chevallier, *Les mythes ou le temps de la protohistoire: l'exemple de l'Italie du nord*, v *Le temps chez les Romains* (Caesarodunum 10 bis AION), Paris 1976, str. 29–54 in M. Šašel Kos, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, »Arh. vest.« XLIV (1993), str. 113–136, tu zlasti 113–115.

¹² Glede obširne bibliografije v zvezi z Antenorjem in njegovim prihodom na Jadran prim. L. Braccesi, *La leggenda di Antenore da Troia a Padova*, Padova 1984, *passim*, Id., *Grecità di frontiera. I percorsi occidentali della leggenda*, Padova 1994, *passim*, T. Cerrato, *Sofocle, Cimone, Antenore e i Veneti*, »Athenaeum« LXIII (1985), str. 565–602, A. Degrassi, *Lacus Timavi*, »ATr« XII (1926), str. 307–321 (= *Scritti vari di antichità*, II, Roma 1962, str. 709–722), A. Grilli, *Aquileia negli scrittori latini di Gallia e Spagna*, »AAAd« XIX (1981), str. 89–104, tu zlasti str. 100 isl., Id., *L'arco adriatico fra preistoria e leggenda*, cit., str. 35 isl., R. Katičić, *Illyricus fluvius*, v *Adriatica praehistorica et antiqua*, cit., str. 385–386, Id., *Antenor na Jadranu*, »God. Cen. balk. isp.« XXVI (1988), str. 5–23, R. Scudieri, *Il tradimento di Antenore. Evoluzione di un mito attraverso la propaganda politica*, v *I canali della propaganda nel mondo antico* (ur. M. Sordi), »Contributi dell'Istituto di storia antica«, IV, Milano 1976, str. 28–49, L.A. Stella, *Miti greci dallo Ionio all'alto Adriatico*, »AAAd« XII (1977), str. 25–38, I.C. Thallon, *The Tradition of Antenor and its historical Possibility*, »AJArch« XXXVIII (1924), str. 47–65, tu zlasti str. 52–53, A. Wlosok, *Die Göttin Venus in Vergils Aeneis*, Heidelberg 1967, str. 40 isl. Prim. tudi C. Robert, *PW s.v. Antenor*, I 2 (1894), 2351–2354.

¹³ Glede kulta Diomeda na Jadranu prim. L. Braccesi, *Grecità adriatica*, cit., str. 6 isl., D. Briquel, *'Spina condita a Diomede'. Osservazioni sullo sviluppo della leggenda dell'eroe nell'Alto Adriatico*, »PP« XLII (1987), str. 241–161 in R. Katičić, *Diomed na Jadranu*, »God. Cen. balk. isp.« XXVII (1989), str. 39–78.

¹⁴ Prim. E. Delage, cit., str. 288 isl., M. Križman, cit., str. 46 isl. in R. Senac, *Le retour des Argonautes*, »BAGB« XXIV (1965), str. 446–476, tu zlasti 456–459. Prisotnost Argonavtov na severnem Jadranu monografsko obravnava C. Corbato, *Gli Argonauti in Adriatico*, »ATr« CI (1993), str. 171–184. Prim. tudi P. Dräger, *NP s.v. Argonautai*, I (1996), 1066–1069 in R. Bratož, *Grška zgodovina*, Ljubljana 1997, str. 245–246.

¹⁵ Prim. npr. R. Bratož, cit., str. 250 isl.

¹⁶ Prim. E. Delage, cit., str. 211 isl., R. Katičić, *Illyricus fluvius*, v *Adriatica praehistorica et antiqua*, *Zbornik posvečen Grgi Novaku*, Zagreb 1970, str. 390 in Id., *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, »God. Cen. balk. isp.« VII (1970), str. 71–132, tu zlasti 104–105, H. Philipp, *PW s.v. Padus*, XVIII 2 (1942), 2178–2203; glede identifikacije antičnega Eridana na vzhodnem Jadranu obsežno razpravljata A. Grilli, *L'arco adriatico fra preistoria e leggenda*, cit., str. 15–39 in L. Braccesi, *La leggenda di Antenore da Troia a Padova*, cit., str. 19 isl.

spomin na trgovske poti, po katerih je potekala izmenjava sredozemskega bronca in baltskega jantarja.

V dobi kolonizacije so se na obalah Jadranskega morja najprej naselili Rodošani (med 9. in 8. stoletjem pr.Kr., prim. Strab. XIV 2, 10), nato pa Fokajci (v 7. stoletju), o katerih Herodot trdi, da so pravzaprav odkrili to pokrajino (I 163, 1). Medtem ko sta v 6. stoletju pr.Kr. zanimanje za Jadran kazala zlasti Korint in Korkira, so v petem stoletju vse več moči pridobivale Atene, ki so v dobi od Pejzistrata do Perikla doživljale fazo ekspanzije. Atenci so si tu v zavezništvu z Etruščani skušali pridobiti vplivno cono nad rodovitno padsko nižino, tudi zato, ker so se na Tirenskem morju vse bolj uveljavljali Kartażani. Na obalah Jadranskega morja so v tej dobi nastajale trgovske naselbine (emporiji), kjer se je staroselski element spajal z Etruščani in Grki. To ravnotežje je porušil vpad Keltov v Padsko nižino v dobi, ki sovпада s peloponeško vojno. Vlogo vodilne sile so zlasti v obdobju krize, ki so jo Atenci in njihovi zavezniki doživljali po Antalkidovem miru, prevzeli Sirakužani. Voditelj sirakuške ekspanzije je bil Dionizij Starejši, ki je razširil svoj vpliv tako v območju ustja Pada kot v južni Dalmaciji ter na obeh straneh Otrantskega preliva z namenom, da zavлада nad celotnim t.i. Ἰόνιος πόρος. Na zahodu je ustanovil Adrijo, Ankono in dve naselbini na apulski obali, na vzhodu pa Lisus, Iso in Faros. Po upadu sirakuške premoči in kratkem presledku Kleonima in Pira se je kot velesila po tretji samnitski vojni pojavil Rim, ki je najprej kazal zanimanje predvsem za južni del. Ta doba pomeni časovno mejo raztezanja Grkov na zahodnem delu Jadranskega morja in začetek novega tipa osvajalne politike na tem področju: po teh dogodkih ne gre več samo za ustanavljanje trgovskih postojank, ampak za zasedbo celotnega ozemlja.¹⁷

Prvi avtor, ki nam posreduje podatke o severnem delu Jadranskega morja, čeprav v fragmentarni obliki, je Hekataj iz Mileta (približno 560–480 pr.Kr.).¹⁸ Odlomki iz njegovega dela (Περὶ πλοῦς) so se ohranili v opusu poznega kompilatorja Štefana iz Bizanca iz 6. stoletja po Kr. Za označevanje Jadranskega morja Hekataj uporablja oba izraza, ki sta bila tedaj v rabi, in sicer Ἀδρία (frg. 90) in Ἰόνιος (frg. 91). Izmed ljudstev, ki živijo v njegovem severnem delu, omenja Histre (frg. 91), neidentificiran narod Kavlikov (frg. 92)¹⁹ in Liburne (frg. 93). Ohranil se je tudi opis, ki priča o rodovitnosti pokrajine (*F. Gr. Hist.* 1 frg. 90):

»Ἀδρία« πόλις καὶ παρ' αὐτὴν κόλπον Ἀδρίας καὶ ποταμὸς ὁμοίως, ὡς Ἐκαταίος. Ἡ χώρα τοῖς βοσκήμασιν ἔστιν ἀγαθή, ὡς δις τίκτειν τὸν ἐνιαυτὸν καὶ διδυμητοκεῖν, πολλάκις καὶ τρεῖς καὶ τέσσαρας ἐρίφους τίκτειν, ἓνια δὲ καὶ πέντε καὶ πλείους. Καὶ τὰς ἀλεκτορίδας δις τίκτειν τῆς ἡμέρας, τῷ δὲ μεγέθει πάντων εἶναι μικροτέρας τῶν ὀρνίθων.

»Adria«: mesto in pri njem Jadranski zaliv ter podobno reka, kot (pravi) Hekataj. Dežela je primerna za živinorejo, tako da živina rodi dvakrat letno in so porodi dvojni, pogosto se rodijo tudi po trije ali štirje mladiči, včasih pa tudi po pet ali več. Kokoši ležejo jajca dvakrat dnevno, čeprav so, med vsemi pticami, precej majhne.

¹⁷ Za podrobnejši bibliografski prikaz za v tem poglavju omenjena zgodovinska doganjanja prim. R. Bratož, cit., zlasti poglavji *Grki na zahodu v obdobju pentekontaetije*, str. 121 isl. in *Grki na zahodu v pozni klasični dobi*, str. 154 isl.

¹⁸ Hekataj velja v antični tradiciji za prvega geografa; nadaljeval je delo someščana Anaksimandra (ok. 610–540 pr.Kr.), ki je prvi izoblikoval zemljepisni πῦναξ, predhodnika zemljevidov. Hekataj si je Zemljo zamišljal kot otok, ki ga obdaja Okean, v sredini pa se širi Sredozemsko morje, ki kopno deli na dve enoti; taka predstava sveta se odraža v razdelitvi njegovega zemljepisnega spisa na dva dela: prvi je vseboval podatke o Evropi in Aziji, drugi pa o Egiptu (Afriki).

¹⁹ Kavlike komentatorji povezujejo s prav tako neidentificiran Kavlijsko steno pri Apoloniju Rodoškem (IV 324) in *Culici* pri Pliniju (*nat.* III 130).

Nekateri kritiki so podvomili o pristnosti tega opisa, saj gre za podatke, ki bi lahko zašli v tekst pozneje; podobne informacije dajeta namreč tudi Teopomp (v delu Psevdo-Skimna, gl. spodaj) in Psevdo-Aristotel (*mir. ausc.* 80).

Prvi obširnejši tekst, ki se je ohranil in daje celovit prikaz jadranskih obal, je Περίπλους τῆς θαλάττης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύας, ki je do nas dospel pod imenom Skilaksa. Ta je med leti 519 in 512 pr.Kr. kot Darejev admiral obplul Arabijo. Med filologi je dolgo prevladovalo mnenje, da gre za ponaredek iz 4. stoletja, danes pa se vse bolj uveljavlja prepričanje, da je ta spis nastal v 6. stoletju kot praktičen priročnik za plovbo in da torej ne temelji na literarnih virih, kar je bila razširjena *communis opinio*.²⁰ Ko so v kasnejši dobi to delo začeli uporabljati kot učbenik geografije, so v različnih trenutkih zašle v besedilo glose, opombe in pripisi, s katerimi je večje število nam neznanih uporabnikov tekst hotelo dopolniti in ažurirati. Kdaj je Περίπλους nastal v obliki, ki se je ohranila do danes, ne moremo določiti, *terminus ante quem* pa je nedvomno doba Aleksandra Velikega.

Za Psevdo-Skilaksa Jonsko in Jadransko morje sovpadata; Skilaks je prvi avtor, ki jasno začrta meje Jadranskega morja: to sega do Hidrunta na zahodu in Keravnijskih gora na vzhodu. Tisti del besedila, ki nam posreduje podatke o severnem Jadranu, je hudo iznakažen. Psevdo-Skilaks nam ozemlje prikaže v tehniki objadranja, to je z naštevanjem narodov, ki živijo ob obali (17–21):²¹

17. ΤΥΡΡΗΝΟΙ· μετὰ δὲ τὸ Ὀμβρικὸν Τυρρηνοί. Διήκουσιν δὲ καὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους ἐξῶθεν εἰς τὸν Ἀδρίαν· καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Ἑλληνίς <Σπίνα>, καὶ ποταμὸς ... 18. ΚΕΛΤΟΙ· Μετὰ δὲ Τυρρηνοῦς εἰσι Κέλτοι ἔθνος, ἀπολειφθέντες τῆς στρατείας, ἐπὶ στενῶν μέχρι Ἀδρίου <διήκοντες>. Ἐνταῦθα δὲ ἐστὶν ὁ μυχὸς τοῦ Ἀδρίου κόλπου. 19. ΕΝΕΤΟΙ· Μετὰ δὲ Κελτοῦς Ἐνετοί εἰσιν ἔθνος, καὶ ποταμὸς Ἡριδανὸς ἐν αὐτοῖς. Ἐντεῦθεν δὲ παράπλους ἐστὶν ἡμέρας μίας. 20. ΙΣΤΡΟΙ· μετὰ δὲ Ἐνέτους εἰσιν Ἴστροι ἔθνος, καὶ ποταμὸς Ἴστρος. Οὗτος ὁ ποταμὸς καὶ εἰς τὸν Πόντον ἐκβάλλει † ἐνδισκευῶ † εἰς Αἴγυπτον. Παράπλους δὲ τῆς Ἰστρικῶν χώρας ἡμέρας καὶ νυκτός. 21. ΛΥΒΟΥΡΝΟΙ· Μετὰ δὲ Ἰστρους Λυβουρνοί εἰσιν ἔθνος. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ ἔθνει πόλεις εἰσὶν παρὰ θάλατταν Λιάς, Ἰδασσα, Ἀτιενίτης, Δυύρτα ... Οὗτοι γυμνατοκρατοῦνται καὶ εἰσὶν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθέρων· μισγονται δὲ τοῖς ἑαυτῶν δούλοις καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσιν. Κατὰ ταύτην τὴν χώραν αἶδε νῆσοί εἰσιν, ὧν ἔχω εἰπεῖν τὰ ὀνόματα (εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνώνυμοι πολλαί)· Ἴστρίς νῆσος σταδίων τῖ, πλάτος δὲ ρκ', Ἥλεκτρίδες, Μεντορίδες. Αὗται δὲ αἱ νῆσοί εἰσι μεγάλαι.

17. TIRENI: Za Umbri (so) Tireni. Tudi ti naseljujejo deželo onstran Tirenskega morja do Jadranskega. Tu se nahaja tudi grško mesto <Spina> in reka ... 18. KELTI: Za Tireni prebiva narod Kelto (zadnjih pripadnikov vojske), <ki se širi> na ozkem pasu do Jadranskega morja. Tu je notranji del Jadranskega morja. 19. VENETI: Za Kelti živi narod Venetov in na njihovem ozemlju (se nahaja) reka Eridan. Od tu traja plovba ob obali en dan. 20. HISTRI: Za Veneti se nahaja narod Histrov in reka Hister. Ta reka se izliva tudi v Pont †...† v Egipt. Plovba mimo istrske obale traja en dan in eno noč. 21. LIBURNI: Za Histri živi narod Liburnov. Na ozemlju tega ljudstva so, na obali, mesta Lias, Idasa, Atienites, Diirta ... Tem vladajo ženske, ki so žene svobodnjakov, občujejo pa tudi s svojimi sužnji in moškimi sosednjih krajev. Vzdolž te dežele se

²⁰ Prim. M. Kozličić, cit., str. 126 isl., A. Peretti, *I peripli arcaici e Scilace di Carianda*, v F. Prontera, *Geografia e geografi nel mondo antico. Guida storica e critica*, Roma-Bari 1983, str. 69 isl., M. Suić, *Istočna Jadranska obala u pseudo Skilakovu periplu*, »Rad JAZU« CCCVI (1955), str. 166 isl.

²¹ Citiram po *Periplus*, GGM I, str. 15–96.

nahajajo ti otoki, katerih imena poznam (obstaja pa še veliko otokov brez imena): otok Istris, dolg 310 stadijev in širok 120 stadijev, Elektride, Mentoride. Ti otoki so veliki.

V paragrafu 17 je po mnenju Perettija²² možno zaslediti tri faze nastajanja besedila: v prvi je tekst vseboval podatke o veliki etruščanski državi, Kelti pa so bili naseljeni samo na obrobem ozemlju (prim. 18). V drugi je interpolator dodal novico, da se Etruščani širijo od Tirenskega do Jadranskega morja. Tretja faza je odsev dobe (polovice 4. stoletja), ki jo je pretresel vdor Keltov na italski polotok (to vojsko omenja paragraf 18). Paragrafa 19 in 20 bi lahko bila interpolirana, saj prinašata splošne literarne podatke. Eridana na ozemlju Venetov ne moremo enačiti s Padom, saj se ta nahaja južneje. Zadnji del paragrafa 20 je nepopravljivo poškodovan in nobena konjektura ne zadovoljuje. Podatek o vladanju žensk je morda interpolacija na podlagi Herodota (I 196, 1–4). Identifikacija liburnijskih mest je zelo težavna, saj gre za toponime, ki jih v kasnejši tradiciji ne srečujemo; prepričljiva se zdi rešitev, ki jo je predlagal Suić v citirani razpravi o Psevdo-Skilaksu, da bi besedo ΔΥΥΡΤΑ brali ΑΨΥΡΤΑ, saj so Apsirtide nezonim, ki ga srečujemo skoraj pri vseh kasnejših avtorjih. Istris bi lahko identificirali s polotokom Istro, za katero je avtor mislil, da je otok. Elektride (jantarske otoke) omenja tudi Apolonij Rodoški, ki jih postavlja ob ustje Pada (glej spodaj). Narod Mentorov citirata še Psevdo-Skimnos (v. 394) in Psevdo-Aristotel (*mir. ausc.* 104).²³

V helenistični dobi, ko Grki nimajo aktivnih stikov s severnim Jadranom, je to območje, zavito v tančico mita, priljubljeno ozadje pesnitev, ki opevajo dogodivščine Jazona in Medeje; treba pa je dodati, da po vse bolj uveljavljenem mnenju mesto Πόλαι, ki ga omenjata npr. Likofron in Kalimah in ki naj bi ga ustanovili Kolhijci, ni istrski Pulj, kot so domnevali interpreti starejših generacij, temveč neidentificirana naselbina, ki se nahaja veliko južneje.²⁴

Skrivnostni Likofron omenja vrnitev (νόστος) Nireja in Toanta, ki naj bi se naselila v Piriji (v. 1021 χῶρος συνοίκους δέξεται Κόλχον Πόλαις). Fragment iz druge knjige Kalimahovih Αἴτια, kjer je bila beseda o vrnitvi Argonavtov²⁵, omenja isto mesto in ga postavlja v bližino groba Kadma in Harmonije (*aet. frg.* 11 Pf.):

οἱ μὲν ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου σχάσαντες ἔρετμὰ
 λᾶα πάρα ξαντῆς Ἀρμονίης ὄφιος
 ἄστυρον ἐκτίσαντο, τό κεν »φυγάδων« τισ ἐνίσποι
 Γραικός, ἀτὰρ κείνων γλώσσ' ὀνόμηνε »Πόλας«.

(Kolhijci) so ustavili vesla na ilirskem morju in pri grobu svetlolase Harmonije so ustanovili vas, ki bi jo Grk imenoval »dežela izgnancev«, v njihovem jeziku pa se imenuje »Polai«.

Mit tebanskega kralja in njegove soproge antični avtorji običajno povezujejo z narodom Enhelejcev v Haoniji (prim. Apoll. Rhod. IV 516–8, gl. spodaj).

²² A. Peretti, *Il periplo di Scilace*, Pisa 1979, str. 198 isl.

²³ Psevdo-Aristotel trdi, da lahko Mentori z gore Delfion opazujejo ladje, ki vstopajo v Črno morje. Podatek temelji na zmotni predstavi o Jadranskem morju, ki naj bi se širilo globoko proti vzhodu. Podobno so se izrazili Teopomp (= Strab. VII 5, 9), Timaget (= *schol. Apoll. Rhod.* IV 257–262), Polibij (XXIV 4) in Livij (XL 21, 2–7), taki predstavi pa so nasprotovali Timej (= Diod. IV 56, 7–8), Strabon v zvezi s Hiparhom (I 3, 15) in Plinij (*nat.* III 127).

²⁴ Glede bibliografije v zvezi s tem problemom prim. npr. R. Katičić, *Illyricus fluvius*, cit., str. 385–392, Id., *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina*, cit., str. 107 isl. ter V. Vedaldi Iasbez, cit., str. 378–380 in 384–386. M. Kozličić, cit., str. 137–138, identificira mitično Πόλαι z Nezakejem. Analizi mita o Kadmu in Harmoniji, ki je povezan s tem prostorom, je izčrpano študijo posvetila M. Šašel Kos, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, cit., str. 113–136.

²⁵ Fragment je ohranjen v Strab. I 2, 39 in na papirusu – *P. Oxy.* 2167 frg. 2/II.

Obsirnejši je opis Jadrana v epu Apolonija Rodoškega, ki je za nas še posebno zanimiv, saj vsebuje veliko mitološkega gradiva, ki ga je bila pesniška tradicija zbrala do vključno helenistične dobe. Dolga pripoved o blodnji Argonavtov po Podonavju in Jadranu v četrti knjigi namreč pesniku nudi možnost, da poda natančnejšo, čeprav pesniško geografsko sliko tega področja, in jo okraši s številnimi miti.

V svojem delu Apolonij Rodoški pripoveduje, kako tesalski junak Jazon na ukaz strica Pelija v Kolhidi ukrade zlato runo in pred zasledovalci z Medejo beži v Grčijo. Po varianti, ki jo je sprejel Apolonij,²⁶ Jazon najprej dospe do Paflagonije, to je na severno obalo Male Azije. Tu se Argonavti spomnijo, da jih je bil Finej poučil, da se lahko domov vrnejo tudi po drugi poti. Argos, Friksov sin, ki mu učenost egipčanskih svečenikov ni neznana, jim opiše tok Histra, ki se v deželi Skitov in Tračanov razcepi: en rokav reke se izteka v Črno morje, drugi pa v Jadransko (IV 282–293).²⁷ Medtem se zasledovalci, ki jih je vodil Medejin brat Apsirt, spustijo po Histru in prvi dospejo do morja, ki ga Apolonij imenuje Kronovo (IV 303–328).²⁸ Apolonijev opis Podonavja, po katerem Apsirt dospe do Jadranskega morja, povzroča razlagalcem teksta velike preglavice;²⁹ že na podlagi trditve, da po njegovem mnenju Lepo ustje ob Pontu od Jonskega morja loči samo ozek pas zemlje (ὑπερ αὐχένα γαίης, v. 307), lahko trdimo, da Apolonij ni imel jasnih predstav o tej deželi.

Apsirt Jazonu zapre dohod na morje in namesti svoje sobojevtnike na otoke ob obali. Tesalskemu junaku ne preostane drugega, kot da se zateče na enega izmed Brigijskih otokov; teh Medejin brat ni bil zasedel, ker so bili posvečeni Artemidi (IV 329–337):³⁰

Οἱ δ' ὄπιθεν ποταμοῖο κατήλυθον, ἐκ δ' ἐπέρησαν
δοιᾶς Ἀρτέμιδος Βρυγηίδας ἀγχόθι νήσους.
Τῶν δ' ἦτοι ἑτέρη μὲν ἐν ἱερὸν ἔσκεν ἔδεθλον·
ἐν δ' ἑτέρῃ, πληθὺν πεφυλαγμένοι Ἀψύρτοιο,
βαῖνον· ἐπεὶ κείνας πολέων λίπεν ἔνδοθι νήσους
αὐτῶς, ἀζόμενος κούρην Διός, αἱ δὲ δὴ ἄλλαι
στεινόμεναι Κόλχοισι πόρους εἴρυντο θαλάσσης.
Ὡς δὲ καὶ εἰς ἀκτὰς πληθὺν λίπεν ἀγχόθι νήσων
μέσφα Σαλαγγώνος ποταμοῦ καὶ Νέστιδος αἴης.

(Argonavti) pa so se za njimi spustili po reki navzdol in dospeli v bližino Brigijskih otokov, posvečenih Artemidi. Na enem izmed teh se je nahajal sveti tempelj, na drugem so se izkrcali, potem ko so se izognili Apsirtovim četam. (Apsirt) je bil namreč izmed številnih (otokov) pustil te med vsemi nezasedene iz spoštovanja do Zevsove hčerke, drugi pa, natrpani s Kolhijci, so (Argonavtom) preprečevali dohod na morje. Tako je (Apsirt) izkrcal vojake tudi na obale v bližini otokov do reke Salangos in dežele Nestejcev.

Brigijci so narod, ki jih antični viri omenjajo na osrednjem in zahodnem Balkanu, na severni Jadran jih postavlja samo Apolonij. Reka Salangon je hapaks, Nestejce pa omenjajo tudi Psevdo-Skilaks (23), Timaj in Eratosten (*schol. Apoll. Rhod.* IV 1215–6); zadnja dva dodajata, da se pred njihovo deželo nahaja Faros.

²⁶ Za ostale variante gl. npr. E. Delage, cit., str. 288 isl.

²⁷ Glede variant ἡμετέρην – ἡοίην – Ἰονίην v verzu 289 gl. E. Delage, cit., str. 199–201.

²⁸ Da odgovarja Kronovo morje Jadranskemu, je razvidno iz verza IV 308 (κόλπον ἔσω πόντοιο πανέσχατον Ἰονίοιο), pa tudi iz verza IV 982, kjer Apolonij pravi, da je na vhodu v Jadransko morje Kronos, po katerem je morje dobilo ime, potopil srp, s katerim je skopil očeta Urana.

²⁹ Prim. npr. E. Delage, cit., str. 205 isl. in R. Katičić, *Podonavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, cit., str. 92 isl.

³⁰ Citiram po *Argonautikon l. IV*, edd. F. Vian – E. Delage, Paris 1981.

Medeja Jazona prepriča, da z nakano ubije njenega brata (IV 338–506), nato pa zbežijo na otok Elektrido ob Eridanu (ἰερὴν Ἡλεκτρίδα νῆσον). Za Apolonija je očitno to en sam otok, ki je med vsemi otoki na Jadranskem morju najsevernejši; antični viri Elektride običajno navajajo v množini kot skupino otokov in jih lokalizirajo južneje. Za Psevdo-Skilaksa se npr. Elektridi sicer nahajajo na severnem Jadranu, nad liburnijskimi otoki, vendar ne v bližini Eridana, temveč vzhodno od istrskega polotoka (za kasnejše vire gl. spodaj).

Ko se Kolhijci zavejo pogubne ukane, skušajo priti Grkom na sled, a ker jih Hera ustavi, se iz strahu pred kraljem, ker niso izpolnili njegovega ukaza, odločijo za življenje v izgnanstvu (IV 507–521). Prva skupina se naseli na otokih, kjer je bil ubit Apsirt in ki so po njem dobili ime, druga ob grobu Kadma in Harmonije in tretji pri Keravnijskih gorah, kjer živijo Enhelejci. Če so Brigijski otoki – Apsirtide res Cres in Lošinj, po identifikaciji, ki se je uveljavila v kasnejši zemljepisni tradiciji,³¹ je precej verjetno, da se pesnik ni zavedal (ali vsaj pri svojem pesniškem opisu ni upošteval)³² obširnosti Jadranskega morja in realnih razdalj, saj te otoke omenja skupaj z dvema krajema, ki jih drugi viri postavljajo veliko južneje. Grob ustanovitelja Teb in njegove žene Harmonije, ki sta kot izganca preživela starost v Iliriji, moderni razlagalci skušajo lokalizirati na jugovzhodnem Jadranu, v območju Boke Kotorske, Keravnijske gore pa predstavljajo mejo med Ilirijo in Epirom.³³

Grški junaki medtem nadaljujejo pot proti jugu (IV 522–577). Najprej dospejo do Hilejcev. Apolonij je edini avtor, ki jih omenja kot narod, Psevdo-Skilaks (22) pod tem imenom pozna polotok na jugu Liburnije. Mimo liburnijskih otokov (za Apolonija je to skupinsko ime za vse otoke južneje od Absirtid) plujejo do Keraunijskih gor, tu pa jim Hera, jezna zaradi Apsirtovega umora, pošlje nasprotni veter, ki jih zanese nazaj na Elektrido. Od tam po Padu izplujejo iz Jadranskega morja in nadaljujejo svoje potovanje po Tireskem.

Delo, ki se je ohranilo pod imenom Psevdo-Skimna, bi sicer kronološko spadalo v naslednji razdelek, a ga omenjam tu, ker temelji na podatkih iz prejšnjih stoletij: gre za krajši kompendij v jamskih trimetrih o deželah Evrope, Azije in Libije (Afrike), z naslovom Περιήγησις γῆς. Skimnovo akme postavljamo običajno okrog 185 pr.Kr.; v obliki, kakršno jo poznamo danes, pa je to delo anonimnega avtorja verjetno nastalo kasneje, saj je posvečeno Nikomedu II. ali III. (približno 149–95 pr.Kr.). Zamišljeno je bilo verjetno kot šolski učbenik (v njem npr. ni najti podatkov o razdaljah, ki jih vsebuje Psevdo-Skilakov Περίπλους), avtor je informacije črpal zlasti iz Eratostenovih zemljepisnih spisov in drugih del iz 3. in 2. stol. pr.Kr.³⁴

³¹ Kot skupino otokov Apsirtide omenjajo Skimnos (373), orfične Argonavtike (1034), Strabon (II 5, 20 in VII 5, 5), Mela (II 7), Plinij (III 26, 151) in Štefan Bizantinski s.vv. Ἀψυρτίδες in Φλάων. Prim. E. Delage, cit., str. 212 isl., Tomaschek, PW s.v. *Absyrtides*, I 2 (1894), 284 in Wernicke, PW s.v. *Absyrtos*, I 2 (1894), 284–285. Iz arheološkega vidika problem Apsirtid obravnava A. Faber, *Osor–Apsorus iz aspekta antičnega pomorstva*, »Diadora« IX (1980), str. 289–306, prim. tudi M. Zaninović, *Otoci kvarnerskog zaljeva – arheološko strateška razmatranja*, v *Od Ilira do Helena*, cit., str. 310–329.

³² Uporaba zemljepisnega gradiva, pri čemer se mora literarni ustvarjalec pokoravati več ali manj kodificiranim normam, je značilna za pesništvo; značilno pa je tudi, da se literati, za katere je pesniška fikcija pomembnejša od zemljepisne resnice, ne podrejajo principom znanstvene preciznosti. Prim. W. Kroll, *Die Unfähigkeit zur Beobachtung*, v *Studien zur Verständnis der römischen Literatur*, Stuttgart 1962², str. 280 isl. Gl. tudi L. Canesi, *La produzione geografica latina e gli influssi letterari*, »Historia« IX (1951), str. 145–168, N. Horsefall, *Illusion and Reality in Latin Topography*, »G&R« XXXII (1985), str. 197–208, O. Thompson, *Names in Latin Geography*, »Latomus« X (1951), str. 433–438.

³³ Prim. R. Katičić, cit., str. 109–112; gl. zgoraj tudi opombe v zvezi z Likofronom in Kalimahom.

³⁴ Iz tega vzroka je M. Kozličić mnenja (cit., str. 145), da je Psevdo-Skimnova Περιήγησις γῆς v prvotni obliki nastala med tretjim in drugim stoletjem pr.Kr., dokončno pa se je izoblikovala v drugem stoletju po Kr.; sploh pa je kronologija tega avtorja zelo sporna, prim. npr. F. Gisinger, PW s.v. *Skymnos*, III A (1)

Podatke o severnem Jadranu posreduje Psevdo-Skimnos na dveh mestih: najprej se spomni Keltov, Venetov in Histrov (vv. 188–195), v nadaljevanju pa posveti temu območju širši opis, pri katerem predstavljajo zanimivo novost metereološki podatki (vv. 369 isl.).³⁵ Tekst navajamo skoraj v celoti, ker je za nas posebno zanimiv, saj je v njem avtor strnil najbolj razširjene predstave, ki so jih Grki imeli o tem ozemlju (188–195 in 369–394).³⁶

188–195:

Τούτων δὲ κείται λεγομένη τις ἑσχάτη
στήλη βόρειος· ἔστι δ' ὑψηλὴ πάνυ
εἰς κυματώδες πέλαγος ἀνατείνουσ' ἄκραν.
Οικοῦσι τῆς στήλης δὲ τοὺς ἑγγύς τόπους
Κελτῶν ὅσοι λήγουσιν ὄντες ἑσχατοὶ
Ἑνετοὶ τε καὶ τῶν ἐντὸς εἰς τὸν Ἀδρίαν
Ἰστρων καθηκόντων· λέγουσι δ' αὐτόθεν
τὸν Ἰστρον ἀρχὴν λαμβάνειν τοῦ ρεύματος.

Na njihovih mejah (=Keltov) se nahaja tako imenovani severni steber, ki je izjemno visok in z vrhom srši proti nemirnemu morju. V bližini tega stolpa živijo tisti Kelti, ki bivajo najdlje in širijo do sem svoje meje, Veneti in tisti Histri, ki zasedajo notranji predel Jadrana. Pravijo, da se prav tu začenja tok Histra.

369–394:

Εἴτ' ἔστιν Ἀδριανὴ θάλαττα λεγομένη.
Θεόπομπος ἀναγράφει δὲ ταύτης τὴν θέσιν,
ὡς δὴ συνισθμίζουσα πρὸς τὴν Ποντικὴν
νῆσους ἔχει ταῖς Κυκλάσιν ἐμφορέστατας.
Τούτων δὲ τὰς μὲν λεγομένας Ἀψυρτίδας
Ἡλεκτρίδας τε, τὰς δὲ καὶ Λυβουρνίδας.
Τὸν κόλπον ἱστοροῦσιν τὸν Ἀδριακὸν
τῶν βαρβάρων πλήθος τι περιοικεῖν κύκλῳ
ἑκατὸν σχεδὸν μυριάσι πενήτηκοντά τε
χώραν ἀρίστην νεμομένων καὶ καρπίμην·
διδυμητοκεῖν γὰρ φασὶ καὶ τὰ θρέμματα·
ἀὴρ διαλλάττων δὲ παρὰ τὸν Ποντικὸν
ἔστιν ὑπὲρ αὐτοὺς, καίπερ ὄντας πλησίον·
οὐ γὰρ νιφετώδης οὐδ' ἄγαν ἐψυγμένος,
ὑγρὸς δὲ παντάπασι διὰ τέλους μένει·
ὄξυς δὲ ταραχώδης τε πρὸς τὰς μεταβολάς,
μάλιστα τοῦ θέρους δὲ, πρηστήρων τε καὶ
βολὰς κεραυνῶν τοὺς τε λεγομένους ἔχει
τυφῶνας. Ἑνετῶν δ' εἰσὶ πενήτηκοντά που
πόλεις ἐν αὐτῷ κείμεναι πρὸς τῷ μυχῷ,
οὓς δὴ μετελθεῖν φασὶν ἐκ τῆς Παφλαγόνων
χώρας κατοικήσαι τε περὶ τὸν Ἀδρίαν.
Ἑνετῶν ἔχονται Θράκες Ἰστροὶ λεγόμενοι.
Δύο δὲ κατ' αὐτοὺς εἰσὶ νῆσοι κείμεναι,
κασσίτερον αἰ δοκοῦσι κάλλιστον φέρειν.
Ἐπὲρ δὲ τούτους Ἴσμενοι καὶ Μέντορες.

Sledi morje, imenovano Jadransko. Teopomp opisuje (njegov) zemljepisni položaj in pravi, da se, kjer (to morje) ustvari ožino s Pontom, nahajajo otoki, ki so zelo podobni Kikladom, med

(1927), 661–687.

³⁵ Natančno analizo metereoloških podatkov za Jadransko morje ima M. Kozličić, cit., str. 155 isl.

³⁶ Citiram po *Orbis descriptio*, GGM I, str. 196–237.

katerimi tisti, imenovani Apsirtide in Elektride, drugi pa (se imenujejo) Liburnide. Pripovedujejo, da Jadranski zaliv vse naokrog naseljuje množica približno milijona in pol barbarov, ki obdelujejo rodovitno deželo; pravijo namreč, da tudi govedo rodi po dva mladiča. Podnebje tega območja se razlikuje od ponskega, tudi če sta (deželi) blizu; namreč ne sneži in ni premrzlo, ampak povsod in vedno vlažno. (To območje) pa je podvrženo nenadnim vremenskim spremembam, zlasti poleti; takrat padajo strele in divjajo nevihte. V notranjosti zaliva se nahaja približno petdeset mest Venetov, o katerih pravijo, da so prišli iz Paflagonije in se naselili vzdolž Jadrana. Z Veneti mejijo Tračani, imenovani Histri. Nasproti njihove dežele se širita dva otoka, o katerih se zdi, da dajeta zelo dober kositer. Po njih so Ismeni in Mentori.

Kot že rečeno, odraža ta zemljepisni spis obča prepričanja, ki so jih Grki o tem ozemlju imeli že v dobi Psevdo-Skilaksa in Teopompa (na tega se avtor izrecno sklicuje): Hister se izliva v Jadransko morje, Jadransko morje ločuje od Ponta le majhna razdalja (zato identificira Histre s Tračani). Iz njegovega prikaza je razvidno, da je dežela izjemno rodovitna, kar je značilno tudi za pričevanja drugih antičnih piscev. Ob Apsirtidah omenja avtor še Elektride (Jantarske otoke) in otoke, kjer se nahajajo najdišča kositra (prim. Her. III 115). Na severni Jadran se navezuje tudi mit o Faentonu, ki ga Psevdo-Skimnos navaja v naslednjih verzih. Z druge strani omenja Ismene samo to besedilo (razlagalci jih povezujejo s Ἡμίονοι pri Psevdo-Skilaksu (21), in *Himani* pri Pliniju (*nat.* III 139); prav tako neidentificiran je ostal skrivnostni severni steber, ki bi lahko simboliziral Alpe.

Viri v času rimskega prodiranja in zasedbe do avgustejske dobe

Preden se posvetimo analizi posameznih virov tega obdobja, je primerno, da na kratko uokvirimo politično situacijo na severnem Jadranu. V 3. stoletju, dobi propadanja epirskega kraljestva, na Jadranu ni bilo vodilne sile, ki bi mogla zaježiti roparske napade gusarjev. Situacijo so izrabili Rimljani,³⁷ ki so z izgovorom, da želijo zagotoviti varno plovbo, najprej premagali Ilire, ki jih je vodila kraljica Tevta (prva ilirska vojna, 229–228 pr.Kr.), nato še Demetrija s Farosa (druga ilirska vojna, 219 pr.Kr.). Po vojni z Galci leta 222 pr.Kr. so se razširili po Padski nižini, že naslednjega leta pa so prodrli v Istro, da bi iz nje zapodili gusarje (prva istrska vojna, prim. Liv. X 2, 4 *latrociniis maritimis infames*, App. III. VIII 23). Rimljani tedaj očitno še niso mislili na ekspanzijo v te kraje, saj je bila zasedba samo začasna, pač pa so z lokalnimi vodilnimi sloji vzpostavili klientelne zveze.³⁸ V času druge punske vojne, ki časovno sovпада s prvo makedonsko, so Iliri kot nasprotniki Makedonije mirovali. Med leti 183 in 180 pr.Kr. so Rimljani v odgovor na galski vdor ustanovili

³⁷ Glede rimske politike na severnem Jadranu v dobi republike prim. G. Bandelli, *La politica romana nell'Adriatico orientale in età repubblicana*, »AMSIA« XXXI (1983), str. 167–175, Id., *Momenti e forme della politica romana nella Transpadana orientale*, »AMSIA« XXXIII (1985), str. 5–29, F. Cassola, *La politica romana nell'alto Adriatico*, »AAAd« II (1972), str. 43–63, S. Čače, *Rimski pohod 221. godine i pitanje političkog uredenja Histrije*, »RFFZ« XXVIII (1988/9), str. 5–17, D. Pinterović, *Jadran i savsko-dravski interamnij*, v *Adriatica praehistorica et antiqua*, cit., str. 385–392, R.F. Rossi, *La romanizzazione dell'Istria*, »AAAd« II (1972), str. 65–78, Id., *Romani e non Romani nell'Italia nord-orientale*, »AAAd« XXXVII (1991), J. Šašel, *Lineamenti della espansione Romana nelle Alpi Orientali e nei Balcani Occidentali*, v *Opera selecta*, Ljubljana 1992, str. 408–439, C. Zaccaria, *Il governo romano nella regio X e nella provincia Venetia et Histria*, »AAAd« XXVIII (1986), str. 65–103, M. Zaninović, *Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali*, »Materijali« IX, XII. Kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972, 169–184 (= *Od Ilira do Hrvata*, cit., str. 209–220), Id., *Histri i Liburni prema rimskom osvajanju*, v *Od Ilira do Hrvata*, cit., str. 308–319.

³⁸ Vzhodni Jadran pa je ostajal ključno področje za varnost rimske republike: iz te dežele so, poleg roparskih gusarjev, grozili z vdorom Hanibal v povezavi z Antiohom III., Filip V., Mitridat VI. Eupator in morda Burebista. V Sulovi dobi sta za svoje prevratniške načrte Liburnijo izbrala za bazo Gaj Kornelij Cina in Gnej Karbon. Gl. M. Pavan, *I territori illirico-danubiani e l'eredità del classico*, v *Il crinale d'Europa. L'area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico*, Roma 1984, str. 59–63.

kolonijo Akvilejo (Liv. XL 34, 2–3). To je zaskrbelo Histre, ki so takrat dosegli enotnost pod Epulonom; skušali so zasesti ozemlje, kjer naj bi zrastle kolonija, to pa je povzročilo vojno, ki jo je vodil A. Manlij Vulson (druga istrska vojna, 178–177 pr.Kr., prim. Liv. XLI 1–6). Niti ta ni bila odločilna za uveljavitev rimskega življa na tem področju, saj se je Akvileja leta 171 pr.Kr. obrnila do senata s tožbo, češ da je zapuščena med sovražnimi ljudstvi (Liv. XLIII 1, 4–12). Da ti narodi res niso bili podložni Rimljanom, je razvidno iz dejstva, da so Karni, Histri in Japidi proti vojskovodju Kasiju Longinu, ki je plenil pri prečkanju njihovega ozemlja, protestirali v senatu in da je Rim spor skušal rešiti po diplomatski poti (Liv. XLIII 5).

Po kratki dobi relativnega miru se je leta 129 pr.Kr. konzul Gaj Sempronij Tuditan bojeval s Histri in Tavriski, odvezel jim je del ozemlja, ki je mejil na Cisalpinsko Galijo, verjetno pa se je vojna razširila tudi na ozemlje Japidov, Karnov in Liburnov (tretja istrska vojna, 129 pr.Kr.). Ohranjen je napis (ILLRP 335), ki vsebuje konzulov *elogium*; tega citira tudi Plinij (*nat.* III 129).³⁹ Zmagi M. Emilija Skavra *de Gallis Carneis* iz leta 115 pr.Kr. je sledila daljša doba miru, ko so bili Rimljani vpleteni v vojno proti Jugurti in Kimbrom, temu pa so sledili družbeni boji. V sedemdesetih letih 1. stoletja pred Kr. se je vnela vojna z Dalmati in v tem času je Rim dobil pod stalno oblast Salono.

Širjenje rimske države je imelo kot direktno posledico pridobivanje natančnejših novic o deželah, ki so bile do tedaj manj znane; med zgodovinarji in filologi na splošno že dolgo prevladuje mnenje, da Rimljani niso znali upoštevati teh bogatih informacij in niso razvili svojega zemljepisa, temveč so ostali v vsem odvisni od tradicije grških priročnikov,⁴⁰ oziroma da so se z zemljepisnimi vprašanji ukvarjali samo na praktični ravni, niso pa bili sposobni razviti teoretično-spekulativnih razmišljanj.⁴¹ Tako si delno lahko razlagamo dolgo pomanjkanje zemljepisnih del ali vsaj priročnikov vse do cesarske dobe,⁴² kar se odraža tudi v pomanjkanju latinskih zemljepisnih virov za severni Jadran.

Med zgodovinskimi viri, ki nam posredujejo podatke o prodiranju Rimljanov na severni Jadran in o njegovi zasedbi, so najpomembnejši Polibij, Livij in Apijan; od Katonovega govora *De re Histriae militari* se je namreč ohranil samo naslov, od dela *Origines* pa samo redki fragmenti. Livij nam o rimskem prodiranju na Jadran pripoveduje v analističnem, odsekanem stilu in se ne zaustavlja pri prikazovanju zemljepisnih značilnosti. Apijan, avtor dela z naslovom Ἰλλυρικὴ, je živel v dobi Antonina Pija in je za našo raziskavo, ki se kot rečeno osredotoča na zemljepisne vire, pomemben samo posredno zaradi informacij v zvezi z zgodovinskimi dogodki na tem območju.

Večje pozornosti je vreden bogatejši Polibijev opis, ki nam poleg zgodovinskih podatkov za dobo od 264 do 144 pr.Kr. posreduje tudi etnično in socialno-ekonomsko sliko

³⁹ Med materialne vire v zvezi s Tuditanovim pohodom uvrščamo, poleg že omenjenega napisa ILLRP 335 (= I.It. XIII 3), tudi napis I.It. X 4, 317, ki je vklesan na podlagi za kip. Prim. G. Bandelli, *Contributo all'interpretazione del cosiddetto elogium di C. Sempronio Tuditano*, »AAAd« XXXV (1989), str. 111–131, G. Cuscito, *Il lacus Timavi dall'antichità al Medioevo*, v *Reka – Timav: podobe, zgodovina in ekologija kraške reke*, Ljubljana 1990, str. 84 isl., M.G. Morgan, *Pliny III 129. The roman Use of Stades and the Elogium of C. Sempronius Tuditanus (cos. 129 B.C.)*, »Philologus« CXVII (1973), str. 29–48.

⁴⁰ Prim. npr. W.H. Stahl, *Roman Science*, Madison 1962, it. prev. *La scienza dei Romani*, Roma-Bari 1992, str. 114–115; takemu pristopu nasprotuje C. Nicolet, *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Paris 1988, str. 82–83.

⁴¹ Za Josepha Partscha, ki se je v prejšnjem stoletju ukvarjal z zgodovino zemljepisa, je tipični grški geograf Eratosten, ki je s pomočjo astronomskih raziskav izmeril obseg zemlje, tipični rimski znanstvenik pa Agripa, ki je izmeril dolžino rimskega imperija s seštevkom razdalj na obcestnih kamnih (prim. npr. N. Biffi, *L'Italia di Strabone*, Genova 1988, str. XIII in W.H. Stahl, cit. v prejšnji opombi, str. 87).

⁴² O razcvetu preučevanja znanstvenih ved, in torej tudi zemljepisa, v cesarski, zlasti v Neronovi dobi, prim. I. Lana, *Scienza e tecnica a Roma da Augusto a Nerone*, v *Studi sul pensiero politico classico*, Napoli 1973, str. 384–407.

tega območja. Pri tem skuša zgodovinar ohraniti čimbolj znanstven pristop, zato odločno odklanja vse mitične predstave, ki jih je ustvarila pesniška tradicija (II 16, 13–15). V drugi knjigi, ko pripoveduje o bojih med Rimljani in Kelti, daljši ekskurz posveti opisu Padske nižine, izjemno rodovitne pokrajine (II 13, 7–15, 10 in II 16, 6–18, 4). O deželi daje tudi etnografsko sliko: omenja namreč Venete in Kelte, Hanibalove zaveznike, izpušča pa Karne, ki so se tedaj verjetno že bili naselili na tem ozemlju. Navade Keltov, barbarov, ki so bili prodrli celo do Rima, ga posebno zanimajo: prikaže jih kot primitivno nomadsko ljudstvo, ki živi od boja in živinoreje in se družijo v klane. Informacije o severnem Jadranu so verjetno vsebovale tudi knjige, ki niso prišle do nas; nekateri izmed teh podatkov so se ohranili posredno, v delih drugih avtorjev, npr. tisti o najdiščih zlata v bližini Akvileje (= Strab. IV 6, 12), o otočju Absirtidah (= Steph. Byz. s.v. Ἀψυρτίδες), o reki Timavu (= Strab. V 1, 8).

V rimski dobi severni Jadran ne spada med pomembnejše vire navdiha za pesnike: bežne omembe tega prostora zasledimo pri Katulu, pozneje pa tudi pri Horaciju, Vergiliju in Marcialu. Epsko pesništvo, ki je proslavljalo rimski prodor v ta prostor, nam je znano le fragmentarno, in sicer iz Enijevih Analov in Hostijevega *Bellum Histricum*. Enij je v XV. in XVI. knjigi svojega dela opisoval boje s Histri na začetku drugega stoletja pred Kr., verjetneje drugo histrsko vojno (te opise je baje imel Vergilij za vzor pri pisanju Eneide). Hostij, ki ga nekateri imajo za prednika Propercijeve Cintije, je svojo pesnitev verjetno posvetil junaštvom rimskega vojskovodje Tuditana. Izguba tega epa je še toliko bolj boleča, ker lahko na podlagi onomastike sklepamo, da je Hostij venetsko ali paleovenetsko ime in da gre torej za avtorja, ki je opisoval boje v svojih rodni krajih.⁴³

Obravnavo zase zahteva vprašanje, kakšen odnos je imel do severnega Jadrana Gaj Julij Cezar,⁴⁴ in sicer zlasti zato, ker Cezarjeva taktika pomeni preobrat v rimski zunanji politiki, točneje prehod od »sredozemske« h »kontinentalni« politiki, ki je privedla do stalne priključitve rimskemu imperiju tistega ozemlja, ki se je še nezasedeno širilo med zahodnim in vzhodnim rimskim vplivnim območjem, pa tudi srednje Evrope.

Da se je Cezar zavedal strateške pomembnosti tega ozemlja,⁴⁵ dokazuje že njegova zahteva, da provinci, ki jo je kot prokonzul upravljal v letih 59–49 pr. Kr., priključijo Ilirik (ta je bil običajno samostojen ali pridružen provinci Makedoniji). Svetonij celo trdi (*Caes. I 29*), da je bil Cezar v času spora s senatom pripravljen odreči se Transalpinski Galiji, če bi

⁴³ Prim. F. Cassola, *La politica romana nell'alto Adriatico*, »AAAd« II (2) (1972), str. 43–63, tu zlasti 52, in C. Corbato, *Aquileia nei frammenti di Ostio*, »AAAd« XXXV (1989), str. 43–50. Glede Hostija prim. še G. Brancale, *Sulla cronologia di Ostio*, »ATr« XLIII (1983), str. 19–32 in M.A. Vinchiesi, *Il »Bellum Histricum« di Ostio, epos storico ennieggiante*, v *Disiecta membra poetae* (ur. V. Tandoi), Foggia 1984, str. 35–59, zlasti 35–41. Enijeve fragmente, ki opisujejo rimske boje na severnem Jadranu, je analiziral A. Grilli, *Ennio, Aquileia e la guerra istriana*, »AAAd« XXXV (1989), str. 31–41.

⁴⁴ Glede Cezarjevega zanimanja za zemljepis in njegove tehnike opisovanja prim. J. France, *Espace géographique, méthode historique et textes anciens: l'exemple du »Bellum Gallicum« de César*, »Quaderni di storia« XXX (1989), str. 89–111, A. Klotz, *Cäsarstudien, I. Geographica*, Leipzig und Berlin 1910 in Id., *Geographie und Ethnographie in Caesars Bellum Gallicum*, »RhM« LXXXIII (1934), str. 66–96 ter M. Rambaud, *L'espace dans le récit Césarien*, v *Littérature gréco-romaine et géographie historique. Mélanges offerts à Roger Dion*, Paris 1977, str. 111–129, zlasti str. 114–128.

⁴⁵ Prim. A. Degrossi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Ricerche storico-topografiche*, Bernae 1954, str. 12 isl. in 30 isl., G. Dobesch, *Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike*, Wien – Köln – Graz 1980, str. 346 (zlasti v zvezi z noriškimi kraljestvom), R.F. Rossi, *Cesare tra Gallia ed Aquileia*, »AAAd« XIX (1981), str. 71–87, F. Sartori, *Padova nello stato romano*, v *Padova antica da comunità paleoveneta a città romano-cristiana*, Trieste 1981, str. 120–121 (zlasti v zvezi s Cezarjevim odnosom do transpadanskih kolonij), M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadrantom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986, str. 103–107 in J. Šašel, *Le famiglie romane e la loro economia di base*, v *Opera selecta*, cit., str. 529–536, tu zlasti 529–530 (že objavljeno v »AAAd« XXIX (1987), str. 145–152).

mu dovolili obdržati Cisalpinsko Galijo in dve legiji ali celo samo Ilirik z eno legijo.⁴⁶ Zanimanje za to področje je razvidno tudi neposredno iz njegovega dela; sledeči odlomek se nanaša na dogodke iz let 57–56 pr. Kr. (*Gall.* III 7, 1).⁴⁷

His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita in hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est.

Po teh dogodkih je bil Cezar na podlagi gotovih dejstev mnenja, da je v Galiji zavladal mir, saj so bili Belgijci premagani, Germani izgnani, Seduni poraženi v Alpah. Tako se je na začetku zime napotil v Ilirik, ker je hotel obiskati tudi tista ljudstva in spoznati (tiste) dežele, ampak v Galiji se je nenadoma vnela vojna.

V dolgem prokonzulatu si je v severni Italiji pridobil številne kliente in stopil v stik z veljaki sosednjih držav (noriški kralj ga je npr. podprl v državljanski vojni proti Pompeju, prim. *civ.* I 18, 5). Oče njegove žene Kalpurnije, L. Kalpurnij Pizon Cezonin, je bil med ustanovitelji puljske kolonije, sam Cezar pa je utrdil *conventus civium Romanorum* mest Jader, Salona, Narona in Lisus. Njegova skrb za rimski živelj na tem področju se kaže tudi v reakciji, ki jo je imel ob novici barbarskega napada na Trst (*Gall.* VIII 24, 3):

T. Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quae cum eo fuerat in hibernis, in Galliam togatam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu Illyriorum erant oppressi.

K sebi pokliče T. Labiena, petnajsto legijo pa, ki je bila prezimila z njim v vojaškem taboru, pošlje v Galijo Togato, da bi branila rimske kolonije, da ne bi zaradi vpada barbarov utrpela podobne škode, kot je doletela prejšnje poletje Tržačane; ti so bili žrtev nenadnega napada in ropanja Ilirov.⁴⁸

V naših krajih se je, kot pričajo viri, Cezar mudil vsaj štirikrat: na začetku svojega konzulata, nato leta 56 pr.Kr. (v Akvileji je sprejel zaveznike z Visa, kot je razvidno iz epigrafskega vira⁴⁹), dve leti kasneje, ko je od Pirustov zahteval talce, ker so ogrožali rimske zaveznike, in še pred izbruhom državljanske vojne, okrog leta 50 pr.Kr., ko je morda ustanovil *Forum Iulii in Iulium Carnicum*.

V času državljanske vojne se na Jadranu ni bojeval niti Cezar niti Pompej, kar pa še ni dokaz o nepomembnosti tega območja, saj je bilo jasno, da bo imel tisti, ki si bo zagotovil premoč na Jadranu, odprto pot tako proti zahodu, to je proti Italiji, kot proti vzhodu (prim. *Caes. civ.* I 25, 3). Sreča se je najprej nasmehnila pompejancem. Leta 49 pr.Kr. je v Iliriku Cezarjevemu pristašu Publiju Korneliju Dolabeli priskočil na pomoč Gaj Antonij, brat Marka Antonija, Pompejevo močno brodovje pa sta vodila M. Oktavijan in L. Skribonij Libon; tema je uspelo, da sta sovražnike z morja obkolila in premagala.⁵⁰ Cezarjanca L.

⁴⁶ Prim. fragment iz Cezarjevega pisma *epist. ad sen.* frg. 6 Kl.

⁴⁷ Citiram po *Bellum Gallicum*, ur. O. Seel, Lipsiae 1968 (ponatis).

⁴⁸ Ob varianti *Illyriorum* soobstajata v rokopisih še različici *Histrorum* in *eorum*, prim. R.F. Rossi, *La romanizzazione dell'Istria*, cit., str. 65–78, tu zlasti 71–72.

⁴⁹ Prim. R.F. Rossi, *La romanizzazione dell'Istria*, cit., str. 72 in J.J. Wilkes, *Dalmatia*, Cambridge 1969, str. 38.

⁵⁰ Najpomembnejše pričevanje o tem dogodku, čeprav v pesniški preobleki, je Lukanova Farzalija (IV 402–581). Obleganje Antonija na Krku opisujejo tudi številni kasnejši zgodovinarji (app. *b.c.* II 41, Dio XLI 40, 1–2 in XLII 11, 1–5, *Flor. epit.* II 13, 30–33, *Oros. hist.* VI 15, 8–9); od Livijeve pripovedi se je ohranila samo perioha (CX). Cezar je tej epizodi verjetno posvetil ekskurz v 2. ali 3. knjigi dela *Bellum civile*, prim. H.C. Avery, *A lost Episode in Caesar's Civil War*, »Hermes« CXXXI (1993), str. 452–469. Glede lokalizacije bojev med cezarjanci in pompejanci na severnem Jadranu prim. B. Benussi, *Tharsatica*, »AMSA« XXXIII

Minucij Bazilij in zgodovinar Gaj Salustij Krisp sta oblegancem priskočila na pomoč, a sta lahko poraz samo nemočno opazovala. Antonij zmage na Jadranskem morju ni znal izkoristiti: začel je napadati posamezna mesta, ki so ostala zvesta Cezarju (npr. Salono). Situacijo sta izrabila Cezarjeva poveljnika Kvint Kornificij in Publij Vatini, ki sta prešla v uspešen protinapad. Kljub temu je Ilirik tudi po bitki pri Farzalu ostal zvest senatu proti Cezarju. Še ob novici o Cezarjevi smrti so se Iliri uprli Vatiniju.⁵¹

Viri v dobi Avgusta in julijsko-klavdijske dinastije: severni Jadran v delih Strabona, Mele in Plinija

Rimljani so si oblast na vzhodni obali Jadrana zagotovili šele med 1. stoletjem pred Kr. in prvim stoletjem po Kr. V panonski vojni iz let 35–33 pr.Kr. je Oktavijan premagal Karne, Tavriskie in Japide, treba pa je dodati, da je po teh bojih ostalo zunaj rimske oblasti še obširno ozemlje, ki je pozneje postalo sestavni del province Dalmacije. Po zadušitvi dalmatinsko-panonskega upora leta 9 po Kr.,⁵² ki jo je vodil kasnejši cesar Tiberij, so namreč Ilirik razdelili na provinci Panonijo in Dalmacijo. Razvidno je torej, da je ozemlje ob severnem Jadranu bilo vključeno v rimski imperij razmeroma kasno: Cisalpinska Galija je bila uradno priključena Italiji leta 42 pr.Kr. (meja je v dobi triumvirov bila reka *Formio* – Rižana, v dobi po letih 18–12 pr.Kr. pa *Arsia* – Raša), Ilirik pa je bil popolnoma vključen v sistem provinc šele z omenjeno razdelitvijo v zadnjih letih avgustejskega režima.⁵³

Precej presenetljivo je, da v rimski poeziji ni zaslediti odmeva na boje v avgustejski dobi, ki jih tu omenjamo. Izjemo predstavlja samo zmaga Azinija Poliona v Iliriji, s katero si je leta 39 pr.Kr. prislužil triumf: to zmago proslavljata Vergilij v osmi eklogi in Horacij v prvi pesmi druge knjige *Od*.

Če pesniki severnemu Jadranu v tej dobi niso posvečali posebne pozornosti, sta z druge strani med prvim in drugim stoletjem po Kr. nastala najobsežnejša in najpomembnejša opisa tega območja; od teh je Strabonov obče geografski, Plinijevega pa, ki vsebuje številne politično-administrativne podatke, bi lahko označili za demografsko-etnografskega. Iz te dobe je še prvi zemljepisni spis v latinščini, Melova *Chorographia*, ki pa je glede informacij o severnem Jadranu precej skop.

Podatki, ki nam jih Strabon posreduje o severnem Jadranu, so razpršeni po številnih knjigah. V prvi knjigi je beseda o virih, ki pripovedujejo o vrnitvi Argonavtov v domovino, pa tudi o tistih v zvezi z Enejem, Antenorjem in Veneti.⁵⁴ Čeprav Strabon odločno odklanja

(1921), str. 145 isl., C. de Franceschi, *L'Istria. Note storiche*, Parenzo 1879 (prim. M. Križman, cit., str. 263), A. Degrassi, *Ricerche sui limiti della Giapidia*, »ArT« XV (1929–30), str. 263–299 (= *Scritti vari*, II, cit., str. 749–783, tu zlasti str. 758–760), E. Paratore, *Operazioni in Adriatico: Cesare e Pompeo*, v *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, Milano 1982, str. 446 isl. in T. Rice Holmes, *The Roman Republic*, III, Oxford 1923, str. 110, op. 2. Posebno natančno topografsko sliko daje G. Veith, *Zu den Kämpfen der Caesarianer in Illyrien*, v *Sirena Buliciana*, Zagreb–Split 1924, str. 267–274.

⁵¹ Monografsko je to snov obdelal G. Marasco, *Appiano e il proconsolato di P. Vatino in Illiria (45–43 a.C.)*, »Chiron« XXV (1995), str. 283–297; prim. tudi M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadrantom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanju*, cit., str. 113 isl.

⁵² Prim. J. Fitz, *Le division de l'Illyricus*, »Latomus« XLVII (1988), str. 13–24, R. RAU, *Zur Geschichte des panonisch-dalmatinischen Krieges der Jahre 6–9 nach Chr.*, »Klio« XIX (1925), str. 313–346 in M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981, str. 137–138, Id., *Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. god. poslije Krista (uz CIL V.3346)*, »VAMZ« XXIV–V (1991–2), str. 55–66, M. Zaninović, *Liburnia militaris*, v *Od Ilira do Hrvata*, cit., str. 305–306.

⁵³ Prim. A. Degrassi, *Ricerche sui limiti della Giapidia*, v *Scritti vari di antichità*, II, cit., str. 749–783, zlasti 755–756, Id., *Il confine dell'Italia nord-orientale*, cit., *passim*, L. Margetić, *Accenni ai confini augustei del territorio tergestino*, »Atti Rovigno« X (1979/80), str. 75–101, Id., *Neka pitanja u vezi s Istrom (I–VII stoleće)*, »ŽA« XXXII, 1 (1982), str. 53–82 in A. Starac, *Pitanje istočne granice Cisalpinske Galije i odnos općina Tergeste i Egida*, »HA« XXIV–XXV (1993–94), str. 5–37.

teorijo o črnomoško-jadranski bifurkaciji Histra in nasprotuje tradicionalni predstavi, da se ta reka izteka tudi v Jadransko morje (I 3, 15), se na te mitične pripovedi sklicuje, da bi proti Eratostenu dokazal, da je bilo tudi v antiki mogoče prepluti velike razdalje (I 3, 2).

V četrtni in peti knjigi opiše Strabon tako morfološko kot etnografsko zahodni del severnega Jadrana, v katerega vključuje tudi predalpski in alpski prostor: omenja Norike in Karne (IV 6, 9) ter bralcu postreže še z informacijo o bojih Tiberija in Druza, ki sta tej deželi zagotovila trajen mir. Strabon poudarja zlasti pomembnost Akvileje (IV 6, 10), od koder trgovsko blago po rečnih poteh dospe do Donave.

Na začetku pete knjige Strabon nakaže fizično sliko Italije in v glavnih obrisih opiše, kako so Rimljani postopoma prodrli proti severu in jo v celoti zasedli. Zaustavi se pri opisu Cisalpinske Galije, zlasti Padske nižine (V 4–5), ki jo primerja s pokrajino ob Okeanu zaradi plimovanja in z Egiptom zaradi razpredene mreže kanalov. Poleg analize ekonomskih danosti vsebuje besedilo tudi številne mitološke pripovedi; iz njegovega opisa citiram daljše odlomke, ker predstavljajo pomemben vzor Strabonove tehnike pripovedovanja, v kateri se prepletata realnost in pravljijčnost⁵⁵ (V 1, 8–9):⁵⁶

Ἀκυλῖα δ', ἥπερ μάλιστα τῷ μυχῶ πλησιάζει, κτίσμα μὲν ἐστὶ Ῥωμαίων, ἐπιτειχισθὲν τοῖς ὑπερκειμένοις βαρβάροις, ἀναπλείεται δὲ ὀλκάσιν κατὰ τὸν Νατίσωνα ποταμὸν ἐπὶ πλείους ἢ ἐξήκοντα σταδίου. Ἀνεῖται δ' ἐμπόριον τοῖς περὶ τὸν Ἴστρον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνεσι· κομίζουσιν δ' οὐτὰ μὲν τὰ ἐξ θαλάττης, καὶ οἶνον ἐπὶ ξυλίνων πίθων ἀρμαμάξαις ἀναθέντες καὶ ἔλαιον, ἐκείνοι δ' ἀνδράποδα καὶ βοσκέματα καὶ δέρματα. ... Ἐχει δὲ ὁ τόπος οὗτος χρυσιπλῦσια εὐφυῆ καὶ σιδηρουργεία. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῶ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄσος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἑπτὰ ποτίμου ὕδατος εὐθὺς εἰς τὴν θάλασσαν ἐκπίπτοντος, πλατεῖ καὶ βαθεῖ ποταμῷ. Πολύβιος δ' εἶρηκε πλὴν μιᾶς τὰς ἄλλας ἀλμυροῦ ὕδατος, καὶ δὲ καὶ τοὺς ἐπιχωρίους πηγὴν καὶ μητέρα τῆς θαλάττης ὀνομάζειν τὸν τόπον. Ποσειδώνιος δὲ φασὶ ποταμὸν τὸν Τίμαυον ἐκ τῶν ὀρῶν φερόμενον καταπίπτει εἰς βέρεθρον, εἶθ' ὑπὸ γῆς ἐνεχθέντα περὶ ἑκατὸν καὶ τριάκοντα σταδίου ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τὴν ἐκβολὴν ποιείσθαι. Τῆς δὲ τοῦ Διομήδους δυναστείας περὶ τὴν θάλατταν ταύτην αἱ τε Διομηδεῖοι νῆσοι μαρτύρια καὶ τὰ περὶ Δαυνίου καὶ τὸ Ἄργος τὸ Ἴππιον ἱστορούμενα· περὶ ὧν ἔροδμεν ἐφ' ὅσον πρὸς ἱστορίαν χρήσιμον, τὰ δὲ πολλὰ τῶν μυθευμένων ἢ κατεψευσμένων ἄλλως εἶναι δεῖ, οἷον τὰ περὶ Φαέθοντα καὶ πᾶς Ἡλιάδας τὰς ἀπαιγειρουμένας περὶ τὸν Ἐριδανὸν τὸν μηδαμοῦ γῆς ὄντα, πλησίον δὲ τοῦ Πάδου λεγόμενον, καὶ τὰς Ἡλεκτρίδας νήσους τὰς πρὸ τοῦ Πάδου καὶ μελαγρίδας ἐν αὐταῖς· οὐδὲ γὰρ τούτων οὐδὲν ἐστὶν ἐν τοῖς τόποις. Τῷ δὲ Διομήδει παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς ἀποδεδεγμένα τινὲς ἱστοριοῦνται

⁵⁴ Glede pripovedi o Argonavtih pri Strabonu prim. I 2, 10 (komentar k Homerju) in I 2, 39 (v zvezi s Kalimahom); glede Eneja, Antenorja in Venetov I 3, 2 (kritika Eratostena).

⁵⁵ Strabonovo tehniko pisanja in znanstveno vrednost njegovega dela preučuje npr. C. Van Paassen, *L'eredità della geografia greca classica: Tolomeo e Strabone*, v F. Frontera, cit., str. 269 isl. Zaradi zastarelih podatkov in plitkosti pri podajanju znanstvenih informacij je do Strabona kritična večina komentatorjev. V njegov prid pa govori npr. E.H. Bunbury, *A History of Ancient Geography among the Greeks and Romans from the Earliest Ages till the Fall of the Roman Empire*, London 1879–1883 (ponatis Amsterdam 1979), str. 213. Glede razcveta Strabonu posvečenih študijev v zadnjih desetletjih prim. F. Frontera, cit., str. XXX in 233–234. Prim. tudi G. Aujac, *Strabon et la science de son temps*, Paris 1966, str. 305–309 in J. O. Thompson, *History of Ancient Geography*, Cambridge 1948, str. 321 isl. ter uvoda v deli G. Biffi, *L'Italia di Strabone*, Genova 1988 in G. Maddoli (ur.), *Strabone e l'Italia antica*, »Incontri di storia della storiografia antica e sul mondo antico«, II, Napoli 1988.

⁵⁶ Citiram po *Geographia*, ed. H.L. Jones, I–VIII, London–Cambridge–New York 1917–1932.

τιμαί· καὶ γὰρ θύεται λευκὸς ἵππος αὐτῷ καὶ δύο ἄλση τὸ μὲν Ἴφρας Ἀργείας δεικνύται, τὸ δ' Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος. ... Μετὰ δὲ τὸ Τίμαυον ἡ τῶν Ἰστρίων ἐστὶ παραλία μέχρι Πόλας, ἢ πρόσκειται τῇ Ἰταλία. Μεταξὺ δὲ φρούριον Τεργέστε Ἀκυληϊαν διέχον ἑκατὸν καὶ οὐδὸσηκοντα σταδίους. Ἡ δὲ Πόλα ἴδρυται μὲν ἐν κόλπῳ λιμενοειδεῖ, νησιδία ἔχοντι εὖορμα καὶ εὐκαρπα· κτίσμα δ' ἐστὶν ἀρχαίων Κόλχων τῶν ἐπὶ Μῆδειαν ἐκπεμφθέντων, διαμαρτόντων δὲ τῆς πράξεως καὶ καταγνόντων ἑαυτῶν φυγῆν· τὸ κεν φυγάδων μὲν ἐνίσποι Γραικός, ὡς Καλλιμαχος εἶρηκεν, ἀτὰρ κείνων γλῶσσ' ὀνόμηνε Πόλας. Τὰ μὲν δὲ πέραν τοῦ Πάδου χωρία οἱ τε Ἐνετοὶ νέμονται καὶ οἱ μέχρι Πόλας ...

Akvilejo pa, ki je najbližja dnu zaliva, so ustanovili Rimljani kot trdnjavo proti barbarom iz zaledja. Trgovske ladje jo dosežejo po Natizonu (Nadiži) po plovbi maksimalno šestdesetih stadijev. Je trgovski center za ilirska ljudstva vzdolž Histra; eni prinašajo proizvode, ki (prihajajo) po morju, vino, ki ga v lesenih sodih tovorijo na pokrite vozove, in olje, drugi sužnje, živali in kože. Akvileja se nahaja izven dežele Venetov. ... Ta kraj ima bogate rudnike zlata in razvito železarsko obrt. V Jadranskem zalivu je tudi Diomedovo svetišče, vredno omembe, Timavon: ima namreč pristanišče, lep, božanstvu posvečen gozdič ter sedem izvirov pitne vode, ki se takoj izlivajo v morje v široki in globoki reki. Polibij pravi, da so (vsi ti izviri) razen enega izviri slane vode in zato imenujejo prebivalci ta kraj »izvir in mati morja«. Pozejdonij pa pravi, da reka Timav, ki se spusti z gora, ponikne v brezno in teče pod zemljo sto trideset stadijev ter se izliva v morje. Znamenja Diomedovega vladanja na tem morju so Diomedovi otoki in miti o Davnih in Argiju Hipiju; glede teh bomo povedali samo to, kar je koristno za naš opis in pustili ob strani, kot je primerno, večino mitov in izmišljenih zgodb, kot na primer tisto o Faontu in Heliadah, spremenjenih v tople ob Eridanu (reke, ki je nikjer ni, čeprav trdijo, da se nahaja v bližini Pada), in o otokih Elektridah pred Padom in kokoših na njih (v teh krajih ne obstaja nič podobnega). Da pa Veneti častijo Diomeda, je gotovo dejstvo: žrtvujejo mu namreč belega konja in kažejo dva gaja, posvečena Argivski Heri in Ajtolski Artemidi ... Po Timavu se širi obala Histrov do Pole, ki spada k Italiji. Vmes je mesto (*oppidum*) Tergeste, ki je oddaljeno od Akvileje sto osemdeset stadijev. Pola je bila zgrajena v zalivu v obliki pristanišča, ki ima rodovitne otočke, primerne za pristajanje ladij. Ustanovili so ga antični Kolhijci, ki so zasledovali Medejo; ker niso izvršili naročenega jim dela, so se sami obsodili na izgnanstvo. Kot je rekel Kalimah, bi jo Grk imenoval »dežela izgnancev«, v njihovem jeziku pa se imenuje »Polai«. Ozemlje preko Pada torej zasedajo Veneti in ljudstva do Pole ...

Sedma knjiga vsebuje prikaz Ilirije v sklopu dežel tostran Donave; tudi tu se prepletata mit in sočasna zgodovina (VII 5, 3–5):

Ἄπασα δ' ἡ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδρίου παρήκουσα ὄρεινῆ μέχρι τοῦ Ριζονικοῦ κόλπου καὶ τῆς Ἀρδιάων γῆς Ἰλλυρικὴ ἐστὶ, μεταξὺ πίπτουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τῶν Παννονίων ἐθνῶν. ... Ἐφάμεν δ' ἐν τῇ περιοδείᾳ τῆς Ἰταλίας Ἰστρους εἶναι πρώτους τῆς Ἰλλυρικῆς παραλίας, συνεχεῖς τῇ Ἰταλία καὶ τοῖς Κάρνοις, καὶ διότι μέχρι Πόλας, Ἰστρικῆς πόλεως, προήγαγον οἱ νῦν ἡγεμόνες τοῦς τῆς Ἰταλίας ὄρους. Οὗτοι μὲν οὖν περὶ ὀκτακοσίους σταδίους εἰσὶν ἀπὸ τοῦ μυχοῦ. Τοσοῦτο δ' εἰσὶ καὶ ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς πρὸ τῶν Πολῶν ἐπὶ Ἀγκῶνα ἐν δεξιᾷ ἔχοντι τὴν Ἐνετικὴν. Ὁ δὲ πᾶς Ἰστρικὸς παράπλους χίλια τριακόσια. ... Παρ' ὅλην δ' ἦν εἶπον παραλίαν νῆσοι μὲν αἱ Ἀψυρτίδες, περὶ ἃς ἡ Μῆδεια λέγεται διασφθεῖραι τὸν ἀδελφὸν Ἀψυρτον διώκοντα αὐτήν.

Vsa gorata dežela od dna Jadranskega morja do Rizonskega zaliva (Boke Kotorske) je Ilirija in odgovarja ozemlju med morjem in panonskimi ljudstvi. V zvezi z Italijo smo rekli, da so Histri prvo ljudstvo na ilirski obali v bližini Italije in Karnov. Zato so tisti, ki nam vladajo, razširili mejo Ilirije do Pole, istrskega mesta. Dolžina meje od dna Jadrana meri približno osem sto stadijev. Tolikšna je razdalja tudi od rta pred Puljem do Ankone, če imamo na desni Venetijo. Istrska obala

meri v celoti tisoč tristo stadijev.⁵⁷ ... Vsa obala, o kateri je bila beseda, je posejana z otoki: Apsirtide, pri katerih je, pravijo, Medeja ubila brata Apsirta, ki jo je zasledoval.

Zaradi obširnosti je bila izpuščena iz citiranega odlomka daljša epizoda (V 1, 9), ki pa dokazuje nadarjenost Strabona kot pripovedovalca: gre za zgodbo o nagrajeni dobrosrčnosti, ki se je očitno vršila v mitični preteklosti, v svetem gozdiču pri Timavu, kjer tudi najnevarnejše zveri postanejo krotke. Tu, pripoveduje Strabon, je živel bogataš, ki so ga zasmehovali, ker se je pogosto ponujal za poroka. Nekoč je srečal lovce, ki so bili ujeli volka, in ti so mu v šali obljubili, da bodo žival izpustili na prostost, če je pripravljen jamčiti zanjo in kriti stroške, ki bi jih lahko povzročila. Bogataš je privolil, v znak hvaležnosti pa je volk pripodil na njegovo posestvo čredo divjih kobil, ki jih je srečni gospodar zaznamoval z žigom v podobi volka in jih poimenoval »likofore«. Tudi njegovi potomci so nadaljevali z vzrejo teh slovečih kobil, ki so bile sicer znane prej po svoji hitrosti kot po lepoti, in so celo dosegli, da so z zakonom prepovedali njihov izvoz, da bi ohranili pasmo čisto. Ob zaključku Strabon pripominja, da v njegovem času o reji teh kobil ni ostalo več sledu.

Severni Jadran Strabon, pod vplivom grške kulture, postavlja v dimenzijo, ki prehaja v mit, kar je za opis srednje in južne Italije manj značilno. Grški pisec sicer ne verjame, da so se Heliade, Faetontove sestre, pri Eridanu spremenile v topole.⁵⁸ pač pa vseeno trdi, da so Pulj ustanovili Kolhijci, Medejini zasledovalci. Opis izvira Timava,⁵⁹ gaja in Diomedovega svetišča prerašča v podobo veličastne lepote. Po eni strani Strabon odklanja to mitično tradicijo in jo enači z nesmiselnimi fantazijami, po drugi se ne more upreti njeni mikavnosti in očarljivosti ter se k njej stalno vrača.

Upoštevati pa moramo tudi dejstvo, da je to območje med 3. in 1. stoletjem pr.Kr. z romanizacijo in uokvirjenjem v geopolitični sistem Avgustove dobe popolnoma spremenilo videz. Ko piše, ima Strabon pred seboj novo stvarnost, vendar v svojem opisu tradicionalne podobe dežele ne spremeni radikalno, pač pa jo dopolni, tako da vanjo vnese celo vrsto podrobnosti iz novejše zgodovine. Novice, ki jih posreduje, niso vedno iz prve roke: med svojimi viri poleg uradnih dokumentov večkrat citira Polibija in Pozejdonija, včasih pa se sklicuje celo na staro pesniško tradicijo, na Homerja in Kalimaha. Komentatorji so opazili⁶⁰, da so informacije, ki se nanašajo na obalo in ravninski svet, večinoma zastarele in nepopolne (Trst npr. označuje z izrazi *φρούριον* in *κώμη Καρνακή*, medtem ko je bil v njegovi dobi že kolonija; med Timavom in Puljem je edini toponim, ki ga omenja, prav Trst), tiste v zvezi z alpskim svetom pa so sodobnejše in bogatejše, večkrat jih navaja z namenom, da bi slavil Avgusta in moč rimskega imperija.⁶¹ Če z ene strani ni povsem točno

⁵⁷ Mere, ki jih tu posreduje Strabon, so v glavnem točne: 800 stadijev (150 km) je razdalja med Puljem in dnom Jadrana (to je tržaškim zalivom pri Tržiču), kar trgovačarja razdalji med rtičem pred Puljem in Ancono; istrska obala meri približno 1300 stadijev (240 km).

⁵⁸ Glede drugih antičnih virov, ki obravnavajo metamorfozo Fetontovih sester v topole, prim. npr. Ps. Scymn. 394 isl., Apoll. Rhod. IV 596–611, Eratosth. *cat.* 18, Verg. *Aen.* X 189–193, Luc. II 408–420. *Locus classicus* je seveda Ov. *met.* II 1–366. Obstoj Eridana zanikajo Herodot (III 115), Strabon (V 1, 9) in Plinij (*nat.* XXXVII 32); s Padom ga identificirajo Ferekid (= Hygin. *fab.* 154), Evripid (*Hippol.* 735–741), Skilaks (10), Teopomp (= Scymn. 395–401), Timaj (= Ps. Arist. *mir. ausc.* 81) in Teofrast (= Plin. *nat.* XXXVII 33).

⁵⁹ Glede antičnih virov v zvezi s Timavom prim. tudi Plin. *nat.* III 127, Mart. IV 25, 6 (sedem izvirov), Verg. *Aen.* I 245 (devet izvirov), Clavd. *VI cons. Hon.* 197 (devet izvirov). Prim. Hülsen, PW *s.v. Euganei*, VI 1 (1907), 984–985, Fluss, PW *s.v. Illyrioi*, Supp. V (1931), 311–345, H. Philipp, PW *s.v. Timavus*, VI A 1 (1936), 1242–1246, J. Untermann, PW *s.v. Veneti*, Supp. XV (1978), 855–898.

⁶⁰ Prim. npr. P. Tozzi, *L'Italia Settentrionale di Strabone*, v G. Maddoli, *Strabone e l'Italia antica*, cit., str. 38.

⁶¹ Strabon je bil baje občudovalec rimske veličine, učinkovitosti državne uprave ter delavnosti in sposobnosti rimskih funkcionarjev: poglobljena cilja njegove Geografije naj bi torej bila širjenje splošne kulture in pomoč rimskim uslužbencem pri njihovem zahtevnem delu. Zlasti v zadnjih časih si preučevalci

govoriti o pluralnosti podob, ki nam jih Strabon daje o severnem Jadranu, in če lahko težnja, da bi te različne podobe skušali navezovati na posamezne predstavnike prejšnje zemljepisne tradicije, privede do nesmiselne fragmentarizacije njegovega dela, z druge strani ni povsem neumestno trditi, da je eden izmed vzrokov za tako situacijo raznolikost virov, ki jih je avtor imel na razpolago.

Melova *Chorographia* je samosvoje delo, ki se ga ne da vključiti niti v literarno zvrst opisov dežel (saj nima umetniških ambicij) niti v tradicijo spisov o objadranju (ne vsebuje namreč podatkov o razdaljah, vetrovih ipd.): gre za sosledico toponimov in etnografskih podatkov, monotonost pa poživljajo mitološki vložki. Severni Jadran opisuje avtor v drugi knjigi, informacije, ki nam jih posreduje, pa so kar se da skope (II 55–57 in II 61–63).⁶²

Hoc mare magno recessu litorum acceptum et vaste quidem in altitudine patens, qua penetrat tamen vastius, Illyricis usque Tergestum, cetera Gallicis Italicisque gentibus cingitur. ... Ultra sunt Apollonia, Salona, Iader, Narona, Tragurium, sinus Polaticus et Pola, quondam a Colchis, ut ferunt, habitata – in quantum res transeunt – nunc Romana colonia. Amnes autem Aeas et Nar et Danuvius, qui iam dictus est Hister; sed Aeas secundum Apolloniam, Nar inter Piraeos et Liburnos, per Histros Hister emittitur. Tergeste intumo in sinu Hadriae situm finit Illyricum.

To morje, ki se globoko zajeda v vboklo obalo in se silno razteza v širino, naseljujejo, kjer se najbolj pomika proti notranjosti (zaliva), ilirska ljudstva do Trsta. ... Potem se nahajajo Apolonija (Pojan), Salona (Split), Jader (Zadar), Narona (Vid), Tragurij (Trogir), Puljski zaliv in Pola, v kateri so živeli, kot pripovedujejo, Kolhijci – kako je vse minljivo – in ki je danes rimska kolonija. Reke pa so Ajas (Vijosč), Nar (Neretva) in Donava, ki so jo nekoč imenovali Hister; ampak Ajas se izliva pri Apoloniji, Nar med Pirejci in Liburni, Hister prek ozemlja Histrov. Trst, ki se nahaja v notranjosti Jadranskega zaliva, zaključuje Ilirik.

At in oris proxima est a Tergeste Concordia. Interfluit Timavus novem capitibus exurgens, uno ostio emissus; dein Natiso non longe a mari ditem attingit Aquileiam ... Superiora late occupat litora Padus. ... Inde tam citus prosilit, ut discussis fluctibus diu qualem emisit undam agat, suumque etiam in mari alveum servet, donec eum, ex adverso litore Histriae, eodem impetu profluens Hister amnis excipiat.

Na obali je Trstu najbližja Konkordija (Concordia Sagittaria). Med njima teče Timav, ki ima devet izvirov, a se izteka z enim samim ustjem. Sledi Natizon (Nadiža), ki nedaleč od morja doseže bogato Akvilejo. Na obalah gornjega Jadrana se široko razteza Pad ... Od tam teče tako hitro, goneč valove, da dolgo obdrži vodo takšno, kakršna je bila ob izlivu in ohranja svojo strugo tudi v morju, dokler se ne združi s Histrom, ki z enakim zaletom priteče z obale Istre na nasprotni strani.

Med zemljepisne podatke so se vrinili številni mitološki: Pulj so ustanovili Kolhijci (odlična priložnost za moralizatorja Melo, da potoži o minljivosti vseh stvari), Hister se izliva v Jadransko morje; ne preseneča nas torej, da v istem poglavju med ljudstvi, ki živijo na jugu Ilirije, omenja celo Fajake iz homerske tradicije. Izmed otokov na severnem Jadranu (II 7) pozna Mela tako Apsirtis kot Apsoros in neidentificirani Diskelados, ki nam je znan samo iz Apolonija Rodoškega (IV 565).

Plinijev⁶³ opis severnega Jadrana se nahaja večinoma v tretji knjigi njegovega enciklopedičnega dela *Naturalis historia*. Čeprav je bil zemljepis samo eden izmed njegovih številnih interesov, vsebuje ta prikaz veliko zanimivih informacij (za številna ljudstva v zaledju je Plinij edini vir). Njegovo pisanje odraža rimsko upravno ureditev, kakršna se je uveljavila, potem ko je Avgust razdelil Italijo na enajst enot. Plinij podaja

Strabonovega dela vsekakor postavljajo vprašanje, ali je Strabonova privrženost rimski oblasti iskrena in ali se ni čutil bolj Grka. Vmesno tezo podpira F. Lasserre, *Strabon devant l'empire romain*, ANRW II 30, 1, str. 867–896.

⁶² Citiram po *De chorographia*, A. Silbermann (ur.), Paris 1988, prim. tudi P. Parroni (ur.), *P. Melae de chorographia libri III*, Roma 1984.

celovito podobo dežele, saj ne našteva samo toponimov in etnografskih podatkov, temveč ga zanima tudi antropološka in sociološka realnost.⁶⁴ Pri tem je posebno pozoren na administrativni status naselij; prav tako vestno beleži tudi spremembe mej. Med viri za te podatke sam omenja Varona, Agripove Komentarje in dokumente, imenovane *Formulae provinciarum*; razen iz teh ažuriranih administrativnih listin je vzporedno črpal informacije tudi iz starejše zemljepisne tradicije. Da pa zlasti notranjost dežele niti Rimljanom Plinijeve dobe ni bila povsem znana, je razvidno iz zmešnjave pri hidrografskem prikazu⁶⁵.

Opis dežele poteka po ločenih sklopih; najprej Plinij prikaže, v obliki objadranja in v zemljepisnem zaporedju, obale *X regio*, naštevajoč reke in pristanišča (III 18, 126–129):⁶⁶

Sequitur decima regio Italiae Hadriatico mari adposita, cuius Venetia, fluvius Silis ex montibus Tarvisanis, oppidum Altinum, flumen Liguentia ex montibus Opiterginis et portus eodem nomine, colonia Concordia, flumina et portus Reatinum, Tiliaventum Maius Minusque, Anaxum quo Varanus defluit, Alsa, Natiso cum Turro, praefluente Aquileiam coloniam XV milia p. a mari sitam. Carnorum haec regio iunctaque Iapudum, amnis Timavus, castellum nobile vino Pucinum, Tergestinus sinus, colonia Tergeste XXXIII milia ab Aquileia. Ultra quam sex milia p. Formio amnis ab Ravenna CLXXXVIII milia anticus auctae Italiae terminus, nunc vero Histriae; quae cognominata a flumine Histro in Hadriam effluente e Danuvio amne eodemque Histro exadversum Padi fauces, contrario eorum percussu mari interiecto dulcescente, plerique dixere falso, et Nepos etiam Padi accola; nullus enim ex Danuvio amnis in mare Hadriaticum effunditur. Deceptos credo quoniam Argo navis flumine in mare Hadriaticum descendit non procul Tergeste, nec iam constat quo flumine. Umeris travectam Alpes diligentiores tradunt, subsisse autem Histro, dein Savo, dein Nauporto, cui nomen ex ea causa est, inter Aemonam Alpesque exorienti. Histria ut peninsula excurrit. ... Tuditanus qui domuit Histros in statua sua ibi inscripsit: Ab Aquileia ad Tityum flumen stadia [M]M. Oppida Histriae civium Romanorum Aegida, Parentium, colonia Pola quae nunc Pietas Iulia, quondam a Colchis condita. Abest a Tergeste CV milia. Mox oppidum Nesactium et nunc finis Italiae fluvius Arsia.

Sledi *X regio* Italije na obali Jadranskega morja, kjer je Venetija, reka Silis (Sile), (ki priteka) z gor pri Tarviziju (Trevisu), mesto Altin, reka Likvencija (Livenza), (ki priteka) z gor pri Opitergiju (Oderzu), in pristanišče z enakim imenom, kolonija Konkordija (Concordia Sagittaria), reatinske reke in pristanišče (reka Lemene in pristanišče Porto Falconera), Veliki in Mali Tiliavent (Tilment in Fella), Anaksij (Stella), v katerega se izliva Varan (Corno), Alza (Ausa), Natizon s Turom (Nadiža s Terom), ki teče mimo kolonije Akvileje, ki se nahaja petnajst milj od morja (22 km).⁶⁷ Tu je dežela Karnov in združena z njo (dežela) Japidov, reka Timav, trdnjava *Pucinum*,⁶⁸ Tržaški zaliv, kolonija Tergeste (Trst), trintrideset milj od Akvileje (50 km). Oddaljena več kot šest tisoč korakov (9 km) je reka Formio (Rižana), stodevetinosemdešet milj od Ravene (280 km),

⁶³ Glede Plinijevega podajanja zemljepisnih podatkov prim. A. Dihle, *Plinius und die geographische Wissenschaft in der römischen Kaiserzeit*, v *Tecnologia, economia e società nel mondo romano*, »Atti del congresso di Como, 27–29 settembre 1979«, Como 1980, str. 123–137 in K.J. Sallmann, *Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*, Berlin–New York 1971. Prim. tudi D. Detlefsen, *Die Anordnung der geographischen Bücher des Plinius und ihre Quellen*, Roma 1972 (Berlin 1906¹) ter F. Römer, *Der Forschungsbericht Plinius der Ältere*, »AAHG« XXXI (1978), str. 147 isl.

⁶⁴ Veliko podatkov o gospodarstvu je raztresenih po celotnem delu: Plinij omenja istrsko volno (VIII 191), istrsko olje (XV 8), vino iz *Castellum Pucinum*, ki ga je Avgustova žena Livija imela še posebno rada (XIV 6, 60), istrski javor (XVI 66), istrske ostrige (XXXII 62), najdišča zlata, ki so jih odkrili v Neronovi dobi (XXXIII 4, 67) in jantar (XXXVII 31–33) – prim. M. Kozličić, cit., str. 267.

⁶⁵ Prim. M. Kozličić, cit., str. 265, za bibliografijo V. Vedaldi Iasbez, cit., str. 54. Glede Plinijeve slike Jadrana prim. tudi S. Čače, *Broj liburnijskih općina i vjerodostojnost Plinija* (*Nat. hist.* 3, 130; 139–141), »RFFZ« XXXII (1992–93), str. 1–36, Id., *Plinije o otocima južne Liburnije* (*Nat. hist.* 3, 140–141 i 151), »RFFZ« XXXIII (1993/94), str. 11–45, in L. Margetić, *Plinio e le comunità della Liburnia*, »Atti Rovigno« IX (1978–79), str. 300–358.

⁶⁶ Citiram po C. *Plinii Secundi Naturalis historiae libri XXXVII*, C. Mayhoff – L. Jan (ur.), Stuttgart 1906. Del odlomka je bil že objavljen v slovenskem prevodu, prim. J. Horvat (ur.), *Nauportus (Vrhnika)*, Ljubljana 1990, str. 19 (prev. M. Šašel Kos).

stara meja povečane Italije, sedaj pa Istre; veliko ljudi se je zmotilo, in tudi Nepot, ki je živel ob Padu, rekoč, da Istra dobi ime po reki, imenovani Hister, ki se izliva v Jadransko morje iz Donave, na nasprotni strani ustja Pada, in da toka Histra in Pada, ki se stekata iz nasprotnih strani, spremenita morje, s katerim prideta v stik, v sladko vodo. Nobena reka se ne izliva iz Donave v Jadransko morje. Mislim, da so se zmotili, ker se je ladja Argos spustila po rečni poti v Jadransko morje nedaleč od Tergesta, vendar ni več znano, po kateri reki. Skrbnejši (pripovedovalci) poročajo, da so (ladjo) prepeljali čez Alpe na ramenih, tja pa je prišla po Donavi, potem po Savi, potem po Navportu (Ljubljani), ki je tako poimenovan po tem dogodku in ki izvira med Emono (Ljubljano) in Alpami. Istra se širi (proti morju) kot polotok. ... Tuditan, ki je ukrotil Histre, je na svojem spomeniku dal vklesati ta napis: od Akvileje do Titija (Krke) (je) [dva] tisoč stadijev. Istrska mesta, katerih prebivalci imajo rimsko državljanstvo, so Ajgida (Koper), Parenj (Poreč), kolonija Pola (Pulj), ki se sedaj imenuje *Pietas Iulia* in so jo nekoč ustanovili Kolhijci. Od Tergesta je oddaljena sto pet milj (155 km). Sledi mesto Nezaktij (Vizače) in Arza (Raša), sedanja meja Italije.

Sledi naštevanje naselbin v zaledju, ker pa jih Plinij ne navaja v abecednem zaporedju, domnevamo, da v tem primeru ni uporabljal Avgustovega seznama, kot je sicer napovedoval (III 5, 46), temveč kakšen drug vir; morda za to območje, kateremu so med leti 18–12 pr.Kr. priključili še Istro, ni imel pri roki ažuriranih podatkov. Tako si tudi razlagamo zmešnjavo, ki je nastala pri naštevanju toponimov, katere ponavlja tako pri opisu *X regio* kot pri opisu Liburnije (III 21, 139–140).

Z naštevanjem alpskih ljudstev (III 20, 138) se zaključí del, posvečen Italiji; sledi opis Liburnije, Dalmacije, Norika, Panonije in Mezije. Knjigo zaključujeta paragrafa o otokih, ki se nahajajo tako pred italško kot pred ilirsko obalo (III 26, 151–2). Med tistimi na severnem Jadranu Plinij našteva naslednje:

III 26,152: *Clarae ante ostia Timavi calidorum fontibus cum aestu maris crescentium, iuxta Histrorum agrum Cissa, Pullaria et Absyrtides Grais dictae a fratre Medeae ibi interfecto Absyrto. Iuxta eas Electridas vocaverunt in quibus proveniret succinum quod illi electrum appellant, vanitatis Graecae certissimum documentum, adeo ut quas earum designent haut umquam constiterit.*

Otoki pred ustjem Timava⁶⁹ so znani po toplih vrelicih, ki naraščajo s plimo, ob istrski obali (so) Kisa (Pag), Pularija (Lošinj) in Apsirtide, ki so jih Grki tako poimenovali po Apsirtu, Medejinem bratu, ki je bil tam ubit. Otoke ob njih so Grki imenovali Elektride, na katerih naj bi bila najdišča jantarja, ki ga oni imenujejo ἤλεκτρον, kar je gotov dokaz za grško bahaško lažnivost, saj ni bilo nikoli znano, katere otoke označujejo s tem imenom.

Podatki, ki jih pridobimo iz Plinijevega besedila, so po naravi izredno raznoliki, saj ob informacijah o novejših zgodovinskih dogodkih oziroma materialnih virih, ki o njih pričajo (Tuditanov napis, prim. III 19, 129, *tropaeum Alpium* za Avgustove zmage nad alpskimi ljudstvi v letih 15–14 pr.Kr., prim. III 20, 136–7), soobstajajo mitološke pripovedi.⁷⁰ Pulj (III 19, 129) in proti jugu Olcinij (III 22, 144) ter Orikon (III, 22, 145) so ustanovili

⁶⁷ Razdalja med Akvilejo in morjem, ki jo tu Plinij omenja, je prevelika in se ne sklada z današnjimi zemljepisnimi danostmi, vendar je treba upoštevati tudi dejstvo, da sta se tok reke in oblika obale s časom spreminjala.

⁶⁸ Razlagalci teksta to naselbino identificirajo s Prosekom ali Devinom, za bibliografijo gl. npr. V. Vedaldi Iasbez, cit., str. 391 isl. Novejša je interpretacija, da gre za Opčine, prim. R. Fontanot, *Pucinum, Opčina, Opicina*, »ArT« CIV (1996), str. 681–693.

⁶⁹ Lokalizacijo teh otokov monografsko raziskuje A. Degrassi, *Lacus Timavi*, v *Scritti vari di antichità*, II, cit., str. 709–722; prim. tudi G. Cuscito, cit., str. 77 isl. in A. Grilli, *L'arco adriatico tra preistoria e leggenda*, cit., str. 15–39, tu zlasti 31 isl.

⁷⁰ Glede Plinijeve mitične «arheologije» severnega Jadrana prim. R. Chevallier, *Les mythes ou le temps de la protohistoire*, cit., str. 46 isl.

Kolhijci, Apsirtide (III 26, 152) so svoje ime dobile po Medejinem bratu, Veneti so potomci Trojancev (III 19, 130). V glavnem pa teži Plinij k racionalizaciji mitološke tradicije in na primer odločno zanika, da se Hister izliva v Jadransko morje; pri tem je do Nepota zelo kritičen, vendar smo videli, da se je ta podatek ohranil še v Meli.⁷¹ Prav tako zanika obstoj otočja Elektriz; te so svoje ime verjetno dolgovale dejstvu, da so tu trgovali z jantarjem, ki so ga dovažali z obal Baltika.⁷² V Plinijevem delu torej podatki antične zemljepisne tradicije dobijo dokončno sistematizacijo, tisti toponimi pa, ki niso dobili ustreznih identifikacij z realnim krajem, so bili obsojeni, da za vedno izginijo iz znanstveno pojmovane geografije.

Seznam okrajšav

<i>AAAd</i>	Antichità Altoadriatiche
<i>AAHG</i>	Anzeiger für die Altertumswissenschaft der Österr. Humanistischen Gesellschaft
<i>AION</i>	Annali del Seminario di Studi sul mondo classico dell'Istituto universitario orientale di Napoli
<i>AJArch</i>	American Journal of Archeology
<i>AMSIA</i>	Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria
<i>ANRW</i>	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
<i>Atti Rovigno</i>	Atti del Centro di Ricerche storiche di Rovigno
<i>ATr</i>	Archeografo Triestino
<i>BAGB</i>	Bulletin de l'Assoc. G. Budé
<i>G&R</i>	Greece and Rome
<i>HA</i>	Histria Archaeologica
<i>MEFRA</i>	Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome
<i>NP</i>	Der neue Pauly
<i>PP</i>	La Parola del Passato
<i>PW</i>	Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft
<i>RhM</i>	Rheinisches Museum
<i>RFFZ</i>	Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru
<i>SIFC</i>	Studi Italiani di Filologia Classica
<i>VAMZ</i>	Vjestnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu

Riassunto

Le fonti per l'Adriatico settentrionale nella geografia greco-romana

Da Ecateo a Plinio il Vecchio

Barbara Zlobec

Nell'ultimo ventennio le fonti antiche per l'Adriatico settentrionale sono state oggetto di approfondite ricerche condotte da storici sia italiani che croati che hanno portato alla creazione di dettagliate sillogi: si pensi ad esempio alle opere di Clizia Voltan e di Vanna Vedaldi Iasbez per la *X regio*, di Mate Križman per l'Istria e di Mithad Kozličić per la costa dalmata. In lingua slovena invece

⁷¹ Da se Hister izliva v Jadransko morje, so trdili Psevdo-Skilaks (20), Psevdo-Skimnos (773–776), Teopomp (= Strab. VII 5, 9), Aristotel (hist. anim. VIII 15, 7), Apolonij Rodoški (IV 288) in Hiparh (= Strab. I 3, 15), to teorijo pa sta zanikala Diodor Sicilski (IV 56) in Strabon (I 3, 15).

⁷² Gl. zgoraj, str. 4–5. Elektriz omenjajo Psevdo-Skilaks ob Liburnijskih obali (21), Psevdo-Skimnos po Apsirtidah (373 isl.), Apolonij Rodoški ob ustju Pada (IV 505).

non esiste ancora una disamina sistematica delle fonti per questo territorio. Il presente articolo, in cui si riassumono i risultati della tesi di perfezionamento (*magisterij*) *Jadransko morje v Lukanovem epu »Farzalija«* (Ljubljana–Trst 1998), in particolare del capitolo *Viri za severno jadransko morje* (pp. 135 sqq.), non può certo colmare questa lacuna, perché per l'ampiezza dell'argomento le singole fonti non sono analizzate monograficamente, bensì si propone il fine di offrire un repertorio bibliografico dei contributi fondamentali e di inquadrare storicamente le singole fonti, delle quali si dà una traduzione in sloveno. Nell'articolo si prendono in considerazione le fonti per l'intero arco settentrionale dell'Adriatico: si intende così superare la frammentazione tra costa occidentale e orientale che è evidentemente un riflesso della situazione politica odierna, ma che si ritrova puntualmente in tutte le raccolte di fonti antiche relative all'Adriatico.

Nella parte introduttiva si analizza le diverse accezioni che il termine »Adriatico« ha avuto nel corso dei secoli: inizialmente infatti esso designava solo la parte settentrionale di questo mare. Per quanto riguarda la protostoria, si è voluto mettere in risalto i miti che possono essere considerati riflesso di fatti storici e situazioni economiche reali (i miti di Antenore, Diomede, Fetonte e degli Argonauti). Tra le fonti greche più antiche sono stati presi in considerazione i peripli di Ecateo e di Pseudo Scillace. Del periodo ellenistico sono invece i testi poetici di Licofrone e Apollonio Rodio. Un manuale scolastico, nonché un ricettacolo di dati geografici delle epoche precedenti, è da considerarsi la *Περὶ ἤγησις γῆς* di Pseudo Scimno. Tra le fonti del periodo della conquista romana sono stati messi in rilievo in particolare Polibio e Cesare, quest'ultimo per l'interesse dimostrato per il ruolo strategico dell'Adriatico. Nel periodo di Augusto e della dinastia giulio-claudia scrissero Strabone, Mela e Plinio. Il primo dà dell'Adriatico settentrionale un'immagine in bilico tra mito e realtà, la *Corographia* invece si presenta come un elenco piuttosto arido e scarsamente aggiornato. Un ruolo ben più importante ha avuto la descrizione dell'Adriatico settentrionale in Plinio, concentrata principalmente nel III libro della *Naturalis Historia*: in essa i dati della tradizione geografica antica hanno trovato una sistemazione definitiva e i toponimi che non ebbero un'identificazione adeguata con luoghi reali furono condannati a sparire per sempre dalla geografia di carattere scientifico.

Andrej Pančur

Oderuštvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja

1. Oderuštvo

»Bil sem pri tisti pijavki, tisti zverini, pri tistem [...] oderuhu, ki nas je tako daleč prignal. Bog vé, da nisem prevzetan človek, ali serce se mi je kerčilo, noga se mi je ustavljala, ko sem se bližal tistemu nesrečnemu pragu; gorjé, kedor ga je enkrat prestopil – njemu ni več pomoči! Ko zagledam óno suho, sključeno pošast, one prežeče, bodeče oči z onim vražjim pogledom; ko pomislim: da ta prikazen je kriva vse naše nesreče, zgrabi me jeza, vse je vrelo in kipelo po meni [...] – toda spomnim se tebe [žene] in otrok, zatajim se. [...] Jamem ga prositi kakor se bog prosi.«¹ Mile prošnje seveda niso ganile trdosrčnega oderuha, naj je prezadolženi kmet, ki naj bi mu naslednji dan kmetijo prodali na dražbi, še tako ponižno prosil usmiljenja. Krute oderuhove logike ni mogel spodbiti, on mu ni storil krivice, kajti »posodil sem ti, na mizo sem ti naštel gotovega, dobrega denarja, samega poštenega denarja.« Vselej, kadar si potreboval denar, »si prišel k meni, prosil si in molédoval; dal sem se omečati; jaz sem dober človek, predober človek; dal sem ti, [...] na tisto tvoje siromaštvo. Če si slabo gospodaril, ali sem jaz kriv? Svoje hočem nazaj.«²

S kom je simpatiziral pisec te drame iz leta 1876, ni težko uganiti. Na eni strani imamo obubožano, pošteno in verno kmečko družino, ki si je v trenutku stiske, ko ji je zmanjkalo nekaj denarja za plačilo davkov ali nakup najnujnejšega, prepotrebni denar morala izposoditi za oderuške obresti. Dolg pa je z leti rasel in rasel, potrebna so bila nova posojila in kmetija je kmalu šla na boben. Na drugi strani pa imamo nemoralnega oderuha, ki ni pripravljen pomagati soljudem v stiski, temveč to stisko izkorišča in jim za astronomske obresti posoja denar. Seveda postane kmalu nesramno bogat in svoj »pošteno« zasluženi denar z novimi posojili venomer pomnožuje. Ali bi ob tako povedani zgodbi kdo sploh lahko ostal hladen in ne sočustvoval z ubogo kmečko družino, hkrati pa ne obsojal oderuha in s tem oderuštva? Tudi takratno slovensko javno mnenje je bilo odločno proti oderuštvu, se pravi proti previsokim obrestim, in je zato zahtevalo ponovno uvedbo zakonov o oderuštvu, ki bi določili najvišjo dopustno obrestno mero.

Boj proti oderuštvu je bila ena temeljnih nalog konservativne socialne zakonodaje v obdobju Taaffejeve vlade (1879–1893). Po konservativnem prepričanju se bo s prepovedjo oderuštva odstranil tudi glavni vzrok za vse večjo dolžniško krizo. »Žrtve oderuštva najdete v vseh slojevih človeške družbe. [...] Glavno svoje polje pa ima v produktivnih spodnjih vrstah človeštva. Mali obrtnik, delavec in kmet, na te se oderuštvo spravlja.«³ Ravno kmetje in obrtniki so bili tisti družbeni sloj, na katerih so konservativci hoteli zgraditi svojo moč in z njihovo pomočjo odvrniti grozečo socialno revolucijo. Sestavni del njihove socialne politike v korist srednjega stanu je bila tudi zaščita tega stanu pred brezmejnimi oderuštvi. Tudi v tem pogledu so se konservativci in drugi katoliški socialni reformatorji spustili v boj z

¹ B. M.: Odertnik, Zvon, Dunaj 1876, str. 12.

² B. M.: Odertnik, o.c., str. 13.

³ Govor slovenskega državnega poslanca viteza Schneida, Slovenski narod, št. 21, 27. januar 1881.

liberalnimi načeli. »Manchesterske⁴ teorije proste trgovine brez carine, slobodnega obrtstva brez dokaza sposobnosti za obrt, prostega lihvarstva (oderuštva) so kmalu podkopale obstanek neštevilnim poprej vsaj pošteno shajajočim obrtnim in trgovskim rodbinam, tako da nahajamo zdaj v mestih mnogoštevilne nad glavo zadolžene obrtnike in nekoliko bogatašev.«⁵

2. Liberalno obdobje

V času gospodarske depresije po letu 1873 se je avstrijsko in slovensko javno mnenje odločno postavilo proti oderuštvu in zahtevalo uvedbo strogih zakonov o oderuštvu. Vendar vedno ni bilo tako. Avstrijsko cesarstvo je imelo podobno kot ostale evropske države bogato tradicijo zakonov proti oderuštvu. Ko je naš pisec napisal zgornjo, srce parajočo zgodbo, je minilo komaj osem let, ko so bili ti zakoni preklicani. Takratne zahteve pa so bile ravno obratne. »Ni ga morebiti časnika, ni ga deželnega zbora, ki ne bi bil že govoril zoper obrestne postave (Wuchergesetze). Vriskanje je skoraj jednoglasno po prenapredbi, celó po preklicu obrestnih postav.«⁶ Kako je lahko v obdobju komaj enega desetletja prišlo do tako temeljitega preobrata v pogledih na obresti?

a) Stari zakoni o oderuštvu

Obrestni zakoni, ki so določali najvišjo obrestno mero ali so v najbolj skrajnih primerih celo prepovedali obrestovanje, so imeli takrat že zelo dolgo tradicijo. V antiki so zakonsko določili najvišjo obrestno mero. S krščanstvom pa so sčasoma vsakršno jemanje obresti označili za oderuštvo in ga zato prepovedali. Srednji vek je tako klasično obdobje najstrožjih obrestnih zakonov in tudi klasično obdobje sholastične utemeljitve prepovedi obrestovanja. Z napredovanjem denarnega gospodarstva in z vse večjim razvojem pa so se te prepovedi vedno bolj rahljale. Protioderuški zakoni so priznavali vedno več izjem in glas za popolno odpravo teh zakonov je bil vedno močnejši. Vendar so vse do prevlade liberalizma vsi poskusi bolj ali manj neslavno propadli.

V takratnem avstrijskem cesarstvu ni bilo nič drugače. Obrestne zakone, ki so dovoljevali le 4–6 % obresti, je že leta 1787 odpravil Jožef II. Vendar je novi zakon veljal le do leta 1803. »Večletna izkušnja, ki je bila potrjena s pogostimi primeri, je le preveč ovrгла pričakovanje, s katerim so 29. januarja 1787 s patentom ukiniли zakon, ki so ga prej izdali proti oderuštvu. Na mesto proste uporabe kapitalov, ki ima namen, da z naklonjenostjo podpira koristna podjetja, je stopil neprimeren pohlep, ki je špekuliral z neumnostjo zapravljanja in s potrebo, porajajočo v okoliščinah stiske, je prestrašil marljivost in podjetnost, zatiral zasebni kredit in je razširil najškodljivejše posledice za moralo in mišljenje.«⁷ Odprava zakonov o oderuštvu torej ni uresničila pričakovanj. Po občem državnem zakoniku je bilo tako dovoljeno zaračunati le največ 4 do 6 % letnih obresti. Višina obrestne mere je bila seveda odvisna od različnih pogojev kreditnega poslovanja.⁸ Višje obresti so veljale za oderuštvo in to je bilo kaznovano z denarno kaznijo; če je bil oderuh brez denarja, pa z zaporom od osmih dni do šestih mesecev.

⁴ S tem izrazom so označevali teoretično najbolj skrajni liberalizem, ki je kljub socialnim nepravilnostim odklanjal vsakršno poseganje države na socialno področje.

⁵ Vošnjak, J. [osip]: Socialni problem in kmetški stan, Letopis Maticе slovenske, 1885, str. 6.

⁶ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, Čitalnica, I. zvezek, Gradec 1865, str. 12.

⁷ Aufhebung des Wucher-Patents vom 29. Januar 1787, Sr. k. k. Majestät Franz des Zweyten politische Gesetze und Verordnungen, Zwanzigster Band, Wien 1807, str. 131–132.

⁸ Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch, § 993–1000.

b) Vzroki za odpravo zakonov o oderuštvi

Že v predmarčni dobi so se pojavila javna nasprotovanja zakonom o oderuštvi z zahtevo »po svobodnejšem, a vseeno nadzorovanem denarnem trgu,«⁹ torej po reformah teh zakonov. Z liberalno dobo zaupanja v napredek in svobodo v šestdesetih letih 19. stoletja ljudje niso bili več naklonjeni tem omejevalnim zakonom. Po liberalnem prepričanju naj bi ravno postave o oderuštvi »nenaravno vzviševale obresti. One so pa tudi vzrok bile, da se je denar najemal zunaj cesarstva; one so ljudem morile nagnjenje do varčnosti ter so bile škodljive zlasti v tem, da so se z denarnimi posojili pečali le najnižje vrste ljudi, ki so bile najhujše pijavke in da so se od denarne trgovine odtegovali najboljši kapitalisti ne samo zastran odrtijskih postav, ampak že stran madeža, ki se je prijel njega, kogar se je prijel priimek 'odrtnik.'«¹⁰

Zato »ni je skoraj dandanašnji večje pritožbe od ljudi vsakega stanu kakor 'da denarja dobiti ni', 'da so obresti od posojil tako velike, da nikdo brez svoje očitvidne škode si posojevati ne more.' Da bi le enkrat bilo dosti denarja, da bi ga le za male obresti lahko si izposodil, bi si lahko v kratkem času spreobrnil čelo gospodarstvo!«¹¹ Ljudje so se torej pogosto pritoževali nad pomanjkanjem kapitala, nad tem, da je bilo za primerne obresti težko dobiti dovolj denarja, s katerim bi lahko začeli dobičkonosno podjetje. Povsem naravno je, da so se v isti sapi pritoževali tudi nad previsokimi obrestmi. Ker je bila industrija in trgovina v veliko primerih izvzeta iz določil zakonov o oderuštvi, je bilo zlasti kmetijstvo tisto, ki je trpelo zaradi pomanjkanja kapitala. Zemljiška posojila so bila zelo redka, »celo že obstoječe hipoteke kar naprej odpovedujejo, odtegujejo zemljiškim posestim. In sicer jih ne odvajajo industriji in trgovini, pač pa nalagajo delno v tujino, delno v državne papirje.«¹²

c) Liberalna teorija

Zaradi teh razlogov so se nekateri tudi na Slovenskem v skladu z liberalnimi nazori odločno zavzemali za odpravo zakonov o oderuštvi. V slovenščini je o tem najbolj nazorno leta 1865 pisal Ivan Geršak.¹³ Geršakov članek o obrestih je v Novicah naletel na ugoden sprejem. Recenzent je od Geršaka le še zahteval, da bi »stopil iz teorije in zgodovine v našo ubogo sedanost, in obširno razlagal, zakaj posebno kmet in stanovnik na kmetih tako težko kapitala dobi, čeravno ponuja popolno varnost zastran kapitala in obresti, in bi tudi povedal, kako bi se kmetu in malemu obrtniku pomagalo iz silnih denarnih zadreg.«¹⁴ Čeprav so Novice tudi ob drugih priložnostih podpirale odpravo oderuških zakonov,¹⁵ je tako jasno in obširno liberalne nazore o obrestih v slovenščini zagovarjal le Ivan Geršak.

Zato pa seveda na Slovenskem ni manjkalo nemških spisov o tej problematiki. Med njimi najdemo tudi delo domačega avtorja Etbina Costa iz leta 1866.¹⁶ Tako Geršakovo kot Costino delo sta bili povsem v znamenju liberalnih nazorov, »kateri terjajo splošno veljavnost in so vsepovsod enako uporabni.«¹⁷ Geršak se je opiral predvsem na delo »neumrlega Adama

⁹ Vodopivec, Peter: Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi, Doktorska disertacija, II. del, Ljubljana 1978, str. 263.

¹⁰ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

¹¹ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 3.

¹² Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, Verhandlungen und Mittheilungen der iuristischen Gesellschaft in Laibache, Laibach 1866, str. 386.

¹³ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 3–21.

¹⁴ Slovensko slovstvo. Še nekaj o »Čitalnici«, Novice, št. 9, 1. marec 1865, str. 69.

¹⁵ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 1–3.

¹⁶ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 382–387.

Smith-a, ki so moje prizadevanje do čélega preščinile.«¹⁸ Costa je v nasprotju z njim navajal modernejše avtorje, tako Smithovega teoretičnega naslednika Johna Stuarta Milla, potem Wilhelma Roscherja, utemeljitelja nemške zgodovinske ekonomske šole in naposled še Lorenza Steina, uglednega predstavnika avstrijskega državnega socializma. Njihova gospodarska teorija se je prav tako kot vsa takratna liberalna teorija »enoglasno izrekla proti vsaki vrsti obrestnih omejitev in obrestnih taks.«¹⁹ Zato tudi Geršak in Costa nista imela kaj dodati k takrat prevladujočemu mišljenju. »S teoretičnih in praktičnih stališč so že tako pogosto obravnavali odpravo vsake vrste obrestnih omejitev in obrestnih taks, da bi bilo zelo domišljavo upati, da lahko tukaj navedemo tudi le najmanjšo novost.«²⁰

Vpliv Adama Smitha je pri Geršaku zelo očiten. Ko ta razlaga, kateri narodnogospodarski zakoni vplivajo na obresti, se tu neizogibno pojavi liberalni trg ponudbe in povpraševanja. Tu se povsem nasloni na Smithovo oblikovanje cene v pogojih popolne svobodne konkurence, ki je tudi odgovorna za oblikovanje višine obrestne mere.²¹ Tako kot je cena blaga na trgu odvisna po eni strani od ponudbe tega blaga in po drugi strani od povpraševanja po tem blagu, tako se tudi obresti ravna po ponudbi in povpraševanju po kapitalu. Več, ko je kapitala, ki se ponuja na posodo, nižje bodo obresti (in obratno) in več, ko je povpraševanja po kapitalu, višje bodo obresti (in obratno).

Ponudba kapitala je odvisna od varčnosti in omike. Večja je varčnost, več kapitala je na razpolago in večja je omika, več ljudje pridelajo in zato več prihranijo. »Omika je zato vir bogastva, omiko morajo vsi tisti želeli u svojo vas, ki bi radi denarja imeli za svoje podjetje.«²² Vsemogočna omika, ki ji Geršak v skladu z liberalnim prepričanjem posveča največjo možno pozornost, pa vpliva tudi na zakonodajo, ki varuje posojeni kapital pred nevarnostjo, da ne bo več vrnjen. In večja je varnost, več ljudi posoja in s tem obresti padajo. Visoka omika, svoboda in naravna bogastva pa vplivajo na večje povpraševanje.

Tudi pri razlagi, kako se na svobodnem trgu oblikuje obrestna mera, je Geršak le povzemal Smithove nauke. Na svobodnem trgu ponudbe in povpraševanja obresti niso nikoli previsoke. Če so obresti previsoke, bo vsakdo hotel posoditi svoje prihranke, hkrati pa bo kapital prišel še iz tujine. Obresti bodo zato padle. Če pa so obresti prenizke, bodo ljudje denar raje vlagali v neposredno proizvodnjo ali pa ga posojali v tujino in obresti se bodo zato zvišale. »Tako čudovitno, pa tudi čisto navadno in prosto (einfach) se giblje obrest okolj svojega središča, sedaj poskakaje, sedaj padaje po prostih narodarskih zakonih.«²³ Prav tako kot Geršak so tudi Novice opozorile na to liberalno prepričanje, da se bodo v pogojih tržne svobode obrestne mere prej kot slej znižale.²⁴

Ali lahko za stalno določimo obresti, ki se ravna po ponudbi in povpraševanju svobodnega trga? Geršak deli obresti na dva dela. Najprej je tu zavarovalna premija, torej vsota, s katero posojevalec zavaruje svoje posojilo za primer, da ga ne dobi povrnjenega. Čim večje je posojevalčevo tveganje, tem večja je premija. Toda tveganje pri nobenem posojilu ni

¹⁷ Ibidem, str. 385.

¹⁸ Gršak, Ivan: Slovenci!, Čitalnica, Podučni list za slovenski narod, I. zvezek, Gradec 1865, str. 2.

¹⁹ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 382.

²⁰ Ibidem, str. 382.

²¹ Primerjaj: Schmolders, Günter: Geschichte der Volkswirtschaftslehre. Überblick und Leseproben, München 1965, str. 27–28, 164–172; Ekelund, Robert B. in Hébert, Robert F.: Povijest ekonomske teorije i metode, Zagreb 1997, str. 108–113.

²² Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 9.

²³ Ibidem.

²⁴ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 3.

povsem enako.²⁵ Prav to, da kreditna sposobnost posojiljemalca vpliva na posojilno tveganje in s tem na višino obresti, se je povsem jasno kazalo dobro desetletje, ko je veljala posojilna svoboda. Manj zadolženi kmetje so tako dobili posojila po precej nižji obrestni mere kot bolj zadolženi.²⁶

Drugi del obresti je dolžnikovo povračilo za rabo denarja, saj je s posojilom dolžnik dobil možnost zaslužka, ki se ji je po drugi strani posejvalec odrekel. Tudi tega dela obresti se ne da za stalno določiti, ker različni ljudje z izposojenim denarjem različno zaslužijo. Previsoke obresti so zato le tiste, pri katerih dolžnik z izposojenim denarjem zasluži manj, kot znašajo obresti. »Le če moram več od denarja plačati, kakor mi je dobička donesel brez mojega truda, plačujem preobresti, to so prevelike obresti. Dokler pa mi denar več hasne kot obresti znašajo, ne bom preobresti plačeval, naj že plačujem od njega malo ali veliko.«²⁷

S takšno liberalno definicijo previsokih obresti in oduševstva, se je Costa povsem strinjal. Oduševstvo je, »kadar se posodi kapital, za katerega uporabo posojilodajalec zavestno terja več, kot je izkupiček, ki ga lahko prejemnik zasluži s pomočjo posojila.«²⁸ Takšna posojila zato nikoli ne morejo koristiti produkciji, temveč le uničujejo dolžnikovo gospodarsko podlago. Vendar previsoke obresti težijo predvsem kmetijstvo in ne obrti, industrije in trgovine. Dobiček slednjih je namreč neprimerno višji kot kmetijski. »Pri poljedeljstvu ne raste dobiček tako kakor stroški, ampak čisti dobiček ima svojo mējo, ktere človek ne more prekoračiti, če že tako napenja svoje moči. [...] Kmetu je mēja postavljena, na kateri je zapisano: do tod, a dalje ne! Na banderi obrtnikovi pa stoji: Naprej s pomočjo dušnega in denarnega kapitala!«²⁹ Vlaganje v modernizacijo kmetijstva res prinaša več pridelka, ki pa je dražji. Najcenejše pridelke ima najbolj primitivno kmetijstvo, z modernizacijo pa se pridelki dražijo. Zato morajo biti posojila za kmetijstvo precej nižja kot pa za industrijo.

Vendar to še ne pomeni, da je za kmetijstvo potrebno obdržati najvišjo dovoljeno obrestno mero. Ravno obratno. »Dejanski izid tovrstnih zakonskih določil je samo bistveno oteževanje posojanja in višanje obrestne mere.«³⁰ Namesto v kmetijstvo kapitalisti svoj kapital raje nalagajo v druge, bolj dobičkonosne gospodarske panoge. Zato se tudi Novice ne strinjajo s strahom zemljiških posestnikov, da se bo zaradi obrestne svobode znižala vrednost njihovih posesti. »Mi smo pa tega prepričanja, da so te misli krive; kajti kapitalisti, ki so hotli varno naložiti svoj denar, so prav zastran omejenih obresti zemljiščinim posestnikom v novejših časih odtegovali posojila,«³¹ ker so lahko denar drugje naložili bolj dobičkonosno. Tudi državni vrednostni papirji s svojimi zanesljivimi in visokimi obrestmi spodkopavajo nizko obrestno mero.³² Prav to državno zadolževanje, ki zvišuje obrestno mero, so liberalci tudi kasneje uporabljali kot argument proti ponovni uvedbi zakonov o oduševstvu. Po njihovem mnenju se obrestna mera ne more spustiti z administrativno odločitvijo, temveč šele z odpravo zadolževanja državnega proračuna.³³

²⁵ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 5–7, 16.

²⁶ Namesto do 25 % so plačevali 12 % obresti. Visoke obresti tarejo kmeta, Edinost, št. 13, 31. marec 1880.

²⁷ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 16.

²⁸ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 383.

²⁹ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 19.

³⁰ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 384.

³¹ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

³² Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 384; Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 17.

³³ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

Obrestna mera je preprosto odvisna od premnogih spremenljivih dejavnikov, zaradi česar se je ne da za stalno določiti. Zato tudi zakoni o oderuštvi nimajo nobenega smisla. Ti zakoni obrestno mero samo povišujejo.³⁴ Dolžnik namreč veliko bolj potrebuje posojilo, kot pa upnik potrebuje ugodno naložbo. »Kako lahko se torej [dolžnik] obveže s prisego ali častno besedo in mora sedaj upniku [...] plačati še za posebno nevarnost, ki mu grozi zaradi zakona.«³⁵

Kljub tem razlogom za odpravo obrestnih zakonov pa Geršak v njih ne vidi le slabih strani. Tako se mu npr. zdijo angleški celo pametni, »dasiravno je tam prostost za nar važniši temelj narodarstva spoznana in častljena.« Ti namreč dopuščajo prosto jemanje obresti le nad določeno manjšo vsoto (10 funtov), posojila pod njo pa so podvržena obrestnim omejitvam. »Ker je ravno pri malih denarjih nar več treba plačati obresti in male denarje si izposujejo navadoma tudi le mali, to je revni ljudje, ki za silo denarja imeti morajo.«³⁶ To zakonitost je opazil tudi avtor v Edinosti: »Dober kmet neče previsocih obresti plačevati, rajši ne vzame denarja na posodo, revež pa mora živeti, plača obresti, kolikor se jih zahteva.«³⁷

Kasneje je znani avstrijski ekonomist Eugen Böhm-Bawerk v neposredni navezavi na Wilhelma Roscherja opozoril na to, da so v nerazvitih ekonomijah posojila skoraj izključno porabniška posojila ali celo posojila v stiski in zato običajno povezana z zelo visokimi obrestnimi merami. Oderuška posojila zato prizadenejo v prvi vrsti existenčno ogrožene reveže, zaradi česar so tudi zakoni o oderuštvi zakoni za zaščito revežev.³⁸ Geršak seveda teh nazorov ni prevzel od Böhm-Bawerka, temveč od Roscherja, katerega delo je prav tako kot Costa poznal tudi on.

Čprav torej vsi zakoni o oderuštvi niso slabi in zlasti kmetijstvo potrebuje zelo nizke, neoderuške obresti, se je po liberalnem prepričanju vendarle potrebno zavzeti za odpravo zakonov o oderuštvi. Geršak odločno poudarja, da bo šele svobodna ponudba in povpraševanje pripeljala do znižanja obrestnih mer in bo odpravila pomanjkanje kapitala v Avstriji. Kmetijstvu pa bi pomagal z hipotekarnimi bankami, hranilnicami in nenazadnje s poučevanjem kmeta.³⁹ Geršakova stališča se torej povsem ujemajo s takrat prevladujočimi liberalnimi nazori, ki so jih npr. zastopali tudi Nemci na Kranjskem, ko »podpirajo zahteve po odpravi raznih omejitev na denarnem trgu (zakon o oderuhih!) in dokazujejo, da se je mogoče problemu oderuštva učinkovito upreti le z urejeno mrežo vsem dostopnih posojilnih ustanov.«⁴⁰

Costa je z odpravo zakonov o oderuštvi pričakoval prav tisto kot skoraj vsi njegovi sodobniki. Menil je, »da z odpravo zakonov o oderuštvi tu [v zemljiško posest] investirajo celo tuje kapitale [...] in da istemu pri večjih obrestnih merah svoj denar posojajo tudi domači kapitalisti in da končno obrestna mera pri tako nastali konkurenci ne naraste preveč, temveč se vsaj sčasoma zniža. Mogoče bo s tem konec onih oderuških poslov.«⁴¹

³⁴ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 16–18.

³⁵ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 385.

³⁶ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 14.

³⁷ Visoke obresti tarejo kmeta, Edinost, št. 13, 31. marec 1880.

³⁸ Hanisch, Ernst: Konservatives und revolutionäres Denken. Deutsche Sozialkatholiken und Sozialisten im 19. Jahrhundert, Wien-Salzburg 1975, str. 352.

³⁹ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 20–21.

⁴⁰ Vodopivec, Peter: O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja, o.c., str. 22–23.

⁴¹ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 387.

3. Odprava zakonov o oderuštvu

»Dandanes je splošno prepričanje, da so ograje pri posojilih gospodarstvu in pravu nasproti – le malo ljudi je še, ki mislijo, da se bode svet podrl, ako država ne čuje nad posojili in ako postave ne branijo previsocnih obresti.«⁴² Tega se je seveda zavedala tudi vlada, katere gospodarska politika je bila že od neoabsolutizma dalje v skladu z liberalno gospodarsko doktrino. Zato je vlada že leta 1863 napovedala, da bo državnemu zboru predložila zakon o odpravi oderuških zakonov. Vendar je do tega prišlo šele leta 1866.⁴³ S tem zakonom so bile odstranjene prejšnje omejitve obrestne mere na 5–6 % in so bili omiljeni predpisi o kaznovanju oderuhov.⁴⁴ Prav tako so bile sedaj dovoljene obresti od obresti. Vendar s tem kaznovanje oderuštva še ni bilo popolnoma odpravljeno. Zakon je tako določal, »da kazni odrtije zapade tak, kdor nadlogo, lahkomišljenost, neskušenosť ali slabo pamet dolžnikovo v občutljivo škodo njegovo zato rabi, da sebi ali drugim kakor koli nakloni dobiček, ki je v očitni neprimeri z obresti, ki so v tistem kraji navadne in v nobenem primeri s stroški, ki jih je posodnik imel s svojim posojilom, s kako zgubo ali sicer s kakim drugim žrtvovanjem.«⁴⁵ Kdaj je kakšno posojilo oderuško, je bilo sedaj odvisno od mnogih subjektivnih dejavnikov. Tistega, ki ga je sodnik spoznal krivega tega zločina, je kaznoval z denarno kaznijo, zločinskega povratnika pa tudi z zaporom do dveh let.

Oderuški zakoni torej še niso bili popolnoma odpravljene. Zato se je nadaljeval tudi liberalni boj proti zakonom o oderuštvu.⁴⁶ Šele marca 1868 so o tem razpravljali v državnem zboru in sprejeti zakon je bil nato 14. junija uzakonjen.⁴⁷ Takrat je liberalna večina povsem v skladu z liberalnimi nazori odpravila vse omejitve pri pogodbenih določitvah obresti. »Veljati prenehajo do sedaj obstoječe zakonske omejitve pogodbene obrestne mere in višina konvencionalne kazni pri posojilih in kreditnih terjatvah.«⁴⁸ Višine obrestnih mer, ki jih je določal splošni državni zakonik, so bile sedaj odpravljene. Prav tako kot pri zakonu iz leta 1866 je bila zakonsko določena 6-odstotna obrestna mera le takrat, če obrestne mere v posojilni pogodbi upnik in dolžnik nista sama natančno določila. Obrestna mera sedaj ni bila z ničemer več omejena in niti prav očitne oderuške obresti niso bile več kaznive.

Kljub temu, da je velika večina takratnih sodobnikov nasprotovala zakonom o oderuštvu, so se vendar tudi v državnem zboru našli poslanci, ki so tej liberalni potezi odločno nasprotovali. Konservativci so izrabili to priložnost in z vsemi močmi napadli liberalni kapitalizem.⁴⁹ Najglasnejši je bil Joseph Greuter, ki je prav ob tej priložnosti prvič v državnem zboru načel socialno vprašanje na temelju krščanskega socialnega programa.⁵⁰

Vpliva državnih poslancev s Slovenskega med debato skoraj ni bilo čutiti. Nobeden ni sodeloval v generalni debati, v specialni debati pa se je oglasil le štajerski nemški poslanec Jožef Waser. Oglasil se je v razpravi o petem paragrafu, o katerem je tudi sam menil, »da ta

⁴² Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

⁴³ Reichsgesetzblatt, št. 160, 14. december 1866.

⁴⁴ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung, 1. del: 1848–1869, Graz 1972, str. 332.

⁴⁵ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

⁴⁶ Več o novem zakonu, o njegovih prednostih in njegovih pomanjkljivostih glej: Kaltenegger, Fried[rich]: Erörterungen zum neuen Wuchergesetze, Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach, Laibach 1867, str. 89–103.

⁴⁷ Reichsgesetzblatt, št. 62, 14. junij 1868.

⁴⁸ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, I. Session, 78. Sitzung, 12. marec 1868, str. 2191.

⁴⁹ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung, 5. del: 1848–1869, Graz 1972, str. 332–333.

⁵⁰ Wadl, Wilhelm: Liberalismus und soziale Frage in Österreich, Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867–1879), Wien 1987, str. 63.

paragraf ni bistven za sklenitev celega zakona.«⁵¹ Razen zagovarjanja pravne jasnosti petega paragrafa je povedal zelo malo. Tako je opozoril, da »toda jaz ne menim, da je to določilo [jemanje obresti je nezdržljivo s posojilom] primerno za sedanji čas, jaz ne menim, da je kanonsko pravo sredstvo za rešitev socialnega vprašanja. [...] Jaz ne menim, da bi iskalcem kapitala ohranitev takšnih omejitev [zakonov o oderuštvi] nudila prednosti.«⁵² Povsem jasno se je torej postavil na liberalno stališče, ki je prav v tej debati bila veliko načelno bitko s katoliškim taborom. Stare cerkvene nazore o nujnosti določitve najvišjih obrestnih mer so zlasti ostro zagovarjali tirolski poslanci. Ta opozicijski tabor je bil sicer prešibek, da bi lahko preprečil ukinitve obrestnih postav, vendar je njegov glas tudi prišel do izraza. To se je npr. jasno pokazalo prav pri glasovanju o petem paragrafu, ki je bil sprejet le z nekaj glasovi večine. Ker so bili takrat slovenski poslanci v opoziciji, so vsi po vrsti glasovali proti temu paragrafu.⁵³ K takšnemu izidu glasovanja je še bolj pripomoglo dejstvo, da so bili kranjski slovenski poslanci takrat že v veliki meri odvisni od duhovščine in se zato niso smeli očitno postaviti na liberalno stran. Tudi slovenski štajerski poslanci, ki so zaradi volilne nedejavnosti duhovščine takrat občasno še lahko prisegali na liberalne nazore,⁵⁴ so v tem primeru glasovali proti liberalnemu predlogu.

Če se torej državni poslanci s slovenskega ozemlja niso postavili na liberalno stališče, se tudi niso odločno postavili na nasprotno stran in so se raje odločili, da se ne bodo aktivno udeležili razprave. Vendar njihovo nezanimanje za obravnavano tematiko niti ni tako presenetljivo. V teh letih namreč zadolževanje, predvsem kmečko, še ni doseglo tistega grozečega obsega, kakor ga bo imelo v naslednjem desetletju. Prav nasprotno. Takratna kmečka zadolženost še ni bila visoka. V naslednjih letih je odprava obrestnih zakonov celo dajala upanje v upravičenost liberalnih nazorov. Leta 1869 so se dolgovi na Kranjskem znižali.⁵⁵ Vendar ta nizka zadolženost ni bila posledica odprave oderuških zakonov. Leta 1867 se je namreč pričelo »sedem debelih let« avstrijskega gospodarskega vzpona. Poleg ugodnega finančnega stanja sta bili v monarhiji ravno v letih 1867 in 1868 rekordni letini, drugje po Evropi (razen v Ukrajini) pa so se ubadali s slabimi letinami. Kmetijstvo je za seboj v gospodarski vzpon potegnilo tudi ostale gospodarske panoge, ki so nato cvetele vse do gospodarske krize leta 1873. To je bila resnično »doba ustanavljanj«, ko so nove delniške družbe rasle kot gobe po dežju. Gospodarstvo se je vse bolj vrtelo okoli napihnenih in nereálnih vrednostih na dunajski borzi, ki so se dokončno sesule z borznim polomom leta 1873. Ker pa si je liberalizem pripisoval vse uspehe za ta gospodarski vzpon, so z borznim polomom doživele polom tudi liberalne ekonomske ideje.⁵⁶

⁵¹ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, I. Session, 77. Sitzung, 9. marec 1868, str. 2148.

⁵² Ibidem, str. 2149.

⁵³ Proti so tako glasovali Jožef Emanuel Barbo, Karel Coronini, Alojzij Lenček, Janez Lipold, Lovro Pintar, Luka Svetec in Lovro Toman. Od poslancev s slovenskega ozemlja pa so za glasovali le Vinko Klun, Luigi Pajer in Jožef Waser. Glej: Ibidem, str. 2157.

⁵⁴ Cvirn, Janez: Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja, Zgodovinski časopis, 47, št. 4, 1993, str. 523–529.

⁵⁵ Več o višini dolgov do srede osemdesetih let prejšnjega stoletja glej Vošnjak, J.[osip]: Socialni problem in kmetski stan, o.c., str. 18–20.

⁵⁶ Rumpler, Helmut: Eine Chance für Mitteleuropa, Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie, Österreichische Geschichte 1804–1914, Wien 1987, str. 459–466.

4. Neomejeno oderuštvo

Čeprav so tudi v teh letih dolgovi na Slovenskem naraščali, pa dolžniška kriza zaradi gospodarskega vzpona, ki se je odražal tudi med večinskim kmečkim prebivalstvom, še ni bila pereča. S krizo pa so zavese končno padle, povpraševanje je padalo, konkurenca tujih, zlasti ameriških in ruskih pridelkov se je večala, stroški in davki niso bili prav nič manjši, temveč so se nasprotno povečevali, postranskih zaslužkov ni bilo več, primernih posojil je bilo vse manj.⁵⁷ Vse to je krepilo zadolževanje in povečevalo obrestne mere, s čimer so nastali idealni pogoji za divje oderuštvo. V pretežno kmetijskih slovenskih deželah⁵⁸ s slabo razvitimi denarnimi ustanovami in slabimi možnostmi za primeren zaslužek je bilo težko dobiti denar na posodo. Nesorazmerje med povpraševanjem po posojilih in njegovo ponudbo je bilo zelo veliko. Zato si je kmet v veliki stiski potrební denar izposodi pač kjer koli ga je že dobil.⁵⁹ Obračal se je na vaške mogočneže, večinoma gostilničarje, velike kmete in trgovce, ki so razpolagali s primerno zalogo gotovega denarja. Le-ti pa so seveda izkoristili stisko posojilojemalca in mu denar posodili le za zelo velike, resnično oderuške obresti. Ustvarjeni so bili vsi pogoji za pojav predstave o izkoriščevalskem oderuhu in njegovi nemočni žrtvi, ki smo jo spoznali na začetku. In ta slika se je vtisnila globoko v slovensko zavest.

a) Oderuške obresti

Slovensko, zlasti katoliško časopisje je to razpoloženje proti liberalnim nazorom seveda prav pridno podpihovalo. Liberalno prepričanje, da se bodo po odpravi zakonov o oderuštvu obrestne mere znižale, se je izkazalo za lažno. »Zgodilo se je ravno narobe. Oderuhi, ki so prej iz strahu pred postavo nesramno svoje početje vsaj skrivali, so sedaj brez vse sramote začeli stiskati reveže, ki so denar iskali na posodo.«⁶⁰ Na Kranjskem so kmetje zelo težko dobili denar na posodo. Hipotečna posojila od 20 do 50 % so bila nekaj povsem običajnega. Kmet je celo plačeval pet krajcarjev od sposojenega goldinarja tedensko, kar je na leto znašalo 250 % obresti. Pri tako kratkih plačilnih roki je bila vedno prisotna nevarnost, da bo kmet zamudil s plačilom obresti, s čimer je zapadel celoten dolg skupaj z obrestmi. Da bi se kmet temu izognil je oderuhu plačeval t.i. uslužnostne obresti, ki jih je kmet plačal v naravi⁶¹ ali pa mu jih je oderuh po zelo nizkih odkupnih cenah zapisal kot novi dolg. Ker so bile te obresti odločno previsoke, da bi jih bil dolžnik sposoben izplačati iz svojih rednih dohodkov, se je moral vedno bolj zadolževati. Dolgovi so naraščali toliko časa, dokler ni bila posest že tako zadolžena, da je oderuh s pomočjo sodišča sprožil javno dražbo.⁶²

⁵⁷ Lazarevič, Žarko: Kmečki dolgovi na Slovenskem, Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948, Ljubljana 1994, str. 13–16.

⁵⁸ Prizanešeno ni bilo nobeni slovenski pokrajini. Tudi v Prekmurju, ki ga zaradi od avstrijske polovice monarhije različne ogrske zakonodaje ne bom obravnaval, so bile običajne obresti tja do 160 %. Keršovan, Ferdo G.: Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju, Kronika, št. 3, 12, 1964, str. 172.

⁵⁹ »Pa mi utegne kdo ugovarjati: 'Zakaj pa so tako neumni, da tolike obresti plačujejo?' Kdor pozna kmečke razmere, bo ob enem zadel, da lakota je hud tat.« Iz Pivke, Slovenec, št. 67, 9. junij 1974.

⁶⁰ Postava zoper odtitjo, Slovenec, št. 144, 7. december 1875.

⁶¹ Takšno prakso dolenskih oderuhov je Janez Trdina leta 1876 opisal takole: »Denar posojajo na silne obresti ali ne zahtevajo novcev ampak in natura, češ da ubožec kmet, ki jim se strašno smili, ne bi tako občutil bremena, zlasti kak lep hrastič, kak cent suhih sliv, nekoliko veder dobre kapljice jim diši, ali se ne branijo niti kakega prašička ali telička.« Trdina, Janez: Podobe prednikov: Zapisi Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879, 2. knjiga, Ljubljana 1987, str. 615.

⁶² Zoper oderuhe. Govor slov. poslanca g. Viljema Pfeiferja v seji državnega zbora od 26. aprila, Slovenski narod, št. 101, 4. maj 1877; Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, Slovenski narod, št. 23, 29. januar 1881.

Tako »se je že marsikateremu dolžniku vrat zavil. Vsak dan se sliši, kako tu in tam odrtniki kri pijó ljudém, ki so od njih kaj na posodo vzeli.« Tako kot zgodba o posojenih 40 gld., katerih obresti so po dobrem letu znašale neverjetnih 2468 gld. »To ni izmišljena historija, ampak gola resnica. Precartano maslo današnjega liberalizma!«⁶³ Pred dolgimi prsti lakomnih oderuhov niso bili varni niti ljudje iz višjih krogov. Zlasti primerne tarče so bili oficirji, katerih življenjski stil je bil daleč nad njihovimi dohodki. Zelo veliko so dajali na svojo čast. Zadolženost za njih ni bila nečastna, temveč nekaj povsem običajnega. Nečastna je bila le plačilna nesposobnost, ki so jo skrbno prikrivali.⁶⁴ Tudi oficirski podmladek pri tem ni bil izvzet. Tako je neki oderuh dosegel, da so iz artilerijske kadetske šole vrgli trideset učencev, katerih skupni dolg je v treh letih narasel za 1600 %, pri nekom od njih v poldrugem letu celo za neverjetnih 2600 %.⁶⁵

»V večjih mestih je dosti tacih, ki imajo le malo premoženja, pa s takimi denarskimi opravili velik dobiček vživajo, ki v to svrhu celo mešetarje dobro plačujejo in si pri tem na tisoče zaslužijo.«⁶⁶ Zlasti zanimiva je bila vloga specializiranih mešetarjev – posrednikov.⁶⁷ Tudi v Ljubljani je bilo zelo veliko posrednic (žensk!) med posojilodajalci (tudi v večini primerov žensk) in posojiljemalci, ki so si zaračunale 3 do 5-odstotno provizijo pri vsakem posojilu na menico. Upniki so na mesec dobivali 5 % obresti, dolžniki pa so plačevali še veliko več, saj so morali plačati še posredničin zaslužek. Posojiljemalec je dolžniško menico izpolnil na račun posrednice. Posrednice so nato upnikom izplačevale dogovorjene obresti. Pogosto se zato dolžniki in upniki niti niso poznali.⁶⁸

Menice so bile zelo pripravne za prikrito oderuštvo. Veliko navadnih ljudi sploh ni razumelo funkcije menice, čeprav so z njimi poslovali. Tako je npr. sodnik neki preprosti dekli pokazal menico in jo vprašal, če ve, kaj je to menica. Ona mu odgovori: »Kaj bom vedela!«⁶⁹ Zato niso bili redki primeri, ko so upniki s pomočjo menic dolžnike zavajali ali celo goljufali. Prav tako kot vse dolžniške pogodbe sta upnik in dolžnik tudi menično pogodbo lahko sklenila povsem brez ovir. Zadostoval je le njun podpis. Nepismene osebe pa so menično pogodbo lahko sklenile le v prisotnosti dveh pismenih prič in notarja. Notarjeve usluge so imele primerno visoko ceno. Te upravne stroške meničnega poslovanja so še povečali obvezni državni koleki.⁷⁰ Pri vsaki spremembi je bila zopet potrebna pomoč notarja.

⁶³ Novice, št. 27, 5. julij 1876, str. 216–217.

⁶⁴ Nove šege sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878; št. 91, 24. avgust 1878; št. 92, 27. avgust 1878; št. 93, 29. avgust 1878.

⁶⁵ Zgodnja Danica, št. 39, 26. kimovca 1879, str. 310. Ker so bili študentje večinoma plačilno nesposobni oziroma je njihova kreditna sposobnost temeljila na premoženju staršev, so bile razumljivo tudi obresti zelo visoke. »Kolikor večja je nevarnost, toliko večje so obresti, n. pr. jud posodi vsakemu študentu, pa mu zaračuna tudi visoke obresti, ker pri mnogih svoj posojeni denar izgubi.« Visoke obresti tarejo kmeta, Edinost, št. 13, 31. marec 1880. Primer, kako je oderuh odiral kadete, je v javnosti zelo odmeval. Proti temu oderuhu so nato tudi sprožili sodni proces in ga obsodili na šest let zapora. Zur Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 171, 29. julij 1880.

⁶⁶ Nove šega sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878.

⁶⁷ Ti so svojo obrt opravljali tudi v časih, ko so še veljali zakoni o oderuštvu. Zakon iz leta 1866, s katerim so omilili oderuške zakone, je tako tudi za te »mešetarje« predvideval denarne kazni. Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

⁶⁸ Ta sistem je zelo lepo deloval, dokler neka velika posojiljemalka, ni več mogla kriti svojih dolgov, ki jih je plačevala z novimi posojili. Piramida se je začela sesuvati, ko so ljudje začeli dvomiti v njeno premoženje in ko so nato končno razkrili njene goljufije z menicami. Sodišče jo je skupaj z glavno posrednico obsodilo na dve leti težke ječe. Izpred sodnije, Slovenski narod, št. 47, 27. februar 1874; št. 48, 28. februar 1874; št. 49, 1. marec 1874; št. 50, 3. marec 1874.

⁶⁹ Izpred sodnije, Slovenski narod, št. 48, 28. februar 1874.

⁷⁰ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki. Poduk o najpotrebnejših zakonih, Celovec 1883, str. 479–481.

»Pri vknjiževanju in izknjiževanju je prevelika sitnost, draga pota in preveliki troški, ker se brez advokata nič ne naredi. [...] Vsi troški pri vknjiževanju in izknjiževanju z advokatom vred so za 100 gold. 8-9 goldinarjev, potem 6 % in pota, koja sva obadva naredila, morajo se tudi računati.«⁷¹

Zaradi teh dragih sitnosti so oderuhi dolžnike skoraj brez težav hitro prepričali, da so sami sklenili posojilno pogodbo z menico. Če dolžnik ni znal pisati, »je postrežni upnik sam tako priljuden, da drži kmeta za roko in si na ta način prislepari njegov podpis.«⁷² Nepismen dolžnik je s tem podpisal naravnost oderuške obresti. Povsem običajno je bilo, da je posojilojemalec upniku izdal menico za vsoto, ki je bila veliko višja kot tista, ki jo je prejel. Ponavadi so tudi obresti že takoj odšteli od prejete vsote. Nič čudnega, če so se torej konservativni poslanci vneto zavzemali za omejitve poslovanja z menicami. Zlasti neukemu kmetu naj bi takšno poslovanje sploh prepovedali. »Menica, neizogibna kupčevalcu, bankirju, obrtniku, je pogin neukretnemu kmetu.«⁷³

Vendar so posojilodajalci tudi te sloje s pomočjo menic veselo odirali. Neki ljubljanski trgovec naj bi tako tesarju posodil 55 oziroma 67 goldinarjev za dva tedna. Vendar mu je moral obrtnik podpisati menico za 100 goldinarjev, za katero je upnik dobival nadaljnjih 6 % obresti. Prizadeti obrtnik je odgovoril na to novico in zapisal (prostovoljno ali pod pritiskom upnika?), da upnik razen dogovorjene odškodnine kljub že poldrugi mesec zapadli menici zahteva le 6 % obresti. »Sicer moram pripoznati, da sem imel priliko spoznavati drugih 'oderuhov' tukaj v Ljubljani« in zato svojega upnika razglasi za poštenjaka.⁷⁴ Le kakšne so bile potem obresti pri resničnih oderutih, če te visoke obresti za obrtnika niso bile oderuške?

Takšno poslovanje z menicami je bilo povsem običajno tudi v velikem poslovnem svetu. Celotna država je za prejeta posojila dobila veliko manj, kot pa je bila imenska vrednost dolga. Obrestne mere so bile bolj ali manj enake, količina realno prejetega denarja pa je bila odvisna od kotiranja posojilojemalca na mednarodnem denarnem trgu.⁷⁵ Ne samo država, tudi najvišja družbena elita ni bila varna pred takšnimi finančnimi operacijami. »Ogerski knez Esterhazy je na svoja posestva, ki so bila za 12 milijonov goldinarjev cenjena, vzel na posodo na delnice ali akcije 6 milijonov pri dunajskem Judu. [...] Po tem takem je Jud 6 milijonov goldinarjev dolga dal vknjižiti na posestvo kneza Esterhazija, dal mu je pa v resnici le samo eden milijon, pet milijonov je on kot bankir ali denarni mešetar v žep vteknil.«⁷⁶ Ta svet visokih financ je bil navadnemu človeku še bolj nerazumljiv in zato še bolj sumljiv kot katero koli navadno oderuško. Zato je tudi finančni svet vrednotil prav tako negativno kot oderuško.

b) Brezvestni dolžniki

Ne le, da navadni ljudje niso razumeli logike takšnih finančnih operacij, temveč pogosto tudi niso razumeli delovanja in posledic povsem navadnih posojil. Preprosto podeželsko prebivalstvo se večinoma sploh ni zavedalo, da si s posojili, katerih obresti so bile višje kot donosnost kmetij, spodkopava tla pod nogami. Kmetje so stara posojila pogosto plačevali z novimi, še večjimi in nič manj oderuškiimi. Pri tem pa so bili kratkovidno še veseli, »če dobe

⁷¹ Visoke obresti tarejo kmeta, *Edinost*, št. 13, 31. marec 1880.

⁷² Zoper oderuhe. Govor slov. poslanca g. Viljema Pfeiferja, *Slovenski narod*, št. 101, 4. maj 1877.

⁷³ Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, *Slovenski narod*, št. 23, 29. januar 1881.

⁷⁴ Glej: *Slovenec*, št. 38, 1. april 1875; Popravek, pojasnilo!, *Slovenec*, št. 39, 4. april 1875.

⁷⁵ Kot primer zelo črno naslikane slike o trgovanju z državnimi dolgovi glej: Pavlica, Josip: *Socijalno vprašanje ali od kod izvira siromaščina delavskega ljudstva*, Gorica 1902, str. 67–70.

⁷⁶ V: *Ne volite liberalcev, nemčurjev, prijateljev oderuhov in Judov!*, *Slovenski gospodar*, št. 33, 15. avgust 1878, str. 265.

na posodo 100 f. da plačajo dolžnih 50 f. Zdi jim se, kakor da dobili so zastoj posojene denarce – lahkodušni ne pomislijo, da bo treba vrniti in da bo težje vrniti 100 f. nego pred 50.«⁷⁷ Med Dolenjci je tako Trdina opazil skrajno neodgovoren odnos do svojega premoženja in brezvesten odnos do upnika. Kadar on nujno potrebuje nekaj denarja na posodo (dostikrat za življenjsko nebstvene stroške) »je sladak, ves skrušen, obeta za obresti vse, kar je in ni mogoče dati. Sprejemši novce pa ne misli skoraj nikoli ne na povračilo ne na obresti, treba ga je prijeti s hudo, navadno še tožiti in potem sovraži in raznaša upnika, da je joj.«⁷⁸ Zato tudi Josip Godina-Verdélški svari pred zapravljivimi dolžniki, ki si denar izposodijo le zato, da ga zapravijo. Takšne dolgove »déla kak neporédnež za to, da jih porabi samo za nepotrebne, ali celo škodljive reči, in katérah tudi ravno zató po navadi ne izplačuje [...], kér mu zapravljivost in potrata ves denar požira.« Takšen dolžnik »je po navadi tudi vélik lažnjivec in sčasoma celó – tat.«⁷⁹

Črno bela slika o zlobnih oderuhih in ubogih dolžnikih je bila vsekakor daleč od resnice. Pogosto so se ljudje v dolgove spuščali brez vseh pomislekov. Šele takrat, ko jih je upnik tožil in jim je grozil rubež, so začeli resno ukrepati. V slogu slovenske pravdne strasti je bila nemalokrat njihova naravna reakcija: pravljanje na sodišču. Sicer so po izgubljenih tožbah zbrali dolžen denar, vendar so sedaj imeli na grbi še velike sodne stroške. Pred rubežem so mnogi dolžniki upnika povsem zavestno tudi ogoljufali. Svoje premoženje so preprosto prepisali na ženo in otroke, ga prodali bližnjim sorodnikom, na posest naložili dolg v korist sorodnikov ali ženine dote in podobno.⁸⁰ Takšne goljufije so bile onemogočene šele leta 1884,⁸¹ ko je bilo določeno, da so neveljavne vse takšne pogodbe, ki so bile sklenjene eno leto pred rubežem. Dolžniki so lahko pred rubežem svoje premoženje tudi skrili, npr. ga shranili pod lažnim imenom v hranilnici. Od leta 1884⁸² dalje je bil zato dolžnik na sodno zahtevo upnika dolžan pod prisego pred sodiščem naznaniti vse svoje premoženje.⁸³

Dolžniki so si lahko pomagali tudi na bolj divjaški način. »Brezvestni dolžniki [...] uničujejo zarubljena (eksekvirana) posestva z ogromno prekanjenostjo: gozdi se izsekavajo in goliijo, poslopja ali njihovo ostrešje in kozolci se prodajajo in zapravljajo, da celo sadonosno drevje po vrhah se posekuje.«⁸⁴ Še več, nekdo je »celo rodovitno zemljo za 1 1/2 do 2 čevlja globoko prodal in odpeljati dal.«⁸⁵ Na pohodu je bila logika: če jaz ne morem imeti, potem tudi drugi ne bo imel, povrhu pa mi lahko pade še kak goldinar v žep. Pri tem početju so prišli na svoj račun tudi kupci, ki so poceni kupili posekan les in dele razstavljenih kmečkih poslopij.

Oderuštvo je bilo tako vzrok, da je bil posestnik »z ženo in otroci siromak, stari oče in mati berača, upniki, kateri si z oderuškiimi obresti prej niso pomagali, ogoljufani.«⁸⁶ Noben zakon namreč ni prepovedoval uničevanja posesti pred prodajo na dražbi. »Če je upnik v

⁷⁷ Trdina, Janez: Podobe prednikov, 1. knjiga, o.c., str. 141.

⁷⁸ Ibidem, 3. knjiga, str. 922.

⁷⁹ Godina-Verdélški, Josip: Izvirek premožnosti ali pravi pomoček za nje napravo in vstanovitev med ljudstvom, Trst 1873, str. 46–47. Vendar se pisec pri tem sploh ne zaveda posojil v tiski, temveč kot sredstvo za preprečevanje škodljivega zadolževanja omenja le čvrsto moralo.

⁸⁰ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravnik, o.c., str. 467–474.

⁸¹ Reichsgesetzblatt, št. 36, 16. marec 1884.

⁸² Ibidem, št. 35, 16. marec 1884.

⁸³ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravnik, o.c., str. 484–487.

⁸⁴ Ogulin, Anton: Zarubljenih posestev uničevanje po dolžnikih, Slovenski narod, št. 16, 21. januar 1877; Ogulin, Anton: Zarubljenih posestev vničevanje po dolžnikih, Novice, št. 4, 24. januar 1877, str. 26.

⁸⁵ Ogulin, Anton: Še enkrat: zarubljenih posestev vničevanje po dolžnikih, Slovenski narod, št. 24, 31. januar 1877.

⁸⁶ Potreba postavne obrambe zoper oderuštvo, Slovenski gospodar, št. 38, 18. september 1879, str. 303–304.

strahu za svoj denar prosil, da naj nikar ne podira, smejal se mu je dolžnik v obraz, ter ga še zasmehoval.«⁸⁷ Mnoge seveda ni motilo, da so tako oškodovali upnike – oderuhe. Takšno početje so hoteli prepovedati, ker to škoduje bodočemu normalnemu delovanju kmetije in s tem kmetijstvu vse dežele. Poleg tega pa vsi upniki niso oderuhi in imajo to »potem v zahvalo, da je denar posodil in sosedu v potrebi pomagal.«⁸⁸

Ker je odlok z 20. oktobra 1870, po katerem so preganjali takšna dejanja, malo zalegel,⁸⁹ se je pričel pritisk na poslance in vlado, da naj onemogočijo takšno početje.⁹⁰ Tudi protioderuško naravnani poslanci so se povsem zavedali tega problema. Državni zbor je zato ukrepal in leta 1883⁹¹ je končno stopil v veljavo zakon, ki je državno oblast zadolžil z vsemi sredstvi preprečiti takšno škodljivo početje. Brezvestnemu upniku, delavcu, ki mu je pomagal uničevati, in kupcu, ki se je okoristil s tem početjem, so bile zagrožene visoke zaporne kazni, tudi do dveh let.⁹²

c) Javno mnenje

Kljub velikemu tveganju posojilodajalcev se je javno mnenje prav zaradi vse bolj očitnega oderuštva nagibalo na stran dolžnikov. Za eno glavnih vodil uspešnega gospodarjenja so razglašali: »Ne delaj dolgov!« in »Váruj se odrtnikov!«⁹³ Res je, da so sicer za svoj žalostni položaj »veliko krivi sami zanikarni dolžniki; pa vendar se mora pravemu rojaku srce zjokati, če vidi reveža v največji sili stotak si izposoditi, pa upniku že naprej plačati 30 forintov za obresti.«⁹⁴ Prav tako je tudi prav, »da je vsakemu prosto, za denar, ki ga komu drugemu posodi, tolike obresti jemati, kolike mu je le mogoče dobiti, kajti nihče ni prisiljen za posojilo več plačati, kakor sam hoče; ali vse drugo je, če taki posejvalec denarja zadregu onega, ki denarja na posodo išče, prevarljivo, goljufno porabi in iz neskušnosti njegov dobiček vleče.«⁹⁵ V začetku se je javno mnenje v večji meri obračalo proti najrazličnejšim prevarantom, ki so kljub liberalnim zakonom posojali na meji zakonitega, če ne že povsem nezakonito. Vendar se je sčasoma javno mnenje začelo obračati tudi proti zakonsko dovoljenemu oderuštvu, proti previsokim obrestnim meram, ki so jih morali plačevati ljudje v stiski.

Vse bolj razkačeno javno mnenje proti oderuhom tudi liberalcev ni puščalo hladnih. Po Geršaku ni tako jasno liberalnih pogledov na obresti zagovarjal več noben Slovenec. Nasprotno, tudi liberalni Slovenski narod se je odločno postavil proti oderuštvu. »Jemanje prevelicih obrestij ali interesov od posojenega kapitala, oderuštvo [...] se je tako strašno razširilo, da kakor gosjenica v zelji žrē na telesu našega državnega narodnega gospodarstva, in zmirom bolj se množe glasovi, kateri terjajo, naj se zopet ostre postave naredé, ki bodo vsaj nekoliko zabranjevale širjenje te krvopije ali sesavke.«⁹⁶ Napadel je celo liberalno

⁸⁷ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki, o.c., str. 475.

⁸⁸ Slovenec, št. 11, 28. januar 1882.

⁸⁹ Ogulin, Anton: Še enkrat: zarubljenih posestev uničevanje po dolžnikih, Slovenski narod, št. 24, 31. januar 1877.

⁹⁰ »Schon seit Jahren wurde von krainischen Vertretungskörpern darüber Klage geführt, daß die Hypothekargläubiger manchen ländlichen Realitätenbesitzern gegenüber schutzlos dastehen, indem es oft vorkommen,« da dolžniki pred dražbo dobesedno opustošijo svojo zadolženo posest. Ein namentlich für Krain nothwendiges Gesetz, Laibacher Wochenblatt, št. 73, 7. januar 1882.

⁹¹ Reichsgesetzblatt, št. 78, 25. maj 1883.

⁹² Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki, o.c., str. 474–476.

⁹³ Lapajne, Ivan: Glavna vodila umnega gospodarstva na majhnem poséstvu in z malim imétjem, Kranjska kmetijska družba, Ljubljana 1880, str. 6.

⁹⁴ Iz Pivke, Slovenec, št. 67, 9. junij 1974.

⁹⁵ Nove šege sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878.

⁹⁶ Proti oderuhom, Slovenski narod, št. 66, 21. marec 1879.

gospodarsko doktrino, po kateri nima smisla omejevati posojevalčeve svobode, kajti upnik in dolžnik sta povsem svobodna subjekta, ki sama odgovarjata za svoja dejanja. Toda njuna svoboda naj bi po prepričanju konservativcev veljala le v »idealnej državi, kjer sta upnik in dolžnik jednako izobrazena, kjer dolžnik pozna gospodarstvene posledice svojih zavez nasproti upniku,« kar pa ne velja za takratno Avstrijo, kjer so še »narodno-gospodarstveni otroci.«⁹⁷ Svoboda ravnanja za vse bo torej možna šele, ko bodo ljudje dovolj poučeni o gospodarstvu.

Tudi nemški liberalci pod pritiskom javnega mnenja niso več tako ostro nasprotovali zakonom o oderuštvi. Ko se je liberalni dolnjeavstrijski deželni zbor zavzel za zakone o oderuštvi, jim je katoliški Slovenec očital, da »liberalni gospodje so tako tudi le sklenili, ker se bojé za svojo gospodarstvo, ter so primorani, se vendar nekoliko ozirati na ljudske želje.«⁹⁸ Zlasti v predvolilnem obdobju se v javnosti ni bilo pametno ponašati s takšnimi liberalnimi nazori. Pred volitvami leta 1879 so se »tudi Dunajski židovski [liberalni] časnikarji [...] nekoliko spametovali in sedaj kličejo vlado in postavodajalstvo na pomoč zoper odrtnike.«⁹⁹ Reformno usmerjeni *Marburger Zeitung* pod vodstvom Franca Wiesthalerja seveda ni imel pomislekov pri obsojanju oderuštva.¹⁰⁰

Liberalni kranjski Nemci pa so se veliko bolj trdno oklepali liberalnih nazorov. V predvolilnem času so bili seveda bolj previdni in *Laibacher Zeitung* je celo objavil članek iz prve številke na Češkem izhajajočega časopisa z zgovornim naslovom *Der Wucherfeind*.¹⁰¹ Po volitvah pa so bili s svojo protioderuško naravnostjo že bolj umirjeni. Sicer so se še zavzemali za zakone o oderuštvi, s katerimi bi kazensko preganjali najbolj krivično oderuštvo, vendar so hkrati upravičeno dvomili, da bodo samo ti zakoni pomagali izkoreniniti oderuštvo. Poudarili so, »da oderuško nadlogo kot tako na noben način ne smemo dojemati kot posebno socialno bolezensko znamenje in jo v tem smislu obravnavati, temveč je veliko bolj tako ozko povezana z celotnimi našimi gospodarskimi razmerami, da je le od temeljitega izboljšanja zadnjega odvisna tudi uspešnost boja proti zlu oderuštva, ki je razširjeno na žalost na tako grozljiv način.«¹⁰² Odločno so tudi zavračali konservativni očitek, da je prav liberalna odprava zakonov o oderuštvi povzročila splošno kmečko zadolženost.¹⁰³

Vendar s temi (upravičenimi) argumenti javnega mnenja vseeno niso uspeli usmeriti nazaj v liberalni mišljenjski tok. Celo nekateri liberalni prvaki so se spreobrili, kar je seveda katoliško časopisje s pridom izkoriščalo. Tako sta se pokesala Anton Schmerling in Franc Hein, ki sta obžalovala svojo zmoto, da bosta odprava oderuških zakonov in prosti trg za posojila pripomogla k znižanju obrestne mere. Zato tudi onadva priporočata ponovno uvedbo

⁹⁷ Odrtniki, Slovenski narod, št. 5, 8. januar 1879.

⁹⁸ Slovenec, št. 116, 22. oktober 1878.

⁹⁹ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹⁰⁰ »Darum sagen wir: wir brauchen Strafbestimmungen gegen den Wucher, und wir lassen uns auch nicht durch den Einwand beirren, daß durch Wuchergesetze der Wucher doch nicht ausgerottet werde. Es werden dann jedenfalls die ärgsten Ausschreitungen der Wucherer weggefallen.« Gegen der Wucher, Marburger Zeitung, št. 154, 25. december 1878.

¹⁰¹ Zlasti zgovorne so tele besede: »Nun, jetzt muß das Volk selbst zu Gerichte sitzen, und ob Recht ob Unrecht, ein Lynchgericht der öffentlichen Verwehmung halten, es muß seine Vampyre unbarmherzig an der Prager stellen. Das sei der erste Schritt, die Initiative, die Initiative, die endlich die Regierung auch folgen muß.« Die Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 95, 26. april 1879.

¹⁰² Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879. Pisec meni, da je najprej potrebno sanirati državni proračun. Ker se država na veliko zadolžuje, s tem vpliva na višanje obrestne mere. Privatne osebe preprosto ne morejo zahtevati nižjih obresti, kakor jih je za svoje varne državne papirje pripravljena odšteti država.

¹⁰³ Kmetje prihajajo k oderuhom šele potem, ko so že zabredli v nerešljive težave. Zur volkswirtschaftlichen Lage, Laibacher Wochenblatt, št. 102, 29. julij 1882.

zakonov o oderuštvi.¹⁰⁴ Poročevalec o tej spreobrnitvi tako zmagoslavno zapiše, da »sicer pa je res lepo, da sta [...] svoje zmote v tej reči tako pošteno priznala. Kedaj bodo pa liberalci še ostale svoje zmote spoznali in na pokoro misliti začeli? Čas bi že davno bil!«¹⁰⁵

Schmerling in Hein sta še izrecno obžalovala, da morata kot sodnika pomagati oderuhom pri ožemanju ubogih ljudi. »Sodnik, ki deželo ljubi, je dandenes v strašnem položaji; on, ki je čuvaj pravice, pokrovitelj poškodovanih, mora s krvavečim srcem, z roko, ki se strmenja trese, izročati nesrečnega dolžnika v roke nesramnega krvopivca in to v imenu pravice.«¹⁰⁶ »Najžalostnejša posledica odpravljanja zakonov zoper oderuhe pa je ta, da mora sodnik velikokrat najgrše oderuške čine ne samo sankcionirati, nego mora še dostaviti: v imenu Nj. veličanstva cesarja.«¹⁰⁷ Marsikateri nasprotnik oderuštva, ki je globoko sočustvoval z obubožanimi dolžniki, se je znašel v neprijetnem položaju, da se je kot pravnik moral držati zakona, po katerem je bila pravica na strani oderuha. »Oderuh zlorablja obliko zakona, da tepta materialno pravico. [...] Oderuh izrablja pravno varstvo, ki ga pri nas uživata lastnina in pogodba, da drugim odvzame njihovo lastnino. Oderuhu je zakon samo sredstvo, s katerim zagreši v nebo vpijočo krivico.«¹⁰⁸

Javno mnenje je tudi zato negodovalo proti oderuštvi, ker so bile z oderuštvom povezane mnoge osebne tragedije. Javnost pogosto »vidi le zadnji utrip ugasnjene življenske luči, sliši pok pištole, zamolkel padec v vodo. Ona odreže obešenca, pokoplje zastrupljenca ali vidi v norišnico odpeljane gospodarske in moralne uničence in obupance ali podvržene vragu alkoholu.«¹⁰⁹ Zlasti pred volitvami leta 1879, ko so časopisi poročali o mnogih samomorih propadlih dolžnikov, »se je vsepovsod razširjal klic po uzakonitvi zakona o oderuštvi. V društvih so razpravljali o potrebnosti zakonskih odločb, da omejijo krvosesko početje lakomnih vampirjev. Tisk se je polastil iste teme in kmalu je javno mnenje glede tega vprašanja tako zelo vzvalovalo,«¹¹⁰ da tudi politiki niso mogli ostati neprizadeti.

Časopisi niso samo pritegnili temu negativnemu javnemu mnenju proti oderuhom, temveč so ga tudi aktivno oblikovali. Pri tem je bil zlasti dejaven katoliški tisk. V katoliškem tisku, ki je bil namenjen širšim ljudskim množicam, so veliko pozornost posvečali najrazličnejšim moralnim zgodbicam. Glavni namen teh zgodb je bilo vzgajanje ljudi na temelju katoliške morale. S pomočjo teh zgodb naj bi se ljudje ponovno oprijeli krščanske morale, ki so jo zapustili zaradi oderuške svobode. »Veliko poštenjakov postalo je po njej odrtnikov. [...] Nekristjansko ravna sosed s sosedom, odvetnik s svojim pooblastnikom, upnik, odrtnik s svojim dolžnikom.«¹¹¹

V teh zgodbah so bili oderuhi prikazani v povsem negativni luči, kajti »pervi je napuh, drugi je lakomnost. Tedaj samo napuh je še gerši, precej pa je za njim lakomnost!«¹¹² In prav oderuhi so posebljanje lakomnosti – pohlepa. »Ljudstvo imenuje te vrste posojevalce denarjev 'pijavice', češ, da onim, ki jim v roke pridejo, kri popijejo, toda so še huji ko roparji, ki žrtve najpoprej umoré in jo še le potem oropajo.«¹¹³ Še na smrtni postelji, kjer se vsak

¹⁰⁴ Proti oderuhom, Slovenski narod, št. 84, 14. april 1877.

¹⁰⁵ Oderuštvo pa očaki liberalizma v Avstriji, Slovenski gospodar, št. 27, 5. julij 1877, str. 216.

¹⁰⁶ Proti oderuhom, Slovenski narod, št. 84, 14. april 1877.

¹⁰⁷ Iz govora poslanca Greuterja, Slovenski narod, št. 19, 25. januar 1881.

¹⁰⁸ Gegen den Wucher, Marburger Zeitung, št. 154, 25. december 1878.

¹⁰⁹ Th. F.: Die Erlebnisse eines Ausgewucherten. Ein Beitrag zur Lebensfrage des Beamtenthums, Marburger Zeitung, št. 74, 14. september 1890.

¹¹⁰ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

¹¹¹ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹¹² Oderuštvo pa očaki liberalizma v Avstriji, Slovenski gospodar, št. 27, 5. julij 1877, str. 216.

¹¹³ Nove šege sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878.

kristjan odkritosrčno pokesa svojih grehov, jim je bilo prvo in glavno vodilo pohlep po denarju. »Od hiše in zemlje bi se bil še ločil, ali od denarja, tega pa ne. Dal bi bil vse, da bi le denar ostal njemu. Vedel je tudi, da je jemal previsoke obresti, žal mu je bilo zato, a znižati jih vendar ni hotel.«¹¹⁴

Vendar lahko »moralno« ljudstvo tudi takšne oderuhe užene v kozji rog. Ko je tako neki oderuh prevzel kmetijo propadlega kmeta, so »kmetje, katerim se je prejšnji gospodar v srce smilil, sklenili maščevati se nad oderuhom. Nobeden mu ni hotel delati niti za novce ne. [...] Žito je dozorelo, al oderuh nima koga, da bi ga požel. Naposled je hotel oderuh žito prodati, al nikdo ga ni hotel kupiti, in žito je ostalo na polju v hrano ticam pod nebom, ki ga niso sejale.«¹¹⁵ Namesto, da bi se oderuh mastil z žitom, ki ga ni sejal, so le tega pozobale ptice. Preprosta zgodba o skoraj bibličnemu maščevanju.

Če poznamo vse te različne moralne zgodbe o grdih oderuhih, nas ne smejo presenetiti nekateri skrajni predlogi za boj proti oderuštvu. V Zgodnji danici so tako za rešitev oderuškega vprašanja predlagali malo bolj nasilno metodo. Po zgledu srednjeveške zgodbe bi oderuha skupaj z vsem njegovim premoženjem zaprli v ječo, kjer mu ne bi dajali niti kruha niti vode. Majhen košček kruha in požirek vode bi sicer lahko kupil od ječarja, vendar le po visoki, zares oderuški ceni. Ko oderuh ne bi hotel plačati tako visoke cene, bi se ta višala in višala, dokler ga lakota ne bi prisilila, da si kupi hrano. Nato bi kupoval toliko časa, dokler ne bi zapravil vsega svojega po krivici pridobljenega denarja. Potem bi ga izpustili, mu povedali hudo moralno pridigo in oderuhovo poboljšanje naj bi bilo zagotovljeno.¹¹⁶ Ta predlog seveda ni nič drugega kot le zanimiva moralna zgodba, vendar bi bilo vseeno zanimivo videti reakcije na takšen zakonski predlog.

5. Ponovna uvedba zakonov o oderuštvu

Posledice spremenjenega mišljenja o oderuštvu so se kmalu pokazale. Najprej so pričeli agitirati proti oderuštvu v zaostali Galiciji,¹¹⁷ kjer so bili kmetje na milost in nemilost izpostavljeni oderuhom, ki so bili večinoma židovskega rodu. Agitacija se je nato razširila še na Moravsko in dalje »in zdaj leté od vseh strani peticije v državno zbornico in tudi po drugih skupščinah se glasno zahteva, da bi se oderuštvo, ki je na ta način stopilo čez svoje vojnice, zopet zagradilo s primernimi postavami.«¹¹⁸

Iz Galicije je tudi prišel prvi konkretni predlog o ponovni uvedbi zakonov proti oderuštvu. To pobudo je poslanec Andrej Rydzowski dal že leta 1874. Vlada je nato oktobra 1875 predložila zeleni zakon, ki pa naj bi bil omejen le na Galicijo in Bukovino.¹¹⁹ 5. decembra je vladni predlog obravnaval državni zbor. Čeprav je vlada priznala, da so razmere zares kritične, je vendar v povsem liberalnem duhu odločno nasprotovala ponovni uvedbi najvišje dovoljene obrestne mere. »Zopetna vpeljava postavne obrestne mere ali kaznovanih postav zoper oderuštvo pa bi vendar gotovo odtuje ne odstranilo.«¹²⁰ temveč le prikrilo, zaradi česar bi bile obresti še višje kot so sedaj. Slovenec se je odločno postavil proti tej

¹¹⁴ Kako je oporočal Matevž Skopár, Domoljub, št. 14, 26. julij 1893, str. 170.

¹¹⁵ Novice, št. 36, 3. september 1879, str. 288.

¹¹⁶ Kako težko se skopuh spreobrne, Zgodnja danica, št. 44, 29. vinotoka 1886, str. 350.

¹¹⁷ O razmerah v Galiciji primerjaj: Landeshilfe gegen Wucherer und wirtschaftlichen Ruin, Marburger Zeitung, št. 118, 2. oktober 1878.

¹¹⁸ Zoper oderuhe, Slovenec, št. 33, 25. marec 1879.

¹¹⁹ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung in Österreich, 2. del: 1869–1879, Graz 1972, str. 514.

¹²⁰ Postava zoper odtitjo, Slovenec, št. 144, 7. december 1875.

liberalni logiki in čeprav so tudi v državnemu zboru konservativci poudarjali nezadostnost zakonskega predloga, je predlog vseeno šel v nadaljnjo parlamentarno obravnavo.¹²¹

Vendar je državni zbor šele aprila 1877 začel obravnavati zakonski predlog in ga nato tudi sprejel. Oderuštvo je sedaj postalo kaznivo. Toda o tem, kdaj so obresti previsoke, je odločal sodnik. Poskus razširitve teh omejitev na vse ostale dežele takrat še ni uspel,¹²² čeprav so oderuhi »po Kranjskem in v Galiciji enaki, samo več jih je v Galiciji. Gališke primerjam z kobilicami, kranjske pa samo z gosenicami, pa resnično je, da kobilice in gosenice požro vse, kar dobodo, in enake bolezni morajo se zdraviti z enakimi zdravili.«¹²³ S to slikovito primerjavo in z opisom žalostnih razmer na Kranjskem pa kranjskemu državnemu poslancu Viljemu Pfeiferju ni uspelo ganiti večine državnega zbora.

Pritisk javnosti je bil vse večji in večji. Zato se tudi v času volitev leta 1879 temu problemu poslanci niso mogli izogniti. Že pred volitvami je bil dopisnik v Slovenskem gospodarju glede tega zelo odločen: »Prvo naše vprašanje do kandidatov bodočega drž. zbora mora pa biti, kako in kaj mislijo in sodijo o svobodnih obrestih.«¹²⁴ In res so nato volivci glede oderuštva trdo prijeli poslanske kandidate. »Prebivalstvo kmetско je povsod, mestno pa pogosto, pri zadnjih volitvah glasno tirjalo od kandidatov, da morajo biti za oderuške postave, ako hočejo voljeni biti.«¹²⁵ Volilno razpoloženje je bilo grobo rečeno preprosto takšno, »da pred bližajočimi se državno zbornimi volitvami ni moglo miniti nobeno volilno zborovanje, na katerem ne bi kandidatov izprašali o njihovem stališču do vprašanja o oderuštvu.«¹²⁶ Volilni kandidati »brez izjeme obljubujejo, delovati v to svrhu in upati smemo, da se v bodoče poslanci ne bodo tako lahkega srca izneverili obljubam.«¹²⁷

Zato ni nič čudnega, da se je tudi na novo sestavljena Taaffejeva vlada morala spopasti s tem problemom, kajti z njo je konservativna socialna in gospodarska politika dobila prevladujoč vpliv. Že 9. oktobra 1879 je August Weeber v državnemu zboru predložil zakonski predlog, po katerem bi bila obrestna mera pri posojilih, kjer posojilna pogodba obrestne mere ni natančno določila, šest procentov. Ta zakonski predlog je bil še povsem civilno pravne narave. Za konservativno večino je bilo to odločno premalo, zaradi česar je vlada pripravila svoj zakonski predlog, ki je posegel tudi na kazensko področje. Najvišja dovoljena obrestna mera naj bi bila 10 % in oderuštvo bi zopet postalo zločinsko dejanje, ki bi bilo podvrženo zakonskim kaznim.¹²⁸

Liberalci so po volitvah zopet dvignili svoj glas¹²⁹ in se takšnemu zakonskemu predlogu odločno upirali. »Brž je ista klika, ki v dunajskih časnikih zagovarja odrtijo, planila čez ta predlog, ga obira, da se Bog usmili, in se upira na kupčijske zbornice, ki so se večinoma izrekle zoper postavo o odrtiji.« Avtor članka sicer razume, »da take pijavke, ki so vajene brez dela si svoje mavhe polniti z oderanjem ljudi, kričijo, da ni treba take postave,«¹³⁰ kakor

¹²¹ Postava zoper odrtijo, Slovenec, št. 144, 7. december 1875; št. 145, 11. december 1875.

¹²² Dopisnik v *Slovenskem narodu* je čez nekaj let zatrjeval, da so ta zakon le poskusno omejili na Galicijo, preden bi na njegovih negativnih ali pozitivnih izkušnjah pripravili zakon za celotno državo. Graška trgovinska zbornica in oderuštvo, Slovenski narod, št. 148, 1. julij 1879.

¹²³ Govor slovenskega poslanca g. Vilj. Pfeiferja v državnem zboru, 18. maja t. l., Slovenski narod, št. 122, 31. maj 1877.

¹²⁴ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹²⁵ Potreba postavne obrambe zoper oderuštvo, Slovenski gospodar, št. 38, 18. september 1879, str. 303.

¹²⁶ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

¹²⁷ Graška trgovinska zbornica in oderuštvo, Slovenski narod, št. 148, 1. julij 1879.

¹²⁸ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung in Österreich, 3. del: 1879–1885, Graz 1972, str. 69–70.

¹²⁹ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

¹³⁰ Postava zoper odrtijo in pa kmetijstvo, Novice, št. 49, 3. december 1879.

razume, da trgovce v trgovskih in obrtnih zbornicah ne tarejo tako močno previsoke obresti kot kmete. Logika teh njegovih tez je povsem ista kot zgoraj pri Geršaku in Costi, ki opozarjata na premajhno dobičkonosnost kmetijstva v primerjavi z industrijo in trgovino, ki zato lažje plačujeta višje obresti za sposojen kapital.¹³¹ Njegov sklep pa je ravno obraten in zahteva zakonsko omejitve te takratne svobode.

Ta liberalni odpor je vlado prisilil, da je predlagani zakonski predlog umaknila. V novemu zakonskemu predlogu ni bilo več določila o najvišji obrestni meri. Takrat so bili člani vlade še nekateri ministri z liberalnim svetovnim nazorom, ki so ostro nasprotovali zakonom o oderuštvu.¹³² Taaffe je namreč prva leta svoje vladavine še poskušal pridobiti podporo nemških liberalcev. Vendar se je liberalna vez z vlado vse bolj krhala in liberalni ministri so zato odstopali. Le nekaj dni pred začetkom razprave o zakonih o oderuštvu sta na začetku leta 1881 odstopila še zadnja dva liberalna ministra. Taaffejev prelom z liberalci je bil v tem trenutku popoln.¹³³ To seveda še ne pomeni, da je bil ravno zato sprejet novi zakon. Zahteve po vpeljavi obrestnih omejitev so bile namreč preglasne, liberalni ekonomski nauki pa preveč omajani. To pomeni le, da vlada od tega trenutka ni mogla več računati na podporo leveice in se ji zato ni bilo več potrebno ozirati na njene želje.

Januarja 1881 se je v državnemu zboru končno začela debata o zakonu o oderuštvu. Konservativci so v razpravi porabili vse svoje moči, da bi dokazali napačnost in pogubnost liberalnih nazorov. Prav tako kot leta 1868 je bil tudi sedaj najglasnejši Jožef Greuter, ki ni le ostro napadel liberalizma, temveč se mu je celo zakonski predlog zdel preblag. Greuterjev govor¹³⁴ je »naredil velik vtis na vse kroge in proti njemu zginejo vsi drugi, dasi tudi izvrstni govori.«¹³⁵ Vendar debata, ki se je nato razvnela, ni temeljila toliko na gospodarski teoriji, kot na razpravi o židovskem vprašanju.¹³⁶ Tako kot ostali konservativci je tudi Greuter Jude preprosto enačil z liberalnim kapitalizmom in tega z oderuštvom.

Vendar v Greuterjevem govoru zasledimo tudi besede, ki nam lepo prikažejo domet gospodarskih nazorov konservativcev, ki so gospodarstvo obravnavali bolj z moralne kot znanstvene plati. Tako se je sprivil na sam temelj liberalnih ekonomski nazorov, na svobodni trg ponudbe in povpraševanja. Pomanjkljivosti svobodnega trga je slikovito opisal s sledečim primerom: »Država bi imela obrestno mero šestih procentov. Oderuhi mislijo: ta obrestna mera nam je premajhna, ne moremo tvegati denarnega posojila, obdržimo denar. Zaklenemo ga, zakopljemo v zemljo, mogoče še celo zavežemo v staro nogavico. Ob tem pravijo: obrestna mera se sprosti: potem se takoj odprejo zapahi, denar pride izpod zemlje, gre med ljudi. In zakaj so sedaj oderuhi in skopuhi odprli svoje denarnice? Ker so mogoče prepričani, da bo obrestna mera štiri ali pet procentov. Denar bodo takoj spet vzeli nazaj, ga zaklenili še bolj kot prej. Če niso nekoč posodili za šest procentov, bodo denar pri petih ali štirih procentih gotovo spet zaklenili. Toda oni pravijo, če se sprosti obrestno mero, se potem

¹³¹ Prav to dejstvo naj bi tudi manjšalo vrednost zemljiške posesti. Če kmetija prinaša v najboljšem primeru 5–6 %, posojen denar pa najmanj enkrat več, bo vrednost kmetije primerno manjša. Napačna razmera med tem, kaj posestniku nese kmetijstvo, in kar kapital v denarji, Novice, št. 10, 6. marec 1878, str. 73.

¹³² Kolmer, Gustav: *Parlament und Verfassung in Österreich*, 3. del: 1879–1885, o.c., str. 70–71.

¹³³ Obširneje o tem glej: Jenks, William A.: *Austria Under the Iron Ring 1879–1893*, Charlottesville 1965, str. 51–70.

¹³⁴ Njegov govor je objavil tudi *Slovenski gospodar*, za uredništvo zanimivejše odlomke pa tudi *Slovenski narod*. Možata beseda zoper svobodno oderuštvo, *Slovenski gospodar*, št. 10, 10. marec 1881, 78–79; št. 11, 17. marec 1881, str. 86–87; št. 12, 24. marec 1881, str. 93; Iz govora poslanca Greuterja, *Slovenski narod*, št. 19, 25. januar 1881.

¹³⁵ Slovenec, št. 10, 25. januar 1881.

¹³⁶ Kolmer, Gustav: *Parlament und Verfassung in Österreich*, 3. del: 1879–1885, o.c., str. 70–71.

pojavi veliko denarja, ki je bil zakopan. Kjer je veliko denarja, tam vlada konkurenca, kjer je konkurenca, tam je ceneje.«¹³⁷

Konservativci so z levo roko odpravljali liberalno prepričanje, da se bo zaradi zakonov o oderuštvu kapital potuhnil in ga bo zato primanjkovalo. »Poštenosti ni, prejšnja poštenost manjka, zato ni več prejšnjega kredita najti. Postava naj varuje poštenost, naj goji pravičnost, postava naj ne brani odrtije [...] in prejšnji kredit se bode zopet oživel.« S tem, ko ljudje ne bodo mogli več posojati za visoke (oderuške) obresti, se bo vrnila poštenost in bodo rade volje posojali za nizke obresti. Ker preostali oderuhi ne bodo hoteli posojati, za vse res ne bo dovolj posojil, vendar »raje brez kredita v skrbeh in stiskah živeti, kakor po odrtniji poginoti.«¹³⁸

Da je v desetletju in pol vprašanje obrestnih mer postalo zelo aktualno tudi za slovenski prostor, nam dokazuje to, da sta med generalno debato od sedmih govornikov bila kar dva iz našega prostora in to iz Kranjske. To sta bila slovenska poslanca Jožef Schneid in Viljem Pfeifer, ki sta skoraj v en glas nastopila za uvedbo zakonskih predlogov. Tudi ona dva sta se pridružila splošni obsodbi tistih liberalnih naukov, ki so pripeljali do perečega dolžniškega vprašanja. Prav tako sta opazila veliko razliko v razpoloženju ljudi v primerjavi z letom 1868. Takratni liberalni politiki so zahtevali odpravo obrestnih postav, ljudje pa so nasledli njihovim besedam. Vendar ljudem ne smemo zameriti, da so nasledli. »Te vrste borilcev za svobodo tačas ljudstvo še nij poznalo. [...] Ljudstvo, plemenito in dobro, kakeršno je, hodeč po svojem idealnem potu, dovolilo je zavoljo svobode, v katere imenu se je pregovoriti dalo, v odpravljenje postave, ki se je ustvarila ter izvrševala samo njemu v obrambo.« To svojo naivnost so ljudje ševeda drago plačali. »Od tačas je minila doba, napolnjena s potoki solza, s tisoč uničenih eksistenc ter z gospodarskim propadom celih dežel. [...] Mi stojimo danes res na bojišči oderuštva ter vemo, kaj pomenja njegova zmaga.«¹³⁹

Razumljivo je, da so bili zaradi perečega oderuštva naenkrat skoraj vsi za ponovno uvedbo zakonov o oderuštvu. »Da izprevidi ljudstvo in da izprevidijo, kakor mislim, vse stranke te visoke zbornice, kako treba, da se oderuštvu s postavami nasproti stopa, to je važna prikazen našega družabnega življenja.«¹⁴⁰ Oba poslanca pa sta kljub pozitivnemu zakonskemu predlogu vseeno menila, da je predlog za popolno odpravo oderuštva preblag. Kot mnogim drugim govornikom so se jima zlasti kazni zdele preveč mile. Schneid se je z zahtevo po višjih kaznih neuspešno vmešal celo v specialno debato. Na koncu pa sta se oba, tako kot večina drugih poslancev, sprijaznila z realnostjo in glasovala za zakonski predlog. Utemeljitive glasovanj so si bile zelo podobne: »Glasujem za predležči zakon zoper oderuhe, ne zato, ker morebiti odgovarja vsem potrebam, ampak, ker imam rajši sploh kak zakon, če tudi nij povsem dovršen, kakor pa neomejeno gospodarstvo oderuštva.«¹⁴¹

6. Pomanjkljivosti zakonov o oderuštvu

S sprejetim zakonom¹⁴² pa skoraj nihče ni bil zadovoljen. Na prvemu slovenskemu katoliškemu shodu leta 1892 je Fran Povše resda pohvalil državni zbor, ki je priboril »toliko potrebno postavo proti grdemu, nekrščanskemu oderuštvu, ki je, kakor prava pijavka, popilo

¹³⁷ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, IX. Session, 104. Sitzung, 18. januar 1881, str. 3669.

¹³⁸ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹³⁹ Govor slovenskega državnega poslanca viteza Schneida, Slovenski narod, št. 21, 27. januar 1881.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, Slovenski narod, št. 23, 29. januar 1881.

¹⁴² Reichsgesetzblatt, št. 47, 28. maj 1881.

mного krvi iz žuljavih kmečkih rók,«¹⁴³ vendar je tako kot vsi drugi tudi on odločno poudaril perečo dolžniško krizo. Oderuški zakon je predvsem prinašal manj, kakor so upali zagovorniki njegove ponovne vpeljave. Tako kot z oderuškimi zakonom iz leta 1866¹⁴⁴ tudi s tem zakonom ni bila določena najvišja dovoljena obrestna mera, temveč je bilo s kaznijo zagroženo posojevalcu, ki »zlorabi lahkomišljenost, revščino, slaboumnost, neskušenosť ali razburjenost izposojevalca na ta način, da sebi ali kaki tretji osebi izgovori dobiček, ki je po svoji neprimerni velikosti zmožen uničiti izposojevalca ali pogubo njegovega premoženja pospešiti.«¹⁴⁵ To, kakšne obresti lahko uničijo dolžnika, je bilo torej odvisno od subjektivne presoje sodišča. In tudi kazni naj bi bile premile. Za vse svoje prestopke in zvijače je oderuh dobil le od enega do šestih mesecev zopora ali od 100 do 1000 goldinarjev denarne kazni.

Razen najbolj očitnega, oderuštvo torej še ni bilo odpravljeno, s tem pa se nazori ljudi o oderuštvu in oderuhih niso prav nič spremenili. Oderuhi so še naprej ostajali »uši, ki se v živo človeško telo zajedó in ga do belih kosti oberó, ako se jim človek prepusti.«¹⁴⁶ Neznani dopisnik iz Ljubljane se pri izražanju svojih čustev do njih ni prav nič obotavljal in jih je slikovito primerjal z vampirji. »Grozne pripovedke in bajke o krvosésih, volkodlakih, ki se po noči frfotaje prikazujejo in živim kri pijejo dotlej, dokler jih kdo ne izkoplje in jim glave ne odseka, izginile so skoro iz ljudskih pravljic; a vendar so še vedno na svetu take – pijavke.«¹⁴⁷ Poleg zelo priljubljenih vampirjev so za upodobitev njihovega značaja uporabljali tudi druga bitja. »Kot grozljiv polip, ki telesu izsesa najboljše sokove in to kljub vsej obilni hrani trpi pomanjkanje in hira.«¹⁴⁸ Take ostre besede so si prislužili oderuhi, ki so kljub prepovedi jemali velikanske obresti, tudi tja do 180 %.

Tako poročilo iz »tužne« Istre, kjer je denarja »treba, kot suhi zemlji kapelj,« poroča o oderuštvu italijanskih priseljencev iz severne Furlanije – »karnjelov«. »Karnjelska familija z gotovim denarjem 1000 gld. živi gosposko, ker si prisluži z glavnico 1000 gld. tudi 1000 gld. obresti.«¹⁴⁹ Z razmeroma majhnim kapitalom so torej te družine živele zelo dobro. Edini predpogoj je seveda bil, da so imele kapital naložen v gotovini, ki jo je med kmeti primanjkovalo. Kmetje so namreč imeli kapital naložen večinoma v nepremičninah. Ker se je torej oderuštvo še kako splačalo, so mnogi tvegali in se poprijeli tega posla. »Oderuhi se nahajajo med meščani in vaščani, odirajo bogatini, nekteri trgovci, obrtniki in kmetje, odirajo taki ljudje, ki so se svoje dni kaj učili, pa tudi taki, ki se niso ničesar učili, ki ne znajo niti pisati, niti brati.«¹⁵⁰

Sodišča so bila po novem zakonu dolžna ukrepati proti takšnemu oderuštvu. Vendar veliko oderuhov sodišča sploh ni videlo. Veliko žrtev namreč oderuhov sploh ni naznanilo sodišču. »Prefinjenost umetnosti oderuštva je v tem, da svoji žrtvi hkrati zapreš usta. In tako

¹⁴³ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, Ljubljana 1893, str. 245.

¹⁴⁴ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

¹⁴⁵ Oderuška postava, Slovenec, št. 62, 4. junij 1881. Zakon o oderuštvu je preveden tudi v *Slovenskemu gospodarju*. Oderuh je zopet kaznovanja vreden škodljivec, Slovenski gospodar, št. 23, 9. junij 1881, str. 177. »Kdor si pri posojilih od reveža, o katerem ve, da je v denarnih stiskah, take interese obljubiti da, o katerih ve, da jih dolžnik nikdar drugače plačevati ne bode mogel, nego tako, da bo od leta do leta v večji dolg lezel ter končno na beraško palico prišel, ta je oderuh, bodi si da zida pri tem oderuške svoje namere na lahkomišljenost, ali neskušenosť, ali pa na revščino dolžnikovo.« Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki, o.c., str. 483.

¹⁴⁶ Slovenec, št. 77, 6. april 1886.

¹⁴⁷ Slovenec, št. 68, 24. maj 1892.

¹⁴⁸ Th. F.: Die Erlebnisse eines Ausgewucherten. Ein Beitrag zur Lebensfrage des Beamtenthums, Marburger Zeitung, št. 74, 14. september 1890.

¹⁴⁹ K. J. [Kristan Josip]: Dopis iz Istre, Zadruga, št. 10, 31. oktober 1885, str. 39.

¹⁵⁰ Iz Ptuja (Ali imamo pomoč proti oderuhom?), Slovenski gospodar, št. 18, 30. april 1885, str. 140.

vsako leto tisoči in tisoči zapadejo požrešni pošasti oderuštva, ki se prikrade skrivoma, ne da bi svet o tem kaj izvedel.«¹⁵¹ Seveda so obstajali tudi primeri, ko je oderuh prejel zaslužen kazni. Tako je npr. znani ptujski oderuh Engelhart moral kmetu vrniti preveč plačane obresti in še poravnati nemajhne sodne stroške. »Tako so se oderuhu krivični groši zopet iz žepa stepli.«¹⁵²

Vendar prav v tej zgodbi spoznamo težavno pot, ki jo je dolžnik prehodil, preden je prišel nazaj do svojega denarja. Najprej je seveda moral spoznati, da so tako visoke obresti, ki jih je plačeval, oderuške. Potem je moral oderuha tožiti in je zato najel dragega odvetnika. Oblasti oderuhov namreč niso kazensko preganjale, temveč so proti njihovem početju ljudje lahko sprožili le civilne tožbe, ki pa so zahtevale čas in denar.¹⁵³ Mnogi se zato niso odločili za takšno potezo, čeprav so jih pozivali, naj to storijo. »Sploh pa svetujem vsem onim, koje so dobili oderuhi v roke, naj se opirajo na ... [zakone o oderuštvi] ter iščejo pri sodnji pomoči.«¹⁵⁴ Veliko oderuhov je še naprej opravljalo svojo dejavnost, kljub temu, da jih je okolica dobro poznala. Resda so imeli malo manj trden spanec kot pred letom 1881, vendar dobički niso bili skoraj nič manjši.

»Postava proti oderuhom je vsaj nekoliko omejila oderuštvo z denarjem; oderuhi so se vsaj nekoliko ustrašili in niso več tako drzni; ali vsaka postava ima skrivna vratca, skoz katera se morejo rešiti prefriganci.«¹⁵⁵ Oderuhom ni manjkalo domišljije, ko so iskali nove načine odiranja.¹⁵⁶ Tako so pred trgatvijo kmetom posodili denar. Po trgatvi so jim kmetje glavnicno morali vrniti v gotovini, namesto obresti pa že vnaprej določeno količino vina, katerega vrednost je presegala vrednost posojenega denarja.¹⁵⁷ Podoben način odiranja je slikovito opisal tudi *Slovenski narod*: Reven kmet, ki mu je davkarja zaradi zaostalih davkov hotela prodati zadnjo kravo, je potreben denar dobil od bogatega gostilničarja. Namesto posojenega denarja bi kmet po treh tednih moral gostilničarju dobaviti dogovorjeno količino lesa. Če tega ne bi mogel priskrbeti (gostilničar je dobro vedel, da ne bo mogel), bi mu moral vrniti dvojno količino izposojenega denarja. K sklenitvi takšne kupčije je veliko pripomoglo tudi gostilničarjevo vino, ki ga je kmet pil na up. Kmet zahtevanega zneska seveda ni mogel plačati, zato so mu kmetijo zelo kmalu prodali na dražbi.¹⁵⁸ Takšna oderuška posojila so poznali tudi v logaškemu okraju. Vendar je tu proti takšnim postopkom uspešno nastopil okrajni glavar. Najprej je s pomočjo okrožnic prek uradnih organov in duhovščine ljudi seznanil s kaznivostjo takšnega postopanja. Nato so »zoper najhujše zatiralce kmetov došle do glavarstva ovadbe, in zdaj se vrše pri naših sodiščih preiskave. Ta razglas je imel v etičnem

¹⁵¹ Th. F.: Die Erlebnisse eines Ausgewucherten. Ein Beitrag zur Lebensfrage des Beamtenthums, Marburger Zeitung, št. 74, 14. september 1890.

¹⁵² Iz Podvinec pri Ptuji (Oderuh Engelhart), Slovenski gospodar, št. 8, 23. februar 1882, str. 60.

¹⁵³ Že med sprejemanjem zakonov o oderuštvi je Viljem Pfeifer opozoril na to pomanjkljivost. Zakon bi moral biti s področja kazenskega prava, »ker oškodovani največkrat nima denarjev, da bi se dolgo in drago pravdal ter bi bila tedaj civilnopravna pomoč iluzorna, a pri kazenskopravni uredbi stopi sodnik na oškodovanega mesto.« Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, Slovenski narod, št. 23, 29. januar 1881.

¹⁵⁴ Od Drave (Oderuhi), Slovenski gospodar, št. 39, 28. september 1882, str. 308.

¹⁵⁵ Novošegni oderuhi, Edinost, št. 57, 18. julij 1885.

¹⁵⁶ *Domoljub* je poročal o zanimivem primeru iz Nemčije, kjer so upniki dolžniku morali pustiti nujna sredstva za preživetje. Nekemu kmetu je tako ostala le krava. Zato se oderuh domisli in medeno prijazno revežu kupi kožo, da bi kmet imel še drugo sredstvo za preživetje (kožo) in bi mu tako lahko zaplenil kravo. Vendar je revež predeh so mu prišli rubiti, kožo zaklal in pojedel. Tako oderuh ni mogel zapleniti krave, ostal pa je tudi brez kože. *Domoljub*, št. 6, 17. marec 1892, str. 66.

¹⁵⁷ Od Drave (Oderuhi), Slovenski gospodar, št. 39, 28. september 1882, str. 308.

¹⁵⁸ Način, kako se izogniti oderuške postavi, Slovenski narod, št. 119, 28. maj 1883.

in gospodarskem oziru neprecenjen nasledek. Iz našega glavarkega okraja je izginilo oderuštvo skoraj popolnoma.«¹⁵⁹

Oderuštvo je cvetelo tudi s pomočjo privatnih tajnih posojilnic, ki so zaračunavale visoke obresti in so zastavljeni predmet, katerega vrednost je bila seveda višja od denarja, ki ga je dobila stranka, poskušale čim prej prodati. Zakon, ki je uredil področje zastavljanja, je bil sprejet šele leta 1885.¹⁶⁰ Če upniki od dolžnika niso mogli dobiti vsega denarja, temveč le premoženje pod hipoteko, so na vse načine poskušali dobiti povrnjen celotni dolg. Takrat so dolžniku na dom pošiljali ironično vljudna in hkrati žaljiva pisma, na stene pisali žalitve, mu grozili z javnim škandalom, pri katerem ga bodo razkrinkali in očrnili pred sosedi in v službi. Zlasti prizadevno so hodili v njegovo službo, ga tam nadlegovali in črnili pred njegovimi predpostavljenimi.¹⁶¹

Zusammenfassung

Der Wucher in den slowenischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Andrej Pančur

Für das Christentum galt jegliche Art von Verzinsung als Wucher, und wurde als solche verboten. Das Mittelalter ist demzufolge das klassische Zeitalter strengster Gesetze gegen den Wucher und auch das klassische Zeitalter der scholastischen Begründung der Zinsverbots. Mit dem Vordringen der Geldwirtschaft und der Entwicklung des Frühkapitalismus wurden diese Verbote zunehmend gemildert. Immer lauter wurden die Stimmen, die für die Abschaffung der Gesetze gegen den Zinswucher eintraten.

In der Habsburgermonarchie wurden die Gesetze gegen den Zinswucher bereits im Jahre 1787 zum ersten Mal abgeschafft. Dennoch herrschte die Zinsfreiheit nicht lange. Schon im Jahre 1803 wurden erneut Gesetze gegen den Zinswucher erlassen, die nur einen Zinssatz von 6 % zuließen. Höhere Verzinsung galt als Wucher, die mit Geld- und Gefängnisstrafe belegt war. Mit den neuen Gesetzen gegen den Zinswucher wurden wieder Gegenstimmen laut. Die Öffentlichkeit war ihnen aufgrund der fortschreitenden Ausbreitung liberaler Wirtschaftsansichten immer weniger geneigt. Mit der Überhandnahme des Liberalismus in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts hatte die letzte Stunde der Gesetze gegen den Zinswucher geschlagen.

Dem liberalen Kampf um die Zinsfreiheit schlossen sich zögernd auch die slowenischen Länder an. Die heimischen Autoren wichen von der allgemein verbreiteten liberalen Überzeugung keineswegs ab, daß die Beschränkung der Zinssätze diese in der Tat in die Höhe treibe und die dringend gebrauchten Darlehen teurer mache. Allein nach den Gesetzen der freien Marktwirtschaft, auf Grundlage von Angebot und Nachfrage von Darlehen, könnten Zinssätze allmählich gesenkt werden. Freie Nachfrage werde nämlich notwendigerweise ein entsprechendes Angebot finden. An günstigen Krediten werde es folglich nicht mehr mangeln. Diese liberale Doktrin wurde in den slowenischen Ländern im Jahre 1865 von Ivan Geršak eingehend dargelegt, ein Jahr später nochmals von Ebin Costa.

Im Jahre 1866 wurde der Höchstzinssatz abgeschafft. Das Verbot offensichtlichen Wuchers blieb jedoch noch weiterhin in Kraft. Im Jahre 1868 sanktionierte der Reichsrat schließlich die volle Zinsfreiheit. In den slowenischen Ländern erregte die einschlägige Gesetzesprozedur fast keine Aufmerksamkeit. Die in der Zeit der großen Wirtschaftskonjunktur mit dem Wucher verbundene Gläubigerkrise war noch nicht akut. Doch die günstige Lage änderte sich grundlegend mit dem

¹⁵⁹ Kmetovalec, št. 24, 31. december 1887, str. 219.

¹⁶⁰ Slovenec, št. 98, 1. maj 1885.

¹⁶¹ Zoper oderuhe in trdosrčne upnike, Slovenec, št. 297, 27. december 1889.

Aufkommen der Wirtschaftskrise des Jahres 1873. Mit ihr wurde die Nachfrage nach Krediten immer größer. In den überwiegend agrarisch ausgerichteten slowenischen Ländern mit schlecht entwickelten Geldinstituten war es schwer, geeignete Kredite zu bekommen. Deswegen borgten sich Bauern in der Not Geld dort, wo sie es sich eben beschaffen konnten. Damit wurden die Bedingungen geschaffen für uneingeschränkten Wucher, wobei ein Zinssatz bis zu 50 % etwas durchaus Übliches war.

Wegen der kritischen Lage begann die öffentliche Meinung, die ein Jahrzehnt zuvor der Zinsfreiheit wohlgenigt gewesen war, die Einführung von Gesetzen gegen den Wucher wiederum zu fordern. Die Presse startete eine echte Kampagne gegen den Wucher. Die slowenische öffentliche Meinung trat einstimmig gegen den Wucher auf. Selbst liberale Deutsche mußten der allgemeinen Stimmung Rechnung tragen. Forderungen nach erneuter Einführung von Gesetzen gegen den Wucher drangen auch bis zum Reichsrat nach Wien vor. Dennoch wurden liberale Zinsforderungen erst mit dem Antritt der konservativ ausgerichteten Regierung Taaffe in den Hintergrund gedrängt. Im Jahre 1881 erließ der Reichsrat ein neues Gesetz gegen den Wucher, das zwar keinen Höchstzinssatz vorschrieb, den Wucher jedoch aufs strengste verbot. An den Reichsratsdebatten nahmen auch slowenische Abgeordnete aktiv teil. Während der Generaldebatte stammten zwei von sieben Rednern aus Krain: Jožef Schneid und Viljem Pfeifer. Beide unterstützten natürlich das neue Gesetz.

Dennoch war die Wuchergeschichte damit noch nicht beendet. In einer mehr verdeckten Form existierte der Wucher noch weiter. Das negative Bild vom Wucher blieb in der slowenischen Öffentlichkeit noch weiterhin bestehen.

Nove publikacije Zgodovinskega časopisa

V zadnjem letu dni smo ob rednih zvezkih *Zgodovinskega časopisa* – ZČ izdali še 34. in 35. ponatisnjeni zvezek revije ter en ponatis zvezka in eno novo publikacijo *Zbirke Zgodovinskega časopisa*.

Doslej razprodani in na novo tiskani ZČ 1–2 letnika 31/1977 (35) objavlja predvsem gradivo zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori jeseni leta 1976 (o slovenski zgodovini 1894–1904, o nekaterih vprašanih zgodovine Gorenjske in Koroške – od Karantanije do podpisa Avstrijske državne pogodbe 1955). – Cena zvezka je 2000 SIT, za člane ZZDS 1500 SIT in za študente 1000 SIT.

Ponatisnjeni ZČ 1–2 letnika 30/1976 (33) objavlja šest razprav iz obdobja od 15. do srede 20. stoletja; štiri avtorji (Ferdo Gestrin, Miroslav Kokolj, Dragovan Šepić in Tone Zorn) so danes že pokojni, njihovi raziskovalni rezultati pa ohranjajo trajno vrednost. Enako velja za razpravo Ignacija Vojeta o vplivih osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju ter za obširen prikaz Janeza Kosa o Kranjskih deželnih elektrarnah. – Cena zvezka je 1800 SIT, za člane ZZDS 1350 SIT in za študente 900 SIT.

Ponatisnili smo tudi 2. zvezek *Zbirke Zgodovinskega časopisa* z razpravo Franca Šebjaniča **Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786)**. – Maloprodajna cena je 320 SIT, članska 240 SIT in študentska vsega 160 SIT.

Nov je 19. zvezek zbirke, ki objavlja delo Roka Stergarja »**Vojski prijazen in zaželen garnizon**« : **Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno**. Z dodatnim slikovnim gradivom in kazali obogaten separati natis razprave iz 3. in 4. številke ZČ 1998 v prosti prodaji stane 880 SIT, za člane ZZDS 660 SIT, za študente pa 440 SIT.

Vse številke ZČ in *Zbirke ZČ* lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/241-1200, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si. Cenik vseh izdanih zvezkov revije je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo 25-odstotni, študenti pa 50-odstotni popust.

Leonardo da Vinci

znanstvenik,

izumitelj,

umetnik

V Narodnem muzeju Slovenije, Ljubljana, Muzejska ulica 1

je še do 5. marca 2000 odprta razstava

Leonardo da Vinci – znanstvenik, izumitelj, umetnik.

Razstava, ki je obšla že vse celine, z 250 eksponati predstavlja nekatera Leonardova likovna dela, predvsem pa njegove vizionarske izumiteljske zamisli.

Razstava je na ogled vsak dan med 9. in 19. uro, ob četrkih do 21. ure. Javna vodstva so ob četrkih ob 18. uri ter ob sobotah in nedeljah ob 11. uri. Organiziran ogled najavljenih skupin je mogoč vsak delovnik med 8. in 14. uro (tel.: 061 / 211-036 ali 126-4098). Dodatne informacije tudi po elektronski pošti (meta.smalcelj@narmuz-lj.si).

Člani ZZDS imajo pri vstopnini 50-odstotni popust.

15. februarja 2000 ob 18. uri bo **dr. Sandi Sitar** predaval o Leonardovem delu v znanosti in tehniki, 29. februarja 2000 ob 18. uri pa **dr. Metoda Kokole** o Leonardu, liri in posvetni glasbi v severnoitalijanskih mestih.

Darko Friš¹**Pisma Wencla Šolarja O.S.B. iz Amerike (1895–1911)****»Dragi domači, vem da precej težko čakate na moje pismo«²**

Podoba Amerike je bila v habsburški monarhiji, kamor so spadale tudi slovenske dežele, razširjena in izoblikovana že v drugi polovici 19. stoletja. Takratno predstavo o Ameriki (izraz Amerika je bil tedaj za ZDA splošno v rabi) so v veliki meri oblikovali med ljudmi zakoreninjeni stereotipi iz časov prvih velikih osvajalcev. Saj jih poznate: »Amerika – dežela, kjer letijo v usta pečene piške«, »raj na zemlji«, »dežela zlata, prava Indija Koromandija«. Na splošno pa je veljalo mnenje, da je Amerika dežela neskončnih možnosti, dežela demokracije in svobode,³ in to je ljudem v evropskih deželah kot tudi na Slovenskem v njihovem mračnem, revnem vsakdanjiku vzbujalo hrepenenje po daljni deželi, kjer lahko sanje postanejo resničnost.

Jasnejšo, bolj realno podobo 'sanjske dežele' so si na Slovenskem počasi ustvarjali šele v zadnjih letih 19. stoletja, ko je v Evropo z novimi prometnimi sredstvi in komunikacijami prihajalo vedno več informacij. Slovenci so prve novice o Ameriki prebirali v časnikih, npr. *Bleiweisovih Novicah*, *Zgodnji Danici*, ter kasneje *Slovenskem narodu*, *Slovincu* in še kje. K objektivnejši podobi Amerike so veliko pripomogla tudi pisma duhovnikov slovenskega rodu, ki so delovali preko 'velike luže'. Največkrat so se uredniki časnikov s pisci dogovorili, da napišejo pisma, namenjena za objavo. V nekaj primerih pa se je zgodilo tudi, da so pisma, namenjena ozkemu družinskemu krogu, svojci na prošnjo urednika odstopili časniku za objavo. Bralci so vedno z zanimanjem prebirali opise dolgih in napornih potovanj v 'obljubljeno deželo', pisma so jih seznanjala z ameriškimi geografskimi in etnološkimi značilnostmi, najpomembnejše pa so bile vesti o ameriških razmerah in možnostih za življenje in delo; te so v veliki meri vplivale na marsikatero odločitev za odhod preko 'velike luže' ali proti njem. Ideja o objavi pisem duhovnikov iz Amerike ni bila nova, v časnikih na Slovenskem so jo povzeli po letnih poročilih dunajske misijonske Leopoldinine ustanove (*Berichte der Leopoldinen Stiftung im Kaiserthume Oesterreich*).⁴

Z razmerami preko 'velike luže' so bili dokaj dobro seznanjeni tudi v cerkvenih krogih, saj so si slovenski duhovniki v Ameriki pogosto dopisovali s cerkvenimi dostojanstveniki v 'stari domovini'. V pismih so opisovali verske razmere svojih rojakov v 'novi domovini' in opozarjali na težak položaj zaradi pomanjkanja slovenskih duhovnikov.⁵ Najpogosteje pa so

¹ Raziskovalno delo v 'Immigration History Research Center, University of Minnesota' v St. Paulu (Minnesota), mi je omogočilo tudi Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Na tem mestu bi se rad za vso pomoč zahvalil tudi uslužbencem 'Centra', še zlasti dr. Joeu Wurlu.

² Immigration History Research Center, University of Minnesota, St. Paul (Minnesota), Box Wenceslas Sholar, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 22. januarja 1902.

³ Juliane Mikoletzky, »In Amerika, wo gar viele Dinge auf dem Kopfer stehen...«, ... nach Amerika, Eisenstadt 1992, str. 155.

⁴ O pismih slovenskih duhovnikov v Ameriki, ki so jih objavljali časniki na Slovenskem, glej: Darko Friš, Izseljevanje iz slovenskega prostora in Amerika pod drobnogledom katoliško usmerjenih slovenskih časnikov, Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924, Ljubljana-Celovec-Dunaj, 1995, str. 50–65.

pisma slovenskih duhovnikov iz Amerike potovala na naslove nekdanjih sošolcev, kolegov, prijateljev in še zlasti sorodnikov. Za razliko od zasebnih pisem, so bila pisma, ki so jih objavljali časniki, pisana za javnost, zato so pisci v njih kar preveč zagovarjali znano stališče katoliške Cerkve, strnjeno v pozivu: »Ne v Ameriko!« Tudi pisma, pisana cerkvenim dostojanstvenikom v 'stari domovini', so bila zelo uradna. Javna oziroma službena pisma seveda niso bila tako pristna, zanimiva in privlačna kot pisma, naslovljena na prijatelje in sorodnike v 'stari domovini'. Žal se ravno slednja skorajda niso ohranila.

Med redko ohranjeno zasebno korespondenco sodijo pisma patra Wencla Šolarja⁶ O.S.B.,⁷ ki jo hrani 'Immigration History Research Center, University of Minnesota', v St. Paulu (Minnesota). Ohranjena pisma so pisana med leti 1895–1930, za to razpravo pa sem uporabil samo tista do leta 1911, ko je Wencel prvič po osemnajstih letih obiskal 'stari kraj'. Šolar je svoja pisma največkrat naslovil na vse domače, torej očeta Matijo (Mathiasa), mamo Elis (rojeno Schmid), brata Jakoba (Jaka), svakinjo Antonijo (Tono) (rojeno Kavčič) in pet nečakov: Matevža, Jakoba (Jaka),⁸ Janeza,⁹ Roka in Venclja, ki so živeli v majhni vasi Rudno¹⁰ v hiši številka 22 v Selški dolini na Gorenjskem.¹¹

Za boljše razumevanje vsebine obravnavanih pisem naj najprej na kratko orišem življenjsko pot pisca pisem Wencla Šolarja s krstnim imenom Jurij. Rodil se je 23. aprila 1876 v vasi Rudno na Gorenjskem. Oče je revno kmečko družino preživeljal z delom v gozdu, občasen dodaten zaslužek pa mu je prinašalo izdelovanje sodov, pri čemer sta mu pomagala sinova Jakob (rojen leta 1864) in mlajši Jurij. Med najdenimi dokumenti zasledimo podatek, da si je Jurij kot mlad deček pri delu močno poškodoval levo roko, zato mu je brat Jakob s svojim denarjem omogočil šolanje na nižji gimnaziji v Ljubljani. Ker se je medtem finančni položaj družine poslabšal, Jurij ni imel velikih možnosti za dokončanje študija. Zato je leta 1893 izkoristil priložnost in z opatom Bernardom Ločnikarjem O.S.B., iz Beattyja (Pennsylvania), ki je v 'stari domovini' iskal mlade semeniščnike, odpotoval v Ameriko. V benediktinskemu samostanu St. Vincent, Beatty (Pennsylvania), je dokončal srednjo šolo in kasneje še študij teologije. Redovne zaobljube je sprejel 5. oktobra 1895 in prevzel redovno ime Wencel. V duhovnika je bil posvečen 7. julija 1900, v naslednjih letih pa je služboval v raznih neslovenskih župnijah v državah Pennsylvaniji in Illinoisu. V mlajših letih je misijonaril po slovenskih, hrvaških, čeških, poljskih, nemških, italijanskih in nizozemskih naselbinah širom Združenih držav. V nekrologu, objavljenem v časniku *Slovenec* ob njegovi smrti leta 1942, je bil pokojni Šolar opisan kot »*vnet duhovnik, goreč pridigar, razumevajoč spovednik in zelo resen svetovalc v duševnih zadevah.*« Leta 1912 je postal učitelj moralnega

⁵ Npr.: Škofijski arhiv Maribor, pismo Johna Kranjca lavantinskemu škofu Mihaelu Napotniku, Joliet (Illinois), 25. oktobra 1912, F7/12, št. 5652.

⁶ Šolar se je pod pisma podpisoval z Wencel, medtem ko najdemo v literaturi njegovo ime zapisano v različnih oblikah, običajno Wencel, včasih tudi Wenceslav, Wenceslau ali Wenceslav. Tudi priimek Šolar je ponekod zapisan kot Sholar.

⁷ Ordo S. Benedicti.

⁸ Jakob Šolar (1896–1968), duhovnik, jezikoslovec, literarni zgodovinar, organizator izdajanja ter soavtor učbenikov in prevajalec. – Slovenski biografski leksikon, 3. knjiga, Ljubljana 1960–1971, str. 662–665.

⁹ Janez Šolar O.S.B., doktor teoloških ved, duhovnik, nadzornik škofijskih šol v Duluthu (Minnesota). – † P. Wenceslav Šolar, Slovenec, Ljubljana, 10. novembra 1942.

¹⁰ Rudno je vasica med Železniki na jugu (3 km) in Dražgošami na severu (3 km), na nadmorski višini 525 m, spada v Selško župnijo (5 km). Izpolnjuje dno kotliča pod strmim južnim pobočjem Jelovice. Dostop do vasi je po cesti ob potoku Češnjice (Rudenščice). Leži na stekališču poti iz vzhodnega področja in osrčja Jelovice. V vasi so se prebivalci preživljali s kmetijstvom in obrtjo, zlasti domačo sodarsko, v Rudnem pa so živeli še lesni delavci in prevozniki. V vasi so bila tudi skladišča lesa, ki so ga tvorili zlasti pozimi iz Jelovice v Škofjo Loko. – Opisi srezov, občin in krajev, Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 588.

¹¹ Immigrant History Research Center, St. Paul (Minnesota), Box Wenceslau Sholar, (dalje IHRC).

bogoslovja in prirodoisja na kolegiju St. Bede v mestu Peru (Illinois). Umrl je leta 1942, star 66 let.¹²

Po skrbnem pregledu ohranjene korespondence sem z velikim obžalovanjem ugotovil, da med njimi ni, z izjemo enega samega pisma iz leta 1895,¹³ Šolarjevih pisem iz njegovih zgodnjih študijskih let v Ameriki. Najbrž bi ravno ta pisma v marsičem pojasnila razmišljanja slovenskega mladeniča, ki se je odločil za duhovniški poklic daleč stran od svojcev in domovine, njegovo navajanje na 'novo domovino' in ameriški način življenja. Žal tudi omenjeno pismo ni ohranjeno v celoti, iz prebranega pa veje mladostna mešanica navdušenja nad lastno uspešnostjo pri študiju in obžalovanja, ker je še vedno finančno odvisen od staršev, ki se sami težko prebijajo skozi vsakdan. Vsa ostala ohranjena pisma so bila pisana po letu 1902 in spadajo v Šolarjevo zrelejše obdobje, obdobje Šolarjevega duhovniškega delovanja, zajemajo pa čas do tridesetih let tega stoletja.

Čeprav Šolarjeva pisma sorodnikom v 'staro domovino' niso v celoti ohranjena, lahko z gotovostjo trdimo, da jim je pisal vsaj nekajkrat na leto, zanesljivo pa za god obeh staršev, brata in svakinje, za veliko noč in božične praznike. V njegovo opravičilo lahko dodamo, da je bil Šolar v času delovanja na župnijah ob vsesplošnem pomanjkanju dušnih pastirjev zelo zaposlen, pogosto pa se je odpravljal tudi v misijone. Tako mu dosti časa za pisanje domačim ni ostajalo, resnici na ljubo pa vsaj v začetku svojega mašniškega dela tudi ni bil posebej vnet pisec. Domači so ga za lenobo pri pisanju pogosto karali, sam pa se je v večini svojih pisem iskreno opravičeval za neredno pisanje: »*Dragi domači, vem da precej težko čakate na moje pismo*«¹⁴ (to opravičilo sem uporabil za podnaslov razprave) ali: »*Saj sem vedel da se bote zopet jezili da Vam nič ne pišem*«¹⁵ ali: »*Jaka ne bodi tako len za pisanje kakor jaz, in piši mi kmalu.*«¹⁶ In čeprav je bil sam pri dopisovanju precej nereden, ni nikoli skrival svoje navezanosti na domače in je komaj čakal njihovih razglednic ter pisem. »*Sploh nobenemu ne pišem razen uradno, samo vam, ker vedno tako težko čakam vašega pisma,*« je zapisal v pismu leta 1909.¹⁷

Kakšno podobo Amerike so si lahko iz pisem svojega sina, brata, svaka in strica Jurija Šolarja, benediktinskega patra Wencla, ustvarili v revni kmečki družini Šolarjevih? V pismih iz Amerike najdemo zapise o vseh mogočih stvareh, pomembnih in manj pomembnih dogodkih, sam pa sem poskušal osvetliti podobo Amerike, kot so jo iz pisem razbrali Šolarjevi, na podlagi:

- njegovih opisov duhovniškega dela v Ameriki,
- njegovih vtisov o 'novi domovini',
- njegovega odnosa do priseljenih rojakov in priseljavanja,
- njegovih opisov vsakdanjega življenja priseljencev v Ameriki.

Edino (delno) ohranjeno Šolarjevo pismo iz študentskih let je iz avgusta 1895. Tega leta je Šolar obiskoval klerikat v opatiji St. Vincent's v Beattyju (Pennsylvania), obenem pa je pričeval še s študijem modroslovja.¹⁸ Veliko pove že dejstvo, da je bil Šolar v tistem času

¹² Rev. Vencelj Šolar, O.S.B., Ave Maria Koledar, Lemont (Illinois), 1926, str. 225; Rev. Vencel Šolar umrl, Clevelandška Amerika, Cleveland (Ohio), 4. novembra 1942, str. 1; † P. Venceslav Šolar, Slovenec, Ljubljana, 10. novembra 1942; Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M., (1907–1928), Viri 6, Objava arhivskih virov, Ljubljana 1993, str. 78.

¹³ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 9. avgusta 1895.

¹⁴ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 22. januarja 1902.

¹⁵ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), februarja 1902.

¹⁶ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 22. januarja 1902.

¹⁷ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Peru (Illinois), 20. maja 1909.

¹⁸ Modroslovje – filozofski študij.

edini klerik slovanskega porekla v semenišču. To je bilo obdobje izjemnega pomena v življenju devetnajstletnega mladeniča, saj je dobil zagotovilo, da se bo v najkrajšem času redovno zaobljubil. Kako trdna je bila njegova želja postati redovnik, dokazujejo naslednje besede: »Čakam ta dan tako težko, da morda še nobenega ne tako v življenju.« Žal v pismu ne izvemo veliko iz vsakdanjega življenja mladega semeniščnika in o načinu življenja preko velike luže. Pismo je vzneseno, polno mladeniškega navdušenja, devetnajstletni Šolar pa je v pismu posebej omenil: »Tudi kaditi smemo – enkrat – na dan!!! Bolje malo kot nič,« in s tem domačim naznanil: »Poglejte, sem že odrasel.« Zaskrbljene starše je potolažil, da mu gre dobro, da je srečen, moti da ga samo strašna poletna vročina. V nadaljevanju pa je pismo manj razigrano. Med vrsticami lahko razberemo, da povsem srečen le ni bil. Mučila ga je predvsem revščina, saj je kljub temu, da je bilo v semenišču poskrbljeno za hrano in obleko, živel vse prej kot v izobilju – kupiti si ni mogel niti brevirja.¹⁹ Pri tem se je najbolj zavedal mučnega dejstva, da je še vedno odvisen od sicer skromne denarne pomoči domačih (tudi za nakup brevirja), obenem pa jim zagotavlja, da »če bi doma morali trpeti pomanjkanje, ne bo me veselilo prav nič.« V zadnjem delu pisma obžaluje, ker je bil v otroštvu »nepokojen, nagajiv in čuden,« še enkrat se očetu in materi zahvali za vse, kar sta mu dobrega storila in jima obljubi povračilo za vsa odrekavanja.²⁰

Šolarjevo poslanstvo v Ameriki je bilo predvsem dušno pastirstvo, ki ga je opravljal z največjo vero in notranjim žarom, zato je v pismih domačim opisovanju svojega dela namenjal veliko prostora. Tako je opisoval ameriške cerkvene razmere, delo na župniji, misijsko delo... Po posvetitvi v duhovnika je ostal v samostanu v Beattyju (Pennsylvania), kjer je dokončal šolanje, v upravljanje pa so mu dodelili dve okoliški župniji. V večjo izmed njih je bilo vključenih 800 družin različnih narodnosti z okoli 5000 župljani,²¹ tako da je leta 1905 za veliko noč opravil kar 4853 spovedi v osmih različnih svetovnih jezikih.²² Ker ni imel pomočnika, je bilo že upravljanje te župnije zelo naporno, obenem pa je v sosednji župniji nadzoroval gradnjo nove cerkvene zgradbe. Poleg vodenja gradbenih del je bila najpomembnejša naloga župnika zbrati zadostna sredstva (6.000 dolarjev – okoli 24.000 kron) za dokončanje začete delo – to pa je bilo vse prej kot lahko opravilo. V Ameriki, kjer so za razliko od evropske ustaljene prakse verniki svoje župnije vzdrževali sami, so zbirali sredstva za delovanje župnije na (za evropske razmere) precej nenavadne načine. V Šolarjevi župniji med drugim tudi z župnijskim piknikom – »na zabavi, pri kateri ljudje jedo in pijejo in denar zapravljajo za cerkev« – kot ga je opisal poleti 1902 v pismu domačim. Ker je bil Šolar mlad in zagnan, je v zelo kratkem času žel velike uspehe. Čeprav je bil za vsa dela prepuščen lastni iznajdljivosti in marljivosti, sta se obe zaupani mu župniji uspešno razvijali in tudi župljani so se v kratkem času izredno navezali nanj.²³

Leta 1907 so Wencla Šolarja iz Beattyja (Pennsylvania) premestili v slovaško-poljsko župnijo v Vandergrift (Pennsylvania). Župljani Beattyja se, tako lahko razberemo iz pisma, z njegovo premestitvijo niso strinjali, pa tudi za njega je bila ločitev težka. Vendar druge rešitve ni bilo, nekdo od redovnih bratov je moral prevzeti župnijo, ki je ostala brez duhovnika, saj bi v nasprotnem primeru benediktinci župnijo v Vandergriftu izgubili. V novi župniji je imel Šolar manj dela kot do tedaj, pa še to je bilo bolj enolično. V samostanu v Beattyju, kjer je živel vseh štirinajst let od prihoda v Ameriko, je imel »prijateljstvo na izbiro«, medtem ko je v župnišču v Vandergriftu živel le z redovnim bratom. Šolar je bil preveč goreč duhovnik, da ne

¹⁹ Brevir, molitvenik za vsakdanje obvezne molitve duhovnikov.

²⁰ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 9. avgusta 1895.

²¹ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 23. avgusta 1902.

²² IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 11. julija 1905.

²³ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 23. avgusta 1902.

bi novega delovnega mesta sprejel kot nov izziv na svoji duhovniški poti, tudi pritoževal se v pismih domačim ni veliko. Kljub temu pa je z očitnim obžalovanjem zapisal, da upa, da se bo na nove župljane čimprej navadil, da pa mu je obenem v veliko tolažbo, da je novo delovno mesto le okoli 60 km ali »*dve in pol uri z vlakom oddaljeno od doma.*«²⁴

V benediktinskem redu je zaradi naraščajočega problema pomanjkanja novih duhovnih poklicev pogosto prihajalo do premeščanja redovnikov, ki so upravljali župnije. Že dve leti kasneje se je Šolar ponovno selil, tokrat v mesto Peru v državi Illinois. Tudi v novi župniji ga je čakalo veliko nedokončanega dela, saj je orkanski veter do tal podrł cerkveno zgradbo. Šolar se je gradnje lotil z veliko zagnanostjo in je domačim v pismu podrobno opisal svoje načrte, po katerih naj bi zidove zaradi večje trdnosti podprli z železnimi tramovi, poleg nove cerkve pa je nameraval zgraditi tudi župnišče.²⁵ V Peruju se je Šolar dokončno ustalil in v mestu deloval vse do svoje smrti.

Poleg vsakdanjega dela na župniji je Šolar vedno rad in z velikim veseljem potoval po misijonih,²⁶ ki so ga vodili širom Združenih držav. Enega najbolj občutenih in iskrenih pismem je pisal domačim leta 1905, ko je na misijonu v prostranih gozdovi, 400 kilometrov oddaljenih od Beattyja (Pennsylvania), spovedoval slovenske rojake – gozdarje. Pismo preveva ganjenost in globoka navezanost na »*svoje ljudi*«, ko opisuje, da je bila preprosta lesena baraka pretesna za vse, ki so se želeli spovedati v materinem jeziku, med njimi pa so bili tudi takšni, ki že leta niso bili pri spovedi. Šolarja so rojaki v baraki prenočili in »*čeravno je bilo ljudem žal, da mi ne morejo dati boljše postrežbe, vendar sem se jaz počutil bolj srečnega med temi ljudmi kot pa v mestni družini.*« Tako slovenskim gozdarjem kot njemu je srečanje ostalo globoko v srcu. Večer so preživeli v obujanju spominov na 'domači kraj' in se odpravili k počitku šele po polnoči. »*Maram reči, da je to eden najsrečnejših dnevov, kar sem postal duhovnik,*« je zapisal v pismu bratu Jaki.²⁷

Po drugi strani pa je imel Šolar, ki so ga poleg poklicnega dela zelo zanimale tudi obče znanosti, predvsem zgodovina in geografija, izreden smisel za opazovanje in opisovanje vsega novega, kar je videl na svojih potovanjih. Na misijonih je imel odlično priložnost podrobno spoznati svojo 'novo domovino', o svojih spoznanjih in doživetjih pa je rad pisal domačim v 'stari kraj'. Med bolj zanimive spadajo zapisi s potovanja na misijone med slovenske priseljence v državo Minnesota januarja leta 1902. Pot, ki je bila dolga 1233 milj ali »*3 krat toliko daleč kot od Rima do vas,*« je vlak prevozil v 33 urah. Ni pa bila samo hitrost tista, ki je navdušila potnika, prevzela ga je predvsem udobnost potovanja. Vlak, ki je imel električno razsvetljavo, spalnik in restavracijo, se ni mogel primerjati s tistimi, ki jih je poznal od doma. »*Tukaj naši vlaki so vse drugačni kot pri Vas. Tam na Kranjskem mora človek sedeti na dilah, da še celo v kravjih vozovih,*« je zapisal. Na poti se je Šolar ustavil v Chicagu, ki je bil tudi za takratne ameriške razmere »*velikansko mesto.*« »*Tukaj v mestu Chicago lahko hodiš ure in ure po jedni in isti cesti in ne prideš do konca. Dober pešec bi moral hoditi 9 ur na dolgo in 8 ur na široko predno bi mogel reči, da sem prehodil Chicago.*« Poslovne zgradbe v mestu so bile ogromne, »*resnično taka hiša katero bi komaj postavil v Rudensko dolino je samo 28 nadstropij velika.*« Šolarju, navajenemu manjšega mesta in počasnejšega življenjskega ritma – »*tam nobeden počasi ne hodi, vsak leti, leti*« – se je zdelo,

²⁴ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 7. oktobra 1907.

²⁵ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Peru (Illinois), 20. maja 1909.

²⁶ Duhovniki po predpisih krajevnega škofa ali opata opravljajo duhovne vaje ali misijone. Misijoni se organizirajo tudi za tiste vernike, ki zaradi svojih življenjskih razmer niso deležni splošne ali redne pastoralne skrbi. – Zakonik cerkvenega prava – Codex iuris canonici, sestavljen po ukazu papeža Pija X. in razglašen z oblastjo papeža Benedikta XV., Ljubljana 1944, kanon 770 in 771, str. 333.

²⁷ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 11. julija 1905.

da ljudi na cestah kar mrgoli, vozovi in železnica pa so po njegovih besedah povzročali takšen »ropot in krik, da človeku, ki tega ni vajen, se kar vrti v glavi.« Na Šolarja, ki je leta 1902 že devet let bival v Ameriki, je mesto, v katerem je po njegovih ocenah živel preko 2 milijona ljudi,²⁸ napravilo veličasten vtis. Samo predstavljamo pa si lahko, kakšne predstave je njegovo pisanje vzbudilo pri domačih v 'stari domovini'.

Posebej zanimiva in doživeto napisana so bila tista pisma, v katerih je Šolar opisoval tehnične iznajdbe in dosežke industrijsko hitro razvijajočega se 'novega sveta'. Leta 1907 je v pismu bratu omenil svojo prvo vožnjo z »avtomobilom, vozom brez konja«, kot ga je imenoval. Jekleni voz je bil za tedanji čas izredno hiter, 54 kilometrov je prevozil v eni uri in 25 minutah. Zanimivo pri tem pa je, da je 'Amerikanec' Wencel, ki je do tedaj običajno potoval z vlakom, svoj prvi avtomobilski podvig opisal presenetljivo na kratko, mimogrede, brez posebnega navdušenja.²⁹ Da je v kratkem času ljubezen do »mašine« tudi njega prevzela, pa lahko razberemo iz pisma leta 1909, ko z največjim žarom hvali motocikel, svojo novo pridobitev: »Ne ustraši se nobenega klanca in nosi me od kraja do kraja prav hitro.« Wencel je v prvih mesecih z motociklom vsak dan prevozil tudi do 50 kilometrov,³⁰ njegovo navdušenje pa je pri bratu Jaki, ki motocikla ali avtomobila še ni videl, v krajih na Gorenjskem pa so bila v tem času redka celo kolesa, vzbudilo veliko radovednost in začudenje. V manj kot mesecu dni, kar se do tedaj še ni pripetilo, je odpisal in želel izvedeti še več zanimivih podrobnosti o bratovem 'jeklenem konjiču'. Ta je svojo »mašino« opisal kot »res pripravno stvar«, jezil se je le zaradi slabih cest, saj v državi Illinois z njim ni mogel voziti niti štirideset kilometrov na uro ali »nekako 20 km v 35 minutah.« Razrite illinojske ceste je primerjal z rudensko potjo pred petnajstimi leti, obenem pa je bil prepričan, da bi lahko na dobrih evropskih cestah vozil s svojo »mašino« dvakrat hitreje: »Boljše ceste so v Ameriki baje začeli graditi na vzhodu, toda vzelo bo še mnoga leta, preden bode imela evropejske ceste. /.../ Amerika je seveda še premlada za take stvari,«³¹ je zapisal.

Brata Jako pa niso zanimali samo avtomobili in motorji, temveč ga je kot kmečkega človeka, ki se je preživljal z delom na zemlji, zanimal predvsem ameriški način poljedelstva in živinoreje. Leta 1909 je brata, ki je takrat služboval v Peruju (Illinois), v pismu spraševal, »koliko živine imajo kmetje in kako obdelujejo polje.« Wencel je bil vesel njegovega zanimanja, zato mu je poskušal kar najpodrobneje opisati razmere v Illinoisu, kjer je bilo po njegovih ocenah poljedelstvo dokaj dobro razvito (z glavnima poljščinama koruzo in ovsom), medtem ko so se z živinorejo intenzivneje ukvarjali v zahodnih in osrednjih ameriških državah Teksasu, New Mexicu, Arizoni, Oklahomi, Kansasu in Wyomingu. Šolar se je zavedal, da si brat ne predstavlja, kje ležijo posamezne države, zato mu je svetoval, naj jih poišče na zemljevidu. Živinorejci v Illinoisu so mlado živino kupovali v omenjenih državah, jo zredili in prodali v Chicago. Večinoma so redili vole, krave pa le toliko, kolikor so potrebovali mleka. Prevladovale so štiri pasme: govedo rdeče barve brez rogov, govedo rdeče pasme z belimi nogami in glavo, govedo črno-bele barve, med molznicami pa je bila priljubljena majhna sivo-rdeča pasma. Živino so pasli celo leto na prostem, od jeseni pa na koruznih poljih, kjer so pred tem pobrali storže. Zemlja v Illinoisu je bila zelo mastna, črne barve, skoraj brez kamenja, zato je potrebovala le malo gnojenja. 'Navaden' kmet (Šolar ni uporabljal izraza *farmer*) je imel 160 oralov³² zemlje, 25 in več volov, nekaj krav in 8 do 10 konjev. Večji kmetje pa so imeli ogromna posestva, že sosedovo je bilo veliko celih 9 km² in

²⁸ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), februarja 1902.

²⁹ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 7. oktobra 1907.

³⁰ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Peru (Illinois), 20. maja 1909.

³¹ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Peru (Illinois), 24. julija 1909.

³² 1 oral = 0,575 ha.

ravno kot »*Rudensko polje*«. Na zahodu Amerike so bile po Šolarjevem pisanju farme še večje, nekatere velike kot cela Gorenjska, njihove lastnike so zato imenovali 'kmetijski kralji'. Zemljo so obdelovali z velikimi »*mašinami*«, ki za ameriške razmere niso bile posebej drage, zato jih je imel vsak, tudi najmanjši kmet. Tudi za spravlanje koruze so uporabljali stroje, ki pa so bili dosti dražji in so stali okoli 5.000 dolarjev, zato so jih kmetje po potrebi najeli. Wencel je bratu postregel tudi s podatkom o donosu žita in njegovi ceni, iz katere je razvidno, da je bilo kmetovanje v Ameriki sila donosen posel.³³ Manj pa je razglabljal o tem, da v kmetijstvu, prav tako kot v vsakem drugem poslu v Ameriki, ni bilo lahko obogateti. Najuspešnejši pri tem so bili veliki posestniki iz družin, ki so kmetovale in imele zemljo v lasti že več generacij, mali kmetje pa so se morali za svoj kos kruha pošteno potruditi, prav tako kot drugod.

Da bi svoje domače bolje seznanil s preteklostjo in zgodovinskim razvojem Združenih držav Amerike, z njenimi privlačnostmi in posebnostmi, je Šolar pogosto pisal o življenju ameriških staroselcev. Ker so v Rudnem z velikim zanimanjem prebirali zgodbe o 'rdečih Indijancih', je pismom velikokrat dodal razglednice s podobami staroselskih poglavarjev in motivi iz njihovega življenja.³⁴ Leta 1909 mu je brat Jaka v pismu prenesel prošnjo nekega neimenovanega kanonika, ki je želel, da bi mu Wencel poslal nekaj »*staroselskih stvari*«, loke, puščice in podobno. Nenavadni želji zbiralca, indijanskega navdušenca, je Wencel rad ustregel. Poslal mu je kamnite osti za puščice in sekire, ki jih je bilo po njegovih besedah moč najti kjerkoli na poljih, še zlasti pomladi, ko so bila sveže zorana, zemlja pa sprana od dežja. Tudi ostale zelene stvari je obljubil, da pošlje, saj jih je bilo mogoče v Ameriki marsikje kupiti, le nekaj več časa je potreboval.³⁵

Na svojem popotovanju leta 1902 je Šolar obiskal škofa slovenskega rodu Jakoba Trobca v mestu St. Cloud v državi Minnesota. V pismu domačim je precej nostalgичno zapisal: »*Srečal sem se s samimi Kranjci duhovniki in semeniščniki; človek bi bil mislil, da sem na Kranjsko zašel.*« V Minnesoti je za nekaj dni obiskal slovensko naselbino v St. Stephenu (Rice) z eno najstarejših slovenskih župnij preko 'velike luže', župnijo sv. Štefana, ki jo je vodil škofov nečak Janez Trobec. V župnijo je bilo vključenih 65 trdnih gorenjskih kmetov, ki so imeli velike kmetije s 30 do 50 kravami. O njih je bil Šolar mnenja, da so »*fajn ljudje*«. Glavni vzrok Šolarjevega potovanja v oddaljeno Minnesota pa je bila posvetitev Frančiška (Francisa) J. Ažbeta³⁶ v St. Cloudu, ki ga je tako kot Šolarja leta 1893 v Ameriko pripeljal pater Bernard Ločnikar. Nova maša, ki jo je Ažbe daroval v St. Stephenu, je na Šolarja naredila izjemen vtis, saj je imel na prijateljevi slovesnosti prvič po devetih letih priložnost pridigati v slovenskem jeziku. »*Ko sem se moral ločiti, mi je bilo malo hudo. Tako lepih časov tako domačih v Ameriki še nisem vžival. /.../ To pismo sem posvetil mojemu potovanju. Na vaše pismo odgovorim, kakor hitro pride,*«³⁷ je poln domotožja sredi tujega sveta in tako daleč od domačih zapisal v pismu mladi redovnik.

³³ Prav tam.

³⁴ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 18.–28. avgusta 1908.

³⁵ IHRC, pismo Jurija Šolarja bratu Jaki, Peru (Illinois), 24. julija 1909.

³⁶ Francis (Frančišek) J. Ažbe je bil rojen 13. oktobra 1875 v Javorjah nad Škofjo Loko. V ZDA je prišel leta 1893 in študiral na St. John's University v Collegeville (Minnesota), v semeniščih St. Vincent Seminary, Beatty (Pennsylvania) in St. Paul (Minnesota). V duhovnika je bil posvečen leta 1902 in služboval v St. Stephenu (Minnesota), Lebanonu (Pennsylvania), Steeltonu (Pennsylvania) in Waukeganu (Illinois). Bil je duhovni vodja Kranjsko slovenske katoliške jednote in urednik mladinskega katoliškega lista Angelček. – Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M., (1907–1928), Viri 6, Objava arhivskih virov, Ljubljana 1993, str. 65.

³⁷ IHRC, pismo Wencela Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), februarja 1902.

'Kranjski' priseljenci so se po Šolarjevih besedah v Ameriki najraje zaposlovali v 'fabrikah', kjer plačilo ni bilo tako dobro, vendar pa manj naporno in nevarno kot v rudnikih. Marsikaterega slovenskega priseljenca pa je pri iskanju zaposlitve pot zanesla v prostrane ameriške gozdove, kjer so si služili kruh z najrazličnejšim fizičnim delom.³⁸ Ker niso imeli verske oskrbe, malo pa tudi zaradi spomina na domače, ki so se v 'stari domovini' preživljali z delom v gozdu, se je Wencel ustavljal pri njih na svojih misijonih. Enega izmed obiskov rojakov – gozdnih delavcev – v državi Wisconsin je zelo doživeto opisal v pismu domačim leta 1905. Že potovanje je bilo vse prej kot udobno. Da bi dosegel cilj, je moral Šolar od zadnjega naseljenega kraja še tri ure jahati konja, nato pa se pol ure po blatni poti prebijati skozi gosto podrastje, da je prišel v gozdarsko naselje, kjer je delalo 98 slovenskih gozdarjev. Gozdni delavec je v teh krajih dnevno zaslužil 30–40 kron, njihovo delo pa ni bila sečnja in spravlanje lesa, najeli so jih za to, da z dreves trgajo lubje. Šolar je bil zgrožen, saj je vedel, da bodo s takšnim ravnanjem gozd v najkrajšem času popolnoma uničili, v pismu pa je zapisal: »Meni se pravzaprav zdi greh in sem jim to tudi rekel, da nobeden ne bo šel v nebesa.« Njegove grožnje seveda niso zalegle, takšno uničevanje narave je bilo v Ameriki pogosto in brez vsake vesti. »Prava kuga za gozd. Milje in milje /.../ se lahko človek vozi z vlakom in ne bo videl nobene hiše, nobene kmetije, nobene velike smreke ali sploh drevo, samo malo grmičevje in skale. /.../ Svet je tako zanič, ker je vse kamnito in peščeno. Edina vrednost leži pod zemljo, in to je olje in plin,«³⁹ je prizadeto pisal Šolar. Slovenskim priseljencem pa je gozd dajal vsakdanji kruh in čeprav relativno dobro plačani, so živeli v nemogočih razmerah, saj jih je 30 ali celo 50 živelo v eni baraki, revne obroke jim je kuhala lastnica z možem, prati pa so si morali sami.⁴⁰

Še natančnejši opis bivalnih razmer gozdnih delavcev je najti v pismu iz leta 1908. Tega leta je Šolar vodil misijone pri hrvaških priseljencih »... med najvišjimi gorami, kar sem jih v Ameriki videl. Bile so strme in visoke kakor npr. vaš Kovaški vrh ali Miklavževa gora,« je z občudovanjem zapisal Šolar, navajen nepreglednih ravnin Pennsylvanije. Veleposestnik, ki je imel v lasti gozd, večji kot pol Gorenjske, je speljal železnico v osrčje gozda, kjer je nekaj sto delavcev posekalo vse drevje. Poseko je preraslo grmičevje, pogosti požari, ki so divjali ure in ure, pa so na več mestih uničili vse rastlinstvo. Pokrajina, mimo katere je potoval Šolar, je bila zato žalostna na pogled, mrtva in ožgana. Drvarska naselbina, cilj Šolarjevega misijona, je bila na drugem koncu gozda, v dolini sredi gora, oddaljena štiri ure hoda do najbližjega človeškega bivališča. Šolarja je na zadnji železniški postaji pričakal lastnik gozdarske bajte z najetim vozom, s katerim sta se peljala dobro uro skozi goščavo. Potovanje pa ni minilo brez nezgod. Voz je moral na poti prečkati reko, »široko in deročo kot Sora v Selcih,« kot jo je opisal Šolar v pismu. Na sredi kamnite struge so se v deroči vodi konji zaustavili, voznika pa je zagrabila panika. Napeti položaj je rešil Šolar, ki je v pismu takole opisal svoje pogumno dejanje: »Nekaj časa sem stvari gledal mirno, potem me je pa potrpežljivost zapustila kar na enkrat, zagrabilim vajeti in udarim po konjih, da so se kar zvilili in šlo je ne počasi ampak hitro. V kratkem smo bili na suhem.« Na drugi strani jih je ponovno čakal vlak, vendar ne razkošen in hiter, s kakršnim se je vozil po državah Illinois in Minnesota leta 1902, temveč tovorni vlak, namenjen za prevoz hlodov. Lokomotiva je bila počasna, toda zmogljiva, saj je lahko vlekla 20 vagonov brez strehe, le z opornicami ob strani, polnih hlodov, in premagovala izredne strmine. En vagon je imel nosilnost 12 do 16 hlodov, debelih od 70 do 90 centimetrov. Ker so se vračali v drvarsko naselbino, je bil vlak prazen, nanj so naložili le nekaj vreč moke, nekaj zabojev živil ter obvezni sodček žganja. Tako otovorjen jih je vlak po

³⁸ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 23. aprila 1906.

³⁹ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 11. julija 1905.

⁴⁰ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 23. aprila 1906.

polžje pripeljal na cilj. Sredi naselbine je stala skromna bajta, zbita iz desk, velika kakšnih 20 korakov. V pritličju je bila obednica z dvema dolgima mizama in kuhinjo ter gospodarjevo izbo, kjer je spala njegova družina. V spodnjih prostorih je bilo še skladišče za blago, tobak, obuvala, obleke in druge potrebščine, ki jih je lastnik nabavil v mestu in prodajal delavcem. V prvem nadstropju pa je bila velika skupinska spalnica, kjer so »na žimicah na tleh spali delavci, kar oblečeni in pokriti le z kocem,«⁴¹ je Šolar končal svoje pismo o težkem življenju gozdnih delavcev v Ameriki.

Misijonsko delo med revnimi priseljenci pa mu je prineslo tudi marsikatero še bolj grenko doživetje. Tako piše v pismu leta 1907, da si je prvič želel, »da materinega jezika sploh ne bi slišal.« »Eden na pol slep, na pol pijan s harmoniko pod pazduho je izstopil na bližnji postaji. Edino, po čimer sem spoznal, da je Kranjec, je bilo to, da se je prav po kranjsko pridušil. Najrajši bi ga bil tako usekal za uho, da bi bile to zadnje besede, ki jih je spregovoril. Pa takšni so po večini Kranjci tu pri nas. Dobri in pošteni delavci ostanejo doma, k nam pa sodi skoro sama sodrga, ljudje, ki so večinoma pijanci in brezverci. Seveda ne vsi, jih pa je zelo veliko,« je z obžalovanjem pripomnil in pristavil, da v okolici mesta Vandergrifta v državi Pennsylvania, kjer je služboval, Gorenjcev sicer ni veliko, saj so se raje naseljevali v severnejših državah, da pa mu je znano, da v pennsylvanijskih mestih živi veliko Dolenjcev in Notranjcev, ki so našli delo v najrazličnejših »fabrikah«.⁴²

V pismih, ki jih je pošiljal domačim, lahko pogosto preberemo, kakšno je bilo njegovo mnenje o izseljevanju rojakov v Ameriko. V njih ni zaslediti pretiranega navdušenja nad ameriškimi razmerami, ki so bile po njegovi oceni na sploh izjemno neugodne za priseljevanje. Največkrat je razmere v 'novi domovini' opisoval v takšnem tonu kot v pismu iz leta 1907: »Časi so zelo slabi, kaj bo, ne vem. Dobrih časov nadejati se še ni do jeseni ali pa do novega leta, ko bo prezident izvoljen. Politične zadeve so zelo zamotane.«⁴³ Bolj s pozitivnim duhom prežeto je le pismo iz leta 1906, ko piše o veliki rudarski stavki, ki se je je udeležilo 69.000 v sindikat povezanih rudarjev v državi Pennsylvaniji. Menil je, da stavka ni bila potrebna, tako pa naj bi mislila tudi večina od 500.000 rudarjev v državi Pennsylvania. Po njegovem mnenju so bili delavci dovolj dobro plačani, tako da so lahko ob zmernem življenju celo kaj privarčevali. »Seveda delati je treba. Za delovnega človeka in pridnega ima naša Amerika vedno dovolj kruha,«⁴⁴ je Šolar optimistično opisal položaj v Ameriki svojim domačim. V večini drugih pisem pa ameriške razmere slika veliko bolj črno. Tako je leta 1909 pisal, da državo pestijo velika nezaposlenost in strašna draginja. Delavec je zmož shajati »le če /.../ zasluži 3 do 4 dolarje na dan,« takšen zaslužek pa je bil zelo redek.⁴⁵

Kljub temu, da je svojim rojakom odsvetoval izseljevanje preko 'velike luže', pa si je Šolar nadvse želel, da bi se mu v Ameriki pridružil kateri izmed nečakov. O svoji veliki želji je bratu Jaki leta 1902 zapisal: »Povem vam, da misel na Tvoje fante Jaka mi dava veliko tolažbo, misleč, da ne bom sam popolnoma sam v redu sv. Benedikta. Mislim, da pridem sam ponje in kolkor mi jih date, toliko jih bom vzel.«⁴⁶ V naslednjih letih je budno spremljal razvoj svojih nečakov in si, ko so se naučili brati in pisati, dopisoval tudi z njimi.⁴⁷ Vsa leta je svojega brata vzpodbujal, da naj svoje sinove pošlje v šole in se skupaj z domačimi veselil njihovega uspeha. Tudi sam je po svojih močeh pomagal pri njihovem šolanju, leta 1911 pa

⁴¹ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 18.–28. avgusta 1908.

⁴² IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 20. aprila 1907.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 23. julija 1906.

⁴⁵ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Peru (Illinois), 24. julija 1909.

⁴⁶ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 22. januarja 1902.

⁴⁷ Npr.: IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 7. oktobra 1907.

uresničil svojo dolgoletno željo in v Ameriko odpeljal nečaka Janeza Šolarja – bodočega duhovnika.⁴⁸

Da je bil Šolar iznajdljiv ter podjeten in ga je poleg duhovniških opravil zanimalo še dosti najrazličnejših stvari, priča veliko zapisov iz njegovih pisem. Vedno se je z navdušenjem lotil nove naloge, jo preučil in skušal izpeljati kar najbolje. Ker so bile zaradi neugodnih razmer v Ameriki težave tudi pri priskrbi mašnega vina, se je Wencel Šolar v času svojega službovanja v Peruju (Pennsylvania) lotil vinogradništva. Čeprav ni imel nobenih izkušenj z doma (na Kranjskem je bilo bolj v navadi kuhanje žganja), je po svojem pripovedovanju pridelal letno 6500 litrov dobre kapljice, ki naj bi bila kot olje in *»težko da bi pil boljše vino na Kranjskem.«* Njegovemu uspehu so se najbolj čudili priseljenci iz Dolenjskega, *»ko sem vendar Gorenc,«* kot je zapisal. Vino, ki so ga pridelali Dolenjci, je bilo po njegovi oceni neprimerno slabše, ker gojenja niso prilagodili razmeram v 'novi domovini'. *»Njim ne rata,«* je zapisal. *»To pa zato ker ga delajo, kakor so ga delali stari očetje v stari domovini.«* Njegovi domači so doma pridelovali žganje, za katerega je Wencel zapisal, da se mu ob vinu ne prileže več in da ga ob obisku 'starega kraja' ne bo veliko pil. Pa tudi žganje, ki so ga kuhali v Ameriki, se mu je zdelo boljše, ker so ga shranjevali v žganih hrastovih sodih. *»Potem je že za pit v enem letu, boljše pa je šele v 10 letu. Da saj res, kdo bo pa čakal 10 let!!«* je končal modrovanje o pijači Wencel Šolar.⁴⁹

Šolarjeva največja strast, ki jo je prinesel že iz 'stare domovine', pa je bil lov. Navdušena lovca sta bila tudi oče in brat, zato je po letu 1902, ko mu je opat dovolil nakup *»puške prve vrste«*, v svojih pismih na dolgo in široko razpredal o lovskih dogodivščinah. Leta 1902 je v pismu očetu zapisal: *»Moj Bog oče imejte malo usmiljenja z ubogimi srnami in z meno. Meni se kar sline cede, pa kaj se hoče. Ko bi bil doma vam bi morda lahko kazal, kako morate streljati, ker pa sem tu v Ameriki, vam moram le pisati, in to mi ne bote verjeli.«*⁵⁰ V pismih je opisoval divjad in način lova v Ameriki, silno pa se mu je tožilo po lovu v 'stari domovini': *»Rad bi pa res z vami šel na lov na srne in gamse in ko pridem domov, se bova lotila enega srnjaka.«*⁵¹ Zanimiva je tudi dogodivščina, ki jo je opisal v pismu očetu leta 1908, ko se je na misijonu srečal iz oči v oči s štirimi medvedi. Nezgoda se je srečno končala, napet zapis pa se konča takole: *»Vendar po resnici rečeno ni mi bilo vse jedno pri srcu. Ne vem, kakšen sem bil v obraz, vendar to vem, da govoriti nisem mogel v prvem trenutku. Ko so nas zagledali, so pospešili korake po hribu.«* Šolar, strasten lovec, pa ni mogel iz svoje kože, saj si je čez nekaj trenutkov zaželel dobre puške, vendar se je zavedal, da je ne bi smel uporabiti, saj je bil poleti lov na medvede prepovedan, pa tudi koža ne bi bila nič prida. *»Pa čakajte mi, če dobim možnost v jeseni, bom poskusil kaj dobiti,«* je končal lovsko zgodbo Wencel.⁵²

Šolar pa ni bil samo lovec, temveč tudi strasten ribič, in če je bilo le mogoče, je počitnice izkoristil tudi za ribolov. Leta je 1907 namakal trnek v priljubljenem jezeru Erie, oddaljenem 700 km od njegove tedanje župnije v Vandergriftu (Pennsylvania).⁵³ Ribolovu se ni mogel upreti niti na svojih misijonskih potovanjih. Leta 1908 je vodil misijone med slovenskimi gozdarji v Pennsylvaniji in z njimi lovil postrvi. Na poti proti domu se je zaustavil tudi na svoji priljubljeni izletniški točki ob jezeru Erie, vendar je bilo na njegovo žalost še prezgodaj, saj ribe *»niso cukale.«*⁵⁴

⁴⁸ IHRC, pismo Janeza Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 11. septembra 1911.

⁴⁹ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Peru (Illinois), 1925, natančen datum ni znan.

⁵⁰ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 22. januarja 1902.

⁵¹ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 21. februarja 1902.

⁵² IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 18.–28. avgusta 1908.

⁵³ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 7. oktobra 1907.

Poleg lova je bilo Šolarju v največje veselje, da je svoje lovske trofeje, ki jih je sam nagačil, izobesil v svojem domovanju. Zaradi preobilice dela, včasih pa tudi pomanjkanja vztrajnosti, kot je zapisal očetu leta 1902, pa je velikokrat prosil, da so mu nagačene trofeje poslali iz 'stare domovine'. »*Kuno sem prejel; krasna žival; in ko vam tole pišem, stoji zraven mene, me tako grdo gleda, kot bi se na ves svet jezila, posebej pa na vas, ki ste jo ustrelili,*« je hvaležno zapisal v pismu očetu, ki mu je dodal »*en papir (bankovec, op. D.F.), ki vam bo vse povrnil in še več, kot bi za kožo dobili.*«⁵⁵ V pismu leta 1906 lahko preberemo, da je Šolar pozimi nagačil dve angora kozi, volka, kapitalno jelenovo glavo in 42 ptičev, vendar teh živali ni naložil sam, dobil jih je večinoma iz sosednje Kanade.⁵⁶ Da bi dopolnil lovsko zbirko pa je leta 1907 domače prosil, da mu pošljejo še gamsa ali jazbeca.⁵⁷ Zanimivo je, da so mu domači v Ameriko pošiljali tudi različno rastlinje, značilno za kranjski svet, npr. praproto leta 1908, v pismu pa lahko preberemo, da »*dolge poti preko 'velike luže' ni prenesla najboljše.*«⁵⁸

Kot dober opazovalec je znal Šolar z veliko mero humorja pisati tudi o zgodah in nezgodah iz čisto vsakdanjega življenja 'svojih faranov'. Tako lahko v njegovem pismu najdemo zanimiv opis pripadnic 'lepšega spola' in njihovega oblačenja v 'novi domovini'. Sklepamo lahko, da mu lišpanje in lepe obleke niso bile posebej pri srcu, saj je za veliko noč leta 1907, ko je bilo sila slabo vreme, zapisal, da so se »*babe /.../ od jeze skoraj jokale. Kupile so si tako drage in krasne in lepe klobuke za veliko noč, pa jih nositi niso smele ali mogle. 'Jeheta' kako sem se smejal.*« »*Prav jim je, zakaj se tako šopirijo,*«⁵⁹ je z rahlim posmehom pospremil svoje poglede na žensko modo v Ameriki Wencel Šolar.

Pošiljanje denarja in drobnih daril svojcem in prijateljem v 'stare domovino' je za večino 'Amerikancev' pomenilo obvezo, skoraj zakon. In pri tem so Slovenci, po pisanju ljubljanskih časnikov *Slovenec* in *Glas Naroda*, med priseljenci sloveli kot eni najbolj vestnih pošiljateljev denarne pomoči.⁶⁰ Ker so Wencla Šolarja v prvih letih študija v Ameriki podpirali domači, je tudi sam čutil dolžnost, da jim takoj, ko bo pri kruhu, v največji meri povrne za vso dobroto in ljubezen. Kot mladenič je v pismu leta 1895 zapisal: »*Posebno se zahvalim Vam oče, ker res še sedaj tako požrtvovalno delate za me. Vendar obetam Vam da ne bo brez plačila. Vse, vse bodele enkrat dobili nazaj ne od mene pač pa od Boga.*«⁶¹ Svoje obljube ni pozabil – v večini pisem od leta 1902 je bila priložena denarna podpora v obliki bankovcev ali čeka.

Pošiljanje dolarjev ali čekov v pismih je bilo preprosteje in ceneje, saj je bilo potrebno bančno nakaznico plačati. Zato pa je bilo pošiljanje denarja s pomočjo nakaznice bolj varno, ker so bile tiste družine, ki so imele v Ameriki svojce, splošno znane daleč naokoli, denar ali čeki v pismih pa so pogosto zamikali izurjene zmikavte. O tem se je prepričal tudi Wencel Šolar, ko je v enem izmed pisem, ki ga je poslal svojcem, zmanjkal ček za 50 dolarjev. Ker se je isto pripetilo tudi z naslednjim čekom za 25 dolarjev, se je Wencel pošteno razjezil, navsezadnje 75 dolarjev tudi v Ameriki ni bil majhen denar. Ob tej priložnosti je zapisal: »*Po moji sodbi so Slovenci le na pol civiliziran narod, ker nimajo prirojene poštenosti. Namreč*

⁵⁴ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 18.–28. avgusta 1908.

⁵⁵ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 21. februarja 1902.

⁵⁶ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 23. aprila 1906.

⁵⁷ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 7. oktobra 1907.

⁵⁸ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 18.–28. avgusta 1908.

⁵⁹ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Vandergrift (Pennsylvania), 20. aprila 1907.

⁶⁰ Dnevne vesti, Slovenski narod, Ljubljana, 23. marca 1910, str. 3; Dnevne vesti, Slovenec, Ljubljana, 8. oktobra 1910, str. 5.

⁶¹ IHRC, pismo Jurija Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 9. avgusta 1895.

Slovinci okoli vlade. Tu pri nas v 'indijanski deželi' se take tatvine ne morejo zgoditi, pa če se, je država pripravljena vrniti vsaki vinar. Tudi banke nobenemu ne izplačajo nakaznic, razen če ga osebno poznajo, da je s čekom vse v redu.»⁶² Naslednja leta Šolar podobnih problemov v pismih ni več omenjal, zato je mogoče sklepati, da je izbral varnejši način za pošiljanje pomoči v domovino. Ker pa je denar iz Amerike pri Šolarjevih sosedih in znancih vzbujal vedno večjo zavist, je bratu predlagal: »*Kaj pa Jaka, ali bi ne bilo dobro včasih tudi na Selško pošto poslati, tako, da ne bodo Železnikarji mislili in se čudili denarju, ki ga prejemaš.*»⁶³

Čprav je Wencel predvsem v mladih letih redko razkrival svoje srce in svoje najgloblje občutke, pa pri prebiranju njegovih pisem jasno čutimo, da ga je v novi domovini med tujimi ljudmi velikokrat prevzelo domotožje in želja po snidenju z domačimi. Tudi mati in oče, zdaj že postarana, sta pred smrtjo želela še enkrat videti svojega sina. Žal pa so bile razmere takšne, da Šolarja v njegovi župniji ni imel kdo nadomeščati, pa tudi denarja za potovanje ni imel, zato so bili izgledi za obisk 'stare domovine' izredno majhni. Šolar se je tega zavedal in kljub lastnemu hrepenenju v pismu leta 1902 tolažil mater: »*Mati, vam se ni treba bati, da bi se ne videla več; Bog bo že vse tako dal, da gotovo prideva skupaj, le zanesite se na to.*»⁶⁴ Zgodilo pa se je tako, da Šolar matere ni več videl, čez nekaj mesecev je hudo zbolela in konec leta umrla.

Wenclova žalost je bila neizmerna, vendar pa tudi v naslednjih letih dušno pastirsko delo ni dopuščalo daljše odsotnosti, zato za obisk 'starega kraja' ni imel nobenih možnosti. Leta 1909 je očetu potožil, da ne more zapustiti župnije niti za dva tedna. »*Potem, ko enkrat vse spravim v red in se moram malo oddahnuti, in če me Bog pusti pri zdravju, bom začel misliti na dom. Torej oče le korajžlo! V dveh letih bova jagala za Gozelnom ali pa za Pašnim vrhom ali kjer hočete,*« je zapisal. Da bi potolažil silno domotožje, je domače vse pogosteje prosil za vesti iz rodne vasi, zanimalo ga je prav vse: o sosedih, kaj počno, kdo se je poročil, koliko je mladih, ki so se rodili po njegovem odhodu, koliko mladih iz vasi je obiskovalo šole, »*kaj je na tistem mestu, kjer mi je enkrat tekla zibelka in kjer sem prebil svoja najsrečnejša leta?*« V pismu je prvič po mnogih letih pisal o svojih sanjah: »*Da, ravno sinoči sem spet sanjal, da sva z Jakom lovila ribe ravno pod staro hišo in pod mostom.*« Hrepenenje po domačem kraju pa sta mu kalila nelagoden občutek in strah, da rodnega kraja in večine sovaščanov po dolgih letih bivanja v tujini sploh ne bo več prepoznal. »*Mnogo pa jih je v tem času že umrlo, med njimi moj največji zaklad – mati,*« je otožno zapisal.⁶⁵

Največja želja, obiskati 'stari kraj', se je Šolarju uresničila leta 1911, po osemnajstih letih bivanja v Ameriki. Ob prvem obisku svoje ljubljene 'stare domovine' ni želel ničesar prepustiti naključju, zato je karto kupil že v začetku leta in pripravil podrobni načrt svojega potovanja, o katerem lahko beremo v pismu očetu. Iz New Yorka je Wencel z ladjo odpotoval 20. maja. Izbral je pot do Neaplja, dolgo 7500 km, si na poti ogledal Vezuv, Monte Cassino in bral mašo na grobu sv. Benedikta. V Rimu je ostal sedem dni in obiskal prijatelja patra Ambroža, ki je na Ameriškem zavodu predaval moralno teologijo. Nato je potoval preko Lorette, Benetk, Trsta in Ljubljane v domače Rudno. V domačem kraju je ostal do srede avgusta, v Ameriko pa se je vračal preko Švice po Renu do Bremna in od tod z ladjo do New Yorka. In čeprav je bilo veselje nad potovanjem neizmerno, se je v pismu, ki ga je očetu poslal februarja 1911, pošalil, da pride le, če bo lahko lovil ribe v rudenskem potoku, v nasprotnem primeru pa da bo ostal kar v Ameriki. Obenem pa je očeta podražil, da najbrž

⁶² IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Peru (Illinois), 1925, natančen datum ni znan.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Beatty (Pennsylvania), 21. februarja 1902.

⁶⁵ IHRC, pismo Wencla Šolarja domačim, Peru (Illinois), 20. maja 1909.

doma nimajo črvov, zato da jih bo prinesel kar s seboj. Najbolj pa se je veselil domačih gozdov – očeta je prepričeval, da je še vedno več gozdarskih del: »*Le cveke ne bom več špičil, ker še sedaj vem, koliko sem jih z obročem po glavi dobil od ... da, Jaka ti že veš od koga,*« se je Wencel spominjal svoje nesreče v mladosti.⁶⁶

Za konec bi povzel, da si je lahko družina Šolarjevih iz vasice Rudno v Selški dolini iz pisma Wencla Šolarja ustvarila dokaj realno sliko o življenju v Ameriki, predvsem po zaslugi njegovega izčrpnega in slikovitega, obenem pa zelo objektivnega pisanja. Njegove ocene ameriških razmer na prelomu stoletja se po mojih dosedanjih raziskavah tudi ne razlikujejo bistveno od pisanja drugih laičnih priseljencev. Največja razlika pa je seveda v slogu in slovnični pravilnosti pisanja, ki je bila pri Šolarju, čeravno je večji del šolanja opravil preko 'velike luže', na zavidljivi ravni. Rečemo lahko, da je kot duhovnik spadal med slovenskimi priseljenci v Ameriki v tedanjem času med redke izobražence, znanje več tujih jezikov, vključno z latinščino, ter odlično poznavanje svetovne zgodovine in geografije, pa ga prišteva v sam vrh najiminennejših slovenskih duhov v Ameriki.

Na drugi strani pa imamo njegove domače, katerih zorni kot in sposobnost vživljanja v njegova doživetja je omejevala tesna dolina, v kateri so živeli, in je predstavljala okvir vseh njihovih življenjskih izkušenj. Kaj so si predstavljali, ko je opisoval svoja potovanja po Ameriki, sami pa še v Ljubljani niso bili? Kako so sprejemali njegovo navdušenje, ko je opisoval električno železnico v Chicagu, sami pa so njegova pisma prebirali ob medli svetlobi petrolejke? In kaj so razmišljali, ko je opisoval svoje vožnje z avtomobilom in motorjem, sami pa še kolesa niso imeli? Kako so se počutili, ko jim je pošiljal šušteče zelene dolarje, ki so pri sosedih vzbujali zavist, obenem pa mamili hrepeneča srca na pot v daljni svet? Se jim je v dolgih osemnajstih letih brez snidenja s svojimi pismi uspel približati ali so čutili, da jim je z vsakim novim doživetjem še bolj tuj? Ker so se nam po skoraj stotih letih ohranila samo njegova pisma, je vsak odgovor na vprašanja, ki se nam porajajo, samo domneva. Sklepamo pa lahko, da so njegova duhovniška pot in življenjske izkušnje pri domačih vzbujale veliko spoštovanje in občudovanje – v duhovnika sta bila posvečena dva njegova nečaka – 1918 je bil v Ljubljani posvečen Jakob Šolar – leta 1926 pa v Združenih državah Janez Šolar.

Summary

Letters of Wencel Šolar O.S.B. from America (1895–1911)

»Dear Family, I know That You Are Anxiously Awaiting My Letter.«

Darko Friš

In the Hapsburg Monarchy, part of which was also Slovenia, the image of America (the term »America« was generally used at the time, denoting the U.S.A.) had already been formed as early as the second half of the 19th century. This image was formed to a great extent on the basis of deeply rooted stereotypes from the times of the first great conquerors. A clearer, more real picture of this »heavenly land« was slowly emerging in Slovenia only in the last years of the 19th century when new means of communication enabled Europe to obtain more information. Letters from priests of Slovene origin who worked »across the big puddle« furthered a more objective image of America; especially interesting are those addressed to former classmates, colleagues, friends and, above all, relatives. Unfortunately most of the latter have not been preserved, but among the personal correspondence which has been preserved are the letters written by Benedictine priest Wencel Šolar O.S.B. to his

⁶⁶ IHRC, pismo Wencla Šolarja očetu Matiji, Peru (Illinois), 20. februarja 1909.

family in Rudno, a small village in Selška dolina in Gorenjsko (Upper Carniola). So what was the image of America created on the basis of these letters among the members of this poor farming family?

The letters contain notes about a number of more or less important things and events. I have tried to discern the image of America gleaned from these letters to the Šolar family, mostly based on Šolar's descriptions of his pastoral work in America, impressions of his »new homeland,« his relationship toward Slovene immigrants and immigration, and his descriptions of everyday immigrant life in America. The correspondence thus analysed reveals that the Šolar family from Rudno obtained a rather accurate image of life in America, especially due to Šolar's detailed, picturesque and at the same time extremely objective reports. According to my previous research these descriptions of living conditions in America do not differ substantially from the reports of other lay immigrants. The most obvious difference, of course, is in the style and grammar accuracy of Šolar's letters which were of high quality even though he had completed most of his schooling in the U.S. It can be safely said that as a priest Šolar was one of the very few intellectuals among Slovene immigrants in America. Due to his fluency in several languages – Latin as well – and excellent knowledge of world history and geography he ranks among the most prominent Slovene thinkers in America.

His family, on the other hand, had lived in a narrow valley which confined their point of view and their ability to fully comprehend his experiences, representing the extent of their experience in life. What did they imagine when they read about his travels through America, but they had never even been to Ljubljana? How could they share his enthusiastic descriptions of electrical trains in Chicago while they themselves had to read his letters by the meagre light of a kerosene lamp? What were they thinking during his descriptions of his automobile and motorcycle rides, themselves not owning even a bicycle? How did they feel about receiving rustling green dollar bills, the envy of their neighbours, which tempted their yearning hearts for a journey into faraway lands? Did his letters manage to make him closer to them during the long eighteen years without seeing each other in person, or did he become even more distant? Since his letters are the only thing that has been preserved after almost a century we can but imagine the answers to these questions. Due to the fact that two of his nephews became priests as well – Jakob Šolar was ordained in Ljubljana in 1918, Janez Šolar in 1926 in the U.S.A. – we can safely presume that his priesthood and life experiences evoked a deep respect and admiration among the members of his family.

Časopis za zgodovino in narodopisje – ČZN

Review for History and Ethnography

Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) je začel izhajati leta 1904 in je ena najstarejših slovenskih znanstvenih revij. Do okupacije je Zgodovinsko društvo v Mariboru izdalo 35 letnikov, novo vrsto pa je leta 1965 začelo izdajati takratno Združenje visokošolskih zavodov (od 1975 Univerza) v Mariboru ob sodelovanju Zgodovinskega društva v Mariboru. Na leto izideta dve številki.

Revija objavlja razprave in študije iz zgodovine, etnologije, umetnostne zgodovine, arheologije, geografije in jezikoslovja, kakor tudi knjižne ocene in poročila ter jubilejne zapise. Nova je rubrika *Diskusije*, kjer strokovno ocenjujejo objavljene razprave iz prejšnjih števil. Rubriki *Kongresi, simpoziji, društveno življenje* in *Obvestila* prinašata novice o dogajanjih v strokah, ki jih revija pokriva. Tematika ČZN se sicer območno navezuje večidel na severovzhodno Slovenijo s Koroško, Celjem in njegovo širšo okolico, velikokrat pa seže tudi prek teh meja.

Sedež uredništva: **Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija**; telefon: (+386) 62 2293658; faks: (+386) 62 28180.

Jurij Perovšek

Slovinci in država SHS leta 1918

(Predavanje v Zgodovinskem društvu Ljubljana, 4. februarja 1999.)

Po prelomu državnopravnih vezi s habsburško monarhijo je, pred oblikovanjem Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) leta 1918, večina slovenskega naroda živela v kratek čas obstoječi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS). Ta država ima v razvoju slovenskih narodnoemancipacijskih teženj pomembno mesto, kajti v njej so Slovenci prvič v svoji narodni zgodovini dokazali sposobnost za lastno državno organiziranost.

Država SHS je bila državna skupnost, ki so jo ustanovili habsburški Jugoslovani ob državni odcepitvi od Avstro-ogrške monarhije 29. oktobra 1918.¹ Obstajala je do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino SHS. Država SHS je ob svojem nastanku obsegala Slovenijo (brez Prekmurja), Hrvaško z Istro in Dalmacijo (a brez Medjimurja) ter Bosno in Hercegovino. Pred zedinjenjem s Kraljevino Srbijo – tej sta se 25. oziroma 26. novembra 1918 priključili tudi Vojvodina in Črna gora – pa se je dejanski ozemeljski obseg Države SHS zmanjšal. V prvi polovici novembra 1918 je namreč, skladno z znanim Londonskim sporazumom iz leta 1915, vojska Kraljevine Italije pričela zasedati slovensko Primorje, Istro, kvarnerska otoka Cres in Lošinj, severno Dalmacijo in dalmatinske otoke. Državi SHS je kot predsednik Narodnega Vijeća SHS v Zagrebu (Narodno Vijeće), najvišjega organa oblasti v Državi SHS, načeloval tedanji vodilni slovenski politik, prvak Vseslovenske ljudske stranke (VLS), dr. Anton Korošec.

V Državi SHS, ki je bila ob Kraljevini Srbiji druga država-predhodnica 1. decembra 1918 ustanovljene Kraljevine SHS, so Slovenci za kratek čas zaživel kot politično samostojen narod, ki je dosegel svojo lastno nacionalno državnost. Pri tem je treba opozoriti, da je Država SHS, ki je predstavljala politični okvir tedanje slovenske narodnopolitične osamosvojitve, uresničevala vsa počela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav. Imela je svoje državno ozemlje, ki je nastalo potem, ko so jugoslovanske dežele prekinile državnopravne vezi z Avstrijo in Ogrsko. Prav tako je imela svoje prebivalstvo, saj je z 29. oktobrom 1918 prebivalstvo jugoslovanskih dežel iz Avstro-Ogrske pripadalo novi Državi SHS. Država SHS je imela tudi svojo lastno organizirano oblast, kajti v jugoslovanskih deželah bivše monarhije po njihovi državni odcepitvi vodilni organi Avstro-Ogrske niso več izvrševali suverene oblasti, pač pa so jo posamezne pokrajinske (narodne) vlade, na ravni celotne države pa zagrebško Narodno Vijeće, ki je bilo v Državi SHS najvišja, navzven pa neodvisna in torej suverena državna oblast. Poleg tega je imela Država SHS tudi zunanje odnose z drugimi državami, s tem pa je uresničevala še zadnjo od zahtev, ki po mednarodnem pravu pogojujejo nastanek in obstoj držav.

Na tem mestu moramo opozoriti, da je Država SHS dokazala sposobnost imeti zunanje odnose z drugimi državami ne glede na to, da mednarodno ni bila priznana. Najprej velja

¹ O tem glej Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, Ljubljana 1998, str. 48–54. – Navajam: Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918.

opozoriti, da so zavezniške vlade – kljub temu, da niso priznale Države SHS kot države po mednarodnem pravu – vseeno »vzele na znanje državnopravno spremembo, ki je na jugu Avstro-Ogrske nastala 29. oktobra 1918«. ² Tako je glavni zavezniški poveljnik na solunski fronti francoski general Louis Franchet d'Espèrey v posebnem telegramu 6. novembra 1918 Narodnemu Vijeću sporočil, da zavezniške vojaške sile na vzhodu »z navdušenjem pozdravljajo jugoslovansko Narodno vijeće v Zagrebu in Ljubljani kot tudi novo kopensko in pomorsko jugoslovansko oboroženo silo.« ³ Poleg tega je tudi zadnji vladar habsburške monarhije Karel I. dan po nastanku Države SHS, 30. oktobra 1918, ukazal, da je treba »jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću v Zagrebu« predati avstro-ogrsko vojno mornarico. ⁴ Gledanje Karla I. Habsburškega na Državo SHS je razkrivala tudi izjava poveljnika 1. Soške armade nekdanje avstro-ogrške vojske generallajtanta barona Wenzla Wurma na sestanku, ki ga je 5. novembra 1918 imel z njim predsednik Narodne vlade SHS v Ljubljani (Narodna vlada) Josip vitez Pogačnik. Na tem sestanku je W. Wurm dejal, »da pripozna suverenost proste jugoslov. države, katero je priznalo tudi Nj. Veličanstvo,« in da je »pripravljen priti tudi sam (tj. Wurm) k vladi in to ponoviti.« ⁵

Državnopravno spremembo in suvereno oblast Narodnega Vijeća na južnoslovanskem ozemlju, ki je bilo do 29. oktobra 1918 vključeno v avstro-ogrski državni okvir, je v tistem času priznala še vrsta drugih političnih in diplomatskih dejavnikov. Tako so konec oktobra in v novembru 1918 na zagrebško Narodno Vijeće svoje pozdrave, prošnje in obvestila naslovili madžarski Narodni svet, predsednik poljske vlade, dunajski apostolski nuncij kot starešina tamkajšnjega diplomatskega zbora, državni tajnik za zunanje zadeve Nemške Avstrije dr. Otto Bauer, ameriško poslanstvo iz Berna, romunski Narodni svet, danski ministrski predsednik, nizozemska kraljevska vlada in bavarsko poslanstvo na Dunaju. ⁶ Poleg tega se je v diplomatskem vrhu Ruske sovjetske federativne socialistične republike uveljavilo stališče o suverenosti zagrebškega Narodnega Vijeća. Takratni ljudski komisar za zunanje zadeve Georgij Vasiljevič Čičerin je namreč v času obstoja Države SHS podpisal dokument, namenjen Narodnemu Vijeću v Zagrebu, v katerem je »sovjetska vlada (...) želela neposredna pogajanja z Jugoslovanskim narodnim večem, da bi tako določili pogoje za vrnitev v domovino vseh Jugoslovanov, ki bi hoteli domov v dežele pod oblastjo Jugoslovanskega narodnega večja s sedežem v Zagrebu.« ⁷

To, da so različni tuji politični in diplomatski dejavniki priznavali državnopravno spremembo v južnoslovanskih deželah habsburške monarhije, Narodno Vijeće v Zagrebu pa kot nosilca oblasti na tem ozemlju, pa ni bil edini način, na katerega se je Država SHS udeleževala takratnega mednarodnega življenja. Država SHS je namreč vzpostavila tudi zunanje odnose s Poljsko, Madžarsko, Češkoslovaško, Nemško Avstrijo in Kraljevino Srbijo. Ob tem velja posebej poudariti, da so Državo SHS individualno mednarodno priznale Nemška Avstrija, Kraljevina Srbija in Madžarska demokratična republika. Tako je izvršni odbor začasne Narodne skupščine za Nemško Avstrijo 30. oktobra 1918 v posebni noti naznanil predsedniku ZDA Woodrowu Wilsonu ustanovitev nemškoavstrijske države in

² Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, Zagreb 1953, str. 345.

³ Franše d'Epere – Narodnom Vijeću. Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I. – 20. XII. 1918). Priredili dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman, tom II, Beograd 1964, str. 490. – Dalje: Građa II.

⁴ Ferdo Čulinović: Državnopravni razvitak Jugoslavije, Zagreb 1963, str. 139.

⁵ Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 5. novembra 1918. Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Za objavo pripravil Peter Ribnikar, Ljubljana 1998, str. 75. – Dalje: Sejni zapisniki I.

⁶ Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 69–70.

⁷ France Klopčič: Kritično o slovenskem zgodovinospisju, Ljubljana 1977, str. 281.

priznal Češkoslovaško in Jugoslavijo »kot popolnoma neodvisni državi«. ⁸ Poleg tega je 8. novembra 1918, na znani ženevski konferenci o jugoslovanskem zedinjenju, v imenu srbske kraljevske vlade njen predsednik in minister za zunanje zadeve Nikola Pašić priznal zagrebško Narodno Vijeće »kot reprezentanta in vlado« Slovencev, Hrvatov in Srbov iz nekdanje monarhije. ⁹ Kot je opozoril dober poznavalec problematike jugoslovanske državne združitve leta 1918 dr. Momčilo Zečević pa je »srbska vlada objektivno s priznanjem Narodnega veča SHS priznala tudi novo Državo SHS.« ¹⁰ Tako oceno potrjuje tudi izjava srbskega prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića ob jugoslovanski državni združitvi 1. decembra 1918. Prestolonaslednik Aleksander je tedaj namreč izjavil, da razglašča »zedinjenje Srbije z deželami *neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov* (podčrtal J. P.) v enotno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev.« ¹¹

Državo SHS je individualno mednarodno priznala tudi Madžarska demokratična republika. Njen diplomatski predstavnik, dr. Aladar Balla je namreč ob svojem prihodu v Zagreb 9. novembra 1918 izjavil, da je z »zaupanjem madžarskega Narodnega sveta in madžarske ljudske vlade pooblaščen,« da pozdravi »Narodno Vijeće popolno *svobodno nastale suverene jugoslovanske države* (podčrtal J. P.).« ¹² Tako lahko glede na povedano ugotovimo, da je Država SHS *de facto* imela značaj meddržavnopravnega subjekta in je bila stvarna državna skupnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so bili do leta 1918 vpeti v avstro-ogrski državni okvir.

Če se sedaj osredotočimo na slovensko narodnopolitično in državnopravno samostojnost, doseženo v Državi SHS, potem je treba najprej poudariti, da sta temeljili v notranji ureditvi Države SHS. Ta je Slovincem zagotavljala, da so se uveljavili kot suveren narod, ki razpolaga sam s sabo in samostojno odloča o vseh vprašanjih, v katerih se kaže neodvisnost samostojne in svobodne narodne skupnosti. V Državi SHS so Slovenci imeli svojo Narodno vlado, v kateri so bili – z izjemo za zunanje zadeve – združeni vsi najvišji organi naredbodajne in izvršne oziroma upravne oblasti, ki jih ima država. Narodna vlada je imela dvanajst upravnih oddelkov (poverjeništev): poverjenišтво za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodstvo, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo. ¹³ To, že leta 1918 prvo svobodno in demokratično oblikovano slovensko nacionalno vlado, so tvorili predstavniki vseh tedaj obstoječih slovenskih političnih strank: katoliške Vseslovenske ljudske stranke, liberalne Jugoslovanske demokratske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Najmočnejša stranka v Narodni vladi je bila Vseslovenska ljudska stranka, ki je v njej imela 6 svojih predstavnikov, sledili pa sta ji Jugoslovanska demokratska stranka s 5 in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka z 1 predstavnikom. Narodni vladi je predsedoval član VLS Josip Pogačnik. ¹⁴

⁸ Arnold Suppan: Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld, Wien-München 1996, str. 118.

⁹ Zapisnik sa konferencije o jugoslovenskom ujedinjenju, Građa II, str. 523.

¹⁰ Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1918–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977, str. 151.

¹¹ Adresa izaslanstva Narodnog Vijeća SHS prestolonasledniku Aleksandru i njegov odgovor, Građa II, str. 675.

¹² Saopštenje o mađarskoj delegaciji u Zagrebu, Građa II, str. 532.

¹³ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, letnik I, št. 1, 4.11.1918, Državljan! – Dalje: UL NV SHS. – O oblikovanju slovenske Narodne vlade piše tudi Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918–1921, Ljubljana 1992, str. 33–34.

¹⁴ Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 81–82.

Z oblikovanjem Narodne vlade so Slovenci imeli samostojno državno oblast. Narodno Vijeće, vrhovni organ oblasti v Državi SHS, si je namreč v okviru svojih pristojnosti pridržalo le vodenje zunanjih in vojaških zadev ter odločanje o izvrševanju pravice do pomilostitve, razveljavljanja zakonov in imenovanja stopenj višjih uradnikov. Ta razdelitev pristojnosti med slovensko Narodno vlado in zagrebškim Narodnim Vijećem se je najprej ohranila v prvotni obliki, kasneje pa jo je Narodna vlada preseгла in pričela svojo državno oblast izvajati tudi na področjih, ki so bili sprva v pristojnosti Narodnega Vijeća. S tem je v Sloveniji izvrševala vso državno oblast, torej državno oblast iz svojih pristojnosti in iz pristojnosti Narodnega Vijeća. Slovenska Narodna vlada je namreč posegala tudi na področje mednarodnega občevanja, njen obstoj pa so upoštevale celo nekatere evropske vlade pri razvijanju svojih diplomatskih odnosov.¹⁵ Tako je poljsko ministrstvo za zunanje zadeve v začetku novembra 1918 javilo Narodni vladi, »da je imenovan za poljskega poverjenika (chargé d'affaires) pri jugoslovanski vladi v Ljubljani dr. Marceli Szarota,«¹⁶ poljsko predstavništvo na Dunaju pa je sredi novembra 1918 Narodno vlado obvestilo, »da je poverjen z zastopstvom vojaških interesov poljske države pri Nar. vladi general Adam Nowotny.«¹⁷ Ob tem je bilo vzpostavljeno tudi redno diplomatsko občevanje med vlado Nemške Avstrije oziroma nemškoavstrijskim državnim uradom za zunanje zadeve in vojnim ministrstvom na eni ter slovensko Narodno vlado na drugi strani. Predsedniku Narodne vlade Josipu Pogačniku se je 14. novembra 1918 predstavil tudi »nadkomisar dr. Josip Fasching (...) kot pooblaščenec nemško-avstrijskega državnega urada za zunanje zadeve v Ljubljani.«¹⁸

Poleg tega je Narodna vlada v Sloveniji povsem samostojno vodila še vse vojaške zadeve¹⁹ in po svojih pristojnih organih (poverjeništvu za pravosodstvo in poverjeništvu za narodno obrambo) pomiloštila osebe, ki so jih obsodili avstrijski pravosodni organi. Samostojno in po lastnem preudarku je razveljavila tudi nekatere najvišje pravne akte, ki so jih izdali organi avstrijske državne uprave ter akte z najvišjo pravno močjo, ki jih je sprejela avstrijska državna oblast. Narodna vlada je prav tako sama imenovala stopnje višjih uradnikov.²⁰ To prakso je nato v državnopravnem pogledu potrdila še posebna »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani« (Naredba o prehodni upravi), ki jo je v sporazumu z Narodnim Vijećem 21. novembra 1918 izdala Narodna vlada. Po tej naredbi je Narodno Vijeće kot vrhovni organ oblasti v Državi SHS Narodni vladi prepustilo, da v njegovem imenu samostojno upravlja slovensko ozemlje »kot del narodne, svobodne, neodvisne, na demokratičnih načelih urejene države SHS.«²¹ S tem je bila na slovenskem ozemlju Narodna vlada tudi v formalnem pogledu edina, popolna in pravno najvišja oblast in nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS.

Tako podkrepljena nacionalna emancipacija, ki so jo Slovenci dosegli v Državi SHS, je še učvrstila že obstoječo osnovo za svobodni narodni razvoj. Ta je temeljil v dejavnosti Narodne vlade, ki je na različnih področjih družbenega, političnega, vojaškega, gospodarskega in narodnokulturnega življenja dograjevala slovensko državnost v Državi SHS. Najprej je odstavila vse vodilne predstavnike avstrijske državne uprave na slovenskem ozemlju in

¹⁵ Prav tam, str. 77–85.

¹⁶ Zapisnik 14. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 13. listopada 1918, Sejni zapisniki I, str. 103.

¹⁷ Zapisnik 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 19. listopada 1918, Sejni zapisniki I, str. 119.

¹⁸ Zapisnik 15. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 14. listopada 1918, Sejni zapisniki I, str. 108.

¹⁹ Zgodovinsko dejanje tedanje slovenske vojske predstavlja predvsem Maistrova zasedba severne slovenske meje.

²⁰ Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 89–102.

²¹ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21.11.1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

določila, da morajo sodni predstojniki in predstojniki državnih pravdništev zaobljubiti uradništvo na zvestobo Državi SHS. Podobno je še določila, da mora vse slovensko vojaštvo in orožništvo priseči njej – tj. slovenski Narodni vladi. Ob tem je, tako kot vsaka državna oblast ugotovila, da so vse fizične osebe, ki so stalno živele na slovenskem ozemlju v smislu državne pripadnosti, tj. državljanstva, pravno vezane na Slovenijo oziroma na Državo SHS.²²

Naslednjo stopnjo, v kateri je Narodna vlada utemeljila slovensko narodnopolitično osamosvojitve po odcepitvi od Avstro-ogrške monarhije, je predstavljala ukinitve dotedanje politične in upravne razdelitve Slovenije na posamezne pokrajine. Tako je politično in upravno zedinila Slovenijo, ki je kot taka postala državnoppravna enota. S tem je bil v prvi stvarni obliki uresničen program Zedinjene Slovenije. Zedinjena Slovenija iz leta 1918 je glede na italijansko zasedbo Trsta, Goriške, Istre in postojnskega okrožja na Kranjskem med 3. in 23. novembrom 1918 obsegala večino nekdanje vojvodine Kranjske in slovenski del nekdanje dežele Štajerske, to je približno dve tretjini današnjega ozemlja Republike Slovenije.²³

Narodna vlada je v politično-upravno Zedinjeni Sloveniji posebej pozorno ustvarjala novo, slovensko državno organizacijo, na vseh bistvenih področjih delovanja države – upravnem, sodnem in vojaškovarstvenem. Tako je že 7. novembra 1918 ustanovila posebno Upravno komisijo, ki je bila zadolžena, da izdela načrt za preosnovo javne uprave, preoblikovala pa je tudi dotedanji ustroj sodnih ustanov na slovenskem ozemlju. V tej zvezi je ustanovila višje deželno sodišče v Ljubljani. To je na območju, ki ga je zajemalo (tj. na bivšem Kranjskem, Štajerskem in Koroškem), predstavljalo najvišjo sodno oblast in je dokončno razsojalo v vseh pravnih zadevah, v katerih je dotlej odločalo avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče.²⁴ Narodna vlada je vzpostavila tudi nov in neodvisen slovenski vojaški in varnostni aparat. Slovenska vojska je tedaj štela 12.375 dobro oboroženih in oskrbovanih slovenskih častnikov in vojakov, ob njih pa še 1773 srbskih vojakov in častnikov, ki so se v začetku novembra 1918 – na povratku iz avstrijskega vojnega ujetništva – v Ljubljani dali Narodni vladi pod njeno poveljstvo in na razpolago.²⁵

Slovenska osamosvojitve pa se je v novembru 1918 razen na političnem, državnoppravnem in vojaškem področju kazala tudi v ustvarjanju novih prvin narodovega družbenega in političnega življenja. Tako je Narodna vlada razveljavila avstrijska državna zakona o društvenem in shodnem pravu iz leta 1867 in § 23 avstrijskega državnega tiskovnega zakona. S tem je skladno z zahtevami vseh tedanjih slovenskih političnih taborov – socialnodemokratskega, liberalnega in katoliškega – uzakonila svobodo zbiranja, združevanja in svobodno kolportajo. Že na svoji prvi seji 1. novembra 1918 je sprejela tudi sklep, da je uradni jezik na Slovenskem – slovenski – s tem pa je slovenščina postala tvorni del novega slovenskega družbenega življenja.²⁶

Predno sklenemo prikaz ključnih značilnosti slovenske narodnopolitične osamosvojitve v novembru 1918, moramo opozoriti še na en, zelo pomemben izraz takratne slovenske samostojnosti in nacionalne državnosti. Predstavljala ga je že omenjena Naredba o prehodni upravi, ki jo je izdelala 7. novembra 1918 ustanovljena Upravna komisija. Naredba o prehodni upravi je imela značaj akta z najvišjo pravno močjo, višjo tudi od zakonov, kajti

²² Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 91, 95, 159–160, 163, 166–168.

²³ Prav tam, str. 105–106.

²⁴ UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21.11.1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

²⁵ O tem glej Janez J. Švajncar: Slovenska vojska 1918–1919, Ljubljana 1990, str. 71–72, 109–111, 113, 265.

²⁶ Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 101–102, 169–170.

utemeljevala je osnove novonastalega družbenega in političnega življenja tako, kakor se jih sicer uravnava z ustavnimi določbami oziroma z ustavo. Naredba namreč ni zgolj določala, da je Narodna vlada najvišja oblast na slovenskem ozemlju, pač pa je odredila tudi način slovenske državne organiziranosti in predpisovala dejavnost organov slovenske državne oblasti. Naredba je tudi podrobno določala način in obliko delovanja politične uprave in samouprave v Sloveniji, hkrati pa je po vseh poglavitnih področjih na novo utemeljila še preostala vitalna vprašanja družbenega in gospodarskega življenja na Slovenskem. Preoblikovanje njegovih temeljev je uveljavila na področju šolstva, pravosodja, obrtnega nadzora, finančnega upravljanja, poštnega in železniškega prometa, trgovskega in obrtnega združenja, rudarskega upravljanja, merskega nadzora, agrarnih operacij, orožništva in upravnega sodstva.²⁷ Tako je bila z Naredbo o prehodni upravi še z načrtnim pravnim dejanjem potrjena slovenska državnost in dokazana slovenska državotvorna sposobnost, dejavna v komaj enomesečnem obstoju Države SHS.

Vendar pa slovenske osamosvojitve v novembru 1918 nista predstavljali le uveljavitev in organiziranje nacionalne državne oblasti. Slovenci so namreč v času obstoja Države SHS dokazali, da pripada narodu, ki »vzpostavi kot uresničitev politične samoodločbe svojo suvereno, neodvisno državo, ali uresniči samoodločbo v skupni državi, seveda pravica, da si sam določa svojo gospodarsko ureditev in razvoj.«²⁸ Dejavnik novega gospodarskega razvoja v Sloveniji je bila Narodna vlada, ki je vprašanjem gospodarskega značaja dala velik pomen. Kolikšno skrb jim je namenila, se vidi po tem, da je kar polovico svojih poverjeništev pridelila gospodarstvu. Na tem področju je namreč izvrševala svojo državno oblast prek poverjeništev za prehrano, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt ter za kmetijstvo.

Narodna vlada je že v svojih prvih ukrepih začela ustvarjati ustrezne razmere za nov in samostojen slovenski gospodarski razvoj. Najprej je odpravila militarizacijo obratov in s tem omogočila uvedbo mirnodobne proizvodnje v Sloveniji.²⁹ Nato je začela izgrajevati slovensko narodno gospodarstvo in pri tem je na različnih ravneh utemeljila to pomembno prvino takratne slovenske narodne suverenosti in svobode.

Prvo raven v graditvi slovenskega gospodarstva je Narodna vlada opredelila v nacionalizaciji, tj. poslovenjenju avstrijskega državnega kapitala. S tem je začela ustvarjati slovensko državno imetje. Po posebnem Prehodnem gospodarskem uradu v Ljubljani je v svojo posest prevzela vse dotedanje vojne obrate, ki so bili pred tem v lasti avstrijske države, druge (kemično tovarno v Mostah in tovarno mila v Šiški) pa je prevzela pod svoje nadzorstvo oziroma v najem. Za svojo lastnino je razglasila tudi vsa cestna in druga vozila nekdanje avstro-ogrske armade. Nadalje je v svojo – ali kot je sama poudarila – državno last prevzela posestva in gozdove prejšnje avstrijske države in verskega zaklada. Slovensko državno imetje je ustvarjala še tako, da je ostali avstrijski erar na Slovenskem (premogovnika v Velenju in v Zabukovici, cinkarno v Celju, smodnišnico v Kamniku, tobačno tovarno v Ljubljani in za kratek čas tudi rudnik živega srebra v Idriji) prevzela v svojo upravo in uporabo. S tem se je postavila v položaj novega lastnika tega erarja, saj dotedanjega – habsburške države – ni bilo več. Prevzela je tudi vso proizvodnjo in razpolaganje z materialom papirnice v Goričanah, ki pa je bila v lasti tujega zasebnega kapitala.³⁰ Razen uvedbe nadzora nad proizvodnjo papirnice v Goričanah Narodna vlada ni izvedla drugih ukrepov glede tujega zasebnega premoženja na Slovenskem. Sklenila je le, da »ostane

²⁷ Prav tam, str. 172–173.

²⁸ Ernest Petrič: Pravica do samoodločbe. Mednarodni vidiki, Maribor 1984, str. 100.

²⁹ Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 112.

³⁰ Prav tam, str. 113–114.

premoženje onih tujih državljanov, ki vsled odsotnosti ne morejo še sami upravljati svojega imetja, do povratka ali drugega ukrepa lastnika pod vladnim skrbstvom.«³¹

Narodna vlada je storila tudi vse ustrezne korake, da je omogočila nemoteno gospodarjenje z denarjem, pridobila pa je tudi finančna sredstva, potrebna za delovanje slovenske državne oblasti. V zvezi s tem drugim temeljem takratnega slovenskega gospodarstva je določila, da ostane dotedanje plačilno sredstvo, tj. krona (K), ki jo je izdajala avstro-ogrska banka, v veljavi ter da se vsi državni davki, davščine in pristojbine od 1. novembra 1918 dalje plačujejo, sprejemajo in zaračunavajo v prid Države SHS (tj. v prid Narodne vlade). Hkrati je pridobila večje količine denarnih sredstev in si s tem ustvarila finančno osnovo za svoje delo. Zbrala je 36,500.000 K in na tej osnovi je lahko novembra 1918 v skupnem znesku 3,086.000 K financirala delovanje različnih organov oblasti in ustanov na slovenskem ozemlju ter za potrebe svojih poverjeništev odobrila izplačilo skupaj 9,470.000 K.³²

Potem ko je Narodna vlada zagotovila finančno podlago za denarno poslovanje na Slovenskem, je prešla k tretji temeljni ravni v graditvi slovenskega gospodarstva – povezovanju narodnih gospodarskih sil. Z že omenjeno Naredbo o prehodni upravi je prevzela nadzor nad različnimi gospodarskimi panogami v Sloveniji in pod svoje vrhovno vodstvo vzela obrtno nadzorstvo, rudarske in merske urade na Slovenskem ter vsa finančna oblastva, finančne urade, finančne blagajne in vsa monopolna podjetja. Za slovensko ozemlje ustanovila poštno in telegrafsko ravnateljstvo, ravnateljstvo državnih železnic in obratno vodstvo južne železnice ter jih podredila sebi. Poleg tega je z nekaterimi drugimi naredbami na celotno Slovenijo razširila delovanje pomembnih gospodarskih ustanov iz Ljubljane – Slovenske kmetijske družbe, finančnega ravnateljstva in finančne prokurature, poslovalnice za krmila ter trgovske in obrtne zbornice; iz Trsta pa je v Ljubljano prenesla sedež inženirske zbornice in ji v njen delokrog dodelila vse slovensko ozemlje.³³ Vzporedno s temi gospodarskopolitičnimi ukrepi in široko organizacijsko dejavnostjo pa je Narodna vlada še zagotovila, da se je nadaljevalo obratovanje že obstoječe industrijske in kmetijske proizvodnje v Sloveniji, vso potrebno pozornost pa je namenila tudi vprašanju nemotenega železniškega prometa³⁴ in oblikovanju enotne preskrbovalne organizacije na Slovenskem.³⁵

V kratkem, komaj enomesečnem obstoju Države SHS Narodni vladi ni uspelo v celoti izpeljati vseh zamisli, povezanih s slovensko gospodarsko osamosvojitvijo po zlomu Avstro-Ogrske monarhije. Ob že predstavljenih ukrepih na gospodarskem področju se namreč ni lotila reševanja agrarne reforme in oblikovanja načel prihodnje carinske politike. Prav tako se ni lotila gospodarske obnove Primorske in ni ocenila vloge Trsta v prihodnjem gospodarskem razvoju – zaradi italijanske zasedbe obeh. Kljub temu pa je opredelila zgodovinsko novo kakovost narodnega življenja Slovencev, ki so v Državi SHS tudi na gospodarskem področju dokazali vso zrelost pri izpolnjevanju ključnih zahtev, ki so pogoj za svobodni nacionalni razvoj.

Na koncu naj spregovorimo še o enem vidiku takratnega dogajanja na Slovenskem. Vzporedno s preoblikovanjem temeljev gospodarskega življenja je namreč novembra 1918 na Slovenskem prišlo tudi do posameznih spontanij pojavov revolucionarnosti, in sicer s poseganjem kmetov v veleposestno lastnino. Medtem ko se je delavstvo na svojih shodih

³¹ Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 5. novembra 1918, Sejni zapisniki I, str. 76.

³² Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 114–117.

³³ Prav tam, str. 118–120.

³⁴ Poseben podvig je od 29.10. do 10.11.1918 predstavljala organizacija nemotenega in mirnega prevoza 400.000 vojakov in 50.000 konj razpadle avstroogrške soške armade čez slovensko ozemlje.

³⁵ Prav tam, str. 120–122, 124–125.

omejevalo na zahteve po korenitih socialnopolitičnih ukrepih,³⁶ so v začetku novembra 1918 kmetje v posameznih krajih (Cerkljah, Brestanici, Semiču in na Blokah) za kratek čas prevzeli krajevno oblast. Tako so ravnali tudi delavci v Mežiški dolini; ti so konec novembra v Prevaljah na Koroškem začasno prevzeli oblast in ustanovili svoj revolucionarni štab. Vendar so bili v svojem nastopanju neposrednejši kmetje, ki so razen kratkotrajnega prevzemanja oblasti v posameznih krajih oplenili tudi nekatera veleposestva (Libeliče pri Dravogradu, Haasberg v Planini, Snežnik pri Ložu) in na spontan način celo poskušali izvajati agrarno reformo. Take razmere so bile v novembru 1918 opazne tudi na slovenskem ozemlju zunaj Države SHS. V Prekmurju so 5. novembra 1918 vračajoči se prekmurški vojaki v Beltincih napadli grad grofice Zichy, v naslednjih dneh pa so razširili vstajo še na okoliške kraje. Madžarske oblasti so jo nato kmalu zadušile.³⁷ Na slovenskem ozemlju, ki je bilo sestavni del Države SHS pa je konec novembra 1918 prišlo tudi do močnejše izraženega stavkovnega gibanja nemškonalnega osebja železnic, pošte in sodnih nameščencev v Mariboru. To gibanje je ob izražanju socialnogospodarskih zahtev podpiralo nemške težnje do slovenskega ozemlja in je imelo predvsem politični značaj. Ob podpori generala Rudolfa Maistra in po ugoditvi vsem socialnim zahtevam je Narodna vlada stavkovno gibanje v Mariboru v začetku decembra 1918 zadušila.³⁸

Toliko v zgoščenem prikazu o položaju slovenskega naroda v Državi SHS leta 1918. Na koncu lahko sklenemo, da je v Državi SHS slovenski narod zelo neposredno razkril svoje politične, državnopravne in gospodarske sposobnosti in pokazal živo voljo, da Slovenci postanejo samostojen in drugim enakopraven narod. Kako je bilo kasneje, po jugoslovanski državni združitvi oziroma v jugoslovanski fazi slovenskega narodnega razvoja, je znano. Zahteva, da mora biti v jugoslovanski skupnosti zagotovljen v celoti svoboden in samostojen slovenski nacionalni razmah, je opredeljevala odnos Slovencev tako do prve, unitaristične in centralistične jugoslovanske države, kot tudi do druge, sicer federativne državne skupnosti. Uresničena pa je bila z zopetno narodnopolitično osamosvojitvijo Slovencev in oblikovanjem njihove lastne nacionalne države leta 1991.

Zusammenfassung

Die Slowenen und der Staat der Slowenen, Kroaten und Serben des Jahres 1918

Jurij Perovšek

Nach dem Abbruch der staatsrechtlichen Beziehungen zur Habsburgermonarchie lebte der überwiegende Teil der slowenischen Nation vor der Gründung des *Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen* (Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev/Kraljevina SHS, im weiteren: Königreich SHS) in dem kurzlebigen *Staat der Slowenen, Kroaten und Serben* (Država Slovencev, Hrvatov in Srbov/Država SHS, im weiteren: SHS-Staat). Der SHS-Staat war eine Staatsgemeinschaft, die von den Südslawen der Habsburgermonarchie nach deren staatlicher Abtrennung von Österreich-Ungarn am

³⁶Miroslav Stiplovšek: O revolucionarnosti v obdobju 1918–1921. V: Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 51.

³⁷Jurij Perovšek: Revolucione »občine« v Sloveniji v letih 1919–1920. Kronika, leto XXXIII, 1985, št. 1, str. 50.

³⁸Miroslav Stiplovšek: Stavkovno gibanje konec leta 1918 na mariborskem območju in vloga strokovnih – sindikalnih organizacij v boju za severno mejo. Časopis za zgodovino in narodopisje, leto LXV (Nova vrsta 30), 1994, št. 2, str. 321–324.

29. Oktober 1918 gegründet wurde. Sie bestand bis zum 1. Dezember 1918, wo sie sich mit dem *Königreich Serbien* zum *Königreich SHS* vereinigte. Der *SHS-Staat* umfaßte das Territorium Sloweniens (mit Ausnahme des Übermurgebiets/Prekmurjes), Kroatiens mit Istrien und Dalmatien (mit Ausnahme des Zwischenmurgebiets/Medjimurjes) sowie Bosniens und der Herzegowina. An der Spitze des *SHS-Staates* befand sich der damals führende slowenische Politiker, Obmann der *Gesamtslowenischen Volkspartei* Dr. Anton Korošec, Vorsitzender des *Nationalrates der Slowenen, Kroaten und Serben* (Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, im weiteren: Nationalrat) in Zagreb, auf den die oberste Vollzugsgewalt im *SHS-Staat* übertragen wurde.

Im *SHS-Staat*, der außer dem *Königreich Serbien* der andere Vorläuferstaat des am 1. Dezember 1918 gegründeten *Königreichs SHS* war, lebten die Slowenen zum ersten Mal in ihrer Geschichte als politisch unabhängige Nation, die ihre Eigenstaatlichkeit erlangt hatte. Das Gremium der damaligen slowenischen Staatlichkeit hieß die *Nationalregierung SHS in Ljubljana* (Narodna vlada, im weiteren: Nationalregierung) und stellte die erste selbständig und demokratisch gebildete slowenische Nationalregierung dar. Die *Nationalregierung* allein übte die oberste Staatsgewalt in Slowenien aus. Diese war nämlich vom Zagreber *Nationalrat* auf sie übertragen worden, und zwar durch eine besondere Verordnung die Übergangsverwaltung betreffend, die im Einvernehmen mit dem Zagreber *Nationalrat* am 21. November 1918 von der *Nationalregierung* erlassen wurde. Auf dieser Grundlage entschied die *Nationalregierung* souverän über das politische, militärische, wirtschaftliche, kulturelle, nationale und staatliche Leben in Slowenien. Außer bei der Einrichtung und Ausübung der slowenischen Staatsgewalt erreichte sie einen hohen Reifegrad beim Ausbau der slowenischen Volkswirtschaft. So legte die slowenische Nation zur Zeit des Bestehens des *SHS-Staates* – parallel zu vereinzelt spontanen und kurzfristigen revolutionären Erscheinungen – ein überzeugendes Zeugnis ab von ihren politischen, staatsrechtlichen und wirtschaftlichen Fähigkeiten und von dem starken Willen, eine unabhängige und gleichberechtigte Nation zu werden.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu **Zgodovinskega društva Celje**
(Muzej novejšje zgodovine Celje) Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Vprašanje arhivov ne more zanimati samo zgodovinarjev, zlasti onih, ki se bavijo z znanstvenim raziskovanjem, temveč mora zanimati tudi širše kroge naše javnosti, zlasti tudi organe naše ljudske oblasti. Arhivi namreč nimajo pomena samo za historike, ker zbirajo, urejajo, hranijo in omogočajo znanstveno uporabo onih pisanih dokumentov naše preteklosti, ki so res važni in zaslužijo, da se hranijo in študirajo, temveč imajo tudi velik politični in upravni pomen.

(France Škerl, O perečih vprašanih naših arhivov, ZČ 2-3, 1948-1949, str. 165-66)

... pred štirimi desetletji?

Intenzivnost NOB na Primorskem je bila ob kapitulaciji Italije kronana z velikim uspehom, z osvoboditvijo skoraj vse Primorske in upostavitvijo ljudske oblasti z Narodnoosvobodilnim svetom na vrhu. Tako je mogel Vrhovni plenum OF v svojem proglasu 16. septembra 1943 postaviti prvi temeljni kamen revolucionarne uresničitve Združene Slovenije.

(Metod Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945), ZČ 12-13, 1958-59, str. 9)

... pred tremi desetletji?

Takega predvsem kulturnega netenja slovenske narodnostne zavednosti absolutizem ni uničil, a zato je bilo treba z njeno politično obliko po njegovem padcu znova nadaljevati, ne le ker so se v novih prilikah kljub navidezni ustavnosti politične akcije še vedno odvijale v ozkih mejah vladne politike, marveč tudi za to ker ni ostala kontinuiteta v idejnih ali pa akcijskih nosilcih slovenske politike na Goriškem, razen nekaterih izjem.

(Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola, ZČ 23, 1969, št.1-2, str. 2)

... pred dvema desetletjema?

Slovinci so imeli v državnem zboru po volitvah leta 1891 14, po volitvah leta 1897 16, po volitvah leta 1901 pa 15 poslancev. Stalno v slovenskih rokah je bilo ves čas 12 mandatov (3 v mestni, 9 v kmečki kuriji; po deželah 8 kranjskih, 3 štajerski in 1 goriški). Tem 12 mandatom so se pridružili še trije z uvedbo splošne kurije (po eden na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem).

(Vasilij Melik, Slovenci v državnem zboru 1893-1904, ZČ 33, 1979, št. 1, str. 53)

... pred desetletjem?

Peta številka Naše Vasi nato stavi zelo radikalne zahteve po vzpostavitvi posebnega katoliškega patriarhata za Slovence in Hrvate, ki mu naj patriarha izvoli Narodna skupščina. Stvar naj potrdi kralj (monarhizem!), posveti pa papež. Hkrati že letijo nove strelice proti SLS - ta ne more postati vsedržavna stranka in torej nikoli ne bo v parlamentu večinska.

(Igor Grdina, Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana, ZČ 43, 1989, št. 1, str. 81)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih *Zgodovinskega časopisa*, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

Dragan Potočnik

Pevska društva v Mariboru 1918–1941

Na kulturni razvoj Maribora po letu 1918 so bistveno vplivale družbeno politične spremembe po prvi svetovni vojni. Tako je Maribor v novi državi Kraljevini SHS izgubil svoj gospodarsko-prometni položaj, ki ga je imel v Avstro-Ogrski. V mestu se je spremenila narodnostna struktura prebivalstva. Upošteval se je kriterij maternega jezika, tako da je bilo v mestu 73 % Slovencev in le 22 % Nemcev (po popisu leta 1910 je živelo v mestu le 14 % prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom). Spremenila se je tudi družbena struktura mestnega prebivalstva, saj se je predvsem nemško uradništvo izselilo. V mesto so prišli novi priseljenci, največ s Primorske, deloma s Koroške in iz Kranjske pa tudi iz drugih pokrajin nove države. Prav Primorci so kot ekonomski, narodnostni in politični emigranti z delovanjem na pevskem, prosvetnem, socialnem in narodnoobrambnem področju dali družbenemu in kulturnemu dogajanju v Mariboru med obema vojnama pomemben pečat.

Toda, čeprav je bilo večinsko prebivalstvo v mestu slovensko, je imela nemška manjšina še naprej trden gospodarski položaj. Pred okupacijo leta 1941 je bilo od 45 industrijskih podjetij v mestu 19 v nemški lasti. V Mariboru je bilo v nemški lasti 41% stanovanjskih in drugih poslopij. Posledice so se kazale na področju kulture. Nemci so s pomočjo kapitala razvijali svojo kulturo. Proti prevladi nemškega kapitala so si močno prizadevali mestna občina in razna društva, tako Češki klub, ki je želel privabiti češke podjetnike in gospodarsko zmanjšati nemški vpliv v mestu.

Na kulturno dogajanje v mestu so gotovo vplivale tudi politične razmere. Mariborsko meščanstvo je bilo med obema vojnama politično neenotno, razcepljeno na klerikalni in liberalni tabor. Delavstvo, ki je bilo ob prevratu še precej ponemčeno, se je odkrito zavzemalo za priključitev Maribora k Avstriji.

Politične spremembe po letu 1918 so spremenile sistem mariborskega gospodarstva. Gospodarske vezi mesta s središči nekdanje države so bile prekinjene. Predvojna trgovinska dejavnost je prepustila vodilno mesto industriji. K temu je veliko pripomogla elektrifikacija mesta, lega ob južni železnici in državni meji ter cenena delovna sila. Maribor se je med vojnama razvil v enega najmočnejših centrov tekstilne industrije. Vse bolj se je spreminjal v delavsko mesto. Gospodarska kriza na prelomu v trideseta leta je vplivala na miselnost delavstva. Ekonomska kriza in širjenje nacistične demagogije sta povzročila, da se je delavstvo še bolj levičarsko revolucionarno orientiralo. Ob tem pa so različne kulturne dejavnosti prispevale h kulturnemu oblikovanju delavstva v mestu.

Glasbeno življenje med Slovenci v mestu je bilo močno razširjeno že pred letom 1914. V začetni dobi čitalništva je bila z glasbo oživiljena narodnostna ideja, tako je bilo tudi po letu 1918. Pesem je navduševala množice. V odločilnih dneh narodnostne osamosvojitve so se razlegale pesmi »Lepa naša domovina«, »Hej Slovani«, »Slovenec sem« in »Naprej«.

V narodnostnem in v kulturnem pogledu je bilo v tem prehodnem obdobju pomembno delovanje vojaške godbe. General Rudolf Maister je v propagandne in reprezentativne namene ustanovil Vojno godbo za Spodnji Štajer pod vodstvom kapelnika Ferda Herzoga. Njeni člani so bili bivši avstrijski vojni godbeniki, ki so se vračali z bojišč, instrumente in

arhiv so prevzeli od prejšnje vojaške godbe. Večja predstavitev omenjene godbe je bila ob proslavi združitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo, 14. in 15. decembra 1918. Razen na promenadnih in ljudskih koncertih v Narodnem domu je vojaška godba koncertirala na Koroškem ter na dveh simfoničnih koncertih v Ljubljani in Zagrebu. Svoj prvi simfonični koncert v Mariboru je priredila 24. marca 1919 v Unionski dvorani (takrat Goetzovi dvorani). Že 9. aprila je sledil naslednji simfonični koncert, na katerem je nastopil hrvatski violinski virtuoz Zlatko Baloković. Ta je imel nekaj dni prej svoj samostojni koncert v Narodnem domu.¹

Prve mesece po koncu vojne so se oglašale tudi »nemške godbe« po številnih gostilnah in kavarnah v Mariboru.²

Za glasbeni naraščaj je skrbela zasebna glasbena šola pod vodstvom Hinka Druzoviča, ki je pripravila več odmevnih koncertov v Narodnem domu.³ Hinko Druzovič je poučeval petje na mariborski vadnici, na gimnaziji in na učiteljišču. Tu je vzgojil vrsto pedagoških in kulturnih delavcev, ki so delovali na področju mladinske zborovske ustvarjalnosti (Dragotin Cvetko, Radovan Gobec, Makso Pimik, Jože Zorn idr.). Kasneje, ko je bil ravnatelj glasbene šole železničarskega društva Drava, je vodil zbor in orkester, poučeval teoretične predmete in pisal članke o glasbeni vzgoji. Po dveh letih delovanja je šola prešla v pristojnost Glasbene matice.

Po prevratu so se začeli pod vodstvom Oskarja Deva zbirati tudi pevci.⁴ Oskar Dev je prišel v Maribor leta 1919 in postal upravitelj Theater- und Casinovereina ter Filharmonije. Ko so Filharmonijo razpustili je pod njegovim vodstvom nastala Glasbena matica. V matici je organiziral glasbeno šolo in pevski zbor. Pomagal pa je tudi pri ustanovitvi drugih pevskih zborov. O teh začetkih je Oskar Dev zapisal: »Ko sem prišel konec marca 1919 v Maribor, je bilo tu polno pevcev iz vseh krajev Slovenije in Primorja, toda nobene organizirane pevske družine, o kaki glasbeni šoli ni da bi govoril... Na moj kratki apel v »Delavcu« se je začetkom maja 1919 zbralo k prvi pevski skušnji v mali dvorani Narodnega doma toliko pevcev, da je zmanjkalo not. Pevske vaje so se vršile vsak dan.«⁵

Pevci so se javnosti prvič predstavili 25. maja 1919 ob prevozu posmrtnih ostankov Petra Zrinjskega in Krsta Frankopana z Dunaja v Zagreb. S samostojnim koncertom, pri katerem je bilo zbranih že 80 pevcev, se je zbor predstavil številnemu občinstvu 21. junija v Unionski dvorani. Zbrana sredstva so uporabili za pokritje obveznosti. Koncerte so pripravili še v okolici Maribora in na Koroškem. Ko so bile z mirovno pogodbo določene meje med Jugoslavijo in Avstrijo, je minil tudi čas negotovosti; začelo se je načrtno delovanje na glasbenem področju.

Po vzoru ljubljanske Glasbene matice je Oskar Dev ustanovil glasbeno društvo tudi v Mariboru. **Glasbena matica** je kmalu postala vodilna ustanova slovenskega glasbenega

¹ Hinko Druzovič, Deset let slovenske glasbe v Mariboru (1918–1928), Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) 23 (1928), str. 225, 226.

² Nemške godbe po gostilnah in kavarnah, Mariborski delavec 2 (1919), 29.III., str. 3.

³ Na Štajerskem je pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama, predvsem v Mariboru, na področju mladinske zborovske reprodukcije, pri zbiranju in sestavi mladinskih pesmaric, pri oblikovanju glasbeno metodične in didaktične literature, deloval pedagog Hinko Druzovič (1878–1959).

⁴ Skladatelj, zborovodja in sodni svetnik Oskar Dev (1868–1932) je leta 1919 prišel v Maribor in postal upravitelj Theater- und Casinovereina ter Filharmonije. Ko so Filharmonijo razpustili je pod njegovim vodstvom nastala Glasbena matica. V matici je organiziral glasbeno šolo in pevski zbor. Pomagal pa je tudi pri ustanovitvi drugih pevskih zborov.

⁵ Milan Kajč, Glasbena matica 1919, KUD »Jože Hermanko« 1959, str. 3, 4.

življenja v Mariboru in sploh na Slovenskem Štajerskem.⁶ Do druge svetovne vojne je predstavljala osrednje mariborsko glasbeno združenje, ki je delovalo nadstrankarsko.

Ob ustanovitvi je Glasbena matica prevzela inventar nemškega Filharmoničnega društva. Ustanovni občni zbor matice je bil 5. septembra 1919. Prvemu predsedniku Rudolfu Ravniku so sledili še Josip Tominšek,⁷ Leopold Poljanec, Makso Šnuderl in Marija Rozmanova. Poročevalec v *Mariborskem delavcu* je ob tej priložnosti zapisal: »Uresničile so se sanje, ki so jih leta in leta sanjali naši najboljši možje. Ustanovilo se je društvo, čegar namen je gojiti vsestransko glasbo.«⁸ Društvo si je za dosego tega cilja zadalo nalogo, da bo vzdrževalo glasbeno šolo, orglarsko šolo, društveni orkester, da bo ustanavljalo glasbene šole, prirajalo glasbene produkcije, izdajalo in zalagalo dobre slovenske skladbe še živečih in umrlih glasbenikov, razpisovalo nagrade za najboljša domača glasbena dela, pospeševalo, nabiralo in izdajalo slovenske narodne pesmi ter gmotno podpiralo nadarjene glasbenike; snovalo in vzdrževalo bo glasbeno knjižnico, obsegajočo zlasti slovenske in sploh slovanske skladbe in tudi skladbe drugih tujih skladateljev.

Zaradi kadrovskih potreb je Glasbena matica 1. oktobra 1919 organizirala glasbeno šolo, pevski zbor in orkester. Delovali so samostojno, le pomembnejše zadeve je urejal glavni odbor. Ta je skrbel za načrtno sodelovanje posameznih odsekov, za finančno stanje in za povezavo z javnostjo.

Težišče društvenega dela Glasbene matice je slonelo na njenem **pevskem zboru**. Vrsto let ga je vodil Janko Arnuš. Prvotni moški zbor se je kmalu razširil v mešani zbor, ki ga je do leta 1922 vodil Oskar Dev. Ko je Dev zaradi nesoglasij vodstvo zbora kmalu opustil, je ustanovil svoj kvartet in ga pozneje razširil v oktet, ki je deloval do 1931.

Zbor je v letih 1919/21 nastopal v mestih in trgih mariborske oblasti, na deželi, pri narodnih in državnih prireditvah, v gledališču, v stolni cerkvi. Med začetnimi nastopi omenimo, da je zbor 11. decembra 1920 pripravil koncert s skladbami skladatelja Antona Foersterja. Zbor je v času boja za Koroško šestkrat gostoval ob severni meji in z nastopi pomagal pri utrjevanju narodne zavesti. Na prošnjo matice so to poslanstvo pozneje opravljala druga pevska društva, predvsem pevsko društvo Drava. Pevski zbor Glasbene matice, ki je bil v jeseni 1922 povečan še z ženskim zborom, pa se je posvetil koncertnemu petju.

Ravnatelj Fran Topič je z zborom in orkestrom pripravil prve večje vokalno-instrumentalne koncerte. V spored je uvrščal predvsem slovensko in slovansko pesem. Naštudiral je tudi več velikih koncertov. Tako sta leta 1924 zbor in orkester Glasbene matice izvajala kantato »V pepelnični noči« Hugolina Sattnerja, ob peti obletnici zbora leta 1925 pa Dvořakovega »Mrtvaškega ženina«. Ob slavnostnem koncertu, s katerim je Glasbena matica proslavila uspeh svojega kulturnega delovanja, je poročevalec v *Jutru* zapisal, da je bilo izvajanje težkega dela mojstrsko.⁹

Pravo zmago slavje načrtnega kulturnega dela Glasbene matice pa sta doživela pevski zbor in orkester na gostovanju v Celju, kjer so v izvajanju Dvořakovega »Mrtvaškega ženina« matičarji pokazali, kaj zmore železna volja, vztrajna disciplina ter ljubezen do lepe pesmi in

⁶ Sveta navdušenost v Mariboru, *Slovenec* 47 (1919), 221, 26.IX., str. 3.

⁷ Dr. Josip Tominšek (1872–1954) je bil eden najzaslužnejših za uspehe Glasbene matice. Poleg tega, da je bil predsednik Glasbene matice, je bil ravnatelj gimnazije, pisatelj in znan prosvetni organizator. Razen mnogih člankov in razprav je napisal mnogo književnih referatov in ocen književnih in slavističnih del. Sodeloval je pri raznih slovenskih in nemških revijah, bil sourednik Ljubljanskega zvona in eden najzaslužnejših za slovensko planinstvo.

⁸ »Glasbena Matica« Maribor, *Mariborski delavec* 2 (1919), 205, 11.IX., str. 2.

⁹ Proslava 5-letnice Glasbene matice, *Jutro* 6 (1925), 12, 15.I., str. 3.

glasbe.¹⁰ Zbor, ki je imel priznane pevce, je nastopal pogosto zunaj Maribora ter prirejal koncerte v Ljubljani, Celju, Ptuj, Rogaški Slatini, Ljutomeru in drugje. S številnimi koncerti v obmejnih krajih – v Radgoni, Šentilju, Dravogradu itd. – je zbor skrbel tudi za to, da je bilo slišati slovensko pesem na severni meji. Zbor je od 10. do 17. maja 1925 pod vodstvom dirigenta Frana Topiča izvedel uspešno turnejo tudi po Jugoslaviji, tako so 12. maja nastopili v prostorih beograjskega Narodnega gledališča. Koncertu sta prisostvovala kralj in kraljica ter številni visoki gosti. Beograjski časopisi so poročali, da že dolgo ni bilo tako uspešnega gostovanja.¹¹ Zbor je koncertiral še v Osijeku, Novem Sadu in Somboru. Na turneji so se predstavili z deli slovenskih in slovanskih skladateljev.

Ko je leta 1925 postal vodja zbora Josip Hladek-Bohinjski, so bili v zbor vpisani 104 pevci in pevke. Novi dirigent je kmalu po prevzemu zbora priredil velik koncert s Haydnovimi »Letnimi časi«, in to dvakrat v Mariboru ter po enkrat v Celju in na Ptuj. Zbor je vokalni koncert pripravil še v Mariboru, Ptuj in Rogaški Slatini. Velja omeniti še koncert ob Beethovnovi stoletnici leta 1927, ko so izvedli 4. stavek njegove IX. simfonije.

Ne gre prezreti gostovanja zbora leta 1928 v Švici in ob vrnitvi v avstrijskem Innsbrucku. Z društvom Basler Liedertafel je namreč zbor priredil več koncertov v Švici, in sicer v Baslu, Zürichu in Luzernu. Zbor si je zadal nalogo, da ponese slovensko pesem med Nemce. Občinstvo in kritika sta jih sprejela navdušeno. Kritike so bile polne hvale o petju in vzorni disciplini. Uspeh Glasbene matice na pevski turneji v Švici je bil popoln. Najstrožji in največji takratni švicarski kritik je ob gostovanju Glasbene matice v *Nationalzeitung* zapisal: »Zdi se, da si je evropski jugozapad in zapad [sic!] zadal nalogo, da nas temeljito seznanijo s svojo glasbeno umetnostjo. Slišali smo letos donske kozake, Romune, ruski državni zbor in sedaj včeraj še jugoslovanski pevski zbor Glasbena Matica iz Maribora. Ta mešani zbor, sestojč iz 70 pevcev, je brez dvoma zelo discipliniran, v splošnem čist in razpolaga z zelo dobrimi glasovi. Slišali smo predvsem slovenske, pa tudi bolgarske in hrvatske narodne pesmi, energično in prevdarjeno dirigirane od zborovodje Hladek-Bohinjskega.«¹²

Nastop, ki so ga pripravili za poslušalce v Švici, so 11. maja 1928 ponovili v veliki Unionski dvorani pred navdušenim mariborskim občinstvom.¹³

Glasbena matica je svoj desetletni jubilej proslavljala nadvse slovesno 8. in 9. maja leta 1929. Koncerta in zborovanja se je udeležilo veliko gostov. Tedaj so zaslužnim članom dr. Josipu Tomišku, ustanovitelju in skladatelju Oskarju Devu, prvemu predsedniku dr. Rudolfu Ravniku, predsedniku pevskega zbora in znanemu organizatorju Janku Arnušu ter Mariji Rozman, ki je opravljala vrsto odgovornih funkcij, izročili diplome.

Konec dvajsetih let je zbor doživel ustvarjalno krizo, ki pa so jo rešili z novim zborovodjem prof. Vasilijem Mirkom.¹⁴ Novi zborovodja se je predstavil občinstvu na proslavi ob 100-letnici rojstva dr. Benjamina Ipavca, 3. februarja 1930 pa še v Unionski dvorani. Pod njegovim vodstvom je zbor naštudiral tri koncerte, med njimi tudi znamenito Grečaninovo »Liturgio domestico.«¹⁵

¹⁰ Glasbena matica v Celju, *Jutro* 6 (1925), 28, 3.II., str. 3.

¹¹ Mariborski pevci v Beogradu, *Jutro* 6 (1925), 113, 15.V., str. 3.

¹² Švicarska kritika o naši Glasbeni matici, *Mariborski večernik Jutra* (MVJ) 2 (1928), 105, 8.V., str. 3.

¹³ Vokalni koncert Glasbene matice, *MVJ* 2 (1928), 109, 12.V., str. 2.

¹⁴ Vasilij Mirk (1884–1962) se je leta 1928 iz Trsta preselil v Maribor in naslednje leto prevzel vodstvo pevskega zbora pri mariborski Glasbeni matici, na glasbeni šoli pa je poučeval kompozicijo, harmonijo in glasbeno zgodovino. Deloval je tudi pri ustanovitvi Ipavčeve župe, ki ji je tudi predsedoval. Kot skladatelj je objavil številne zborovske in klavirske skladbe.

¹⁵ 12. redni občni zbor Glasbene matice, *MVJ* 4 (1930), 221, 29.IX., str. 1.

Korvai Alb. Štefin D. Toman C. Sever J. Taganelli A. Štor Fr. Plevnik J. Zemljic J. Špacr Olg.
 Dr. Jos. Tominišek, predsednik Rozman M. Šavrl A. Arnuš J. Novak Jak.

Centralni odbor Glasbene matice ob njeni desetletnici leta 1929 (PAM, fond Glasbena matica)

Pod vodstvom dirigenta in skladatelja Vasilija Mirka je leta 1931 odšel zbor na koncertno turnejo po Srbiji in Makedoniji. S koncerti v Skopju, Kumanovem, Leskovcu, Kruševcu, Šabcu in drugod je zbor veliko prispeval k medsebojnemu spoznavanju različnih kultur. V svojem programu so pevci skušali gostiteljem predstaviti skladbe pomembnih slovenskih in tujih skladateljev, v program pa so uvrstili tudi nekaj srbskih narodnih pesmi. Deležni so bili navdušenega sprejema.¹⁶

8. novembra 1933 se je Glasbena matica ponovno predstavila javnosti. Njen pevski zbor pod vodstvom dirigenta prof. Vasilija Mirka in njen orkester sta skupaj z vojaško godbo izvedla koncert skladb svetovnih klasikov. Program sta dopolnila mlada slovenska umetnika pianist Marijan Lipovšek in violinist Taras Poljanec.¹⁷

Društveno delo je v letu 1933 teklo po novem poslovniku, ki je določal, da naj pevski zbor umetniško goji in pospešuje nacionalno in slovansko ter v izbranih delih svetovno vokalno glasbo. Sredstva v ta namen so bila pevska predšola, redne in izredne pevske vaje,

¹⁶Zmagoslavna pot slovenske pesmi se nadaljuje. Slovanska gostoljubnost. Matica vestna izvrševalka kraljevega programa, MVJ 5 (1931), 88, 20.IV., str. 2.

¹⁷Pokrajinski arhiv Maribor, fond Glasbena matica. Pevski zbor Glasbene matice pošilja dopis Marijanu Lipovšku.

glasbena predavanja, prirejanje koncertov, koncertnih izletov in turnej, sodelovanje pri državnih in narodnih svečanostih ter manifestacijah in družabne prireditve. Gmotna sredstva za dosego tega so bila članarina, dohodki prireditev, darovi idr. Dolžnosti članov, ki so bili lahko izvršilni (pevci in pevke), podporni in častni, so bile obiskovanje pevskih vaj, sodelovanje pri prireditvah, koncertih, turnejah itd. Vsak izvršilni član je moral vedno in povsod čuvati umetniški in vsestranski ugled pevskega zbora. Po določbah Južnoslovanske pevske zveze, katere član je bil zbor Glasbene matice, pa pevci in pevke niso smeli biti člani drugih pevskih zborov ali pevskih društev.¹⁸

Svojo 15-letnico je Glasbena matica proslavila 22. januarja 1934 z Devovim večerom, ki ga je ponovila tudi na Ptuj. Tako so se oddolžili zborovodji, ki je ponesel sloves Glasbene matice in Maribora po državi in tujini. Osrednja jubilejna proslava je bila maja istega leta, ko je orkester skupaj s solisti, med drugimi z Zlato Gjungjenac-Gavella, izvedel slovito odo »Lira in harfa« francoskega skladatelja Camila Saint Saensa. Pevski zbor je počastil društveni jubilej z ljudskimi koncerti v mestnem parku, ki so jih ponovili še v Slovenski Bistrici, v Rogatcu in Rogaški Slatini.¹⁹ Prireditveni odsek je v jubilejnem letu delovanja zbora skrbel, da je pomlajeni pevski zbor dosegal nove uspehe. V tem letu se je od pevskega zbora poslovil dirigent prof. Vasilij Mirk. Doba njegovega delovanja je označena v Glasbeni matici kot »Mirkova doba«. Vasilij Mirk je postal častni član Glasbene matice.

Ponovni vzpon je doseglo koncertno udejstvovanje zbora in orkestra Glasbene matice v času skladatelja Marjana Kozine, ki je z orkestrom obnovil vokalno-instrumentalne koncerte. Z mešanim zborom Glasbene matice, ob sodelovanju orkestra ter vidnejših solistov, kot so bili Zlata Gjungjenac, Franja Bernot-Golob, Josip Gostič in Marjan Rus, je Marjan Kozina izvedel Verdijev »Requiem«. Med pomembnejšimi pevskimi solisti so nastopali še Pavla Lovše, Franjo Neralić, Josip Križaj, Mila Druzovič idr. Ugotavljamo, da je zbor do leta 1937 priredil kar sto koncertov.

Ko pa je jeseni leta 1938 Glasbena matica stopila v dvajseto leto svojega delovanja, je nastopila krajša ustvarjalna kriza, ki je imela za posledico zmanjšanje števila pevcev. Šele ko je zbor prevzel dirigent samouk Milan Pertot, je ta dosegel prejšnjo umetniško stopnjo.²⁰ Ob visoki obletnici so med drugim ugotovili, da je pevski zbor priredil v dvajsetih letih nad sto uspešnih koncertov, na glasbeni šoli pa se je šolalo 4070 učencev.

Slavnostne prireditve ob dvajsetletnici so se pričele s koncertom pevskega zbora. Pevski zbor je predstavil slovensko pesem od Gallusa do Emila Adamiča, Antona Lajovica in Slavka Osterca. Orkestralni odsek, povečan s člani vojaške godbe, pod vodstvom Josipa Jiraneka je pripravil večer Dvořakovih »Slovanskih plesov«. S svojo produkcijo so se predstavili tudi učenci glasbene šole, ki so prav tako potrdili visok nivo zavoda na pevsko in glasbeno-kulturnem področju.

Ob številnih koncertih je zbor prirejal tudi društvene izlete v okolico Maribora. Zbor Glasbene matice pa je s svojim delovanjem omogočil tudi delovanje opere in operete v mariborskem gledališču, s tem da je odstopil najboljše pevce opernemu zboru.

Za svoje uspešno delo so dobili veliko priznanj, med drugim jih je odlikoval tudi kralj z redom sv. Save IV. vrste.²¹

Pevski zbor se je v svojem uspešnem delovanju soočal poleg finančnih tudi s številnimi drugimi težavami. Eno izmed težav so predstavljali prostori. V jubilejnem letu delovanja leta

¹⁸ PAM, fond Glasbena matica. Poslovnik pevskega društva Glasbena matica.

¹⁹ Koncertno življenje v Mariboru v letu 1934, MVJ 9 (1935), 2, 3.I., str. 2.

²⁰ Bogata jubilejna bilanca Glasbene matice, Večernik 13 (1939), 121, 30.V., str. 4.

²¹ Občni zbor Glasbene Matice, MVJ 6 (1932), 241, 22.X., str. 2.

1938 je Sokol Maribor Matica odpovedal Glasbeni matici dotedanje učne in poslovne prostore v Unionski dvorani. Glasbena matica se je obrnila na mestno občino s prošnjo, da ji dajo na razpolago poslopje v Cankarjevi ulici, v katerem je bil muzej, ki se je že preselil v grad. Mestna občina tej prošnji ni ugodila, ker je bilo to poslopje rezervirano za mestno policijo, ki je bila začasno v gradu.²² Občni zbor Glasbene matice 26. oktobra 1938 se je končal s svarilom javnosti: »Ne dopustite največjega mariborskega kulturnega škandala, da bi Glasbena matico deložirali, dajte ji nove prostore!«²³ Kljub vsem naporom se je Glasbena matica morala izseliti do 1. julija 1940. To pereče vprašanje je rešila deloma ravnateljica dekliške meščanske šole Marija Rozman, ki je ponudila zboru prostore v šoli. Za svoj orkester in šolo je matica delno uporabljala tudi prostore v Kopališki ulici, ki jih je kupil pokojninski zavod od industrialca Tavčarja.

Žal je razgibano dejavnost Glasbene matice kmalu prekinil vdor okupatorja. Večina arhivskega gradiva in notnega materiala je bilo uničenega.

Leta 1919 so v Studencih ustanovili pevski krožek narodno zavednih železničarjev.²⁴ Krožek se je prvotno imenoval Studenški slavček, pozneje pa se je preoblikoval v nacionalno železničarsko pevsko društvo Drava. Namen društva je bil ukvarjati se s slovensko in jugoslovansko glasbeno umetnostjo.²⁵ Z ustanovitvijo pevskega društva Drava so postavili temelje kulturnemu in narodnemu delu tam, kjer so bile močne koncentracije nemštva. Kljub številnim oviram je društvo že leta 1920 uspelo prirediti svoj prvi javni pevski nastop v Limbušu. Koncert je vodil prvi društveni pevovodja in ustanovitelj Jože Vokač.²⁶

Da bi razširili društveno dejavnost, so ustanovili še druge odseke. Prizadevali so si, da bi dobili instrumente od nekdanje WerkstättenKapelle, ki jo je v Avstriji ustanovila in vzdrževala Južna železnica. Ob ustanovitvi Drave je omenjeno nemško društvo še vedno obstajalo. Končno so dosegli, da je Drava postala njena naslednica in da se je razvila iz prvotnega pevskega v Narodno železničarsko glasbeno društvo Drava.²⁷ Z delom so pričeli pevski, godbeni in tamburaški odseki.

Pevski odsek, ki se je delil v ženski in moški zbor, je marljivo vadil in prirejal koncerte v Mariboru in okolici. Z družabnimi večeri, ki jih je Drava prirejela v Narodnem domu, se je kmalu priljubila Slovencem v Mariboru. Junija 1922 je pevski zbor prvič nastopil z velikim programom v Unionu. V istem letu pa se je pevski zbor predstavil tudi v Ljubljani in Daruvarju. Moški zbor je nastopil še v Dravogradu, Bohinjski Bistrici, Jesenicah, Begunjah, v Ljubljani, Celju in Ptujju. Pogosto so sodelovali na raznih obmejnih narodnih in kulturnih prireditvah z namenom, da na narodnostno ogroženih območjih utrjujejo narodno zavednost.

Čeprav so delo kdaj motile personalne spremembe (odstopi predsednikov in dirigentov), je bil pevski zbor uspešen, kar dokazuje zmaga na tekmovanju Zveze železničarskih zborov Jugoslavije v Zagrebu.

Tudi v tridesetih letih je pevski odsek nastopal z lastnimi koncerti, sam ali z drugimi pevskega zbori na raznih prireditvah narodnih in kulturnih društev, pri sprejemih in proslavah ter tudi pogrebih.²⁸ Med društvenimi prireditvami izpostavimo proslavo leta 1934 ob

²² PAM, fond Glasbena matica. Št. škatle 460, št. spisa 16639. Mestno poglavarstvo Maribor Glasbeni matici v Mariboru – Odpoved društvenih prostorov, Maribor, 23.XII.1938.

²³ Obstoj Glasbene matice resno ogrožen, MVJ 12 (1938), 243, 26.X., str. 2.

²⁴ Manica Špental, Razvoj glasbenega življenja, Maribor skozi stoletja I., Maribor 1991, str. 656.

²⁵ Petnajst let plodonosnega dela glasbenega društva »Drava«, MVJ 8 (1934), 47, 27.II., str. 3.

²⁶ Jubilej narodnega železničarskega društva »Drave«, MVJ 8 (1934), 226, 5.X., str. 1.

²⁷ Železničarsko glasbeno društvo »Drava«, Tabor 4 (1923), 232, 13.X., str. 3.

²⁸ Kulturno delo mariborskih železničarjev, Jutro 6 (1925), 20, 24.I., str. 3.

15-letnici ustanovitve društva ter večkratne koncerte na severni meji. Tam je z godbo in narodno pesmijo dvigalo in budilo zavest našega obmejnega prebivalstva.

Na občnem zboru februarja 1935 so odborniki zadovoljno ugotovili, da je delovanje društva vsestransko in uspešno ter med drugim zapisali: »Med društvenim letom je pristopilo 12 novih članov in šteje društvo 92 pevcev in godbenikov. Pevski zbor šteje 36 članov, godbenikov je 37, tamburaški zbor pa ima 19 tamburašev. Rednih podpornih članov ima društvo 979. Skupno šteje torej Drava 1081 članov.«²⁹

To uspešno delo je prekinila nemška okupacija. Okupator je uničil društveni inventar in arhiv.

Poleg osrednjega pevskega zbora Glasbene matice in zbora Železničarskega glasbenega društva Drava se je med obema vojnama slovenska pesem gojila v številnih delavskih pevskih zborih. Žal se pesem med delavci v Mariboru ni mogla vsestransko razmahniti, ker delavci niso imeli primerne doma. Gostovati so morali v Unionski ali v Gambrinovi dvorani.³⁰ Pevske vaje pa so imeli pogosto kar v gostilnah. Pevci so delovali v različnih društvih.³¹

Ko se je leta 1924 ustanovila Zveza delavskih pevskih, umetniških in glasbenih društev s sedežem v Mariboru, je ta vključila delavska društva Svobode, Frohsinna, Pekovske pomočnike, Krilato kolo in Enakost iz Studenc.

Delavsko pevsko društvo **Frohsinn** je bilo ustanovljeno že leta 1892. Društvo, ki je pelo v nemščini in slovenščini, je štelo okrog 40 moških glasov in je vsako leto pripravilo več javnih nastopov. Najbolj odmeven je bil koncert društva ob 40-letnici, ko so se na proslavo v Maribor pripeljali obiskovalci iz Gradca in okolice kar v osmih tovornih avtomobilih. Pevci delavskega pevskega društva Frohsinn in godba Glasbenega društva železniških delavcev in uslužbencev so jih pričakali pri Tomšičevem drevoredu. Sledil je koncert v nabit polni dvorani. Poleg pevcev delavskega pevskega društva Frohsinn so nastopili še železničarji s svojo godbo ter domača in tuja pevstva, tako pevski odsek pekov Maribor, ženski zbor iz Voitsberga, Svoboda Maribor, delavski pevski zbor Einigkeit iz Lipnice/Leibnitz, Grafika Maribor, Eintracht iz Voitsberga in Krilato kolo iz Maribora.³²

Pevsko in glasbeno društvo Grafika, ustanovljeno leta 1928, se je kmalu po ustanovitvi včlanilo v Zvezo delavskih, pevskih, umetniških in glasbenih društev. Društvo je nastopalo predvsem na internih prireditvah. Prvi javni samostojni koncert so pripravili 6. aprila 1935 v kazinski dvorani.³³

Železničarsko pevsko društvo Krilato kolo je od leta 1920 vzdrževalo pevsko šolo, sodelovalo pri pogrebih, veselicah in drugih nastopih. Pevski zbor, ki je bil sestavljen iz železničarjev in njihovih sinov, je štel od 20 do 30 članov.³⁴

Pevski zbor pekovskih pomočnikov je štel okrog 30 pevcev in je prepeval v slovenščini in nemščini. Tako kot večina delavskih pevskih zborov je bil tudi pevski zbor pekovskih pomočnikov družabnega značaja. Velik pevski in glasbeni koncert je zbor pripravil ob 40-letnici odseka leta 1937. V Unionski dvorani so se poslušalcem predstavila poleg

²⁹ Občni zbor »Drave«, MVJ 9 (1935), 47, 26.II., str. 2.

³⁰ Za kulturno središče mariborskega delavstva, Delavska politika 4 (1929), 8, 26.I., str. 3.

³¹ V Mariboru, Svoboda (1933), 1, I.I., str. 56.

³² Impozantna proslava 40-letnice delavskega pevskega društva »Frohsinn« v Mariboru, Delavska politika (1932), 72, 7.IX., str. 3.

³³ Napoved koncerta pevskega društva »Grafika«, Mariborer Zeitung (MZ) 75 (1935), 69, 24.III., str. 4.

³⁴ PAM, VARIA 17/8, Pravila moškega pevskega društva »Krilato kolo« v Mariboru.

pevskega odseka pekov še številna druga stanovska glasbena društva, med drugim tudi iz Zagreba in Varaždina. To je bil eden izmed največjih delavskih koncertov.³⁵

Leta 1934 je svoj pevski odsek ustanovilo tudi Združenje pekovskih mojstrov. Odsek je hotel dvigati stanovsko zavest in razvijati družabnost.

Samostojne zborovske in solistične koncerte je prirejal že omenjeni **pevski odsek Svobode** oziroma kasnejša **Vzajemnost**.

Ugotavljamo, da je bila glasbena kultura med delavstvom razvejana, le da ustvarjalne sile niso bile dovolj povezane. To naj bi se zgodilo leta 1929, ko je bil v Mariboru sklican kongres Zveze delavskih pevskih, umetniških in glasbenih društev Jugoslavije. Zveza je bila ustanovljena 18. aprila 1926. Na predvečer kongresa je bila akademija, na kateri so nastopila vsa mariborska pevska društva, železničarska godba in tamburaški zbor. Zveza je delovala z namenom, da poveže delavska društva med seboj, saj delavska kulturna društva niso dosegla zaželenih uspehov predvsem zato, ker med njimi ni bilo potrebnih organizacijskih vezi.³⁶

Ena izmed takih akademij je bila tudi spomladi 1940. Poročevalec je v *Vzajemni svobodi* o tem dogodku zapisal: »Akademijo je pričela godba železniških delavcev in uslužbencev. Sledil je nastop mariborskega »Detoljuba«; nad štirideset deklic in fantov je prišlo na oder, kjer so ubrano zapeli venček slovenskih narodnih pesmi, ki so ga zaključili s češko narodno himno. Kot prvi pevski zbor je nastopilo najstarejše mariborsko delavsko pevsko društvo »Frohsinn«. Nato so se zvrstili pevski zbori, in sicer najprej Pevsko društvo pekovskih pomočnikov. Tudi ta zbor že dolgo goji petje ter šteje danes poleg »Grafike« kot najboljši delavski pevski zbor. Kot številčno najmočnejši zbor se nam je predstavila studenška »Enakost«, ki je prav dobro zapela. Najtežjo skladbo tega večera pa je zapela »Grafika«, zbor, ki sestoji v glavnem iz mlajših pevcev.«³⁷

Primorski begunci na Štajerskem so leta 1920 ustanovili tudi pevsko društvo, ki je imelo namen z narodno pesmijo pomagati dvigati narodno zavest. Povezalo naj bi primorske rojake in jih zblížalo z domačini. Društvo je imelo pevski zbor in različne odseke, tako socialni, propagandni, prosvetni, prireditveni. Zbor so v začetku sestavljali predvsem nižji državni uslužbenci, zlasti policijski stražniki. V prvem obdobju je društvo Jadran prirejalo pevske večere, predavanja in izlete v širšo okolico Maribora, zlasti na severno mejo. Prvič se je zbor predstavil 20. septembra 1920 pri Tomšetu v Pekrah, kjer je vzbudil veliko pozornost med domačini in navdušenje med Primorci.³⁸ Leta 1923 je prevzel vodstvo zbora takratni uradnik pri okrajnem glavarstvu Jože Lah, ki je vodil pevska društva v Trstu in drugod na Primorskem. Pod njegovo taktirko je društvo postalo ne le ponos vseh Primorcev, temveč tudi obmejnega Maribora in njegovega zaledja. Tako je zbor pogosto nastopal v obmejnih krajih, tako v: Šentilju, Kungoti, Sv. Juriju ob Pesnici, Svečini, Sv. Križu nad Mariborom, Kapli, Marenbergu, Apačah in drugje.³⁹ Pevski zbor društva Jadran je postal v tridesetih letih pojem kvalitetnega pevskega zbora in je nastopal v vseh večjih jugoslovanskih mestih, tako v Beogradu, Skopju, Zagrebu, Novem Sadu, Ljubljani, Celju, Ptujju in Murski Soboti.

³⁵ Sijajna proslava 40-letnice pevskega odseka pekovskih pomočnikov v Mariboru, *Delavska politika* 1937, 40, 19.V., str. 3.

³⁶ Kongres zveze delavskih pevskih, umetniških in glasbenih društev Jugoslavije, *Svoboda* 1 (1929), 9, str. 210, 212.

³⁷ Uspela delavska akademija v Mariboru, *Vzajemna Svoboda* 4 (1940), 3–4, str. 46.

³⁸ PAM, fond Mestna občina Maribor (MOM), št. škatle 385, št. spisa 300. Spomenica društva »Jadran« v Mariboru ob petnajstletnici.

³⁹ Petnajstletni jubilej našega »Jadrana«, *MVJ* 8 (1934) 197, 1.IX., str. 4.

SLOVENSKO PEVSKO DRUŠTVO „MARIBOR“

2. IV. 1930

2. IV. 1930

KONCERT

SATTNER:

SOČI

DVOŘAK:

STABAT MATER

SOLISTI:

GOSPA LOVŠETOVA, GĐČ. GOLOBOVA, G. GOSTIČ, G. KRIZAJ

POMNOŽEN ORKESTER VOJAŠKE GODBE, MEŠAN ZBOR „MARIBORA“

PEVOVODJA:

JANEZ EV. GAŠPARIČ

**VSTOPNINA: SEDEŽI DO DIN 15⁻, DIN 20⁻, DIN 25⁻, DIN 30⁻,
DIN 35⁻, DIN 40⁻, STOJIŠČE DIN 8⁻**

ZAČETEK KONCERTA OB 8. URI ZVEČERPREDPRODAJA VSTOPNIC V CIRILOVI KNJIGARNI NA ALEKSANDROVI CESTI IN
PRI HÖFERJU

2. IV. 1930

DVORANA UNION (GÖTZ)

2. IV. 1930

Tiskarna sv. Cirila v Mariboru 415-90

*Vabilo na koncert pevskega
društva Maribor (Škofijski
arhiv, fond Slovensko
pevsko društvo Maribor)*

Organizirala se je tudi primorska mladina. Na začetku leta 1932 je ustanovila svoje društvo **Nanos**. Društvo je imelo moški pevski zbor, ki je sodeloval na številnih prireditvah, tudi pri operni predstavi *Aida*. S svojimi nastopi je zbor pokazal glasovno in muzikalno dovršenost. Leta 1937 so v društvu ustanovili še godbeni odsek.

Poleg navedenih pevskih zborov so bili aktivni tudi katoliški pevski zbori. Med njimi je bilo najpomembnejše **Slovensko pevsko društvo Maribor**. Ustanovni občni zbor društva je bil 12. oktobra 1925 v dvorani Zadrुžne gospodarske banke na Aleksandrovi cesti 6 (današnja Partizanska cesta).⁴⁰ Prvi predsednik pevskega društva je bil kasnejši župan

⁴⁰ Arhiv Republike Slovenije. Zbirka pravil št. 4555. Predložena pravila Slovenskega pevskega društva Maribor je odobrila Pokrajinska uprava za Slovenijo, dne 15. oktobra 1925.

Maribora dr. Alojz Juvan, prvi pevovodja pa Janez Evangelist Gašparič.⁴¹ Društvo so ustanovili z namenom, da širi pevsko kulturo med katoliškimi prebivalci. Liberalni *Tabor* je ob ustanovitvi pevskega društva Maribor med drugim zapisal še dodatni razlog za ustanovitev: »Tajni njihov namen pa je seveda oslabljenje Glasbene matice, ki gospodom klerikalcem ni hotela pasti kot zrelo jabolko v naročje in je skušala varovati svoj nadstrankarski, izključno kulturni značaj.«⁴² Glasbena matica je bila v tem obdobju že toliko uveljavljena, da ustanovitev novega društva na njeno delovanje ni vplivalo.

Mariborskemu občinstvu se je s samostojnim koncertom zbor prvič predstavil 7. marca 1928, ko je izvajal Haydnovo Stvarjenje. Zbor se je predstavil tudi zunaj Maribora, tako v Celju z Mozartovim Requiemom in nato na Ptuju s pevskim koncertom.

Iz spoštovanja do mojstra slovenske glasbe Hugolina Sattnerja je zbor leta 1931 posvetil skladatelju ob njegovi 80-letnici več koncertov iz njegovega oratorija *Vnebovzetje*. Prvi slovenski oratorij so izvajali v Mariboru, Ljubljani, Celju in v Dravogradu. Sicer pa je društvo bilo včlanjeno v Ipavčevi župi Jugoslovanskega pevaškega Saveza. V tej župi je skupaj z drugimi društvi nastopilo na skupni proslavi »ujedinenja«, ki je bila 1. decembra 1931 v Mariborskem narodnem gledališču.

Politični odnosi v državi so usmerjali tok društvenega življenja. Tako razumemo, da koncerta v dvorani Katoliškega društvenega doma v Konjicah leta 1931 niso dovolili. Sreski načelnik je slednje utemeljil z domnevo, »da bi prireditev glede na število najavljenih pevcev ne imela samo koncertnega značaja, temveč bi se utegnila izkoristiti v politične namene in nedopustne propagandne svrhe. S tem pa bi bil ogrožen javni red in mir ter bi se nasprotovalo bistvenim državnim koristim.«⁴³ V pritožbi je društvo navedlo, da od ustanovitve društva poje v zboru vedno od 80 do sto članov in da ob dosedanjih koncertih širom Slovenije pristojna oblast ni imela nikdar pomislekov. Poudarili so, da je v sedmih letih obstoja društvo povsod opravljalo svojo narodno dolžnost, in tako zapisali: »Čudimo se, da naši Nemci morejo svobodno peti svojo pesem v Mariboru in drugod, slovenskemu narodnemu društvu pa se pevski nastop onemogoča.«⁴⁴

V tridesetih letih zbor spremljamo na mnogih koncertih, tako v Mariboru, Konjicah, Slovenski Bistrici, pri Veliki Nedelji in na Ptuju.⁴⁵ Omenimo koncerte ob 1900-letnici Kristusove smrti, skupen koncert z ljubljanskimi salezijanci v korist vajeniškega doma v Mariboru, koncerta ob evharističnem kongresu v Mariboru. Sodelovali so na narodnih svečanostih – Maistrovi proslavi, Sattnerjevi proslavi v Mariboru, ob gasilskem narodnem prazniku v Gornji Radgoni in še kje.⁴⁶

Leta 1935 je društvo obhajalo svojo desetletnico, s svojim delovanjem je zapolnilo vrzel na področju cerkvenega petja in predstavljalo tudi pomembno narodno društvo. Kratkotrajna razpustitev društva zaradi dogodkov v zvezi s punktacijami Slovenske ljudske stranke ni omajala njegovega delovanja.⁴⁷ Tako so se na majskem koncertu leta 1935 predstavili s Sattnerjevo kantato »Oljki«.⁴⁸ Sledila je arija za alt iz veličastnega Händlovega oratorija *Mesija*. Koncert pa je zbor zaključil s Dvořakovim *Te Deum* op. 103.⁴⁹

⁴¹ Ustanovni občni zbor pevskega društva »Maribor«, *Slovenec* 53 (1925), 233, 15.X., str. 4.

⁴² Pevsko društvo »Maribor«, *Tabor* 6 (1925), 226, 6.X., str. 2.

⁴³ Škofijski arhiv, škatlja Slovensko pevsko društvo »Maribor«. Priziv društva Kraljevi banski upravi Dravske banovine v Ljubljani.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Bilanca kulturnega dela, *Slovenec* 61 (1933), 259, 12.XI., str. 6.

⁴⁶ Slovensko pevsko društvo »Maribor«, *Slovenec* 62 (1934), 246, 28.X., str. 4.

⁴⁷ Občni zbor Slovenskega pevskega društva »Maribor«, *Slovenec* 63 (1935), 295, 22.XII., str. 8.

⁴⁸ Kulturne vesti – koncert »Maribora«, *MVJ* 9 (1935), 107, 11.V., str. 3.

Cecilijino društvo za stolno župnijo
v Mariboru

.....

Cherubini:

Requiem

za zbor in orkester

Izvajano 22. novembra 1926, ob 20. uri,
v stolni cerkvi

TISKARNA SV. CIRILA V MARIBORU.

*Vabilo na koncert
Cecilijinega društva
(Škofijski arhiv, fond
Slovensko pevsko društvo
Maribor)*

Za enotnost narodnega gibanja je pomembno, da je zbor sodeloval na skupnih koncertih z drugimi društvi, tudi z Glasbeno matico. Leta 1937 je v društvu začela delovati tudi društvena pevška šola, ki je kvaliteto zbora še povečala.⁵⁰ V tem letu je zbor, ki je štel okoli 90 pevcev in pevk, priredil Gregorčičevo proslavo v Unionski dvorani, sodeloval pa je tudi pri več prireditvah na Štajerskem, med drugim tudi ob 20-letnici Kraljevine Jugoslavije leta 1938.⁵¹ Tudi v naslednjih letih je zbor deloval zelo živahno. Ob 15-letnici njegovega delovanja leta 1940 navedimo med številnimi koncerti posebej odmeven nastop v stolnici ob 140-letnici rojstva škofa Antona M. Slomška.⁵²

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Občni zbor »Maribora«, Slovenec 64 (1936), 270, 22.XI., str. 6.

⁵¹ PAM, MOM, št. škatle 456, št. spisa 9102, Slovensko pevsko društvo »Maribor« Predsedstvu mestne občine, Maribor, 2. junij 1938.

⁵² Občni zbor Slovenskega pevskega društva Maribor, Slovenec 69 (1941), 27, 2.II., str. 8.

Med katoliškimi pevsкими zbori naj omenim še mešani zbor **Cecilijinega društva** za stolno župnijo, ki ga je sestavljalo od 50 do 60 članov. Zbor je gojil cerkveno petje in glasbo v stolnici, prirejal pa je tudi samostojne cerkvene koncerte. Ob 25-letnici delovanja društva je cerkveni pevski zbor naštudiral Rossinijev oratorij »Stabat mater« in v novembru 1931 nastopil v stolnici pod vodstvom Janeza Evangelista Gašpariča.⁵³

Nemška manjšina je po prvi svetovni vojni delovala tudi na kulturnem področju. Pevsko društvo Marburger Männergesangsverein je bilo po letu 1918 najvažnejša kulturna institucija Nemcev, ki so živeli v Mariboru. Zbor je imel že zelo dolgo tradicijo, saj je bil ustanovljen leta 1846. Po letu 1918 se je veliko aktivnih članov izselilo, toda delovanje društva ni prenehalo. Pod vodstvom zborovodij Franca Schoenherrja in Hermana Frischa⁵⁴ se je članstvo prenovilo. Leta 1922 je društvo štelo 72 aktivnih članov in 177 tistih, ki so ga podpirali. Prvi nastopi zbora so napovedali, da je nastopilo novo obdobje nemškega petja v Mariboru. Društvo je namreč poleg petja predstavljalo središče vseh spodnještajerskih Nemcev.⁵⁵ To so potrdili tudi skupni koncerti vseh treh osrednjih nemških društev v Mariboru, Celju in Ptujju, ki so privabili mnogo poslušalcev.⁵⁶

7. februarja leta 1922 so priredili slavnostni koncert v počastitev 75-letnice delovanja. Ta jubilej je bil sicer že 29. novembra 1921, a so ga proslavljali šele februarja, saj je takratna oblast v letu 1921 prepovedala vse nemške prireditve. Kljub vsem težavam so istega leta pripravili skupaj s celjskim in ptujskim društvom še jesenski nastop. Imeli pa so tudi samostojni koncert v evangeličanski cerkvi. Med drugimi prireditvami izpostavimo »Silvesterliedertafel«, ki je bila v Unionski dvorani 31. decembra 1922 in »Herbstliedertafel« novembra naslednjega leta. Prirejali so tudi pustovanja.⁵⁷

Ugotavljamo, da je društvo pod vodstvom Josefa Baumeistra od leta 1925 doseglo nekaj zelo odmevnih uspehov. Toda zaradi prepovedi nemških javnih prireditev si je društvo prizadevalo sodelovati s slovensko Glasbeno matico, da bi se tako v javnosti predstavljalo z nemško pesmijo. Ker do sodelovanja ni prišlo, društvo ni moglo pripraviti javnega praznovanja 80-letnice obstoja, temveč so ga proslavili v okviru društva.

Šele novembra 1927 so imeli mariborski Nemci prvič po prevratu priložnost, da povsem javno nastopijo. Poročevalec je v *Mariborskem večerniku Jutra* o koncertu med drugim zapisal: »Na koncertu je bilo vse, kar je nemško in kar nemško misli, tako da so bile vse mize v dvorani zasedene. Pelo se je v splošno bolj lahko in to čisto dobro, vendar pa se je lahko opazilo, da nekateri pevci močno distonirajo in s tem kvarijo lep vtis, ki ga sicer zbor s svojim ubranim petjem izzove v srcu poslušalca.«⁵⁸

Mariborsko nemštvo je sledilo dejavnostim svoje skupnosti v državi in se predstavljalo s kulturnimi nastopi. Ko je bil namreč leta 1927 v Indiji obnovljen leta 1924 razpuščen Kulturbund, so na obnovitvenem zborovanju nastopili tudi nemški moški zbori iz Celja, Ptujja in Maribora. Mariborsko Nemško moško pevsko društvo je dobilo v pevskem tekmovanju med mestnimi pevsкими zbori priznanje kot najboljše društvo. To je bil njihov največji uspeh. Koncerti so se vrstili. Po dolgem času so se začeli za društvo zanimati tudi slovenski časopisi, ki so bili polni ugodnih kritik. Po zmagoslavju v Indiji so se pevci ob vrnitvi v Maribor

⁵³ Cerkevni koncert, *Jutra* 12 (1931), 278, 1.XII., str. 8.

⁵⁴ Prof. Herman Frisch je bil dolga leta umetnostni vodja društva. Pod njegovim vodstvom je društvo doseglo mnoga priznanja.

⁵⁵ PAM, fond Nemško moško pevsko društvo Maribor, škatla št. 1.

⁵⁶ MZ 81 (1941), 174, 21.VII., str. 5, 6.

⁵⁷ PAM, fond Nemško moško pevsko društvo, škatla št. 1. Prošnja za dovolitev prireditve.

⁵⁸ Koncert »Männergesangsvereina«, MVJ 1 (1927), 159, 11.XI.

predstavili tudi Mariborčanom. Izbrano občinstvo je napolnilo Unionsko dvorano, med drugimi mestni župan dr. Josip Leskovar, predsednik Glasbene matice dr. Josip Tominšek, častno zastopstvo Pevskega zbora Glasbene matice in razne deputacije iz vseh krajev oblasti. Veliko pozornost so vzbujale skladbe prof. Hermana Frischa in Filkerjev Rosenzeit, s katero si je zbor v Indiji priboril prvo nagrado. V poročilu o koncertu je bilo v *Slovencu* zapisano: »Nastopil je moški pevski zbor, društveni kvartet in oktet. Orkestralne točke mladega mešanega zbora so navdušile. Motil je le hrup, saj so pevske točke izvajali ob pogrnjenih mizah in med pivskim truščem«. ⁵⁹

Ob koncu dvajsetih in v začetku tridesetih let je zbor postal še bolj dejaven. Sicer pa je društvena dejavnost odraz spreminjanja političnih odnosov v državi in začetkov hitlerizma. Tako spremljamo slavnostni koncert mešanega in moškega pevskega zbora v Unionski dvorani ob stoletnici skladatelja Franca Schuberta. Ob koncu leta 1928 so pripravili skupni koncert z moškim pevskim kvartetom Die vier aus der Steiermark iz Gradca; to je bila proslava v spomin Johanna Straussa. In ker pesem ni povezovala le vseh jugoslovanskih Nemcev, temveč tudi te s tistimi v tujini, je mariborsko moško pevsko društvo priredilo julija 1928 pevsko turnejo na Dunaj, na deseto zvezno pevsko proslavo. Na poti so pevce svečano sprejeli v Gradcu, Brücku in Wiener Neustadtu, na Dunaju pa so sodelovali pri pevski povorki. ⁶⁰

Poleti 1930 so se udeležili proslave ob 600-letnici obstoja Kočevja in ob koncu leta priredili koncert v Mariboru. 4. in 5. junija 1932 so pripravili odmeven slavnostni koncert ob 85-letnici delovanja. V slavnostnem nagovoru je bilo izrečenih nekaj misli, ki so dale vedeti, da preživlja društvo določeno krizo. Praznovanje je bilo skromnejše kot običajno, toda s še močnejšo nemško zavestjo. ⁶¹ Nastop je požel velik uspeh. Graško moško pevsko društvo mu je podelilo plaketo Huga Wolfa. Za kulturno in še posebej pevsko delovanje so dobili priznanja z vseh strani. ⁶² Na proslavi sta sodelovali tudi nemški pevski društvi iz Celja in Ptuja. Po slavnostnem koncertu v Unionski dvorani so pripravili v društvenih prostorih družabni večer, kjer bi naj bilo slišati, po pisanju *Mariborskega večernika Jutra*, protislovenske klice. ⁶³ To pa je društvo zanimalo, saj je bilo, kot so v odgovoru zapisali, lojalno do države in večinskega naroda. ⁶⁴ Tako so ravnali tudi ob počastitvi kralja Aleksandra.

Leta 1933 je društvo popeljala pot na Koroško, kjer so pripravili nekaj koncertov. Stiki s sosednjimi društvi so bili močni. Tako so ob koncu leta pripravili v Celju skupaj s ptujskim in celjskim pevskim društvom Wagnerjev koncert. Ta je bil na visoki umetniški stopnji in je odmeval daleč čez meje spodnje Štajerske. ⁶⁵ Odmevno je bilo pevsko srečanje Nemške pevske zveze v Novem Sadu leta 1935, kjer so se zbrali pevci z območja Jugoslavije. V uvodnih nagovorih so poudarjali, da je nemška pesem povezovalni člen z rojaki daleč od domovine. Spet so izražali lojalnost do države, hkrati pa zvestobo nemškemu narodu. ⁶⁶ Še istega leta so mariborski Nemci sodelovali na koncertu nemških pevskih društev iz Ptuja in Maribora v veliki dvorani hrvaškega glasbenega zavoda v Zagrebu.

⁵⁹ Slovenec 55 (1927), 266, 23.XI., str. 6.

⁶⁰ Stoinschegg, August, Chronik des Männergesangvereines in Maribor 1846–1936, str. 247, 249.

⁶¹ PAM, fond Nemško moško pevsko društvo, škatla št. 1. Männergesangverein in Maribor. Slavnostni govor ob 85-letnici delovanja moškega pevskega zbora, Maribor, 4. junij 1932.

⁶² MZ 72 (1932), 145, 2.VI., str. 5.

⁶³ MVJ, 6 (1932), 127, 7.VI., str. 2.

⁶⁴ MVJ 6 (1932), 129, 9.VI.

⁶⁵ MZ 81 (1941), 174, 21.VII., str. 5, 6.

⁶⁶ Deutsches Volksblatt 17 (1935), 4683, 12.VI.

Männergesangverein si *Dam* doooljuje sporočiti, da bo obhajal dne 7. decembra 1936 proslavo 90 letnice obstoja, na kar *Vas* vljudno vabi

S P O R E D P R O S L A V E

V ponedeljek, dne 7. decembra ob 20. uri v dvorani pivovarne Union

SLAVNOSTNI KONCERT

pod vodstvom I. zborovodje **prof. Hermana Frischa** in s prijaznim sodelovanjem bratskega ptujskega društva

Kot gostje: operna pevka gđc. **Vera Mansinger**, Graz; koncertna pevka gđc. **Marion Clarici**, Graz; koncertni pevec g. **Ladislav Kemeny**, Wien; operni pevec inž. **Leopold Reisinger**, Graz

Orkester: godba kr. 45. peš. polka, pomnožen z damami in gospodi tukajšnjih krogov

SLAVNOSTNO ZBOROVANJE

pol ure po končanem koncertu istotam

V torek, dne 8. decembra

ob 10. uri obisk grobov s počastitvijo pokojnikov (pokopališče na Pobrežju)

Vljudno Vas naprošamo, da blagovolite sporočiti najpozneje do 1. decembra v trgovini Jul. Fischbacher, Gosposka ul. 5, ako nameravate prisostvovati svečanemu zborovanju in komersu

Predprodaja vstopnic v trgovini „Svila“, Gosposka ulica 34

Vabilo Ipavčeve pevске župe JPS v Mariboru na proslavo stoletnice skladatelja Davorina Jenka (PAM, fond Glasbena matica)

Sicer pa je mariborsko društvo v tem obdobju tesno sodelovalo tudi z drugimi nemškimi društvi v državi kot: Schwäbisch-Deutscher Kulturbund v Novem Sadu, Deutscher Männergesangverein Zemun, Gesangverein Ptuj idr. Tako spremljamo njegova gostovanja v Celovcu, Beljaku, Celju in Ptuju leta 1929. Nadalje omenimo istega leta še koncertni večer v Unionski dvorani in koncertni večer ob 30-letnici smrti komponista Johanna Straussa. Povejmo, da so repertoar nemških pevskih prireditev sestavljali predvsem Richard Wagner, Franz Schubert, Carl Maria Weber in od domačinov Herman Frisch in Max Schönherr.

Zastoj v društveni dejavnosti spremljamo po letu 1935, ko je umrl dolgoletni vodja društva Josef Baumeister.⁶⁷ Za vaje in nove koncerte ni bilo več prave volje.⁶⁸

Med nemškimi pevskimi društvi naj omenim še pevsko društvo **Liedertafel**, ki je bilo ustanovljeno leta 1865. Društvo je po prvi svetovni vojni štelo okrog 30 moških glasov, večine železničarjev.

Poleg navedenih pevskih društev je delovalo v Mariboru še nekaj pevskih zborov. Za družabnost je skrbelo pevsko društvo finančne kontrole **Danica**, ki je bilo ustanovljeno leta

⁶⁷ Deutsche Zeitung 60 (1935), 101, 19.XII., str. 2.

⁶⁸ Stoinschegg, August, Chronik des Männergesangvereines in Maribor 1846–1936.

JUŽNOSLOVENSKI PEVAČKI SAVEZ
IPAVČEVA PEVSKA ŽUPA
V MARIBORU

MARIBOR, novembra 1935.

Davorin Jenko

(1835–1914)

Proslava stoletnice njegovega rojstva

Vaše blagorodje!

Letos je poteklo sto let, odkar se je rodil pionir naše glasbe skladatelj

Davorin Jenko

ki je dal Slovencem poleg mnogih drugih skoro ponarodelih skladb tudi himno-budnico NAPREJ!, Jugoslovanom pa državno himno BOŽE PRAVDE.

Po vsej širni domovini proslavljajo Jenkov spomin s posebno svečanostjo in prirejajo koncerte, ki imajo njegove skladbe na sporedu. Tudi naša ožja domovina ne sme zaostati za drugimi kraji in zato je dala Ipavčeva župa pobudo za proslavo tako v Mariboru kakor v drugih večjih krajih svojega področja.

V Mariboru se vrši proslava dne 20. novembra 1935 ob 20. uri in sicer v Narodnem gledališču.

Spored Vam prilagamo.

Dovoljemo si Vam poslati to vabilo s prošnjo, da se te redke svečanosti udeležite in da tako posebno podčrtate nje veliki narodno-kulturni pomen. Prosimo Vas tudi, da opozorite na to proslavo svoje uradništvo, oziroma članstvo, oziroma dijaštvo.

Vstopnice so v predprodaji pri gledališki blagajni ob običajnih urah.

Sprejmite izraz našega odličnega spoštovanja.

Uprava Ipavčeve pevske župe

Vabilo na proslavo 90-letnice obstoja društva

1925. Društvo je sestavljalo okrog 15 moških glasov. Pevski odsek **Osrednjega društva nižjih poštних uslužbencev**, ki je pričel z delom leta 1926, je sestavljalo okoli 25 moških glasov.

Pevsko društvo poštni rog je delovalo od leta 1926. Društvo je gojilo predvsem narodno in umetno pesem, imelo pa je tudi svoj mladinski tamburaški odsek.⁶⁹ Ugotavljamo, da so

tudi mariborski poštariji po vzgledu drugih narodnoobrambnih društev pripravili nekaj koncertov na narodnostno ogroženi severni meji.⁷⁰ Pevski odsek **Trgovskega gremija (Trgovski pevski zbor)** je bil ustanovljen leta 1926. Zbor trgovcev in trgovskih nameščencev je štel od 15 do 20 pevcev in je imel družaben značaj. Zbor se je prvič javno predstavil januarja 1927 v Narodnem domu.⁷¹ Poleg koncertov je prirejal tudi krajše izlete.

Do leta 1925 so bila pevska društva Slovenije združena v **Zvezi slovenskih pevskih društev** in v **Pevski zvezi**. Tedaj pa je Zveza pristopila k Jugoslovanskemu pevskemu savezu, ki je imel svojo centralo v Beogradu. Zveza slovenskih pevskih društev se je delila v kranjsko in v štajersko župo, ki je imela svoj sedež v Mariboru. Ljubljanska-kranjska župa se je imenovala po mojstru Mateju Hubadu. Štajerska pevska župa se je po prvih slovenskih štajerskih glasbenikih, bratih Benjaminu in Gustavu Ipavcu, imenovala **Ipavčeva pevska župa v Mariboru**. Predsednik pripravljalnega odbora je bil prof. Vasilij Mirk. Ob ustanovnem občnem zboru se je v pevsko župo včlanilo osem pevskih zborov. Pevska župa se je ustanovila z namenom, da poveže čim več pevskih društev in jih povzdigne na čim višji umetniški nivo. S prirejanjem pevskih tečajev, zborovodskih tečajev, s pomočjo v glasbeni literaturi in instrumentih je zveza želela pomagati delujočim pevskim zborom. Posebno pozornost je namenila tudi umetniškemu razvoju slovenske, pa tudi druge slovanske pevske literature in najvažnejšim pojavom zborovskih novosti vseh narodov. V kratkem času je Ipavčeva pevska župa združila skoraj vsa pevska društva mariborskega okrožja, ki so se predstavila na številnih skupnih srečanjih.

Prosvetna uprava je skrbela tudi za pevsko vzgojo in je zato na srednjih in meščanskih šolah nastavljalna usposobljene učne moči. Osnovne šole so pripravljale spevoigre s spremljavo; na sporedu so imeli narodne in umetne pesmi. Meščanske šole so se predstavljale v gledališču z odrskimi prizori. Nekatere šole so imele tudi svoje lastne orkestre. Odmevni so bili ljudski koncerti, ki jih je prirejal državno moško učiteljskišče. To so bili vokalno-instrumentalni koncerti z vojaško godbo, ki so bili med Mariborčani zelo priljubljeni.

V okolici Maribora so delovala številna pevska društva, med njimi Enakost na Studencih, Luna v Lajtersbergu (Košaki), Zarja na Pobrežju, Zvon na Teznu, Kobanci iz Kamnice in zbor Radost s Tezna. Okoliška pevska društva so imela predvsem namen razvijati družabno življenje. Prispevala so k narodnostni vzgoji preprostega okoliškega prebivalstva.

Poleg domačih zborov se je Mariborčanom predstavilo tudi več zborov iz tedanje ožje in širše domovine ter iz tujine. Tako omenimo enega najodmevnejših koncertnih dogodkov, gostovanje največjega švicarskega zbora »Harmonie« iz Züricha 8. junija 1930. V Maribor je tedaj prispelo okrog 400 pevcev iz Švice, ki so zapeli na Glavnem trgu pred Rotovžem. S seboj so prinesli tudi 120 kg domače čokolade za najmlajše Mariborčane. Koncerta se je udeležil tudi švicarski konzul iz Zagreba.⁷² Med gostujočimi zbori je bil odmeven tudi nastop zbora dunajskih dečkov Wiener Sängerknaben. Ob gostovanju bolgarskih pevcev iz Plovdiva leta 1938 je *Mariborski večernik Jutra* zapisal: »Danes ob 18. uri je na Kralja Petra trgu

⁶⁹ PAM, MOM, št. škatle 456, št. spisa 9102. Pevsko društvo »Poštni rog« prosi za podporo.

⁷⁰ PAM, MOM, št. škatle 465, št. spisa 6800. Pevsko društvo »Poštni rog« prosi za podporo.

⁷¹ Društveno življenje, *Jutra* 8 (1927), 23, 27. I., str. 4.

⁷² PAM, MOM, št. škatle 320, št. spisa 11245. Dopis Glasbene matice Maribor Mestnemu magistratu Maribor.

sprejem plovdivskih pevcev, dragih nam bratov Bolgarov. Sprejmimo ter počastimo jih, pokažimo svoje tople simpatije do njih. Prisostvujmo v velikem številu sprejemu na Kralja Petra trgu. Z mariborskih hiš naj zaplapolajo bratom Bolgarom v pozdrav jugoslovenske ter po možnosti tudi bolgarske zastave. Počastimo prelepo bolgarsko pesem s polnoštevilno udeležbo pri nocošnjem koncertu v Unionu. Maribor, odkrij svoje slovansko srce!«⁷³ Bolgari so se Mariborčanom predstavili tudi ob gostovanju pevskega društva Rodina in Rodna Pjesen. V gosteh so bili večkrat zbori iz Češkoslovaške, tako pevsko društvo Smetana iz Plzna, praško pevsko društvo Hlahol Vinohrodsky, pevski zbor Tešinske sokolske župe iz Moravske Ostrave, zbor moravskih učiteljev, Šestnaetka iz Olomouca. V Mariboru so gostovali še drugi slovanski zbori, kar razumemo tudi kot intenzivno dejavnost Jugoslovansko-češke lige ob naraščajoči nacistični nevarnosti. Med drugimi navedimo krakovski pevski zbor Echo, poljsko akademsko pevsko društvo Chor Technicki, Donske kozake in ruski kozaški zbor Kubany.

Na mariborskem koncertnem odru so se predstavili mnogi jugoslovanski zbori, med njimi iz Zagreba pevsko društvo Lisinski, akademsko pevsko društvo Mladost, pevsko društvo Kolo, Ciril-Methodov zbor, pevski zbor Zvonimir iz Splita, pevsko društvo Neven iz Novega Sada, Novosadsko žensko muzičko združenje, pevška društva Stanković in Obilić iz Beograda in mešani zbor Vardar iz Skopja.

Pogosto so v Mariboru gostovali zbori iz Ljubljane: Glasbena matica, pevsko društvo Ljubljanski zvon, Akademski pevski zbor, učiteljski pevski zbor Emil Adamič. Nastopili so Trboveljski slavčki, mladinski pevski zbor iz Rakeka, koroški pevci iz Podjune idr.

Koncerte so največkrat prirejali v Unionski dvorani, kjer sta bili na voljo mala in velika dvorana. Sicer so se posluževali še male in velike dvorane v Kazinu, dvorane v Narodnem domu, gledališke dvorane, dvorane Zadružne banke, dvorane moškega učiteljišča idr.

Ob zaključku velja ugotoviti, da je kulturno podobo Maribora med svetovnjima vojnoma uspešno dopolnjevalo tudi glasbeno življenje. V tem obdobju so v mestu delovali številni pevski zbori. Ob štirih poglobitnih – 90-članskem mešanem zboru Glasbene matice, 70-članskem mešanem zboru Maribora in 45-članskih moških zborih Drave in Jadrana – je bila v Mariboru še cela vrsta drugih: npr. delavski, cerkveni, šolski, mladinski, obrtni, trgovski. Ustvarjalne sile zborov pa zaradi strankarskih interesov niso spodbujale prave povezanosti. Tudi prezahteven repertoar je predstavljal težavo, saj so ga poslušalci običajno slabo sprejeli. Težavo je povzročala tudi disciplina med pevci. Tako so na začetku sezone zbori štel precej več pevcev kot ob koncu. Zbor Glasbene matice je štel ob začetku sezone običajno od 100 do 120 članov, proti koncu letnega delovanja pa le okrog 70 do 80 pevcev. Članice so bile veliko vztrajnejše kot pevci; enako običajno starejši člani.⁷⁴

⁷³ Počastimo brate Bolgare, MVJ 12 (1938), 112, 18.V., str. 3.

⁷⁴ PAM, fond Glasbene matice. Poročilo načelnika pevskega zbora Glasbene matice 17.IX.1937.

Zusammenfassung

Gesangvereine in Maribor 1918–1941

Dragan Potočnik

Das Kulturleben Maribors in der Zwischenkriegszeit wurde wesentlich durch die Musik geprägt. Zentrale slowenische Musikvereinigung in Maribor war die im Jahre 1919 gegründete *Glasbena matica*, die mit Hilfe von nationalbewußten Mariborern aller politischen Richtungen die slowenische Musik in der Zwischenkriegszeit in der Stadt förderte. Sie stellte sich dem Publikum mit Konzertprogrammen sowie Gesangstourneen im In- und Ausland vor. Der unter der Leitung von Musikern und Komponisten (Oskar Dev, Vasilij Mirk, Ubald Vrabec, Karol Pahor und Marjan Kozina) stehende gemischte Chor der *Matica* war einer der besten slowenischen Chöre. Auf Einladung der *Glasbena matica* gastierten in Maribor tschechische, bulgarische, serbische und schweizerische Chöre. Die Schule der *Glasbena matica* bildete angehende Musiker und Sänger aus und erzog das künftige Konzertpublikum.

Aus den Reihen der slowenischen Eisenbahner wurde im Jahre 1919 der Gesangverein *Železničarsko glasbeno društvo Drava* gegründet. Im Zeitabschnitt 1918–1941 vereinigte der Verein Eisenbahnbeamte und -arbeiter. Gesangvereine entwickelten in der Zwischenkriegszeit in Maribor eine rege Tätigkeit. Es wirkten hier Arbeiter-, Kirchen-, Schul-, Jugend-, Gewerbe- und Handelsgesangchöre. Von besonderer Bedeutung waren der 90 Mitglieder zählende gemischte Chor der *Glasbena matica*, der 70 Mitglieder zählende gemischte Chor Maribors und der 45 Mitglieder zählende Männerchöre *Drava* und *Jadran*. Unter den Arbeiterchören traten die Vereine im Rahmen der *Svoboda* hervor, ferner jener der Bäckergesellen, der Chor *Krilato kolo*, der Gesang- und Musikverein *Grafika* und *Enotnost* aus Studenci. Im Rahmen seiner Kirchenkonzerte bereicherte der Gesangverein *Maribor* das Mariborer Konzertleben mit ausgewählten Werken der Kirchenmusik. Der Verein versah mit seinen Auftritten eine kulturell-nationale Mission an der Nordgrenze. Vom Standpunkt des Nationalschutzes muß auf Flüchtlinge aus dem Küstenland hingewiesen werden, die 1919 einen gemischten, später einen Männerchor, *Jadran* genannt, und den seit 1932 wirkenden Männerchor *Nanos*, gründeten. Zahlreiche slowenische Chöre wirkten in der Umgebung der Stadt. Sie waren Träger des geselligen Lebens in ihrem Milieu und spielten eine Rolle bei der nationalen Erziehung der Umlands-Bevölkerung. In der Stadt wirkten auch deutsche Chöre, die bald nach 1918 eine rege Tätigkeit entwickelten. Schon vor 1918 hatte ein Männergesangverein gewirkt. Arbeiter sangen im Gesangverein *Frohsinn*, die Eisenbahner im Gesangverein *Liedertafel*. Für die deutsche Minderheit bedeutete das Singen eine Verbindung mit der deutschen Kulturgemeinschaft.

Es muß an dieser Stelle noch hervorgehoben werden, daß es wegen verschiedener Parteiinteressen im Maribor der Zwischenkriegszeit der Musikkultur an Kohäsionskraft mangelte, was sich in ihrer Qualität niederschlug.

Zbirka Zgodovinskega časopisa

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/241-1200, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovino pisje.** Lj. 1980, 44 str. – **320 SIT.**
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** Lj. 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **320 SIT.** – O zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Zbornik razprav. Lj. 1987, 134 str. – **880 SIT.**
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Lj. 1987, 76 str. – **600 SIT.**
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** Lj. 1988, 88 str. – **640 SIT.**
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** Lj. 1989, 40 str. – **320 SIT.**
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Lj. – Trst 1990, 36 str. – **280 SIT.**
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Lj. 1990, 72 str. + pril. – **560 SIT.**
9. **Petra Svolfšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Lj. 1991, 56 str. – **400 SIT.**
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** Lj. 1994, 44 str. – **320 SIT.**
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** Lj. 1994, 266 str. – **1600 SIT.** – Ena najpomembnejših plemiških rodbin na Slovenskem med 12. in 15. stoletjem.
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** Lj. 1994, 48 str. – **400 SIT.** – Največja antična bitka na naših tleh 394 v Vipavski dolini.
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** Lj. 1995, 48 str. – **480 SIT.** – Vse skrivnosti križarskega viteškega redu še niso odkrite.
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** Lj. 1996, 88 str. – **800 SIT.** – Povezovanje in živahno društveno življenje Čehov na Slovenskem.
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** Lj. 1996, 320 str. – **4000 SIT.** – Delovanje 1843–1885 in objave v glasilu »Mittheilungen« 1846–68.
16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** Lj. 1996, 317 str. – **4000 SIT.** – Obtožnica proti ljubljanskemu škofu na montiranem političnem procesu avgusta 1946 ni bila dokazana v nobeni točki.
17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** Lj. 1997, 60 str. – **680 SIT.** – Nove razlage postavitve knežjega kamna in vojvodskega stola, poteka ustoličevanja ter pokristjanjevanja alpskih Slovanov.
18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** Lj. 1997, 268 str. – **3200 SIT.** – Antična zgodovina od predhomerse Grčije do helenistične dobe.
19. **Rok Stergar: »Vojski prijazen in zaželen garnizon« : Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** Lj. 1999, 88 str. – **880 SIT.** – Oris sestave častniškega zbora ter vojaškega poklicnega, družinskega in družabnega življenja.

Znižana cena celotne zbirke je **15.600 SIT.** Članom ZZDS priznavamo 25 %, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Nekaj pomislekov glede tez o starejšem slovenskem izseljenstvu

Z rednim profesorjem dr. Matjažem Klemenčičem se močno strinjam v sporočilu, ki ga izraža naslov njegovega prispevka *Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine* (Zgodovinski časopis 52, 1998, 2 (111), str. 175–193), pomisleke pa imam glede nekaterih njegovih tez in razmišljanj. Že glede naslova menim, da bi moral odražati vsebino prispevka, ki je skoraj v celoti posvečen delovanju ameriških Slovencev. Možno ga je razumeti na simbolni ravni, čeprav bi s tega vidika od avtorja pričakoval bolj problemsko obravnavo, izhajajočo iz omenjenega naslovnega sporočila. Zanimiva bi bila osvetlitev vsaj treh vprašanj: 1. kje je mesto proučevanja izseljenstva v okviru slovenskega zgodovinopisja, 2. kakšno je (ne)sodelovanje z ostalimi znanstvenimi vedami, ki proučujejo izseljenstvo v Sloveniji in 3. kje je mesto naših metod dela in rezultatov v odnosu do tematsko sorodnih tujih znanstvenih prizadevanj? Če omenim samo univerzitetni nivo, lahko ugotovimo, da ima izseljenstvo svoje mesto v pedagoškem procesu, npr. na sociologiji (po smrti dr. Petra Klinarja nekoliko manj), geografiji, etnologiji (po spodbudnih začetkih v prvi polovici 80. let se ponovno obuja večje zanimanje za izseljensko tematiko), v okviru germanistike oziroma literarne zgodovine, ekonomije (demografije) in še kje. Koliko pa o tem segmentu nacionalne zgodovine slišijo študenti zgodovine na obeh univerzah? Vemo, da malo.

Naslovi posameznih poglavij obetajo več, npr. *Organiziranost slovenskih izseljencev v novih domovinah* (str. 178–182) in *Politična dejavnost slovenskih izseljencev v zvezi s politiko v novih domovinah* (str. 182–183), oziroma so medli, npr. *Slovenski izseljenci in politika v stari domovini* (str. 183–192), saj se avtor v omenjenem poglavju v glavnem omeji na prikaz načrtov in programov o državnem in političnem življenju Slovencev, ki so se oblikovali med izseljenci in po 2. svetovni vojni zlasti v krogih slovenske politične emigracije. V nadaljevanju se bom omejil na avtorjeve misli iz uvoda in prvega poglavja (*Procesi izseljevanja iz slovenskega etničnega ozemlja in podoba Amerike pri Slovencih*, str. 175–178).

V povezavi s tezo, da je zgodovina slovenskih izseljencev integralni del slovenske nacionalne zgodovine (s katero se popolnoma strinjam), je avtor prispevka postavil definicijo, da so slovenski izseljenci »skupin(e) Slovencev, ki so se skozi posamezna obdobja zgodovinskega razvoja izselili ter se v večjih ali manjših skupinah naselili na območjih izven slovenskega etničnega ozemlja, kjer so si ustvarili eksistenco **in zaživel svoje društveno ter politično življenje**.« Kaj pa tisti izseljenci, ki niso pripadali enemu od slovenskih društev in so bili povrh tega še politično neaktivni? In teh ni bilo malo tudi v Združenih državah Amerike, kaj šele v drugih delih sveta, kjer so bili bolj razpršeni in zato tudi manj organizirani. Ko govorimo o slovenskem izseljenstvu, menim, da ga moramo obravnavati v najširšem pomenu besede, to je kot celoto pojavov in procesov od odhoda z doma (izseljevanja/emigracije) do prihoda v tujino (priseljavanja/imigracije), življenja in dela v novem okolju, vključno z vraščanjem (integracijo) in izginjanjem (asimilacijo) ter stiki med

staro in novo domovino. Njihovo število ni odločujoče za odločitev o pomembnosti za raziskavo. Konkretno povedano: Aravkanski Slovenec Janez Beniger je tudi važen za naš zgodovinski spomin, čeprav ni živel v slovenski izseljenski skupnosti in se ni vključil v njihovo društveno in politično življenje. Poleg proučevanja izseljenskih skupnosti je za zgodovinarje nujna usmeritev pozornosti še na širši krog posameznikov (in ne samo na politike ter besedne ustvarjalce), ki so ustvarjali na tujem, npr. na gospodarstvenike, zdravnike, znanstvenike ... in ne nazadnje tudi na preproste ljudi, saj nam njihove usode odkrijejo marsikatero stran izseljenčevega vsakdana. Omejevanje interesa oziroma okrnitev znanstvenega proučevanja samo na dva segmenta, to je na narodno in politično delovanje slovenskih izseljencev, je preozko, če imamo v mislih npr. poglede Marca Blocha (*Apologija zgodovine in zgodovinarjev poklic*, IHS, Studia Humanitatis 10, Ljubljana 1996). Zlasti pa je tako gledanje nevarno, če je glede raziskovanja izključujoče za ostale strani izseljenčevega življenja in dela v novih okoljih. Ta miselnost je močno ukoreninjena v slovenskem zgodovinoписju, ko se govori o t.i. velikih (nacionalno in politično pomembnih) in o t.i. malih (obrobnih) temah, ne vrednih interesa in časa resnega znanstvenika.

Nobenega dvoma ni, da je zgodovina slovenskih izseljencev v novi domovini tako del zgodovine priseljskega okolja kot tudi del slovenske zgodovine. Izhajajoč iz svoje definicije slovenskega izseljenstva dr. M. Klemenčič deli t.i. priseljski del, prvič »na zgodovino dejavnosti v zvezi z organizirano stjo v posebnih organizacijah v novi domovini, še zlasti v zvezi z ohranjanjem njihove identitete,« in drugič »na zgodovino njihove politične dejavnosti v zvezi s staro domovino.« Ponavljam, da je ta opredelitev preozka. Resnici na ljubo je treba poudariti, da je pri tej delitvi avtor relativiziral lastno definicijo, saj je uporabil besedico »lahko« (»Zgodovino slovenskih izseljencev lahko po priselitvi v nove domovine razdelimo na dva dela...«), vendar merodajna je pač njegova temeljna teza iz uvoda prispevka, ki te relativnosti ne vsebuje.

Bolj kot te delitve pa je pomembno dejstvo, da na prste ene roke lahko naštejemo raziskovalce slovenske priseljske zgodovine v novih okolji (tudi v ZDA, kaj šele drugod) in da je vedno manj tudi tistih, ki skrbijo za ohranitev slovenske priseljske kulturne dediščine v najširšem pomenu besede. To je tudi del ohranjanja slovenske identitete. Narediti pa bi morali korak dlje, in sicer, da se raziskovalci lotimo tem, ki se ne bodo oklepale samo vprašanj v zvezi z ohranjanjem slovenske identitete v tujini, ampak tudi vzrokov utapljanja v novih okoljih (tj. študij državne politike in bivalnih okolij v primerjavi z reakcijami priseljencev ostalih narodnosti itd.). In še več: vedno bolj bi morali raziskovati usode potomcev (ne glede na generacijo) in to ne samo z jezikovnega vidika (na tem področju je največ proučenega). Da se povrnem k avtorjevemu pristopu. Vsaka splošna delitev in opredelitev izseljske oziroma priseljske zgodovine mora biti dobro pretehtana. Še bolj nepravilno pa je posploševanje »ameriškega modela« na slovensko izseljenstvo vseh psovod po svetu; to je v raznih obdobjih imelo marsikaj skupnega in hkrati tudi različnega. In naloga zgodovinske stroke je, da išče tudi posebnosti oziroma različnosti, raziskuje poleg struktur izseljenskih organizacij tudi usode posameznikov in med njimi zlasti tistih, ki so ostali »zunaj« ali na obrobju izseljenskih skupnosti.

Prvo obdobje slovenske izseljske zgodovine postavlja dr. Klemenčič v čas pred začetkom 70. let 19. stoletja, »ko so se izseljevali predvsem pustolovci, misijonarji in politični emigranti po letu 1848.« Hkrati pa postavi dvom: »Vprašanje pa je, če lahko (glede na zgoraj postavljeno definicijo slovenskega izseljenstva) prvo obdobje sploh uvrščamo med slovensko izseljenstvo, saj ti predhodniki množičnega izseljevanja Slovencev niso ustvarili izseljenskih skupnosti, niti niso v večji meri vplivali na nadaljnji potek slovenskega izseljevanja.« Avtor se pri tem sklicuje na svojo uvodno definicijo slovenskega izseljenstva. Izhajajoč iz nje se lahko starejši del slovenskega življa v Združenih državah Amerike mimo

zbriše oziroma se ga vključi v nemška priseljska okolja, kamor je večina slovenskih ekonomskih priseljencev obravnavanega časa gravitirala. Menim, da je potrebno vključiti v slovensko izseljensko zgodovino vse, ki so odšli v tujino in to ne glede na njihov številčni obseg ali organiziranost v novih okoljih.

Kot stereotip se v zvezi z izseljevanjem večkrat pojavlja (slabšalna) oznaka »pustolovec« oziroma »avanturist«. Zlasti med prvimi, ki so odhajali v neznana ali manj znana okolja, je moral biti prisoten določen pogum oziroma radovednost, recimo temu pustolovski duh. Ta duh je bil mnogo bliže popotnikom, ki jih zlasti v 19. stoletju med Slovenci ni bilo malo, o čemer je veliko pisal etnolog dr. Zmago Šmitek. Tudi nasprotniki množičnega izseljevanja Slovencev v Združene države Amerike na prelomu v 20. stoletje, npr. iz cerkvenih krogov, so odhajajočim med drugim očitali pustolovske vzgibe oziroma avanturizem. Verjetno je bila pri prvih izseljencih prisotna večja mera radovednosti kot kasneje, vendar je bila vedno pogojena z ekonomskimi (krošnjarji, gorenjski kmetje) ali verskimi razlogi (misijonarji). Tudi kalifornijski iskalci zlata slovenskega rodu so imeli željo, da pridejo do premoženja (»bogastva«), rizičnost iskanja zlata pa je temu poslu vtisnila pečat avanturizma, čeprav je bila njihova želja pogojena z golimi ekonomskimi razlogi, tj. s preživetjem in možnostjo pridobitve denarja, npr. za nakup zemlje ali najem trgovine oziroma gostilne. Posebno skupino Slovencev, ki so prihajali v Združene države Amerike, so sestavljali misijonarji. Navadno jih obravnavamo kot posebno skupino, saj bi jih težko označili za izseljence, čeprav so nekatere karakteristike skupne tako misijonarjem kot ekonomskim izseljencem (večinoma prostovoljni odhod, dolgoletno ali trajno bivanje v tujini, skrb za lastno preživetje in povrh še za pridobitev denarja za svoje delo itd.). Po sledeh Friderika Barage (v ZDA je prišel konec leta 1830) so stopali številni bogoslovci in duhovniki, da so opravljali svoje poslanstvo med drugoverci in tudi med slovenskimi in katoliškimi priseljenci drugih narodnosti. O tem je veliko znanega in tudi avtor prispevka jih navaja. Omeniti pa velja, da so ravno v obravnavanem zgodnjem obdobju imeli za Slovence v ZDA povezovalno vlogo, saj so jih občasno obiskovali (npr. v času pred veliko nočjo, ob porokah, na poti do misijonskih postaj ipd.). Maše v sicer »tujih« kapelah ali cerkvah in družabna srečanja pri »močnejših« slovenskih farmarjih ali trgovcih (npr. Antonu Žagarju v Chicagu) so bile oblike neformalnega združevanja Slovencev v ZDA v času, o katerem govorimo. Glede tretje kategorije (po dr. Klemenčiču), to je »političnih emigrantov«, pa ne smemo pretiravati, saj je iz srede 19. stoletja znan le Anton Fister, ki je našel zatočišče v Ameriki zaradi radikalizma in udeležbe v oktobrski vstaji na Dunaju leta 1848.

Bežno sem že omenil nekatere skupine slovenskih priseljencev v ZDA pred letom 1870, vendar si jih oglejmo skupaj z ostalimi. Na prvem mestu moram omeniti belokranjske krošnjarje (v ZDA so sprva še ostali krošnjarji, kasneje so mnogi med njimi postali trgovci v Cincinnatiju, Chicagu in drugod), na drugem pa tiste gorenjske kmete (mnogi z družinami), ki so se priselili v Minnesoto. Slednjemu priseljevanju sledimo zlasti po koncu ameriške državljanske vojne (1865) in tudi v sedemdesetih letih. Ni jih bilo veliko, vendar bili so. Z njimi je povezano delovanje misijonarja Franca Pirca v Minnesoti; sredi 60. let je kot priseljski komisar vabil Slovence na plodno zemljo omenjene ameriške države. Krošnjarji so se priseljevali že od konca 30. let. Leta 1865 je v Chicagu živel 10 Slovencev z družinami, okoli 100 pa jih je krošnjarilo po Ameriki. Pred letom 1870 sta v Minnesoti nastali tudi slovenski naselbini v okrajih Brockway in Albany (glej: Majda Kodrič, »Kranjci« v *Stearns County – vezi med etnično zavestjo in zemljepisnimi dejavniki v neki slovenski kmečki naselbini v Minnesoti*). Geografski obzornik 1987, 2, str. 108–112). Struktura sicer maloštevilnih slovenskih priseljencev v ZDA pred letom 1870 je bila pestra in poleg omenjenih moramo omeniti iskalce zlata v Kaliforniji in Skalnatem gorovju, rudarje, voznike volovskih vpreg, agrarne delavce, gozdarje, Slovenke kot gospodinjske pomočnice in

učiteljice Indijancev pri misijonarjih, soproge farmarjev itd. Med sicer redkimi intelektualci izstopa Anton Zhishman (Čizman), ki je kot profesor predaval na univerzi v Montgomeryju v Alabami (glej: Janez Stanonik, *Slovenci v Združenih državah: obdobje 1848–1891*. Dve domovini/Two Homelands 7, 1996). Pozabiti pa ne smemo tudi na vojake. Med okoli 6000 »meksikajnerji«, ki so 1864 odšli na pomoč mehiškemu cesarju Ferdinandu Maksimilijanu, mlajšemu bratu avstrijskega cesarja Franca Jožefa I., so bili tudi Slovenci. Koliko jih je bilo, žal ne vemo, predvidevam pa lahko, da se mnogi niso vrnili. Njihova maloštevilnost še ne pomeni, da niso vredni naše pozornosti. Zato omejevanje slovenskih priseljencev v času do 1870 samo na pustolovce, misijonarje in politične emigrante ne odraža dejanskega stanja.

Dr. M. Klemenčič: »O Ameriki so se ljudje informirali tudi ob zbiranju sredstev za misijonarsko dejavnost škofa Barage in njegovih naslednikov, vendar pa je preteklo kar precej časa, predno so se predstave o Ameriki bolj razširile oziroma se 'prijele' med Slovenci. Do tega je prišlo šele v 90-ih letih 19. stoletja, ko so slovenski časopisi pričeli objavljati pisma slovenskih izseljencev iz Amerike« (str. 176). Glede podobe Amerike med Slovenci v 19. stoletju menim, da je poleg Bleiweisovih *Novic* (ki jih omenja avtor) imela pomembno vlogo *Zgodnja danica*, ki je prinašala pisma misijonarjev in tudi ekonomskih priseljencev. Misijonarska pisma se niso posvečala samo verskim zadevam, ampak zelo posvetnim, zlasti v zvezi s pogoji življenja v Ameriki (konkretno v okolju delovanja posameznega misijonarja). Temu informacijskemu valu sledimo od srede 19. stoletja. *Novice* in *Zgodnja danica* sta glasili, ki sta bili brani zlasti med kmečkim prebivalstvom na Slovenskem. Da je bila izseljenska mrzlica v zraku, nam dokazujejo tudi zgodnja navodila o priseljivanju in obnašanju na poti, npr. podrobna navodila kasnejšega katoliškega škofa v ZDA Jakoba Trobca novembra 1864, ki so bila v več nadaljevanjih objavljena v *Zgodnji danici* in Janeza Tomaževiča (1864), ki je izpostavil štiri nujne osebne kvalitete, ki naj bi jih imel vsak izseljenec: srčnost (pot je bila dolga in nevarna), modrost na poti (boj se sleparjev!), zmernost (izogibaj se pijači!) in pridnost. Vabila v Ameriko zasledimo v objavljenih izseljenskih pismih, od nekdanjega krošnjarja in nato bogatega trgovca Matije Premute leta 1845 (»Veliko ljudi se po kupčii iz Kranjskiga v ptuje kraje podá, ne manjka jih, ne po Avstrijskim, Nemškim, Ogerskim in po raznih družih deželah, zakaj neki nihče ne gré, v zvoljeno dežélo, bogato Indijo?«), prek Polone Noč leta 1856 (»Če bi kdo imel korajžo sem priti, mu jaz odkritosrčno povem, da je tukaj zlo, zlo dobro. Zemlje je veliko in je tudi tako dobra, da ni treba družega kot orati in sejati. Ni treba nič povleči in krompirja nič okopavati in osipati in vendar tako debel zraste kot periša.«), do Pirčevega vabila leta 1865 (»Kdor tedaj na Kranjskem revno ali nezadovoljno živi, pa zná dobro delati in vendar tudi ima stroške, utegne s postavnim izselivnim listom precej semkaj se podati.«). [Mimogrede: omenjeno Pirčevo pismo je objavila *Zgodnja danica* z opombo, da je ravno v tistem času odšlo v Minnesota 51 Gorenjcev.] Res pa je, da so bila v izseljenskih pismih tudi opozorila na temne strani Amerike, zlasti pa na to, da tam uspejo le tisti, ki so navajeni trdega dela.

Zakaj se že v tem času ni vsul plaz Slovencev v ZDA, je zahtevno in kompleksno vprašanje, pri katerem moramo (vsaj) upoštevati posameznikove (šibke) finančne možnosti (voznja je bila dražja kot konec stoletja) ter postopen razvoj transportnih možnosti (železnice, zlasti pa prehod od jadrnic na parnike) in industrializacijo v ZDA na drugi strani. Z avstrijskim ustavnim zakonom (1867) je bilo uvedeno svobodno izseljevanje v tujino, kar je pomenilo odpravo mnogih formalnosti, ki so pred tem ovirale odhode. Ameriška industrija je šele proti koncu 19. stoletja zahtevala vedno večje število cenejše delovne sile. (Mimogrede: Nedvomno je počasno upadanje priseljivanja v Združene države iz zahodnoevropskih držav, ki mu sledimo z 80. leti, povečalo interes izseljenskih pisarn in posrednikov dela v Ameriki in Evropi po delovni sili iz vzhodnih, srednjih in južnih delov starega kontinenta in Slovenci smo se preprosto vključili v ta proces.) Čas množičnega

izseljevanja je zahteval le pripravljenost posameznika, denar za vožnjo, zdravje in pridne roke, hkrati pa je to obdobje poznalo tudi organizirana potovanja (vloga izseljenskih agentov), utečenost poti, znane cilje v Ameriki, kjer so bivali sorodniki ali prijatelji itd. Res se je v času množičnega izseljevanja več pisalo o Ameriki, vendar ta ni bila neznana Slovencem že pred tem. Glavno vlogo so imeli časopisi (z objavljanjem izseljenskih pisem, potopisov, objavljanjem novic iz Amerike), literatura in izseljenska pisma. Slednja so bila le del informacijskega sistema (poleg tiska), kar je zahtevalo tudi boljše znanje oziroma boljšo pismenost. Ta pa je pri Slovencih stalno naraščala. Nikakor pa ne smemo zanemariti dobro organizirane reklamne dejavnosti, saj so bili naši časopisi polni oglasov, po deželi so krožili (poleg agentov) tudi reklamni letaki, plakati, razna vabila ipd. To je bil čas, ko so se tuje agenture, npr. iz Basla, Bremna, Hamburga itd., obračale na Slovence in na njihova pisma odgovarjale v slovenskem jeziku. In če pojav postavimo še v evropski kontekst, vidimo, da se Slovenci množično vključijo v evropski izseljenski val bolj ali manj v časovnem sozvočju z ostalimi narodi, ki so jih obdajali. Kljub temu pa mislim, da so bile predstave o Ameriki razširjene med Slovenci tudi že pred to informacijsko agresivnostjo v času množičnega izseljevanja.

Nekaj misli, ki sem jih predhodno navedel, je zapisanih tudi v moji knjigi, ki jo dr. M. Klemenčič citira pod opombo številka 4 (str. 176). V večjem delu se res ukvarjam s t.i. »prvim obdobjem«, vendar v njej sežem tudi v čas do 1. svetovne vojne. V uvodu sta zapisana namen knjige in metoda dela, rezultat v vsakem oziru (glede na zastavljeno tematiko) pomeni le »oris«, v katerem pa upoštevam vse zahteve zgodovinopisnega pristopa, kar dokazuje tudi obsežen znanstveni aparat, zlasti pa citiranost časopisnih virov. Glede opombe o uporabi »sekundarnih virov«, prosim avtorja za namig o primarnih virih, tj. o ohranjenih originalnih izseljenskih pisemskih tistih posameznikov, ki jim v knjigi posvečam pozornost in so v njej objavljena iz časopisja. Če sem za objavljeno pismo našel original, sem to navedel in pred tem seveda primerjal oba teksta. Objavljam pa ohranjena originalna pisma, npr. duhovnika Alojzija Kastigarja, kuharice Lize in zapise na razglednicah. Svoj kritičen odnos do časopisnih objav (in sploh osebnega gradiva) navajam v knjigi, zato ga na tem mestu ne bom ponavljal. Moje glavno načelo pa je, da moramo biti enako kritični do **vseh** virov, ki jih uporabljamo pri svojem delu, saj nam primarnost izvora dokumentov ne zagotavlja avtomatičnega posredovanja točne informacije. Zato nisem tako nasproten uporabi časopisnih virov, posebno pa ne v primerih, ko **enakega** originalnega gradiva ni oziroma ni dostopno.

Dotaknil bi se rad še dveh avtorjevih trditev, ki jih zasledimo v opombah. V deveti opombi dr. M. Klemenčič citira knjigo Jurija Trunka *Amerika in Amerikanci*, ki jo je omenjeni duhovnik in popotnik izdal v Celovcu kot samozaložniški projekt. Ne prvič je dr. M. Klemenčič za letnico izdaje napisal leta 1913. S knjižničarskega vidika je verodostojna tista letnica, ki jo nosi notranja naslovna stran, to je leto 1912, čeprav je prišla iz tiskarne šele leto 1913. Vsa dosedanja citiranja Trunkove knjige se drži tega načela. V opombi pa je lahko navedeno, da je knjiga izšla kasneje (ni znano, da je knjiga v obliki snopičev izhajala v letu 1912, v knjižni formi pa je izšla v naslednjem letu). Dvojnost letnice (1912, 1913) lahko vnese zmedo pri citiranosti tega dela, ki je bilo doslej velikokrat uporabljeno. V 21. opombi (str. 178–179) dr. M. Klemenčič citira geslo *Slovenski dom* (Enciklopedija Slovenije, 12. zvezek, Ljubljana 1998) in ga opremi z mislijo: »Avtorji gesla sicer ne upoštevajo vseh rezultatov slovenske historiografije.« Kot enega od piscev me zanima dvojje: prvič, ali vsi avtorji ne upoštevamo rezultatov slovenskega zgodovinopisja (in če ne, kateri so to?) in drugič, kakšne so konkretne vsebinske napake in pomanjkljivosti gesla? Tudi kot področni urednik za izseljenstvo pri *Enciklopediji Slovenije* bom hvaležen za vsak konkreten popravek oziroma kritično mnenje.

Vem, da je v kratkem prispevku težko zaobjeti vso problematiko. Vse gornje misli so zapisane z dobrim namenom, da tudi v naših vrstah (recimo zgodovinarjev izseljenstva) začnemo dialog na strokovni ravni in javno povemo nestrinjanja in pomisleke z objavljenimi tezami. Saj je to tudi del znanstvenega procesa in duhovne širine, ki naj vodi k boljšemu delu nas vseh.

Marjan Drnovšek

The Importance of Being Pleterski

Andrej Pleterski je v 2. številki 52. letnika ZČ (str. 215–277) priobčil monstrozno dolg traktat *Lepi, grdi, zli*, ki zadeva tudi mene. Njegova besedno obilna izvajanja terjajo nekoliko odgovora. Ne bom se mudil pri vsaki malenkosti, ker bi bil rad okolju prijazen.

K str. 243: Pleterskemu morem utemeljeno ugovarjati le na mestih, kjer je vsaj malo stvaren; za molzbichlski samostan kot kraj nastanka »korenin« Břižinskih spomenikov (BS) pa mož ni podal prav nobenega nedvo(u)mnega dokaza. Prav tako ne za trditev o nekakšnem odražanju njihove (so)uporabe v kateri koli ženski samostanski skupnosti. Kaj le hoče? Vsaj doslej je veljalo, da dokazuje tisti, ki postavlja tezo.

Še k str. 243: Kar zadeva povezanost ali nepovezanost posameznih tekstov BS, je moje stališče znano in ga ni treba ponavljati. Ker je Andrej Pleterski postavil tezo o »koreninah« Břižinskih spomenikov v molzbichlskem samostanu¹ in potem še zatrdil, da »BRIŽINSKI SPOMENIKI /pozor, množina; v slovenščini to pomeni najmanj 3 tekste, kolikor jih je tudi v BS; gre torej za »organsko celoto«² BS/ ODRAŽAJO TUDI UPORABO V ŽENSKI SAMOSTANSKI SKUPNOSTI V MILLSTATTU,«³ zadeva pripomba o metodološki tveganosti raziskovanja BS kot celote v prvi vrsti njega samega. BS sem obravnaval kot »organsko celoto« samo toliko, kolikor je o BS kot celoti dajal izjave Andrej Pleterski.⁴

¹ Prim. A. Pleterski, *Arheologija in nastanek Břižinskih spomenikov*, v: Zbornik Břižinski spomeniki, Ljubljana 1996, 38: »PRVA BESEDILA V SLOVANSKEM JEZIKU, KORENINE BS, SO NASTALA MED 772 IN 789 V SAMOSTANU V MOLZBICHLU./« Na str. 27 istega dela A. Pleterski pojasni, da kratica BS pomeni Břižinski spomeniki (množina), ne Břižinski spomenik (ednina). Z' obravnavo BS kot »organske celote« je torej začel on (in to pri viru oz. »koreninah«). Moram pripomniti, da je v tej opombi citirana misel izjemno eksaktnega Andreja Pleterskega zelo hudo norčevanje iz bralcev. Gotovo so prva besedila v slovanskem jeziku nastala že znatno prej kot »korenine« BS (saj ni mogoče domnevati, da bi bili Slovani mutasti), vendar so bila le redko zapisana (v poganskih časih Slovanov npr. s črtami in zarezi, kakor se da sklepati iz razprave Čmorizca Hrabra o pismenkah).

² Ta oznaka prihaja izpod peresa Andreja Pleterskega; meni se ne zdi ravno posrečena. Za moj pristop k problematiki BS je pa povsem neustrezna, kakor more v 1. številki 51. letnika ZČ videti vsakdo. Po mojem mnenju vsaka izjava o vseh treh BS hkrati (npr. da so zapisani v latinici, da je njihov jezik slovanski ipd.) še ni izjava o njih kot »organski celoti«.

³ A. Pleterski, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*, ZČ 50, Ljubljana 1996, 527.

⁴ Obravnavanje BS kot celote (o »organski celoti« je govoril le Pleterski) je v slavistiki utemeljeno z njihovim jezikovno podobo. Wiehlova je npr. preučila krščansko in pravno terminologijo v vseh treh BS hkrati. To se zdi Pleterskemu na koncu 2. odstavka na str. 246 – beseda 'čist' je namreč izpričana le v BS 3, 'pravični' oz. 'pravi' pa le v BS 1 in BS 2 (v BS 3 srečujemo zgolj 'nepravična dela' in 'nepravično mišljenje')! – brez problemov sprejemljivo, medtem ko mož na koncu 243. in začetku 244. strani docira o tveganosti mojega obravnavanja jezikovne podobe BS kot celote. Čudna nedoslednost – ne edina! – »znanstvene« misli Pleterskega.

K str. 244: Ker neko besedno zvezo iz BS navajam v drugem sklonu, kot je v izvzviku, mi Andrej Pleterski prilepi kar etiketo napačnega citiranja! Saj, prav mi je, ko sem pa hotel kolikor mogoče neinterpretativno in natančno označiti določeno mesto v BS 1 in sem zapis »sueta vuecera« sklanjal docela mehanično. V prihodnje ne bom kompliciral in bom rekel kar »sveti večer«, saj se ve, na kaj v BS 1 se misli. O tej zadevi pa bi morebiti bilo treba reči še tole: greh, ki je v 1. karantanskem spovednem obrazcu omenjen pred zanemarjanjem »svetega večera«, je izrazito »laičen« (neupoštevanje nedelje), greh za njim pa tudi (nespoštovanje posta). Ni posebej logično (zlasti ne pri strukturi zanikanja: »...ker nisem spoštoval tega, niti tega, niti tega in drugega mnovega, kar je proti Bogu in proti /izpovedovančevemu/ krstu,«⁵ ki sugerira, da so vse sestavine enako aktualne za slehernega kristjana), da bi bil med ta dva greha, ki sta med redovniki in redovnicami vsake kolikor toliko urejene katoliške meniške skupnosti tudi potencialno komaj mogoča, vrinjen neki izrazito »samostanski« greh. Zato sodim, da ima Irene Wiehl prav.

Še k str. 244: Andrej Pleterski si izmislil, da kritiziram njegovo strokovno etiko. V resnici kritiziram samo zame nesprejemljivo »ohlapanost« njegovega pisanja in njegove aprioristične trditve. Nepoznavanje ali izpuščanje kritike za določeno vprašanje znanstveno relevantnih del, ki se ne skladajo s piščevo mislijo, ni vedno problem avtorjeve samozavesti ali etike, temveč včasih tudi vprašanje njegove strokovnosti oz. nestrokovnosti.

K str. 245: Andrej Pleterski pri Wiehlovi ni našel mesta, na katerem bi ona preklicala svojo ugotovitev o nemeniškem značaju BS. Zato je nekakšna »krožnost« moje argumentacije samo rezultat njegove interpretacijske ihte. V BS ni niti enega samega mesta, ki bi ga bilo treba obvezno razlagati z njihovim domnevnim samostanskim značajem ali izvorom. In če takšnega mesta ni, potem tudi ni nobenega slavističnega dokaza za to, da ima Pleterski prav pri svojih drznih razlagah nastanka in uporabe BS. Pristavim pa še tole: tehtnost dognanj se ne meri po obsegu, ki ga nekdo porabi za njihovo argumentacijo. Zlasti v velikem svetu, kjer je ekološka zavest prebujena, pazijo na to, da ne izgubljajo besed o obče znanih ali povsem očitnih stvareh. Mislim tako na duhovno kot na krajinarsko ekologijo (avtorji pišejo, drevesa padajo, bralci pa obupujejo!). Še zlasti je to aktualno pri omenjanju brcajoče kobilé ob mojem opozarjanju na rezultate raziskav Irene Wiehl: to kaže na raven »znanosti« Andreja Pleterskega. Ostajam brez besed. Eni imamo pač nivo, pod katerega ne moremo.

Še k str. 245: Ker je Andrej Pleterski že tako pedanten oz. dlakocepski, da opozarja celo na povsem očitne tiskovne pomote,⁶ mu vsekakor moram povedati, da K.D. Olof »svetega večera« prav nikjer ne šteje k seznamu kršitev meniških dolžnosti. Pač pa njegovo nespoštovanje. (Stvarno se s to Olofovo mislijo seveda ne strinjam, ampak iz tega ne gre delati cirkusa.) In Vi, Andrej Pleterski, si potem drznete očitati drugim nenatančno povzemanje!? In Vi, Andrej Pleterski, si potem drznete delati bilanco – celo v tabelarni obliki – znanstvene korektnosti neke razprave Petra Štiha, čigar opus predstavlja trdno postavko v naši historiografiji!? Dajte, dajte no! Umirite se malo!

K str. 246: Svojo argumentacijo nestrinjanja s Pleterskega razlagami okoli BS sem (razen čisto na koncu) izpeljal v območju slavistike. Tako tudi kritiko njegove trditve o *odražanju uporabe BS tudi v ženski samostanski skupnosti* (saj je to točka, o kateri teče razprava, mar ne?). Priznam, da mi ni jasno, kakšno odražanje uporabe BS tudi v ženski samostanski

⁵ Iz tega mesta je mogoče sklepati, da naštetih grehi zadevajo prav vsakogar, ki je krščen in priznava Boga kristjanov, ne pa samo nekaterih vernikov. Prestopki torej niso »specialistični«, npr. duhovniški ali redovniški, saj ne nasprotujejo npr. kakšni zaobljubi, temveč krstu in Bogu.

⁶ Da gre v študiji K. D. Olofa Zu den Katalogen in den Freisinger Denkmälern v Zborniku Brižinski spomeniki na str. 92 za očitno tiskovno pomoto pri označevanju BS 1 in BS 3, je razvidno v primerjavi s str. 90, kjer je tudi jasno povedano, da greh ni »sveti večer«, temveč njegovo nespoštovanje. Toliko o korektnosti navajanja, ko ima Andrej Pleterski že toliko povedati o njej pri drugih. Naj raje pometa pred svojim pragom!

skupnosti bi za slavistiko še lahko obstajalo poleg tekstnega – saj so BS vendar teksti!? K moji argumentaciji, Andrej Pleterski, pa ne sodi samo pisanje o kategoriji spola (to je le ena raven analize teksta), temveč tudi o eksplicitni evokaciji VSEH (!) PRAVIČNIH DEVIC (BS 1) oziroma VSEH (!) SVETIH DEVIC (BS 3) v karantanskih spovednih obrazcih. Ne gre samo za NEKE pravične oz. svete device, temveč za VSE. To sem v svojem spisu v 1. št. 51. letnika ZČ posebej poudaril. Na tej osnovi imam vsekakor dobre razloge za sklepanje, da so omenjene device v BS navzoče le teološko, ne pa tudi dobesedno. Da bi bile VSE PRAVIČNE oz. VSE SVETE DEVICE v enem samostanu (v tistem, v katerem naj bi prišlo do odražanja rabe BS tudi v ženski samostanski skupnosti), je pa res absurdno misliti. (Tu sem za hip prešel k argumentaciji v območju zdravega razuma.) Seveda pa se ne čudim, da je za Pleterskega moja argumentacija, ki kljub kratkosti skuša biti izčrpna in konsistentna, odvečna – saj se ne sklada z njegovimi idejami.

Še k str. 246: Pleterski me v maniri človeka, ki se spozna na vse (in na nič drugega), pouči, da je že dolgo znano, kako je na ravni slovničnih kategorij ženski spol podrejen moškemu. Če je to res tako dolgo znano in če velja tako pribito, kot je izrečeno na navedeni strani ZČ, ga vprašujem, zakaj se po tej trditvi tudi sam ne ravna? Zakaj npr. iz mojega priimka, ki je besednovrstno samostalnik moškega spola, dela svojilni pridevnik s priponskim obrazilom za podstave ženskega spola? Nadalje pa bi si drznil tudi podvomiti, da je izražanje slovničnih kategorij tako preprosta reč (še zlasti v sociolingvistični perspektivi), da bi ga bilo mogoče odpraviti s tako povprek usekano trditvijo, kot jo je zapisal Pleterski.

Še k str. 246: Termin, ki ga BS uporabljajo za označevanje Bogu posebej zavezanih ljudi (tu sledim izrazoslovlju A. Pleterskega), je kajpada »božji rab« (pišem kar sodobno, ker vsi bralci ZČ ne obvladajo jezika BS). In samo to je bilo doslej v resnici nesporno. Zgolj znanstveni ignorant, šarlatan ali blefer lahko zapiše o pomenu besede »rab« v BS kaj takega kot Pleterski. Dosedaj je namreč v slavistiki bilo sprejeto mišljenje, da beseda »rab« v BS pomeni služabnika, sintagma »božji rab« pa »božjega služabnika«, tj. duhovnika. (Tudi »stol« in »električni stol« nista eno in isto, čeprav na obeh ljudje sedijo – seveda na drugem le nekateri in še to kratek čas.) K takšni sodbi je največ prispevala podobnost jezika BS s starocerkveno slovanščino (verjetno se bodo bralci ZČ ob besedi »rab« spomnili na srbsko oz. hrvaško besedo »rob«, tj. suženj!). S svojim izenačevanjem pomena besed famulus, rab in duhovnik Andrej Pleterski ni dokazal ničesar stvarnega – razen seveda svoje znanstvene problematičnosti. Njegov t.i. dokaz ni niti krožen, ker ga preprosto nikjer ni. Je samo povodenj besed, besed, besed... Dr. mag., izredni univerzitetni profesor, znanstveni svetnik Andrej Pleterski je po svoji izobrazbi in po svojem poklicu gotovo velik »strokovnjak« za slovensko zgodovinsko slovnico, tako da se z njim tozadevno ne morem spuščati v debato. Čas je dragocen, prostor v ZČ pa tudi. Ampak: Pleterski postavlja novo tezo o pomenu besede »rab« v BS in na njem je, da svojo misel dokaže. Naj bo torej na tem mestu znanstvenik – ko že toliko docira o znanstveni metodologiji. Pleterski, pa menda ja niste upali, da Vaše besednogimnastične akrobacije v zvezi z »rabom« ne bom opazil?! (Saj to ni edina taka reč, a ker sem usmiljenega srca, drugih ne bom obešal na veliki zvon – da si ne boste kaj preveč grdega mislili o meni in da si ne bodo ob Vaših tekstih težko preizkušani bralci mislili kaj preveč grdega o Vas.) Če torej Pleterski zatrdi, da je nekaj v BS »vendarle povsem jasno«, je to lahko zgolj opis stanja v njegovi kukajoči glavic, dejansko pa stvari niso tako preproste. Zato tudi njegova kritika in njegova pohvala mojih prizadevanj v zvezi z analizo BS nista vredni piškavega oreha. On po mojem mnenju zaenkrat premalo ve in premalo razume o teh rečeh, da bi bile njegove sodbe merodajne.

K str. 247: Pleterski se precenjuje: za modni trend jaz popolnoma jasno opredeljujem »historiografski revizionizem«, ne pa – še posebej ne: samo – njegovih izvajanj. Vsakdo se

more sam – in to s prostim očesom – prepričati, kdo je v resnici površen (in kako povzema besede drugega).

Še nekaj načelnih misli:

K strani 246: Od kod Pleterskemu ideja, da je zadnji del mojih ugovorov k njegovi mitski stvarnosti (ki jo na str. 215 izenači s »pravljico« – kar ni ustrezno, ker so pravljice kot umetnine resničnejše od resničnosti) norčevalen, res ne vem. Saj sem vendar uporabil enako domišljjsko-asociacijsko paradigmo (njen zaščitni znak je vzklik: »To ni več naključje!«) razglabljanja o preteklosti kot on (tudi on se zanaša na povedano – in Levstik v Martinu Krpanu piše, da mu je Močilar razkladal, kako so ljudje včasih imeli to ali ono reč med sabo!). Če se jaz na omenjenem mestu norčujem, potem se norčuje tudi Pleterski – in to z vso svojo mitsko stvarnostjo. On se je učil, on nas zna poučiti!

K str. 247: Pleterski izjavlja, da je napisal »povsem spodobno knjigo«. Naš narod pravi: Lastna hvala – cena mala.

Še k str. 247: Pleterski piše, da sva s Petrom Štihom silovito napadla njegovo delo in njegovo strokovno etiko. Nestrinjanje z njegovim mnenjem je torej silovit napad na njegovo delo. Ježeš, ježeš, kaj bo, kaj bo, če se agresorja ne ukroti!? Pleterski, Vi ga pa pihnete! Kje le živite? Saj nismo več v času famoznih napadov na JLA! Čemu taka militaristična terminologija? Ne bodite no zaletavi kot kak komsomolček! Kolikor vem, sem nasprotoval edino načinu in rezultatom Vašega dela (zaradi preveč razgrete domišljije v izvajanju sklepov, zaradi odsotnosti čvrstih dokazov in zaradi nelogičnosti v pisanju), medtem ko sem se o Vaši etiki potrudil molčati. Pazil sem na to, da sem svoje *nestrinjanje z Vami* argumentiral v območju slavistike (edino čisto na koncu, po delu teksta, ki se ne ukvarja z Vašimi idejami, sem praktično preizkusil Vaš model interdisciplinarnosti – in Vam to očitno ni po volji!). Niti na enem mestu moje argumentacije niste uspeli ovreči. Sicer pa – stvari so na dlani: o Vaši strokovni etiki sploh ni treba izgubljati besed (spomnite se samo »raba«). Kakor tudi o sončevem spolu ne. Zadeva je absolutno neaktualna. Pozornemu bralcu traktata *Lepi, grdi, zli* tudi ni ušlo, da Andrej Pleterski v zvezi s Petrom Štihom in mano strašno poudarja pomen nekakšnega najinega priznanja. V znanosti zaenkrat štejejo argumenti, ne pa priznanja v stilu Andreja Višinskega... Pardon, v stilu Andreja Pleterskega!

Še k str. 247: Pleterski se razglasi za zlobnega. Mislim, da je ta eksplicitna samooznaka avtorja povsem odveč, kajti bralci ZČ niso tako neumni, da ne bi sami uvideli, kakšen je značaj tega ali onega pisca, ki jih »nagovarja« s svojimi teksti (tudi človek brez kančka domišljije si prav lahko predstavlja, v kakšnem duševnem razpoloženju je Andrej Pleterski napisal predzadnji odstavek na str. 246). Sploh pa sem mnenja, da historiografskih del ne gre obremenjevati s tovrstnim kramljanjem o docela osebnih rečeh raziskovalca. Enako sodim tudi o evokacijah političnih gesel v znanstvenem okolju (v kolikor seveda niso predmet raziskovanja), zato sklicevanje Andreja Pleterskega na maksimo Mitje Ribičiča »s knjigo proti knjigi« pri meni ni napravilo posebnega vtisa. Res ne vem, zakaj naj bi človek mitična fantaziranja zavračal s knjigo, če pa za to zadostuje nekaj revialnih strani. Treba je imeti pravo mero. Pleterski naj tudi pomisli, da vsi ne moremo s tako lahkoto priti do subvencij za izdaje svojih tekstov kot on. Da ne bo pomote: tu ne gre za vprašanje strokovnosti (tudi knjige z ugodno strokovno recenzijo niso vedno deležne podpore iz javnih finančnih virov), temveč za dejstvo, ki sem ga (parafrazirajoč Oscarja Wilda) z jasno besedo označil v naslovu pričujočega zapisa. Važno je biti Pleterski. Seveda pa je tudi pomembno imeti številne kolaborante (po domače »helferje«), ki – in kot – jih ima Pleterski. Res, impresivna vrsta jih je.⁷ Videli se bomo pri Filipih.

⁷ Prim. A. Pleterski, *Lepi, grdi, zli. O metodah, Liburniji, Karantaniji, vojvodskem stolu, Konverziji in Brižinskih spomenikih*, ZČ 52, Ljubljana 1998, 276.

V kolikor bi družčina Pleterski & Co. nadaljevala diskusijo na tako nizki znanstveni ravni, kot jo je izpričala v traktatu *Lepi, grdi, zli*, se na njena izvajanja ne bom več odzval. »Tu vsaki zastopni človek more lehkú zastopiti.«⁸

Igor Grdina

Za zaključek

V 2. številki 52. letnika ZČ (1998) je izšel tekst Andreja Pleterskega z naslovom *Lepi, grdi, zli*. Z njim avtor odgovarja na kritične misli, ki sva jih o neki njegovi predhodni razpravi napisala podpisani in Igor Grdina. Silno obsežen in – ni kaj reči – slikovno lepo opremljen tekst, je v največji meri namenjen meni oziroma moji polemiki z njim. Koliko je bila po mnenju Andreja Pleterskega stvarna, si blagohotni bralec lahko ogleda v redko videni tabeli na str. 242. V kalimerovski maniri je v kritiki videl predvsem »posmeh, napad na strokovno etiko« Andreja Pleterskega (takšen je sklep tabelarne bilance v 13. koloni!), medtem ko sem v stvarnih vprašanjih očitno vedno streljal mimo tarče in Andrej Pleterski je imel in ima še vedno in povsod prav. Ne mislim še enkrat načenjati polemike o teh zadevah in pisati dolgih traktatov (ki bi jih nemara lahko tudi sam opremil z ličnimi tabelami in barvnimi fotografijami – očitno imajo trditve, pa če so še tako prismuknjene, s tem večjo težo!), pa čeprav bi mu imel marsikaj povedati in nadrobiti in morda tudi zašpičiti, da bi se mogoče vprašal, ali je res požrl vse znanje tega sveta in ali se res spozna prav na vse, da lahko meritorno sodi o vseh vprašanjih, ki jih načenja (od npr. filološke analize Konverzije in terminoloških vprašanj Brižinskih spomenikov do diplomatike vladarskih listin ipd.). Tega ne nameravam počenjati, ker ne vidim v tem nobenega smisla. Prepričani (Andrej Pleterski) ostajajo prepričani, ostali pa si lahko še enkrat preberejo moj tekst (ZČ, št. 1/57, 1997).

Peter Štih

⁸ Citat je iz Trubarjeve Cerkovne ordninge.

JUBILEJI

Dr. Jaromir Beran – devetdesetletnik

Marca letos je dopolnil devetdeset let upokojeni učitelj Pravne fakultete v Ljubljani dr. Jaromir Beran. Jubilant je s svojim ogromnim znanjem in vsestransko razgledanostjo eden od predstavnikov tiste, žal že skoraj izumrle generacije razumnikov, ki jim je uspelo temeljito obvladati celotno znanstveno disciplino, hkrati pa so bili zmožni kompetentno razpravljati tudi o mnogih drugih vprašanih, pri čemer jim je poglobljeno znanje številnih jezikov omogočalo neposredno poznavanje najraznovrstnejših virov in literature.

Dr. Jaromir Beran se je rodil 7. marca 1909 v Mariboru. Tam se je šolal do mature na klasični gimnaziji, ki jo je z odliko končal kot primus v svojem razredu leta 1927. Kot sin znanega komponista in glasbenega pedagoga Emerika Berana je bil ves čas osnovnega in srednjega šolanja deležen tudi solidne glasbene izobrazbe. Tudi sicer se je Beran že v gimnazijskih letih veliko ukvarjal z umetnostjo, še posebej z arhitekturo. To je bil tudi eden od razlogov, da se je po opravljeni maturi le s težavo odločil za smer študija. Po dolgem kolebanju med arhitekturo, zgodovino in pravom, se je končno odločil za slednje.

Pravnemu študiju se je Beran posvetil z vso resnostjo in njemu lastno natančnostjo. Njegovi študijski kolegi so vedeli povedati, kako temeljito se je pripravljajal za vsak seminar, predavanje ali izpit. Z izredno vztrajnostjo in natančnostjo je preštudiral vse obvezno in neobvezno študijsko gradivo ter ni pristopil k izpitu vse dotlej, dokler snovi ni v celoti obvladal. Zato med njegovimi ocenami ni manjkalo odlik.

O jubilatovi marljivosti in študijski zagnanosti pričajo med drugim tudi številne seminarske naloge, ki jih je napisal v teku študija. Te naloge ne kažejo le širine njegovega zanimanja, temveč tudi že takrat bogato jezikovno znanje. Omenimo le najvažnejše: Osnovna načela češkoslovaške ustave s prevodom te ustave (56 tipkanih strani); K. Marx: Kapital I/5: Produkcija absolutne in relativne presežne vrednosti (28 strani); Zaščita časti po jugoslovanskem KZ in po načrtu češkoslovaškega KZ (1926) s prevodom ustreznih določb češkoslovaškega zakonika (63 strani); Kolizijske norme mednarodnega zasebnega prava v zakonodajah balkanskih držav (Grčije, Bolgarije, Romunije) s prevodom določb (44 strani); Določbe novega obrtnega zakona, ki se zlasti tičejo trgovcev; Razlike in omejitve napram trgovinskemu zakoniku (60 strani) itd.

Tri Beranove seminarske naloge so bile nagrajene. Poleg že omenjenega dela o kolizijskih normah mednarodnega zasebnega prava, za katero je dobil Beran tudi denarno nagrado, sta bili nagrajene še nalogi Pridobnina po zakonu o neposrednih davkih (1928) in Pravnozgodovinsko gradivo Valvasorjeve Die Ehre des Herzogtums Krain (1929 – 188 strani), za katero je dobil avtor prestižno svetosavsko nagrado v znesku 1.500 din. V oceni naloge je takratni ordinarij za pravno zgodovino prof. Janko Polec izrazil »željo, da naj obrača fakulteta na tekmovalca, ki obeta postati resen znanstvenik, stalno pozornost in pospešuje na vse možne načine njegove daljnje študije.«

Jubilantovo zanimanje za pravno zgodovino iz tega časa se kaže tudi v njegovi oceni Hauptmannovega prispevka o Kranjski v pojasnilih k Zgodovinskemu atlasu avstrijskih dežel, ki jo je objavil v Časopisu za zgodovino in narodopisje (XXV, 1930, 109–113). V študijskem letu 1931/32 je vpisal Beran še dva semestra v želji, izpopolniti se v trgovinskem pravu in finančni znanosti, ki sta ga poleg pravne zgodovine najbolj mikali. Njegovo sodelovanje je profesor Škerlj ocenil kot Diligentissime et eminenter.

V istem letu je sodeloval Beran v Društvu slušateljev juridične fakultete pri izdelavi skript civilnega prava, v katerih je uredil nekaj poglavij. Bil je tudi član odbora akademskega društva Triglav ter član skrbstvene komisije Sveta slušateljev Univerze. Po začetnem zagonu in bleščečih uspehih je Beran v času po letu 1932, ki ga sam imenuje »doba brez perspektiv«, po lastnih besedah »podlegel željam, razprostraniti študije na razna druga področja.« S strastjo iskalca se je znova zakopal v študij umetnosti. Pečal se je med drugim s kulturno zgodovino, še posebej z zgodovino in

Fotografija J. Berana iz njegovega uslužbenškega lista (1944; Zgod. arhiv Univerze v Ljubljani)

teorijo likovnih umetnosti, z muzikologijo in arhitekturo. Prebral je na kupe strokovnih knjig, monografij in člankov. Plod ekskurzov na to področje je biografski in muzikološki spis o očetu in njegovem delu, ki je hkrati prispevek k zgodovini slovenske glasbe v Mariboru (100 tipkanih strani). S pravno fakulteto je sicer še naprej ostajal v stikih, ne da bi bil na njej vpisan. Obiskoval je nekatere nove tečaje in se temeljiteje ukvarjal zlasti z delovnim pravom. V tem času je tudi odslužil vojaški rok.

Po letih neutrudnega iskanja in širjenja obzorja se je Beran znova posvetil pravnemu študiju. 12. junija 1940 je prejel diplomu Pravne fakultete. V letih 1940 in 1952 je z odliko opravil rigorozne in postal doktorat prava. Leta 1940 je začel jubilat s pripravništvom in kasneje službo pri različnih pravosodnih organih. Za svoje delo je bil deležen odličnih ocen in pohval, ki so poleg strokovnosti in ekspeditivnosti poudarjale zlasti njegovo izredno vestnost in prizadevnost. V tem času je sestavil dva teoretična elaborata, in sicer O prorogaciji (36 str.) in Načrt za študij veljavnega ženitnega prava (52 str.).

Že leta 1941 se je jubilat potegoval za izpraznjeno mesto edinega knjižničnega strokovnega uslužbenca v profesorski knjižnici Pravne fakultete v Ljubljani. Tja so ga vodile vse njegove težnje, pridobljene sposobnosti in študijozna narava. Na ponovno prošnjo je bil leta 1945 sprejet na delo v knjižnici Pravne fakultete, kjer je ostal do marca 1952. Prvi dve leti in pol je za vse delo sam. Pri tem ni šlo le za ogromni fizični napor, ki ga je terjalo celodnevno delo v knjižnici, ampak tudi za pogoste zagate in kočljive situacije, ki jih je bilo treba razrešiti, da bi lahko knjižnica po vojni znova zaživela in se razvijala. Kljub napornemu delu je bil Beran v knjižnici srečen, saj se je končno znašel v svojem elementu – med knjigami. Kljub obilnemu manipulativnemu in bibliotekarskemu delu si je zato vedno našel čas tudi za študij. Štel je namreč za del svoje dolžnosti, da tudi po vsebinski plati pozna knjige, ki jih ima v knjižnici.

Bibliotekar Beran je namreč opravljal tudi vlogo svetovalca in mentorja pri študiju in pri zbiranju literature za seminarske naloge in znanstvene publikacije in to ne le za študente, temveč tudi za profesorje. Njegov nezmotljivi spomin ter izredna ekspeditivnost pri delu sta mu omogočila, da je bil za knjižnico to, kar bi danes imenovali, univerzalen knjižnični računalnik. Računalniška pa ni bila le zanesljivost dr. Berana, ampak tudi njegova izredna uslužnost in delavnost, ki ni poznala utrujenosti, malic, odmorov in podobnega.

Najbrž ni treba posebej poudarjati, da se naš jubilant tudi dela v knjižnici ni lotil brez solidne teoretične priprave. Proučil je vse predmete bibliotekarske in arhivistične stroke ter opravil predpisane izpite za bibliotekarja s fakultetno izobrazbo.

Njegovemu odhodu iz knjižnice, ki jo je zapustil s težkim srcem in nerad, je pravzaprav botrovalo naključje. Potem ko so v letu 1947 prenehala predavanja akademika Janka Polca, sta minili dve študijski leti (1948/49 in 1949/50) brez pouka pravne zgodovine. Leta 1940 habilitirani profesor dr. Josip Žontar se je mogel zopet lotiti pedagoškega dela šele s študijskim letom 1950/51, vendar pa ga je moral z iztekom študijskega leta 1951/52 znova opustiti. Jubilant je marca 1952 začel s predavanji, ki so po predhodnem dogovoru z ordinarijem sprva obsegala samo nekaj dopolnilnih poglavij za novejšo dobo. Maja istega leta je začel tudi izpraševati. Ker je medtem profesor Žontar zapustil fakulteto, je dekanat 11. julija 1952 naročil jubilantu »prevzeti ves pouk iz omenjenega predmeta že v zimskem semestru istega leta.«

Jubilant je začel svoje pedagoško delo ne le brez zadostnega časa za pripravo, ampak tudi sicer v zelo zahtevnem in neugodnem času. Pri tem ni šlo samo za vprašanje ustreznosti ali neustreznosti starih učnih pripomočkov, ampak v prvi vrsti za sam koncept predmeta. Porajajoča se nova jugoslovanska pravna teorija je namreč postavljala določene nove zahteve tudi nasproti pravni zgodovini, ne samo po metodološki, ampak tudi po vsebinski plati. Vrh tega se je skušal tudi oblikovati enoten program za pouk pravne zgodovine v vsej takratni državi, pri čemer je omejeno poznavanje različnih območij pogosto botrovalo nespoštovanju in podcenjevanju.

Vprašanje študijskega pripomočka, ki bi v celoti zadovoljeval potrebe učnega procesa, je bilo največji problem, s katerim se je jubilant srečeval pri svojem delu. Reševal ga je tako, da je od ure do ure razmnoževal gradivo, ki je dopolnjevalo katerega od jugoslovanskih učbenikov. Ker je ves čas upal, da bo uspel pripraviti soliden učni pripomoček, se ni zatekal k provizorijem. Tudi na področju učbenika namreč ni hotel ostati na pol poti, ampak si je prizadeval napraviti nekaj, kar bi bilo čim bližje optimalnemu. Za predavanja in seminarje je jubilant vedno pripravljaval in razmnoževal obsežno gradivo in ga razdeljeval študentom od ure do ure.

Velika škoda je, da ga Beran ni izdal v knjižni obliki, saj je npr. samo v študijskem letu 1972/73 razmnožil gradivo za vaje na več kot 220 straneh. Beranovih 220 strani pa je pomenilo vsaj še enkrat toliko navadnih tipkanih strani. Jubilant, ki je svoja gradiva vedno tipkal sam in zato v njih zaman iščemo tipkarskih napak, je na eno stran formata A 4 stisnil po 65 in več vrstic z do sedemdesetimi znaki! V jubilantovih gradivih za vaje so prevladovali kritični prevodi različnih pravnozgodovinskih virov. Samo takrat, kadar so bila izvorna besedila predelana ali preveč starinska, je podal vsebino v povzetku, pri čemer pa je najbolj kritične pasuse vedno navajal obdesedno. Prevodom in povzetkom je redno dodajal kritične opombe in pojasnila, medtem ko literature, razen najvažnejših izdaj izvirnega besedila, v glavnem ni navajal. Posameznemu tekstu je bil redno dodan eksaminatorij, tj. izpitna vprašanja.

Pripravljanje gradiva je bilo za jubilanta, če upoštevamo obseg in naravo dela (prevajanje in povzemanje zelo zahtevnih besedil iz najrazličnejših, pogosto zelo arhaičnih jezikov), ogromno časovno breme. Kot je dejal, so mu »skrbi za učiteljsko dejavnost odvzemale moči in čas za objavljanje raznih izsledkov raziskovalnega dela.« To, nedvomno resnično ugotovitev, pa je treba vzeti z določeno rezervo. Res je namreč, da jubilant ni veliko objavjal, res pa je tudi, da je veliko pisal in da žal še vedno čaka objave zajeten svezjen njegovih pravnozgodovinskih prispevkov. Sistematično se je ukvarjal z raziskovanjem goriškega prava, s pravom v beneški Istri in delno s tržaškim pravom. Poleg dveh objavljenih razprav (Doneski k zgodovini prava na Goriškem; I. Bovško glavarstvo v 17. stoletju, ZZR XXVIII, 1959, s. 5–50 ter Plebiscit in razmejitve v Benečiji 1866 in 1867, ZČ XXXIII, 1979, s. 283–297) čakajo na tisk še naslednji članki: Meddržavno razsodišče v Trentu (1535) in slovensko ozemlje; Mednarodne pogodbe o beneško avstrijski meji na slovenskem ozemlju; Kazensko pravosodje na Goriškem v 17. stoletju; Kmetско pravo goriškega deželnega reda (Constitutiones 1605); Civilno pravo goriškega deželnega reda; Procesno pravo goriškega deželnega reda; Poročilo o notifikacijskih knjigah za Koper in okolico. Poleg naštetih prispevkov, ki so tako rekoč godni za tisk, ima jubilant še vrsto drugih, ki čakajo samo še manjših predelav in dopolnitev. Zakaj naštetih članki še niso izšli, bi težko rekli. Eden od razlogov je gotovo izredna jubilantova akribija. Ne samo, da skuša priti v vsakem primeru čim bližje izvirnemu viru in šteje za nedodelano vsako razpravo, pri kateri ni mogel videti in kontrolirati vseh virov, ki bi

prihajali v poštev, ampak se tudi ne naveliča dopolnjevati in piliti lastnih formulacij. Zato odlikuje njegov slog poleg prizadevanja za lep (mestoma sicer nekoliko arhaičen) jezik, tudi kleno izražanje.

Razlog za tako količino neobjavljenih del pa je treba bržkone iskati tudi pri samem jubilanu. Njegova pristna skromnost na eni in veliko zgodovinsko znanje na drugi strani sta izoblikovali v njem izpiljen občutek za to, kaj je z vidika zgodovine res trajnega pomena in kaj ni. Ker je vedno stremel k perfektnosti, se mu je najbrž v trenutku, ko bi moral oddati svoj rokopis v tisk, zdelo, da je še nepopoln, da odpira več vprašanj, kakor pa daje odgovorov, in da je torej bolje, če se njegova objava še malo odloži.

Obsežno in vestno izpolnjevanje pedagoških dolžnosti je jubilanu puščalo le malo časa za udeležbo na raznih znanstvenih zborovanjih, študijskih potovanjih, strokovnih izpopolnjevanjih in podobno. Kljub temu je nekajkrat študijsko obiskal Dunaj, Leipzig, Prago, Bratislavo in Olomouc. Udeležil se je nekaj simpozijev in konferenc ter imel na fakulteti nekaj javnih predavanj.

Jubilant je bil enajst let član Terminološke komisije SAZU v sekciji za pravno terminologijo (od 1963 do 1974). Inštitut za zgodovino države in prava pri Pravni fakulteti v Zagrebu je Beranu leta 1955 podelil značaj člana in zunanjega sodelavca. Delu v fakultetnih organih se ni posvečal in ni opravljal fakultetnih funkcij. Kljub temu je bil zelo angažiran. Do vseh vprašanj, ki so se tikala študija pravne zgodovine ali pravnega študija nasploh, je redno oblikoval pismeno stališče.

Dr. Beran se je upokojil leta 1976. Za svoje delo je leta 1980 prejel odlikovanje reda dela z zlatim vencem.

Ob visokem jubileju mu želimo še veliko zdravih in srečnih let.

Janez Kranjc

Ob sedemdesetletnici Eme Umek

Eme Umek, arhivistka in zgodovinarica, je letos praznovala svoj sedemdeseti jubilej. Rojena je bila 14. aprila 1929 v Ljubljani. Njeni starši (Ema roj. Frankovič in Josip Umek) so pribežali v Ljubljano z Lokve na Krasu po prvi svetovni vojni, ko so ta del Primorske zasedli Italijani. Tudi Ema Umek se ima za Kraševko. Rada ima Kras in ohranja vezi z njim. Posvetila se mu je tudi v nekaterih svojih raziskavah. Nekaj prislovične kraševske trme, o kateri se rada pošali, pa bi najbrž lahko našli tudi pri njej, v njeni delavnosti, doslednosti in vztrajnosti.

Sicer pa je vse svoje življenje preživela v Ljubljani. Po maturi na Poljanski gimnaziji leta 1947 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani študirala zgodovino in geografijo. Po diplomu leta 1952 je eno leto poučevala zgodovino na gimnaziji v Kamniku. Septembra 1953 pa se je zaposlila v Državnem arhivu v Ljubljani. Strokovno se je izpopolnjevala na Višjem arhivističnem tečaju v Beogradu, ki ga je organiziral Glavni arhivski svet. Leta 1955 je opravila strokovni izpit za arhivistko, leta 1969 je postala arhivska svetovalka za delo na gradivu od 16. do 18. stoletja, leta 1974 na podlagi ocene strokovnega dela višja arhivistka in leto za tem arhivska svetnica. Po upokojitvi leta 1988 je julija 1993 na Filozofski fakulteti v Ljubljani doktorirala iz arhivistike s tezo *Erbergi in Dolski arhiv*.

Emma Umek je pokazala nagnenje in smisel za delo v arhivu že v študentskih letih. Za svojo odlično, na podlagi arhivskih dokumentov napisano diplomsko delo o Kranjski kmetijski družbi je dobila Prešernovo nagrado za študente. Želela je delati v arhivu in začela je z delom v času, ko skromno število strokovnjakov v naših arhivskih institucijah ni dovoljevalo ozkih specializacij. Opravljala je vsa dela v zvezi z arhivskim gradivom, in to na fondih od 16. do 20. stoletja. Pri tem je pridobila obsežno znanje in je ena poslednjih »splošnih specialistov« v arhivih pri nas. Poleg dela na arhivskem gradivu se je, ko je bilo potrebno, posvetila tudi organizaciji dela v arhivih, gradnjam in drugim tehničnim vprašanjem. Od srede sedemdesetih let je delala na vodstvenih mestih v Arhivu; bila je namestnica direktorja in od leta 1984 direktorica Arhiva. Kot direktorica se je upokojila leta 1988.

Za njen prispevek k razvoju Arhiva Republike Slovenije je leta 1987 prejela visoko državno odlikovanje Red dela z zlatim vencem. Arhivsko društvo Slovenije pa ji je za delo v društvu in za prispevek k razvoju arhivske službe na Slovenskem podelilo priznanji leta 1984 in 1994 ter jo leta 1996 sprejelo med častne člane.

V arhivu je Emma Umek delala na vseh področjih obdelave arhivskega gradiva, od vodenja evidenc do urejanja, izdelave popisov, inventarjev in vodnikov ter prikazov arhivskega gradiva in objave virov. Organizirala in vodila je evidentiranje arhivskega gradiva, pomembnega za zgodovino Slovenije in Slovencev na Madžarskem, v Avstriji in Italiji. Dosti se je posvečala izobraževanju in strokovnemu usposabljanju arhivskih delavcev; pripravljala je predavanja in bila mentorica številnim pripravnikom. V okviru kulturnoprosvetne dejavnosti je pripravljala arhivske tematske razstave s katalogi, predavanja in publikacije o arhivu in arhivskem gradivu ter številne priložnostne prezentacije gradiva in arhivske dejavnosti. Od leta 1975 je v Arhivu vodila oddelek za dokumentacijo in informacije ter uporabo arhivskega gradiva in bila od junija 1984 svetovalka direktorja za koordinacijo in razvoj arhivske službe. Po obnovitvi pogajanj med Jugoslavijo in Avstrijo za izvedbo Arhivskega sporazuma iz leta 1923 je bila od leta 1975 članica ekspertske komisije in je vodila delo jugoslovanskih ekspertov v dunajskih arhivih. Bila je strokovnjak za vračanje arhivskega gradiva iz Italije na podlagi Osimskih sporazumov. Od leta 1975 je bila urednica publikacij Arhiva Republike Slovenije in od leta 1978 do 1985 (prva) glavna urednica *Arhivov*, strokovnega časopisa Arhivskega društva in arhivov Slovenije.

Sredi 70. let je vodila Komisijo za vprašanje šolanja arhivistov, formirano v okviru Arhivskega društva iz vrst univerzitetnih učiteljev in arhivskih delavcev, ki je izpeljala priprave za uvedbo študija arhivistike na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Po uvedbi študija v šolskem letu 1978/79 je začela predavati arhivistiko na prvi stopnji študija zgodovine, od leta 1987/88 pa je imela proseminar v 2. letniku. Od leta 1983 je izpraševalka pri strokovnih izpitih za področje arhivistične dejavnosti za predmet Strokovna obdelava arhivskega gradiva in izdelave pripomočkov za raziskave. V času vodenja Arhiva je vzpodbujala mlade arhiviste za podiplomski študij in pripravo magistrskih del. Na področju mednarodnega sodelovanja arhivov je podpirala študijske obiske in prakso v tujih arhivih, izmenjavo strokovnjakov in vsakršno strokovno sodelovanje. Dala je pobudo in soorganizirala je strokovna srečanja Slovensko-bavarski arhivski dan in srečanje Slovenija-Furlanija, Julijska Krajina.

Od leta 1980 je vodila raziskovalni program za področje arhivskih dejavnosti v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani. Na raziskovalnem področju je delala predvsem na metodologiji strokovne obdelave arhivskega gradiva, pripravljala je prikaze arhivskega gradiva, študije o posameznih vrstah arhivskih virov (matične knjige, urbarji) in pripravljala vire za objavo s tem posegla na mejno področje zgodovine. Objavljala je tudi zgodovinske razprave in članke. Zanimala jo je predvsem agrarna problematika, promet in izseljenišvo. Rezultate svojega dela je predstavljala predvsem na posvetovanjih Arhivskega društva Slovenije in Zveze arhivskih društev Jugoslavije ter Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Pripravljala jih je tudi za objavo.

Bila je aktivna članica Arhivskega društva Slovenije od njegove ustanovitve leta 1954 in še iz študentskih let Zgodovinskega društva Slovenije oz. po reorganizaciji Zgodovinskega društva Ljubljana.

Podrobneje sta delo Eme Umek prikazala Peter Ribnikar (*Kronika* 37/3, 1989) in Jože Žontar (*Arhivi* XII, 1989 in *Zgodovinski časopis* 43/1, 1989) ob njeni šestdesetletnici. Dodam naj le še, da ima jubilejka po upokojitvi zelo obiskana predavanja na Univerzi za tretje življenjsko obdobje, da pa je arhivom ostala zvesta. Je članica Sveta Zgodovinskega arhiva Celje, še vedno je izpraševalka

na strokovnih izpitih za arhiviste, predava na raznih tečajih v Arhivu, je iskana svetovalka v najrazličnejših vprašanjih, ki se tičejo arhivov. Tudi raziskuje in objavlja predvsem s področja gospodarske zgodovine. Zadnje delo, katerega predstavitev je bila ob njeni sedemdesetletnici, je knjiga *Ljubljanski sodniki in župani*, ki jo je pripravila skupaj z Janezom Kosom in Božom Otorepcem.

Ponovim naj za Jožetom Žontarjem in Petrom Ribnikarjem, da je bilo njeno delo zelo »mногоostrano in bogato« in, da je »svoje znanje razdajala inštitucijam in posameznikom.« Ko pa se ob jubileju obude spomini na najino dolgoletno tesno sodelovanje v vodenju republiškega arhiva, vem, da je bilo še mnogo več. Emi Umek je bila urejena arhivska služba in bogat, urejen in opremljen arhiv ter polne čitalnice raziskovalcev cilj, ideal, h kateremu je bilo usmerjeno njeno prizadevanje in njeno delo. To niso bile le »službene zadolžitve«, ampak tudi njeni osebni načrti. Ni ji bilo žal ne prostega časa, ne truda, če je šlo za prispevek k uresničitvi teh načrtov. Bila je dragocena sodelavka.

Ob jubileju ji iskreno čestitamo! Želimo ji zdravja in dobrega počutja in še dosti ustvarjalne volje na področju arhivistike in zgodovine!

Marija Oblak-Čarni

INSTITUCIJE

Mednarodni inštitut arhivskih znanosti pri Pokrajinskem arhivu Maribor

Ob koncu sedemdesetih let je med arhivskimi strokovnjaki dozorelo spoznanje, da je treba posvetiti več pozornosti strokovno-tehničnim vprašanjem v arhivih. Ta vprašanja se nanašajo na arhivske zgradbe, notranjo razporeditev prostorov, opremo itd. V navadi je bilo, da so se arhivisti v glavnem posvečali osnovnim strokovnim arhivskim vprašanjem. Na pobudo dr. Petra Pavla Klasinca, dr. Uga Cova, dr. Geralda Gänserja in drugih je Pokrajinski arhiv Maribor pričel organizirati konference v okviru delovnega programa Arhivskega društva Slovenije. Tako je bila leta 1978 organizirana prva konferenca, kjer so predavali številni arhivski strokovnjaki iz Slovenije, Avstrije, Bolgarije, Češke in Slovaške, Poljske, Nemčije, Rusije, Anglije ter Španije.

V letu 1985 je prišlo do ustanovitve Arhivskega Centra za strokovna in tehnična vprašanja, ki so ga podprle številne države, še posebej z imenovanjem uradno imenovanih korespondentov iz svojih držav. Ta center se je v letu 1992 preimenoval v **Mednarodni inštitut arhivskih znanosti (MIAZ)**, ki je postal tudi član Mednarodnega arhivskega sveta ter ima številne redno imenovane člane v evropskih in drugih državah. MIAZ izdaja svojo strokovno publikacijo *Atlanti*, ki jo prejemajo številne ustanove po vsem svetu. Nekatere šole so publikacijo sprejele v redni učni program arhivistike (Stage technique v Parizu, belgijske univerze itd.).

Člani MIAZ se vsako leto zberejo na strokovnem sestanku oz. konferenci in na Mednarodnem arhivskem dnevu podajajo rezultate svojih raziskav. Tako je bilo doslej obdelanih kar nekaj raziskav, vse pa so bile objavljene v strokovni reviji *Atlanti*:

1. mednarodni arhivski dan, VII. konferenca članov MIAZ, 26.–30.3.1992; temi: 1. požarna varnost v arhivih, in 2. oprema za materialno varovanje arhivskega gradiva

2. mednarodni arhivski dan, VIII. konferenca članov MIAZ, 21.–28.3.1993; temi: 1. varnost v arhivih in 2. oprema za arhivska skladišča

3. mednarodni arhivski dan, IX. konferenca članov MIAZ, 22.–26.3.1994; temi: 1. transportni sistemi v arhivih: vsakdanja uporaba in uporaba v izrednih razmerah in 2. tehnična vprašanja pri uporabi arhivskega gradiva

4. mednarodni arhivski dan, X. konferenca članov MIAZ, 29.3.–2.4.1995; temi: 1. varovanje fotografij in filmov in 2. funkcije arhivov glede na zasnove arhivskih zgradb

5. mednarodni arhivski dan, XI. konferenca članov MIAZ, 19.–23.3.1996; temi: 1. kontroverzne izkušnje v arhivih s posebnim poudar-kom na problemih zdravja in 2. arhitektura in oprema arhivskih zgradb in prostorov za javnost

6. mednarodni arhivski dan, XII. konferenca članov MIAZ, 3.–5.4.1997; temi: 1. tehnična vprašanja in problemi zdravja v arhivski zakonodaji in 2. izolacija arhivskih stavb pred zunanjimi klimatskimi vplivi (stene, strehe in temelji)

7. mednarodni arhivski dan, XIII. konferenca članov MIAZ, 26.–28.3.1998; temi: 1. vpliv novih tehnologij in novih medijev na uporabo arhivske dokumentacije in 2. arhivi, kemikalije in okolje

8. mednarodni arhivski dan, XIV. konferenca članov MIAZ, 24.–27.3.1999; temi: 1. slikovno gradivo v arhivih – opis in hramba in 2. vpliv novih tehnologij na zasnovo informativnih pomagal.

Teme vsakokratnih referatov določijo na konferenci člani inštituta in veljajo za prihodnje leto.

Prispevki v letnih zbornikih *Atlanti* so pisani večinoma v angleškem jeziku. Referati se nanašajo na arhivsko teorijo in prakso, njihovi avtorji so svetovno priznani arhivisti ali drugi strokovnjaki. Glavni urednik publikacije je prof.dr. Leopold Auer (Dunaj), odgovorni za publikacijo pa doc.dr. Peter Pavel Klasinc (Maribor).

Predstavimo naj še novo 8. številko *Atlantov* za leto 1998, ki obravnava predvsem naslednji temi: 1. Vpliv novih medijev in tehnologij na uporabo arhivov in 2. Kemične snovi, arhivi in okolje.

Uvodnik je prispeval prof.dr. Leopold Auer (Dunaj), pregled dejavnosti Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti pa doc.dr. Peter P. Klasinc. Zatem sta objavljena dva uvodna referata: prof.dr. Hermann Rumschöttel (München) je predstavil misli na temo *Arhivist in tehnologija*, Trudy Huskamp Peterson (ZDA) pa *Internet in arhivi*.

Prvo temo je obravnavalo enajst avtorjev: dr. Grazia Tato (Italija) *Informatika in uporabniki*, Benjamin Haspel (Izrael) *Računalniška revolucija in njen vpliv na arhivski svet*, Rosine Cleyet-Michaud (Francija) *Posledice digitalizacije na opremo v arhivih*, dr. Mihail Vasiljevič Larin (Rusija) *Vpliv sodobne informacijske tehnologije na uporabo v arhivih v Rusiji*, dr. Rolf Hagstedt (Švedska) *Vpliv novih tehnologij in novih medijev na uporabo v arhivih, švedski primer*, dr. Elisabeth Schöggel-Ernst (Avstrija) *Arhivi in njihova uporaba v dobi informacijske tehnologije*, dr. Peter Pavel Klasinc (Slovenija) *Vpliv sodobne informacijske tehnologije in novih informativnih pomagal na uporabo v arhivih*, Ken Hall (Anglija) *Projekt avtomatizacije v Essex Record Office*, Peter Horsman (Nizozemska) *Pametne arhivske zgradbe, informacijska in komunikacijska tehnologija v arhivih*, Magnús H. Ólafson (Islandija) *Strojno berljivi dokumenti in arhiviranje na Islandu* in mag. Martin Modrušan (Hrvaška) *Razvoj in vloga mikroform in uporaba v arhivih*.

Na drugo temo pa so objavljeni naslednji prispevki: dr. Josef Hanus (Slovaška) in dr. Michal Ďurovič (Češka) *Nove tehnologije izboljšujejo varnost v arhivskem okolju*, prof. dr. Ugo Cova (Italija) *Kemični elementi v arhivih: Nevarnosti za arhivski material in človekovo zdravje*, dr. Karl-Ernst Lupprian (Nemčija), *Od plesni do biocidov: Stari in novi izzivi za arhive in arhiviste*, Viktor Haraszti (Madžarska) *Onesnaževanje zraka v arhivih*, Irina Šepilova *Kemija, arhivi in okolje* in Erna Pilch-Karer *Kemija, arhivi in zaščita okolja*.

Za podanimi referati so objavljene novice o dejavnosti Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Maribor, o 6. mednarodnem arhivskem dnevu, Sodobnih arhivih (XIX), 7. mednarodnem arhivskem raziskovalnem taboru in Simpoziju o srednjeveških judovskih skupnostih in njihovi kulturni dediščini v srednji Evropi.

Atlanti 8 prinašajo tudi bogat opis informacijskih enot in literature, ki je v zadnjem času izšla po svetu o tehničnih vprašanjih v arhivih (okoli 170 enot). *Atlante* pošiljamo na preko tisoč tristo naslovov po vsem svetu.

Marijan Gerdež

ŠOLSKA KRONIKA

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Simpozij »150 let slovenskih narodnih programov«

Ljubljana, 12. december 1998

Slovenski zgodovinarji in predstavniki drugih humanističnih in družboslovnih ved so leta 1998 dvakrat delovno obeležili stoptedesetletnico temeljnega slovenskega narodnega programa Zedinjene Slovenije. Najprej na odmevnem mednarodnem znanstvenem simpoziju *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*, ki so ga 16. in 17. aprila 1998 v Mariboru pod pokroviteljstvom Državnega zbora Republike Slovenije pripravili Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Pedagoška fakulteta v Mariboru, Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani in Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. (Referati, podani na tem simpoziju, so objavljeni tudi v obsežnem zborniku *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*, ki je izšel sočasno z 29. zborovanjem ZZDS oktobra 1998 v Izoli). Drugi znanstveni simpozij, ki ga je vzpodbudila stoptedesetletnica oblikovanja programa Zedinjene Slovenije pa je bil 12. decembra 1998 v Ljubljani. Simpozij *150 let slovenskih narodnih programov* je ob pomoči Mestnega sveta Mestne občine Ljubljana pripravilo Društvo 2000, potekal pa je v Prešernovi dvorani SAZU.

Simpozij *150 let slovenskih narodnih programov* je odprl predsednik Društva 2000 prof. Peter Kovačič-Peršin. Uvodoma je poudaril, da ima simpozij poleg svojega temeljnega sporočila tudi posebno nalogo, in sicer, da v času našega vstopanja v Evropo s svoje strani prispeva, da bosta naša splošna politična zavest in politika doumeli izziv tega vstopanja. Zatem je zbrane v imenu SAZU pozdravil akademik Ciril Zlobec, ki je opozoril, da je ideja Združene Slovenije boleča točka slovenske zgodovine. Enako je po njegovem mnenju boleč tudi odnos Slovencev do lastne zgodovine. V tej zvezi je C. Zlobec spomnil na pesniško misel Karla Destovnika-Kajuha *samo milijon nas je*. Menil je, da nas je v resnici samo en milijon, čeprav nas je statistično dva. V pogledih na svojo zgodovino naj bi se namreč Slovenci izrazito delili. En milijon naj bi gledal na zgodovino oziroma posamezno zgodovinsko vprašanje po svoje, drugi milijon pa naj bi gledal na isto vprašanje drugače.

Uvodnemu delu je sledila predstavitev referatov. Prvi referent akademik prof.dr. Janko Pleterski je v svojem prispevku *Slovenija in evropska družbena gibanja* izhajal iz teze, da se zadnjih stoptedeset let slovenske zgodovine ne more celostno obdelati, če se ob tem ne obravnava vprašanja sekularizacije slovenske družbe. V tej zvezi je opozoril na pojav političnega katolicizma na Slovenskem, ki je že v drugi polovici 19. stoletja spočel misel o osvojitvi naroda. Tega, je opozoril, ni bilo najti pri nobenem drugem narodu tedanje Avstro-Ogrske monarhije. Podobno so bili zelo svojski koncepti socialista Etbina Kristana o kulturni avtonomiji in odmiranju države, s katerimi je E. Kristan za sto let prehitel sedanjo idejo o Evropi narodov in ne držav. Zelo zanimiva je bila tudi Pleterskijeva obravnava obdobja med leti 1941–1945. Opozoril je, da boj za parlamentarno demokracijo ni bil vgrajen v koncept nobene od obeh nasprotujočih si slovenskih vojaškopoličnih strani v letih 1941–1945 – komunistične in protikomunistične. Menil je tudi, da je nasploh ena od posebnosti slovenske zgodovine zadnjih sto let ta, da politična pluralizacija prerada zapade v totalitarizem.

Naslednji referent akademik prof.dr. Boris Paternu je v svojem prispevku *Prešeren in konstituiranje naroda* obravnaval vprašanje Prešernove narodotvorne misli. Opozoril je, da jo je Prešeren razvijal na jezikovni, politični in eksistencialni ravni svojega mišljenja. Tako je bil na jezikovni ravni »najstrožji arhitekt slovenskega jezika«, medtem ko je na politični z *Zdravljico* utemeljil temeljno idejo slovenske narodnoemancipacijske volje – upor proti kakršnemu koli zatiranju slovenskega naroda. B. Paternu je tudi opozoril, da je Prešernovo slovanstvo v *Zdravljici* potrebno izključiti iz panslovanstva, ilirizma in avstroslavizma in da se je *Zdravljica* trikrat temeljno

vsadila v slovensko zgodovino: prvič ob izidu leta 1844, drugič med drugo svetovno vojno in tretjič v letih 1987–1991 v slovenskem osamosvojitvenem procesu. Ko je predstavljal eksistencialno raven Prešernovega mišljenja pa je B. Paternu opozoril, da je Prešeren odprl eksistencialistično zavest in prestopil iz tradicionalnega ljudskega verništva v kritično svobodoumno zavest. Pri tem sta ga vodili globoka kultura osebnega intelektualnega življenja in nacionalna prazavest. Skozi slednjo je Prešeren udeležil in povezal individualno, narodno in globalno identiteto in na ta način postal tvorec moderne slovenske nacionalne zavesti.

B. Paternu je z referatom *Zedinjena Slovenija-bistvo slovenskega narodnopolitičnega programa* sledil prof.dr. Janko Prunk s Fakultete za družbene vede v Ljubljani. Obravnaval je idejo Zedinjene Slovenije od 1848 do leta 1991 in pri tem podrobno osvetlil različne narodnoprogramske in politične stopnje (v avstrijski dobi, prvi Jugoslaviji, med drugo svetovno vojno na Slovenskem, v drugi Jugoslaviji in nato v osamosvojitvenem procesu), ki so v tem času spremljale slovenski narodnoemancipacijski napor. Ker je bil naslednji referent, akademik prof.dr. Matjaž Kmecl (naslov njegovega najavljenega referata je bil *Kulturne razmere na Slovenskem v dobi marčne revolucije*) zadržan, je skladno z programom simpozija, za J. Prunkom nastopil doc.dr. Stane Granda iz Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. V svojem referatu *Pomlad narodov in program Zedinjene Slovenije* je plastično orisal vsestransko razgibano življenje na Slovenskem med izobrazenci, političnimi možmi, kmeti in študenti v revolucijskem letu 1848. Pri tem je nasprotoval ocenam, da naj bi bila revolucija 1848 negativna za Slovence. Opozoril je, da so bile njene posledice v primerjavi s stanjem pred letom 1848, velike, kljub temu, da ob odpravi fevdalizma niso bile odpravljene tudi historične dežele. Toda Slovenci so bili odtlej upoštevani kot enoten subjekt. S. Granda je tudi poudaril, da teza, po kateri naj bi bilo dogajanje leta 1848 na Slovenskem skromno in na ozki socialnopolitični osnovi, ne more obstati. Referat pa je zaključil s spominom na prvo omembo besede »Slovenija.« Leta 1816 jo je uporabil Valentin Vodnik. V tej zvezi pa je S. Granda menil, da je izraz »Slovenija« verjetno še starejši.

Za S. Grandu je svoj referat *Trst v slovenski politični misli po letu 1848* predstavil dopisni član SAZU prof.dr. Jože Pirjavec s tržaške univerze. Zaradi časovne omejitve se je osredotočil na obdobje v letih 1918–1945 in v tem okviru na vprašanje primorskih Slovencev po prvi svetovni vojni in rapalski pogodbi leta 1920. Njegov temeljni poudarek je bil, da je bila od konca prve in do konca druge svetovne vojne vodilna misel slovenskega narodnopolitičnega programa – tako med primorskimi Slovenci kot tudi v slovenski politiki iz osrednje Slovenije in nato tudi znotraj obeh nasprotujočih si slovenskih vojaškopolitičnih dejavnikov v letih 1941–1945 – ta, da Trst nima druge možnosti kot v Sloveniji in Jugoslaviji. Za J. Pirjavecem je z referatom *Koroška v koncepciji programov Zedinjene Slovenije* nastopil dr. Avgustin Malle iz celovškega Slovenskega znanstvenega inštituta. Osredotočil se je na manj znane vidike vključevanja Koroške v program Zedinjene Slovenije. Pri tem je posebej opozoril na dejstvo, da je prišlo na pobudo slovenskih duhovnikov do upora slovenskih koroških kmetov proti volitvam v frankfurtski parlament spomladi 1848. Slovenska duhovščina je prav tako – kljub prepovedi krškega škofa – v času deklaracijskega gibanja v letih 1917–1918 agitirala za Majniško deklaracijo.

O slovenski duhovščini je v svojem referatu *Idejni profil Matije Majarja Ziljskega* govoril tudi predsednik Društva 2000 prof. Peter Kovačič-Peršin. Poudaril je, da so Majarjevi nazori pomenili najcelovitejši narodnopolitični program, in ta program je bil porojen v glavi klerika, ne pa svobodomisleca, kar je izjema. Ko je tolmačil Majarjevo idejno strukturo je P. Kovačič opozoril, da je M. Majar pripadal slovenskemu katoliškemu liberalizmu, kar pojasnjuje njegova moderna stališča. Nadaljeval je, da je bil nato katoliški liberalizem, ki je zagovarjal avtonomijo človekove osebnosti, znanstvenega in političnega delovanja ter ločitev cerkve od države, preseženo z znano škofovsko konferenco 1849 na Dunaju, ki je utemeljila rekatolizacijo srednje Evrope oziroma t.i. restavracijski katolicizem. To je odločilno opredelilo nadaljnje duhovno stanje v Avstriji.

Naslednja dva referenta, akademik dr. Taras Kermauner (naslov njegovega najavljenega referata je bil *Odmev narodne prebuje v slovenski dramatici*) in prof.dr. Denis Poniž iz Akademije za gledališče, radio, film in televizijo (naslov njegovega najavljenega referata je bil *Narodna ideja v slovenski literaturi po letu 1848*) se zaradi zadržanosti simpozija nista udeležila. Simpozij je zaključil prof.dr. Rudi Rizman s Filozofske fakultete v Ljubljani, ki je poročal o temi *Kaj še ostane od nacionalne države in nacionalne suverenosti v času globalizacij*. R. Rizman je uvodoma opozoril, da globalizacija absolutno ne opredeljuje našega bivanja. Kajti, kot je poudaril, če je kaj

stoodstotno globalnega, so to nacionalne ideje. Zato je oporekal mnenju, da naj bi Evropska unija (EU) pomenila, da se gospodarska logika končuje v politični integraciji, v kateri ni nobenega mesta za nacionalno. Po njegovem prepričanju zato EU ne more pomeniti konca nacionalne države, pač pa jo je treba razumeti v smislu četrte veje oblasti, to je v smislu kategorije, ki je izven nacionalnih držav. To pa je nova priložnost majhnih nacionalnih držav, ker jim daje še eno možnost odločanja zunaj sebe. In pri tem naj bi veljalo nemajoritetno načelo odločanja, kar je po Rizmanovem opozorilu edina možnost EU. V zaključnem delu svojega poročila se je osredinil še na odnos globalizacija : narod. V njem je videl nove komunikacijske možnosti narodov, ki jih omogočata internacionalizacija in globalizacija. Po njegovem poudarku globalizacija ne more pomeniti razkroja narodov, temveč njihovo permanentno odprto navzven. Rizmanova končna ugotovitev je zato bila, da ne moremo govoriti o koncu nacionalne države, saj je nacionalna identiteta elementarnejša in močnejša od globalne identitete.

Simpozij 150 let slovenskih narodnih programov predstavlja pomembno obogatitev našemu današnjemu slovenskemu narodnozgodovinskemu samozavedanju. To bomo lahko videli tudi v posebni tematski številki *Revije 2000*, v kateri bodo objavljeni referati avtorjev, povabljenih, da sodelujejo v njegovem delu.

Jurij Perovšek

Spominski večer v Tolminski muzejski zbirki

Tolmin, 15. januar 1999

Jože Trentar je v prispevku, ki je bil objavljen v *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe 1928*, o Kugyjevi knjigi »Iz življenja planinca«¹ napisal sledeče: »Kugy opisuje v svoji knjigi nedosežno lepo in toplo krasoto naših planin. Nihče še ni tako lepo pisal. Vmes pa opisuje z isto toploto naše ljudi, svoje ljube spremljevalce in vodnike.«² Kugy naj bi piscu večkrat ponovil: »S politiko se nisem nikoli pečal in vsako narodno navzkrižje in zagrizenost sovražim iz srca.«³

V omenjenem Kugyjevem delu pa je ta sam zapisal: »Še enega moža pa moram tu omeniti, ki je, kot jaz, blizu 50 let hodil po teh gorah (Julijskih Alpah), a vedno sam in molčeč, tako da jih je le malo vedelo zanj. Ta je dr. Henrik Tuma iz Gorice. Večkrat omenjam v tem poglavju moža, ki ima šele priti in mu bo odkriti še to in ono, kar je ostalo skrivnostnega. Marsikaj od tega je dr. Tuma, na katerega so me opozorili šele zadnji čas, že pojasnil, toda celotna odkritja je pa globoko v sebi zakopal. [...] V vseh vprašanih toponomastike (krajepisja) bo dr. Tuma, tako sodim, najbolj merodajen. Toda govori naj in tega ga prosim tudi na tem mestu.«⁴

To je Dr. Henrik Tuma tudi storil, vendar ne zaradi omenjene prošnje, in to že v letih 1928 in 1929, ko je v letnikih *Planinskega vestnika* objavljal »Imenoslovje Julijskih Alp«. Slovensko Planinsko Društvo pa je leta 1929 izdalo ponatis teh prispevkov v posebni publikaciji z istim naslovom.⁵ V predgovoru je dr. Tuma zapisal: »Eno pa naj bodi našim izletnikom, turistom in alpinistom v opomin: rabite svoja slovenska imena, opustite nepotrebne tujke in izpačenke, zbudite si nekoliko zavesti lastnega bogastva!«

Preteklo leto je zaznamovala 140-letnica rojstva omenjenih klasikov gorništvu na Slovenskem: **dr. Juliusa Kugya** (1858–1944) in **dr. Henrika Tume** (1858–1935). S svojimi gorniški dejanji, v zrelih letih pa tudi s publikacijami s tega področja sta dala neizbrisen pečat razvoju slovenske gorniške in splošne kulture.

¹Dr. Julius Kugy, *Aus dem Leben eines Bergsteigers*, München 1925.

²Jože Trentar, *V planinskem kraljestvu in bratovstvu*, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za prestopno leto 1928*, s. 34.

³Prav tam, s. 36.

⁴J. Kugy, v op. 1 navedeno delo, s. 48.

⁵Dr. Henrik Tuma, *Imenoslovje Julijskih Alp*, Ljubljana 1929, 100 s.

Tolminska muzejska zbirka je 15. januarja 1999 s spominskim večerom počastila dva velika moža, ki sta oba na nek način namreč povezana tudi s Tolminom. Kugyjeva prva gorska tura se je pričela prav v Tolminu, od koder je krenil preko Tolminskih Ravn in Škrbine v Bohinj in naprej proti Triglavu; Tuma pa je v Tolminu kot sodnik služboval od leta 1890 do 1894. V avtobiografskem delu *Iz mojega življenja* je Tuma VI. poglavje namenil prav Tolminu in svojemu soočanju s posoškimi gorami in seveda domačini. Nenazadnje pa si je tu izbral tudi življenjsko družico Marijo Gianola, ki je bila po mamini strani iz rodbine Podšolarjevih iz Tolmina.

V Sloveniji minule obletnice rojstva dr. Kugya in dr. Tume nismo nikjer vidno obeležili, medtem ko je Družba za turistično promocijo iz Trbiža v lanskem letu pripravila projekt »Po sledovih alpinista in pisatelja Juliusa Kugya«. Njihova pobuda je bila, da bi v jubilejnem letu pripravili fotografske razstave, predstavitve knjig, koncerte in literarne večere ter organizirali planinske izlete po planinskih poteh, ki jih je začrtal Kugy. V tem okviru so v Trbižu 19. septembra organizirali tudi posvet z naslovom »Planinstvo v času Kugya in Tume«. Posvet so posvetili tudi slovenskemu alpinistu, odvetniku, pisatelju in javnemu delavcu dr. Henriku Tumi. Na posvetu so z referati nastopili najpomembnejši poznavalci zgodovine alpinizma z območja Furlanije Julijske Krajine, Slovenije in Koroške. Slovensko videnje dveh velikih mož sta predstavila dr. Branko Marušič in Žarko Rovšček.

Referata s tega mednarodnega posvetovanja sta na spominskem večeru v Tolminski muzejski zbirki predstavila tudi Tolmincem. Predavanja so se udeležili tudi Tumovi sorodniki. Dr. Marušič je spregovoril o »Kralju Julijskih Alp in njegovem vazalu«. V prispevku je primerjal življenjski poti Kugyja in Tume, ki sta vsekakor imeli veliko skupnega, ne glede na to, da sta se v svojih pogledih tudi razlikovala in razhajala. Žarko Rovšček pa je predstavil »Slovensko planinstvo v času Kugyja in Tume«. Leta 1893 ustanovljenemu Slovenskemu planinskemu društvu je namreč sledilo ustanavljanje številnih podružnic. Cilj teh društev je bil tudi ohranjanje nacionalne identitete slovenskih gora. Člani društev so poskrbeli za številne postojanke, urejali planinske poti, poskrbeli za razvoj vodništva in izdajateljsko dejavnost (*Planinski vestnik* od leta 1895) ter poskrbeli tudi za filmske zapise – npr. film *V kraljestvu Zlatoroga* iz leta 1931.

Kot je na prireditvi v Tolminski muzejski zbirki dejal gospod Rovšček se »ob takih jubilejih premalo resno zavedamo, da je planinska preteklost tudi pomemben del naše splošne nacionalne zgodovine in dokaz naše vpetosti v evropski kulturni prostor.« Dr. Kugy, ki ga mnogi označujejo za kralja Julijskih Alp, je slavo in lepoto Julijcev ponesel v širni svet v lepi literarni besedi, medtem ko jih je dr. Tuma vsaj v zemljepisnem pogledu bolje poznal.

Predstavljena referata bosta v celoti objavljena v *Primorskih srečanjih*.

Damjana Fortunat Černilogar

Goriški letnik – zbornik Goriškega muzeja

Goriški muzej v Novi Gorici od leta 1974 izdaja svojo letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Zbornik objavlja znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti in literarne zgodovine. Prispevki so vezani predvsem na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij in »Goriški letnik« ustvarja znanstveni dialog ob naši zahodni meji. K temu pripomorejo tudi objave ocen in poročil o različnih knjigah ter periodičnih publikacijah, ki obravnavajo severno Primorsko in deželo Furlanijo-Julijsko krajino.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-5001 Nova Gorica.

OCENE IN POROČILA

Gestrinov zbornik. (Ur. Darja Mihelič). Ljubljana : Založba ZRC SAZU, 1999. 597 strani.

Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti nadaljuje z izdajanjem zbornikov, ki so posvečeni življenjskim jubilejem najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Zborniku, posvečenemu osemdeseti obletnici rojstva Boga Grafenauerja, sedaj sledi zbornik v čast enako visokega jubileja akademika in univerzitetnega profesorja Ferda Gestrina. Slavljeneč, ki je nekaj tednov po predstavitvi zbornika žal umrl, je zadnjih 50 let bistveno sooblikoval podobo slovenskega zgodovinarstva. Njegova priljubljenost se zrcali tudi v dejstvu, da je za zbornik prispevala svoje članke večina najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev in precejšnje število tujih. Časovno segajo obravnavane teme od zgodnjega srednjega veka pa vse do problematike, ki je nastala zaradi razpada jugoslovanske federacije. Skupaj je objavljenih 49 prispevkov v petih jezikih. Večjezičnost daje zborniku še poseben čar. Kljub precejšnji vsebinski nehomogenosti prispevkov je urednici Darji Mihelič uspelo zbornik razdeliti v več smiselno zaokroženih vsebinskih sklopov.

Uvodni sklop je posvečen predstavitvi življenja in dela slavjenca. Dušan Kos je (v sicer deloma že prej v *Zgodovinskem časopisu* objavljenem) članku orisal najpomembnejše etape Gestrinovega znanstvenega dela. To podobo je dopolnil še slavljeneč sam. Urednica se je namreč posrečeno odločila za ponatis zelo osebnega pričevanja slavjenca o svoji nič kaj rožnati mladosti. Ferdo Gestrin je s tem člankom še enkrat pokazal svojo izjemno odprtost in odkritosrčnost, ki so jo cenili ne samo mnogi, ki so poslušali njegova predavanja, ampak tudi tisti mlajši zgodovinarji, ki so ga poznali samo po njegovem pisanju, veselem nasmehu in nekaj izmenjanih besedah. Sklop zaokrožuje pregled Gestrinove bibliografije, ki sta jo pripravili Olga Janša Zorn (do leta 1976) in pa Nataša Stergar (do leta 1996). Za preostali dve leti je podatke zbral Drago Samec in jih dopolnil še z zapiski, ki govorijo o Gestrinu samemu. Več kot 270 knjig, člankov in drugih objav (brez ocen knjig, uredništev in posameznih diskusij) priča o izredni plodovitosti in zagnanosti Ferda Gestrina.

Prvi sklop znanstvenih prispevkov je posvečen preteklosti in problematiki sredozemskega prostora. *Sergio Anselmi* je Ferdu Gestrinu posvetil svoje zadnje akademsko predavanje na Univerzi v Anconi. V svojem prispevku z naslovom »I mediterranei e il mediterraneo« (Sredozemci in Sredozemlje) je v šestih točkah vzel pod drobnogled vlogo Sredozemlja od poznoantičnega obdobja pa vse do sodobnosti. *Pier Fausto Palumbo* je v svojem prispevku o gregorijanski dediščini (L'eredità gregoriana) ovrednotil pomen Pavla iz Bernrieda. Ta nemški duhovnik in kronist, ki je živel v 12. stoletju, je leta 1122 obiskal Rim, da bi zbral gradivo za življenjepis papeža Gregorja VII. Avtor ugotavlja, da se moramo prav marljivemu zbiranju omenjenega kronista zahvaliti za mnoge podatke, ki osvetljujejo lik tega papeža in bi drugače ostali nepoznani. V članku »Prispevek k preučevanju dubrovniške komende« *Ignacij Vojte* na kratko oriše razvoj komende v Dubrovniku in se dotakne vprašanja, ali je pogodbo o trgovinski družbi možno enačiti s kreditno pogodbo. Na osnovi dubrovniškega gradiva potrди Gestrinovo ugotovitev, da sta zadolžnica in pogodba o komendi kljub nekaterim formalnim podobnostim pravno bistveno različni.

Rade Petrović se je posvetil problematiki narodnih manjšin, ki so nastale po razpadu Jugoslavije (Stare i nove manjine – jugoslovanski primjer). V svojem članku skuša prikazati številčno stanje manjšin v novonastalih državah, vendar pri tem ni vedno najnatančnejši. Njegova trditev, da o številčnosti slovenske manjšine v Avstriji in na Madžarskem nimamo podatkov, ne drži, saj poleg podatkov ljudskih štetij obstajajo tudi dokaj natančne ocene. Prav tako je oznaka izseljevanja ljudi neslovenske narodnosti po osamosvojitveni vojni leta 1991 kot neke vrste »etničnog čišćenja« v RS napačna. Leta 1991 je šlo za prostovoljno izseljevanje dela prebivalstva zaradi spremenjene politične situacije, etnično čiščenje pa je selitev prebivalstva druge narodnosti iz dotodanjega področja bivanja zaradi groženj z nasiljem ali zaradi samega nasilja. Upravičeno pa avtor opozarja, da so novonastale manjšine zlasti tam, kjer je njihov procentualni delež precejšen, povsem nov moment, ki bi v bodoče lahko pripeljal do novih delitev in konfliktov. V prispevku o usodah in življenju majhnih držav, ki ga

je podnaslovlil »Jugovzhodna Evropa in južnoslovanski narodi«, oriše *Vasko Simoniti* politični razvoj Balkana in nastanek nacionalnih držav na njem. Simoniti je mnenja, da bi se na primeru Jugoslavije mogla marsičesa naučiti tudi združena (oz. združevana) Evropa. Jugoslavija je namreč po njegovem mnenju želela prehiteti zgodovino in v zgoščenem času 20. stoletja skušala na osnovi političnega sistema ustvariti enotnost, pri tem pa zanemarila dejstvo, da je enotnost možna samo na temelju svobode v različnosti. Avtor opozori, da niti Nova Evropa niti nov koncept Srednje Evrope ne bosta uspešna, če z vključevanjem novonastalih malih nacionalnih držav v Evropsko skupnost ne bo jasno prepoznavna težnja po njihovi politični enakopravnosti

Naslednji sklop je namenjen temam iz srednjeveške in novoveške zgodovine vzhodnoalpskega prostora. *Peter Štih* piše o vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku. Ugotavlja, da meja med langobardsko državo in Avari ter Slovani, ni bila nikakršna »železna zavesa.« Čeprav sta si nasproti stala dva politično, kulturno, gospodarsko in religiozno različna svetova, je bil pretok ljudi, informacij in znanja stalen, odnosi med obema skupnostma pa tradicionalno dobri. Vpade Slovanov oz. Avarov v Furlanijo (ti so občasno kalili sožitje) avtor prepričljivo postavlja v širši kontekst notranjepolitičnih razmer v langobardski državi. *Jože Koropec* je obdelal šentpavelski Remšnik do konca 15. stoletja in podal kratek zgodovinski razvoj tega področja do konca srednjega veka. V prispevku je objavil tudi del urbarja benediktinskega samostana Št. Pavel na Koroškem iz let 1289/90 in 1371/72 (tičočega se Remšnika) in pa dva desetinska seznama za župniji Kapla in Remšnik. Objavljene vire je avtor tudi natančno analiziral. *Dušan Kos* v diplomatičnem diskurzu o vzponu žovneških gospodov relativizira trditve Roberta Schwanka o neizoblikovanosti pisarne grofov Celjskih pred letom 1341. Na podlagi natančne analize listin žovneških gospodov je v prispevku pokazal, da se je prelom s staro in neaktivno žovneško rodbinsko, gospodarsko in politično tradicijo zgodil že v času seniorata Friderika I. v 20. letih 14. stoletja. Čeprav pred sredino 14. stoletja ne moremo govoriti o pravi pisarni Celjanov, se je Friderik zavedal, kaj pomeni dobra uprava za politični in gospodarski uspeh in s tem dosegel, da so Žovneški »postali« Celjani že pred 1341.

Božo Otorepec objavlja celoten tekst zanimive pritožbe Novomeščanke Magdalene Wilpacher iz leta 1434 proti novomeškemu mestnemu sodniku Mihaelu Muleju, ki jo je naslovlila na vojvodo Friderika Starejšega. Iz pritožbe se lepo zrcali duh časa, zlasti pravne in socialne razmere prve polovice 15. stoletja (pristranskost pri delitvi pravice glede na stanovsko pripadnost, strah pred Turki, sežiganje čarovnic). Tudi *Walter Brunner* objavlja celoten tekst pritožbe meščanov Kozjega proti pištajnskemu vikarju leta 1592. Iz pritožbe nad vikarjem Štefanom Cesarjem in njegovim pomočnikom Simonom Rabom avtor ugotavlja, da med župljani ni opaziti znamenj protestantske vere, najde pa jih pri grajski družini v Kozjem. Na osnovi gradiva iz Štajerskega deželnega arhiva je *Helfried Valentinišch* obdelal slabo gospodarjenje in korupcije v rudniku živega srebra Idrija v času upravnika Kienbacha 1684–1696. V 12 letih je Kienbach na račun slabega tehnološkega postopka in raznih malverzacij povzročil rudniku za 100.000 goldinarjev škode. Reforme pri idrijskem rudniku leta 1747, ki so bile potrebne zaradi finančnega stanja v državi, pa je na osnovi gradiva iz Zgodovinskega arhiva v Ljubljani obdelal *Josip Žontar*. Na predlog Wilhelma Haugwitzja so zmanjšali investicije in število zaposlenih in skušali racionalizirati proizvodni postopek. V upravnem smislu je s temi reformami Idrija izgubila svoj posebni upravni položaj in postala sestavni del Kranjske.

Marko Štuhec je v odličnem prispevku z naslovom »Ah, ljubi Bog, kako bi si bil mogel umišljati, da si mi jo bil namenil!« s podnaslovom »Ta veseli dan ali Raigersfeld se ženi« obnovil ravnanje Franca Henrika Raigersfelda ob snubljenju Marije Ane Erberg. Avtor se, kot pravi sam, noče zadovoljiti samo s tem, da bi vir govoril sam zase, ampak analizira značilnosti mikrosocialnega okolja sedmih srečanj bodočih zakoncev. Štuhec ugotavlja, da je razmerje med akterjema z izjemo ritualnosti predporočnega vedenja zelo netipično glede na makrosocialno okolje porok kranjskega plemstva v 18. stoletju. Verski sklad in problematiko okoli njega je obdelal *Vincenc Rajšp*. V članku je prikazal razvoj ideje o verskem skladu, tabelarično prikazal premoženje po posameznih avstrijskih deželah, posvetil pa se je tudi vprašanju lastništva verskega sklada in upravljanja z njim. Avtor ugotavlja, da sta si v Avstriji v času pred konkordatom lastili pravico razpolaganja s skladom tako Cerkev kot država, čeprav ga je upravljala država in škofje kot predstavniki Cerkve niso imeli večjega vpliva na njegovo delovanje. V pokonkordatskem obdobju pa se je uveljavilo naziranje, da s premoženjem verskega sklada upravlja država v cerkvene namene, premoženje pa ni niti v lasti

države niti v lasti celotne Cerkve ali njenih posameznih delov. V Kraljevini Jugoslaviji je konkordat, ki pa ni bil nikoli ratificiran, opredeljeval lastnino verskega sklada kot lastnino Katoliške cerkve, s katero naj bi upravljal dotični ordinarij in bi služila izključno potrebam Cerkve.

V tretji sklop so združene razprave s področja gospodarske zgodovine. *Othmar Pickl* je obdelal organizacijo trgovine po rekah Donava, Inn in Salzach ob koncu srednjega in v zgodnjem novem veku. S pomočjo mitninskih knjig je kvantificiral količino blaga, prevoženega po rekah in na osnovi tega ugotovil, da je bila v 15. in 16. stoletju plovba razvita že do te mere, da vse do 19. stoletja ni bilo potrebno vpeljevati bistvenih izboljšav. *Miha Kosi* obravnava problematiko mitnine v srednjem veku. Na podlagi pregledanega gradiva za slovenske in sosednje vzhodnoalpske dežele ugotavlja, da se v srednjem veku pod nazivi *theloneum*, *muta*, *vectigal* ter *Zoll* in *Maut* ne skrivajo različne vrste pristojbin, temveč zgolj mitnina. Ohranjene obračune dohodkov od mitnine in brodnine, ki jih je izvedel mitničar v Krškem *Mojzes Herrenberger*, je *Emma Umek* vzela za izhodišče pri obdelavi prometa po Savi pri Krškem med leti 1569 in 1574. S pomočjo vira je kvantificirala število splavov z lesom, število splavov s trgovskim blagom, vrste trgovskega blaga in pa dohodke od mitnine in brodnine v gospostvu Krško. Ista avtorica objavlja tudi besedilo, ki je bilo pripravljeno za tretjo knjigo *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev*, o prometu po Savi in Ljubljani. V prispevku je obdelala zlasti 18. stoletje, ko je promet po omenjenih rekah zaradi vojaških in gospodarskih razlogov doživljal razcvet. Poskusno poglavje iz iste knjige objavlja tudi *Darja Mihelič*, ki je natančno predstavila zgodovino mesarske obrti na Slovenskem. Avtorica je najprej opredelila posamezne pojme, vire in vrste klavnih živali. Osrednji del je namenjen zgodovinskemu pregledu te obrti od najstarejše dobe do sodobnosti. V nadaljevanju so obdelani še načini konzerviranja mesa skozi zgodovino in pa trgovski vidik mesarstva.

Olga Janša Zorn je v prispevku »Gospodarska in socialna zgodovina v delih Petra Pavla Radiča – Prispevek k zgodovini zgodovinopisja« pripravila kratek oris Radičevih del s to tematiko. Po avtoričinem mnenju je bil Radičev prispevek k tej veji zgodovinopisja dokaj pomemben. Zlasti opozori na delo *Nationalismus und Fabrikwesen in Krain. Eine kulturgeschichtliche Studie*, ki se ne omenja v nobeni Radičevi biografiji in naj bi zato slovenskim zgodovinarjem ostajalo v veliki meri neznano. V članku »Gospodarske razmere pri Slovencih v revolucionarnem letu 1848/49« je *Stane Granda* z analizo pisanja v *Bleiweisovich Novicah* izvedel neke vrste pilotsko raziskavo. Svojo analizo je strnil v oceno, da lahko ob pozornem branju *Novic* razkrijemo gospodarsko ozadje revolucije, kar predstavlja resno spodbudo k nadaljnjemu raziskovanju na tem področju. *Peter Vodopivec* je obdelal protekcionistične nazore ljubljanskega trgovca V. C. Supana. V svojih člankih in publikacijah je Supan zavračal razvoj v smeri liberalizacije gospodarstva in se zavzemal za zaščito domačega gospodarstva in državni intervencionizem. Čeprav je bil Supan v svojih spisih teoretično nekonzistenten, nesistematičen in neoriginalen, je bil po Vodopivčevem mnenju kljub temu eden prvih Slovencev, ki je opozarjal na pomen sistematičnega političnoekonomskega študija ter se zavzemal za večje upoštevanje politične ekonomije kot temeljne državne vede.

Žarko Lazarevič analizira polemiko o dveh različnih konceptih združništva, ki se je razvila leta 1907 ob 70-letnici Mihaela Vošnjaka med Svetoslavom Premrovom kot zastopnikom katoliško usmerjene Zadrugne zveze in liberalno usmerjenim Ivanom Lapajnetom v časopisu *Zadruga* in konkurenčnemu *Narodnemu gospodarju*. Avtor ugotavlja, da so tako pristaši Vošnjakovih oz. Schulze-Delitzschevih načel kot tudi Raiffeissovih imeli povsem enake namene, in sicer okrepiti ekonomske podlage drobno-gospodarskega sektorja. Razlike so nastopale samo pri razvrščanju poudarkov zadrugnega delovanja. *Miroslav Stiplovšek* obravnava prizadevanja samouprav ljubljanske in mariborske oblasti za gospodarski in socialni napredek Slovenije jeseni 1927. Avtor ugotavlja, da sta si obe slovenski samoupravi po vztrajnih prizadevanjih uspeli ustvariti pogoje za uspešno izvajanje večine svojih pristojnosti. S proračunom za leto 1928 so njuni organi v primerjavi z dotodanjim stanjem sredstva usmerili zlasti na področje zdravstva, cestnega prometa in regulacije rek, med gospodarskimi panogami pa zlasti na področje kmetijstva. Nekaj sredstev je bilo namenjenih tudi šolstvu in socialni. Stiplovšek ugotavlja, da se je materialni položaj ustanov, ki sta jih prevzeli oblasti, v letu 1928 bistveno izboljšal. Po njegovem mnenju je bil obstoj ljubljanskega in mariborskega oblastva v kratkem času delovanja do uvedbe kraljeve diktature leta 1929 velikega pomena za socialnoekonomski in kulturni napredek Slovencev.

V naslednjem sklopu so zbrani prispevki, ki imajo težišče na politični in populacijski zgodovini od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. *Janko Pleterski* predstavi manj znano brošuro Petra Kozlerja *Program levice avstrijskega državnega zbora glede Slovenske in Italijanske Avstrije*, ki jo je Kozler najbrž objavil januarja 1849. Brošura je nastala kot replika na program Ludwiga Löhnerja o federalizaciji Avstrije in so jo do sedaj ocenjevali kot polemično. Pleterski ugotavlja, da je ta oznaka za brošuro napačna, saj se Kozler v bistvenih točkah strinja z Löhnerjem. Brošura je hkrati tudi prva samostojna publikacija, ki natančneje opiše meje zedinjene Slovenije in je v tem smislu predhodnik Kozlerjevega zemljevida. *Vasilij Melik* obravnava v svojem prispevku deželne poslance kmečke kurije na Gorenjskem med leti 1861 in 1895. Avtor je predstavil volilni sistem v deželni zbor in število posameznih poslancev po kurijah in volilnih enotah. Vseh sedemnajst gorenjskih poslancev kmečke kurije je predstavljenih še s kratkim življenjepisom. Nekaj zanimivosti o slovensko-češkem sodelovanju v drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja je nanizala *Eva Holz*. Na osnovi statističnega popisa iz let 1880 in 1900 predstavi številčno stanje Čehov po večjih mestih in okrajnih glavarstvih na Kranjskem in slovenskem Štajerskem. Ugotavlja, da so bili po socialni strukturi Čehi večinoma državni uradniki in izobraženci. Sleđnji so imeli velik vpliv na kulturno, zlasti glasbeno področje in nekaj najpomembnejših avtorica tudi predstavi.

Irena Gantar Godina obravnava pravna pogajanja, ki jih je med Nemci in Mladočehi marca 1898 sklical tedanji avstrijski ministrski predsednik Thun-Hohenstein in odmeve nanje med Slovenci. Avtorica se zlasti posveti reakciji med slovenskimi politiki, ki so pogajanja zavračali, saj so bili iz njih izključeni, čeprav so za slovenske dežele postavljali podobne zahteve kot Čehi. Zlasti v katoliškem taboru so Mladočehom očitali njihovo »sebičnost«, s čimer so pogajanja postavila na resno preizkušnjo tudi idejo slovske vzajemnosti. Na podlagi okrajnih poročil o izseljevanju iz Kranjske med leti 1892 in 1913 je *Marjan Drmovšek* analiziral problematiko zapuščanja domovine. Izseljeništvu analizira po številu izseljencev, po smeri in trajnosti izselitve, po vzrokih izselitve, po spolu, stanu in starosti, poklicni sestavi in odnosu izseljencev do posesti. Po avtorjevem mnenju nam ob pritegnitvi vseh ostalih virov okrajna poročila omogočajo raziskovanje specifičnosti posameznih regij ali kraja glede izseljevanja. Hkrati s tem Drmovšek poudarja potrebo tudi po analizi izselitvenih poročil iz ostalih slovenskih dežel. O socialdemokratskem tisku v slovenščini in njegovem vplivu na delavsko izobrazbo piše *Franc Rozman*. Ugotavlja, da se je delavsko časopisje stalno srečevalo s finančnimi težavami. Zaradi večjezičnosti delavstva in s tem povezane konkurence nemških in italijanskih časopisov je slovensko časopisje izhajalo v majhnih nakladah. Kljub temu je po avtorjevem mnenju delavski tisk v slovenščini dosegal nivo glavnih meščanskih dnevnikov in jih v določenih trenutkih na posameznih področjih tudi presegal.

France Kresal obravnava položaj invalidov prve svetovne vojne v okviru jugoslovanske socialne zaščite. V ospredju njegovega zanimanja je predvsem socialnopolitični in materialni položaj invalidov, vdov ter njihovih družinskih članov. Avtor ugotavlja, da je bil materialni položaj vojnih invalidov in družin padlih vojakov kljub prejetemu nadomestilu in drugih z zakonom zagotovljenih oblik zaščite in pomoči zelo slab. Položaj se je po nastopu invalidnosti in izgubi hranitelja še poslabšal. *Anka Vidovič Miklavčič* je predstavila delovanje Slovenskega juga – kluba študentov Jugoslovanske radikalne zajednice. Podružnica tega kluba je bila na ljubljanski univerzi ustanovljena leta 1936, verjetno že kmalu po ustanovitvi centrale v Beogradu. Štela je 64 članov, med katerimi jih je bilo precej iz ostalih delov kraljevine. Avtorica ugotavlja, da bil klub že od začetka brez pravega političnega zaledja in bil zato bolj ali manj potisnjen na stranski tir. V prispevku »Pogovori med Ljudevitom Pivkom in Cesarejem Pettorellijem Lalatto o politiki« primerja *Branko Marušič* spomine obeh akterjev na medsebojno srečevanje v Carzanu poleti leta 1917, ko je Pivko kot avstrijski častnik sporočal italijanski strani podatke o stanju avstrijske vojske na fronti na Tirolskem. Pivkove informacije so bile osnova za italijanski poskus preboja fronte, ki se je zaradi njihove neodločnosti končal z neuspehom.

Ciano-Stojadinovičev sporazum in njegove posledice za slovensko in hrvaško manjšino v Julijski krajini je pod drobnogled vzela *Milica Kacin Wohinz*. Čeprav dogovor o manjšini ni bil vnesen v tekst sporazuma, se je Italija obvezala, da bo sprejela določene ukrepe v korist Slovencev in Hrvatov. Avtorica ugotavlja, da je manjšina od sporazuma imela le malo koristi. Nekateri koncesije so bile dosežene že med pogajanja od leta 1935 naprej. Edina vredna koncesija primorskim Slovencem je bila amnestija političnih zapornikov, pa še ta ni bila izvedena v celoti. *Tone Ferenc* je predstavil priprave in rezultate štetja prebivalstva Ljubljanske in Reške pokrajine, ki so ga julija leta

1941 izvedle italijanske okupacijske oblasti. V članku so tabelarično prikazani rezultati štetja glede na število, narodnost in veroizpoved prebivalcev. Avtor je s pomočjo gradiva, ohranjenega v Arhivu Republike Slovenije in na Statističnem uradu RS, pripravil pregled po tedanjih občinah in okrajih. Podatki so dopolnjeni tudi s podatki tistega dela Slovenije, ki je bil v čabarskem okraju zunaj meja Dravske banovine oz. Ljubljanske pokrajine. *Bojan Godeša* je skušal v svojem prispevku na osnovi dokumentov ugotoviti, kakšno vlogo je italijanski okupator pripisoval Ljubljani pri začetni odporniški dejavnosti leta 1941. Ugotavlja, da se je italijanska okupacijska oblast v svojih analizah zelo dobro zavedala, da je bila Ljubljana dejanski center odpora. Po italijanskem mnenju naj bi bila vodilna glava organizacije Ljubljanska univerza. Italijani so se zavedali tudi vpliva Ljubljane na podeželje, zato so svoje ideje o ločitvi mesta od okolice, s čimer so si obetali tudi popoln kolaps odpora, uresničili februarja 1942 z obžičenjem Ljubljane.

Najbolj heterogen je zadnji sklop prispevkov, ki se ukvarjajo s tematiko šolstva in izobraževanja ter teorije historiografije in filozofije. Na podlagi matrik *Alojz Cindrič* v vzorčni raziskavi ugotavlja zastopanost študentov s Kranjske na univerzah na Dunaju, v Gradcu in Sieni v obdobju med leti 1585 in 1715. Skupaj je ugotovil 3115 Kranjskih študentov, ki so se v 17. stoletju večinoma odločali za študij na graški univerzi (70%), v Sieni pa komaj 2%, zlasti tisti, kot domneva avtor, ki so se posvetili študiju medicine in prava. Avtor nadalje analizira vpisane po imenih, po socialnem izvoru in po vrsti študija. Zlasti pri slednjih dveh kategorijah analizo ovira znaten delež študentov, pri katerih ni navedenih natančnih podatkov. Načrte francoskih oblasti v času Ilirije, da v Ljubljani ustanovijo univerzo, je pod drobnogled vzel *Janez Šumrada*. Zlasti se je osredotočil na problematiko in pomen t.i. centralnih šol, ki so v praksi imele visokošolski nivo, in na prizadevanja grofa Rafaela Zellija za popoln univerzitetni študij. Zelli je celo izdelal »Pravilnik za fakultete akademije Ilirskih provinc,« v katerem je bilo za akademijo s sedežem v Ljubljani predvidenih 5 fakultet (filozofska, tehnična, teološka, pravna in medicinska), ki bi imele pravico podeljevati diplome, magisterije in doktorate. Predvsem zaradi zaviranja v Parizu načrt ni bil nikoli uresničen. Šumrada je v prilogi objavil tudi celoten tekst osnutka Zellijevega pravilnika.

Bojan Čas predstavlja v svojem prispevku zgodovinarja in sociologa Guglielma Ferrero, ki je ustvarjal konec prejšnjega in v prvi polovici tega stoletja. Njegova misel je bila usmerjena zlasti na moralno in ideološko krizo Evrope na prelomu stoletij. Avtor poda analizo in razvoj Ferrerove misli v njegovih različnih spisih. Po njegovem mnenju so bila Ferrerova dela enotna in zaključena znotraj svojih zgodovinskih, filozofskih in socioloških osnov, problemov se je loteval interdisciplinarno. Spodbudo za svoj prispevek, v katerem se v podnaslovu sprašuje, kaj imajo skupnega jezik, ekonomija in ljubezen, je *Oto Luthar* dobil pri branju zadnje knjige ameriške medievistke Gabrielle Spiegel z naslovom »Preteklost kot tekst.« Na zgornje vprašanje odgovarja Spiegelova, ki meni da jih, podobno kot zgodovino, družijo predvsem ena lastnost; odlično se obnesejo v praksi, v teoriji pa jih nikakor ni mogoče do konca opredeliti. Luthar skuša v svojem prispevku povzeti temeljne značilnosti modernega anglo-ameriškega diskurza o zgodovini, zlasti pa prispevek Spiegelove v njem. Pri ocenjevanju pomena njenega deleža avtor navaja navdušujoča mnenja, ki Spiegelovo predstavljajo kot enega izmed viškov historiografske teorije v zadnjih tridesetih letih. Njena t.i. srednja pot in teze, da je instrumentalna raba jezika sposobna posredovati pozitivno vedenje o preteklosti, predstavljajo pravo osvežitev po daljšem obdobju radikalnega relativizma in kažejo, kot Luthar povzema Lawrence Stona, izhod iz vedno ožje pasti, v kateri so se znašli zgodovinarji sami. *Gabrielle Spiegel* sodeluje v zborniku tudi z lastnim prispevkom. Skupaj s *Paulom Freedmanom* skušata predočiti spreminjanje pogledov na srednji vek v dvajsetem stoletju v Ameriki. Zlasti ju zanima nedavni prepoved zanimanja ameriških zgodovinarjev za nenavadno in skrajno pri oblikah verovanja in vedenja, ki jih zdaj dojemajo kot značilne za srednjeveško civilizacijo.

Irene Portis Winner poda v svojem prispevku pregled semiotike kulture od 1930 do srede 1970. Najprej definira področje semiotike kulture, predstavi Saussureja in Peircea, nadaljuje s praškimi lingvističnim krogom in končuje z nekaterimi osnovnimi in sodobnimi teorijami s tega področja. *Cvetka Toth* v prispevku z naslovom »Materialistična zarezka skozi celoten svet« predstavi prizadevanja nemškega filozofa Theodorja W. Adorna za nov in spremenjen pojem dialektike. Avtorica je mnenja, da so v sodobni filozofiji Adornova razmišljanja o dialektiki zelo resen poskus ne samo rehabilitirati ta pojem, ampak mu povrniti tudi tisto veljavo, ki jo je nekoč že imel.

Pričujoči zbornik je verjetno najlepše darilo, ki ga je slavljencu lahko podarila zgodovinska stroka. Večina člankov je tematsko inovativna in kvalitetna. Nekateri sintetizirajo posamezno

problematiko, nekateri odpirajo nove probleme, drugi spet predstavljajo izhodišče in spodbudo za nadaljnje raziskave. Vse to zborniku zagotavlja, da ga bodo strokovnjaki še večkrat jemali v roke. Kot tak je vsekakor velika spodbuda ne samo za zgodovino, ampak tudi za druge humanistične stroke. Svoj delo je odlično opravila tudi urednica in kvalitetno vsebino spravila tudi v kvalitetno obliko. Nekatero tiskarske napake celotnega pozitivnega vtisa ne pokvarijo. Vsebina zbornika potrjuje Gestrinovo misel, da lahko reče, da se iz zgodovine ne da ničesar naučiti, samo tisti, ki zgodovine ne pozna.

Janez Mlinar

Annales 10 in 11/97 (Letnik VII.). Anali za istrske in mediteranske študije – Annali di Studi istriani e mediterranei. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1997. 390 + 306 strani.

»Pred sabo imamo že 10. številko Analov za istrske in mediteranske študije, kar samo po sebi vabi k razmišljanju o vlogi in poslanstvu, ki jo ima ta revija v našem prostoru. Od samega začetka je šlo za ambiciozen projekt, ki je težil k oblikovanju znanstvene, visoko kvalificirane tribune, ki naj bi zapolnila s svojim intelektualnim sporočilom že dolgo opazno vrzel. Ob listanju pričujoče številke, ki v okviru več tematskih sklopov obravnava širok spekter družboslovnih in humanističnih tem, še enkrat lahko upravičeno rečemo, da se je načrt izkazal kot uspešen, saj so Anali kmalu dobili potreben kvalitetni zagon. S tem so dokazali, da se okoli njih zbira mlada, inteligentna generacija, ki se zmore izraziti s svojo specifično govorico in ustvarjalno sodelovati pri oblikovanju naše sedanjosti in bodočnosti. Poseben prepoznaven znak Analov za istrske in mediteranske študije je njihova multi- in interdisciplinarnost, ki teži k prepletanju humanističnih in naravoslovnih tematik. Gre za načrtno programsko izbiro, zasidrano v prepričanju, da je treba v sodobnem svetu, kolikor je mogoče, premostiti klasične pregrade med različnimi znanstvenimi smermi in težiti k tisti celovitosti, o kateri je rekel Goethe, da je edina možnost nepristranskih in resničnih spoznanj. V tem smislu Anali zajemajo v ris svojega obzora celoten geografski prostor ob severnem Jadranu in se soočajo z njegovimi kulturnimi, zgodovinskimi in naravoslovnimi značilnostmi v želji, da bi razumeli, kako človek spreminja in si prilagaja ambient, v katerem živi,« je poudaril profesor Jože Pirjevec v uvodniku jubilejne številke.

Obsežni sedmi letnik Analov (696 strani velikega formata) je izšel, tako kot predhodni trije, v dveh številkah: *Series historia et sociologia* 4 (10. št.) in *Series historia naturalis* 4 (11. št.).

Tokratno humanistično-družboslovno številko zaznamujejo naslednji tematski sklopi: *arheološke študije, krstilnica sv. Janeza Krstnika – rotunda Karmelske Matere božje v Koprju, gospodarsko-zgodovinske študije, migracije, regionalna polifonija, Jadranske etimologije*.

Prvi tematski sklop sestavlja šest arheoloških študij. V prvi, *Impresso keramika iz jame Pejca v Lašči pri Nabrežini* (Vlaška jama, Caverna del Pettiroso), avtor Anton Velušček meni, da zelo redke in tudi vprašljive najdbe starejše neolitike kulture na tem območju govore, da moramo lokalni začetek neolitika povezovati šele z nastopom srednjega neolitika v Dalmaciji. Predrag Novaković in Helene Simoni v študiji *Arheologija kraških dolin* ugotavljata, da je način življenja, ki je stoletja zahteval nenehno vzdrževanje kakovosti naravnih virov, ustvaril specifično kulturno krajino Krasa, ki jo sestavljajo gručasta vaška naselja, poljski zidovi, groblje otrebljenega kamenja, terase, kali in nenazadnje tudi »delane« vrtače. V tretjem prispevku Branko Mušič povzema rezultate *magnetnih merenj v kraških vrtačah* pri Avberju in Krepljah. Tom Levanič, Katarina Čufar, Jernej Hudolin in Beta Benko-Mächtig so raziskali *ostrešje cerkve Sv. Jurija v Piranu*, ki je narejeno iz macesnovine z jelovimi ojačitvami nekaterih veznih tramov; datirali so tri gradbene faze, dve macesnovi (1262, 1594) in eno jelovo (1878), macesnovina naj bi izvivala iz SV Italije, jelovina pa iz Slovenije. V prispevku Katje Oven, Elise Possenti in Mateja Župančiča je predstavljen *fotogrametrični postopek* na primeru stare fotografije zgodnjersrednjeveških nakitnih predmetov, ki so danes izgubljeni. V zadnjem »arheološkem« prispevku avtorica Brigitta Mader na podlagi arhivskega gradiva osvetljuje *sodno zadevo* (finančne nepravilnosti obračuna stroškov izkopavanja in utaja arheoloških najdb) v zvezi z *izkopavanji v Mušji jami pri Danah v letih 1911–1914*.

Krstilnica sv. Janeza Krstnika – rotunda Karmelske Matere božje v Kopru je predmet obravnave drugega tematskega sklopa. Janez Höfler opredeljuje novo odkrito *Kristusovo podobo na oboku Marijine rotunde*; freska je morala nastati okoli leta 1317, ko je bila rotunda predelana in obokana. Mojca Guček govori o *konservatorskih in restavratorskih delih v Marijini rotundi*, ki potekajo že od leta 1976 pod okriljem Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran. Marko Stokin piše o *arheoloških raziskavah rotunde*, ki dokazujejo obstoj romanske apside, baročnega prizidka in srednjeveških grobnic ter odsotnost antičnih arhitekturnih struktur. Mojca Kosmatin Fras predstavlja izdelavo *metrične dokumentacije rotunde* s kombinacijo sodobnih geodetskih in fotogrametričnih metod. Avtorji Miran Erič, Alojz Umek in Matej Župančič opisujejo rezultate raziskav *datacije* (22) *vzorcev lesa iz ostrejša rotunde*.

Tretji tematski sklop tvori šest študij. V prvi, *Istra od srede 13. do začetka 19. stoletja v luči gospodarsko-zgodovinske literature*, avtor Darko Darovec poleg poglavitne literature, izpostavlja tudi nekatere vsebinske in metodološke probleme, od navajanja glavnih gospodarskih panog do ugotavljanja pomena demografskih, etničnih in obče političnih dogajanj, ki so sooblikovali ekonomsko strukturo istrske družbe. Darja Mihelič v prispevku *Cene obrtnih storitev v mestih slovenskega prostora pred sredo 14. stoletja (Primorje – notranjost)* pojasnjuje metodološke pristope k raziskavi cen obrtnih storitev ter težave, na katere naleti raziskovalec zastavljenega problema; za popolnejšo sliko plačevanja obrtnih storitev bo potrebno ob hkratni analizi denarnih in merskih sistemov nadaljevati raziskavo še v kasnejši čas, poudarja avtorica. Eva Holz v razpravi *Poglavitne prometne povezave v avstrijski Istri v 18. stoletju* poudarja, da je bila za gospodarski dvig in odpravo revščine in lakote pomembna državna cesta, prav tako pa tudi stranske ceste, ki so se nanjo navezovala. Prispevek Alje Brglez Uranjek *Nepremična posest v Piranu ob koncu 16. stoletja* je primerjalna študija dveh virov – popisa 114 parcel ob piranskem mestnem obzidju iz leta 1609 in vicedominske knjige iz let 1592–1600 – ugotavlja strukturo, podobo in prometno vrednost nepremične posesti in lastništvo nad posameznimi nepremičninskimi objekti v mestnem jedru Pirana ob koncu 16. stoletja. Aleksander Panjek v članku *Kmetijstvo in trgovina na Goriškem v novem veku: kmečki upor leta 1713 iz gospodarsko-zgodovinske perspektive* izpostavlja kot skupni element povezanost tako plemstva kakor tudi kmečkega prebivalstva s tržiščem. Bruno Volpi Lisjak prikazuje – na temelju arhivskih dokumentov, ki jih hrani Državni arhiv v Trstu – *uporabo vulkanske zemlje z otoka Santorina* (v Kikladih v Egejskem morju) za *pomorske gradnje na vzhodnem in severnem Jadranu v času avstrijske oblasti*; t.i. sanctorin je služil kot vezivo pri podvodnih gradnjah vse do dvajsetih let 20. stoletja, ko ga je postopoma zamenjal portlandski cement.

Razprava akademika Ferda Gestrina *Slovani v Italiji v zgodnjem srednjem veku* odpira četrti tematski sklop (*migracije*); v t.i. prvi fazi, ki zajema čas zgodnjega srednjega veka, so na Apeninski polotok prihajale večje ali manjše skupine Slovanov z Balkana kot vojaška sila, kot preseljenci, kolonisti, bodisi svojevoljno bodisi pod različnimi oblikami prisile, poudarja pisec. Lovorka Čoralčić razpravlja o dosedanjih rezultatih zgodovinopisja pri preučevanju problematike *migracij z vzhodno-jadranske obale v Benetke*; viri iz Državnega arhiva v Benetkah predstavljajo glavni arhivski fond za navedeno problematiko. V prispevku *Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora* Aleksej Kalc obravnava selitveno problematiko v luči kompleksnih naravno-geografskih, družbenogospodarskih, narodnih in kulturnih značilnosti kot tudi politično-teritorialnih sprememb, ki jih je ta prostor doživel v teku zgodovine. Aleš Breclj razkriva podatke o *izseljevanju iz Slovenskega primorja v Južno Ameriko, predvsem v Argentino*, kjer so se oblikovale najštevilnejše slovenske izseljenske skupnosti; v članku je predstavljena tudi njihova politična angažiranost za priključitev Primorske k Jugoslaviji med 2. svetovno vojno, pa tudi njihova angažiranost in delovanje v desetletjih po njej ter stvarnost slovenske povojne politične emigracije. Prispevek Irene Mislej govori o posameznih usodah *izseljenih likovnih umetnikov s Primorskega*, ki so si bili primorani poiskati nov dom na tujem zaradi posebnih razmer, ki so zaznamovale slovensko zgodovino v tem stoletju: dve svetovni vojni, begunstvo in izseljenstvo, vojaška okupacija in aneksija Slovenskega primorja, totalitarni sistemi, revščina, idejne nestrpnosti. Piero Purini v študiji *Izseljevanje iz Trsta po drugi svetovni vojni* poudarja, da se je etnična metamorfoza, ki jo je začel Trst doživljati po koncu avstro-ogrške vladavine z odhodom velikega dela neitalijanskega prebivalstva, zaključila po 2. svetovni vojni, ko so začeli v Trst v valovih dotekati istrski in dalmatinski begunci, med Tržačani pa je prišlo do novega izseljevanja, tokrat predvsem proti Avstraliji.

V petem tematskem sklopu je pet študij s področja regionalne polifonije. Colin Williams v prispevku *Evropski regionalizem v luči iskanja novih reprezentativnih prostorov* poudarja, da je temeljno vprašanje, s katerim se danes srečujemo pri obravnavi problemov regionalizma, to, koliko procesi globalizacije in deteritorializacije lahko vplivajo na ohranjanje regionalne identitete in na spreminjanje prostorov, v katerih so te identitete prisotne. Peter Rustja v članku »*Italijanska knjiga je nam in Avstriji nevarniša nego italijanski meč*« obravnava razmerje med objektivno multikulturno podobo Trsta, ki je ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja privabljal iz bližnjih in bolj oddaljenih območij veliko število priseljencev, ter tržaško municipalistično politiko, ki je zlasti razvijala idejo italijanskega značaja mesta. V tretjem prispevku Matjaž in Vladimir Klemenčič predstavljata geografsko-zgodovinsko vlogo *severnojadranske obmejne regije med Italijo, Hrvaško in Slovenijo v preteklosti in v procesu evropske integracije*. Tudi študija Milana Bufona je osredotočena na prostor zgornjega Jadrana; poudarek je na *geopolitičnih in etničnih transformacijah* po 1. in 2. svetovni vojni ter konfliktih, ki so nastali okoli geopolitičnega razreševanja t.i. tržaškega vprašanja. Tematski sklop zaključuje razprava Jerneja Zupančiča *Razsežnosti regionalne identitete na primeru Istre in Koroške*; avtor poudarja, da se posameznik istočasno opredeljuje tako po regionalni in lokalni kot po narodni pripadnosti.

V prvem prispevku zadnjega tematskega sklopa (*Jadranske etimologije*) avtor Goran Filipi opisuje ladjedelsko izrazoslovje, ki je bilo v rabi v Betini na otoku Murtru, kjer je zrasla prva ladjedelnica v severni Dalmaciji (1745); v drugem prispevku pa Barbara Buršič Giudici predstavlja staroistrske narečne izraze za glavne dele izvirnega pluga, ki so ga uporabljali kmetje v Šišanu, majhnem kraju blizu Pulja.

V rubriki *delo naših zavodov in društev* Lucija Čok poroča o rezultatih triletnega delovanja Znanstveno-raziskovalnega središča RS v Kopru (temeljno in aplikativno raziskovanje, znanstveni sestanki, založniška dejavnost, usposabljanje mladih raziskovalcev, spodbujanje mladinskega raziskovanja). Alberto Pucer je prispeval jubilejni zapis *ob 120-letnici delovanja arhiva v Piranu*. Salvator Žitko piše o razstavi *Govoreče podobe – ilustrirana padovanska biblija med besedo in podobo* (gre za eno najdragocenejših pričevanj o padovanskem jeziku in umetnosti s konca 12. stol.), ki je bila junija 1997 v atriju Pokrajinskega muzeja v Kopru. Pietro Saraceno predstavlja novoustanovljeni (1997) *inštitut Luisa Giorgieri Saraceno za študij zgodovine institucij s sedežem v Rimu*, katerega cilj je sistematično preučevanje italijanskih institucij, še posebno sodnih, v obdobju 1800–1950. Deseto številko zaključujejo *ocene in poročila* o trinajstih novih publikacijah.

Enajsta številka *Annales*, kot že uvodoma rečeno, vsebuje izvirne znanstvene in strokovne študije slovenskih in tujih znanstvenikov s področja prirodnoslovnih ved. Na tem mestu naj opozorim le, da je uredništvo, ki mu načeljuje odgovorni urednik Lovrenc Lipej, razvrstilo prispevke v pet tematskih sklopov: *flora in vegetacija, ornitologija, krasoslovje in geologija, favna ter ekologija morja*. Tu sta še dve ustaljeni rubriki (*delo naših zavodov in društev, ocene in poročila*) in spominska zapisa (*in memoriam*) o življenju in delu »vsestranskega prebivalca in raziskovalca svetovnih oceanov« Jacquesa-Yvesa Cousteauja (Miroslav Zei) ter biologa dr. Narcisa Mršiča, znanstvenega svetnika na Biološkem inštitutu Jovana Hadžija ZRC SAZU, ki je »preminil na vrhu znanstvene ustvarjalnosti« (Darja Mihelič).

Lično opremljeni številki sedmega letnika Analov (krasi ju bogato slikovno gradivo: barvne in črno-bele fotografije, zemljevidi, risbe, grafikoni), ki ju je oblikoval – tako kot vse predhodne – Dušan Podgornik, ponujata kopico zanimivega in vsebinsko raznovrstnega strokovnega gradiva.

Za konec velja omeniti, da je pobudnik in glavni urednik revije Darko Darovec na predstavitvi jubilejne 10. številke izrecno poudaril, da so prihodnja prizadevanja uredništva usmerjena v širše mednarodno sodelovanje, ki ju omogočata večjezična zasnova revije in prilagajanje mednarodnim kriterijem. Kakovostni skok pomeni načrtovanje tematskih sklopov, novi cilj pa je izhajanje štirih števil na leto (dve za naravoslovno in dve za humanistično-družboslovno področje) oziroma oblikovanje dveh ločenih revij, kar bi z ažurnostjo pritegnilo k sodelovanju še več kakovostnih avtorjev. Skratka, osmi letnik naj bi se že ponašal s štirimi številkami.

Dve domovini – Two Homelands. Razprave o izseljenstvu – Migration Studies, 9. Ljubljana : Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 1998. 246 strani.

Inštitut za slovensko izseljenstvo Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti že nekaj let uspešno izdaja mednarodno znanstveno revijo *Dve domovini / Two Homelands*. Od 1990 leta do danes je izšlo devet števil, ki so tako doma kot na tujem naletele na ugoden odziv. Članke, ki izhajajo v omenjeni reviji, prispevajo tako sodelavci Inštituta za slovensko izseljenstvo, kakor tudi mnogi drugi avtorji, ki se sicer razlikujejo po stroki, pa se vendar vsi tako ali drugače ukvarjajo s slovenskim izseljevanjem, kot tudi nasploh z migracijskimi študijami. Tako naletimo med njimi na zgodovinarje, etnologue, literarne zgodovinarje, kakor tudi na sociologe, sloveniste in angliste.

Nedavno izdana deveta številka je posvečena stoti obletnici rojstva slovenskoameriškega pisatelja Louisa Adamiča (1898–1951). Obletnica je bila v Sloveniji deležna velike pozornosti, tako v znanstvenih, kot tudi v kulturnih in prosvetnih krogih, spremljali pa so jo tudi različni mediji. Osrednja znanstvena prireditelj ob tej priložnosti je bila mednarodna konferenca »Ob stoti obletnici Louisa Adamiča – Intelektualci v diaspori,« ki jo je organiziral Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, v dneh med 1.–5. septembrom 1998 v Portorožu.

Tako je pisateljevi obletnici v prvem poglavju pričujoče številke, z naslovom *Ob 100. obletnici rojstva Louisa Adamiča* namenjeno šest prispevkov, štirje od njih pa so bili predstavljeni na že omenjeni konferenci v Portorožu.

Naslednje poglavje, *Druge razprave in članki* vsebuje prav tako šest prispevkov, ki obravnavajo predvoino in današnje slovensko izseljevanje v Francijo, Kanado in Argentino, kot tudi morebitno izseljevanje slovenskih znanstvenikov danes. Dva prispevka v poglavju pa obravnavata izseljevanje drugih narodov. Na koncu sledijo običajne rubrike *Dveh domovin: Poročila in razmišljanja, Knjižne ocene*, in seveda čisto na koncu *Avtorski izvlečki*.

V prvem prispevku prvega tematskega sklopa Rozina Švent bralcu razkrije nekaj podrobnosti iz življenja in dela Louisa Adamiča. Gre predvsem za ljudi, ki jih je Adamič spoznal ob svojih dveh obiskih v domovini (1932–33 in 1949). To sta bila, denimo Anton Hribar in Edvard Kocbek, v pisnih stikih pa je bil Adamič tudi z Antonom Novačanom. Zanimiv je tudi njegov pogled na morebitne družbene spremembe. Kot Američan demokratične orientacije se je Adamič vseskozi zavzemal za nenasilno spremembo sistema po ustavni poti.

Naslednji prispevek je posredoval Tine Kurent, pisateljev nečak, predstavil pa je nekatera pisma, ki jih je v letih 1946–1950 Adamič poslal domov. Sledi prispevek Franceta Adamiča; obravnava stike Louisa Adamiča s slovenskimi pisatelji, ki jih je spoznal ob svojih obiskih v domovini, posebno ob tistem leta 1932. Tu gre predvsem za Josipa Vidmarja, Juša in Ferda Kozaka, Bratka Krefta, geografa Antona Melika, pesnika Otona Župančiča in druge. Adamič je z njimi vzdrževal stike vse do leta 1941, po vojni pa jih je zopet obnovil.

Bogdan Novak z Univerze v Toledu, ZDA, je v pričujoči številki *Dveh domovin* predstavil Adamičeva prizadevanja, da bi Združene države že med vojno tudi uradno priznale Tita in narodnoosvobodilno gibanje. Pri tem se bralec seznanil z različnimi obdobji, skozi katera si je Adamič prizadeval zbrati podatke o razmerah doma. Tako lahko beremo, da je v podporo svojega dela organiziral SANS (Slovensko ameriški narodni svet) in Združeni odbor južnoslovenskih Američanov, zraven pa je izdajal tudi *Bulletin*. V zadnjem obdobju si je Adamič nato prizadeval za priznanje Antifašističnega narodnoosvobodilnega sveta kot nove jugoslovanske vlade. V tem času izda tudi knjigo *My native Land (Moja rodna dežela)*. Na koncu prispevka avtor oceni, v kolikšni meri je Adamič v resnici prispeval k zavezniškemu priznanju Tita. Meni, da njegovo delo in propaganda nista bila odločilnega pomena za Titovo zmago. Ta zasluga je pripadla Winstonu Churchill in Veliki Britaniji, saj so ZDA Tita priznale šele kasneje, za Britanci. Adamičeva zasluga pa je bila vsekakor v tem, da je s svojim delovanjem pripravil ameriško vlado in javnost, da so brez večjega odpora sprejele Tita in njegov osvobodilni svet za legalno jugoslovansko vlado.

Jerneja Petrič v svojem prispevku opisuje Adamiča kot posrednika med dvema kulturama. Avtorica predstavi njegov prevod Alojza Kraigherja v angleščino. Bralec tudi izve, da je na začetku svoje literarne kariere Adamič prevedel v angleščino več slovenskih kratkih zgodb, največ

Cankarjevih, ki jih je nato objavljajal v različnih ameriških literarnih revijah, pa tudi v slovensko-ameriškem časopisu. Nenazadnje se je s prevajanjem Adamič na začetku lahko preizkusil tudi v svojem znanju angleščine. Kot zadnja je v prvo poglavje *Dveh domovin* prispevala svoj članek tudi glavna urednica Janja Žitnik. Adamiča opiše z različnih zornih kotov. Kot Slovenca, Američana in poeta. Poudarja, da je bil Louis Adamič eden najizrazitejših Američanov med Slovenci in nepogrešljiv Slovenec med Američani.

V prvem prispevku drugega dela revije sodelavec Inštituta za slovensko izseljenstvo Marjan Drnovšek obravnava besedilo spomenice Jugoslovanske izseljeniške katoliške akcije (JIKA), ki je nastalo v rudarskem kraju Aumetz (Moselle) v Franciji leta 1931. Avtor ta program primerja z nekaterimi osnutki, ki so sočasno nastali v domovini. Zraven Drnovšek opravi tudi vsebinsko analizo spomenice in jo uvrsti v širši kontekst časa, v katerem je nastala. O prizadevanjih slovenskih izseljencev, da bi se materin jezik ohranil tudi med potomci, rojenimi v Argentini, piše v svojem članku Avgust Horvat, sociolog iz Argentine. Opisuje ustanovitev slovenskih šolskih tečajev in poskuse ustanovitve slovenskih javnih šol, kar pa na žalost ni uspelo. Bralec v članku lahko zasledi tudi podatek, da mineva danes že 65 let, odkar predvojni izseljenci v Argentini poučujejo slovenski jezik.

Naslednji prispevek obravnava Slovence, živeče v Kanadi, v njem pa Cvetka Kocjančič iz Toronta piše o različnih verskih, socialnih in kulturnih združenjih treh valov izseljencev, ki danes živijo v Kanadi. Te valove tvorijo predvojni izseljenci, največkrat kmetje, ki so se tja naselili med leti 1924–1929, potem politični begunci, ki so v Kanado emigrirali v letih 1948–1951, ter ekonomski priseljenci, ki so tja prispeli po letu 1956. Avtorica v članku prikaže tudi politična in druga razhajanja med temi tremi skupinami priseljencev, ki pa so vendarle bili enotni v času, ko je bila domovina v krizi; tj. med 2. svetovno vojno in kasneje, ko je šlo za samostojno Slovenijo.

Svojestven članek je v *Dve domovini* prispeval Jurij Zalokar. Opisal je nostalgijo in iskanje korenin nemškega pesnika, pisatelja in pastorja Johanna Christopha Biernatzkega, ki je bil po starem očetu poljskega rodu; ded je bil namreč kot poljski protestantski šlahčič primoran emigrirati iz Poljske, ko se je sredi 18. stoletja pričel njen razpad. Kljub temu, da je Johann Christoph Biernatzki pripadal že tretji generaciji izseljencev, je duh stare domovine v njem še živel. Svoja čustva in usodo je najbolje izrazil v pesmi, ki jo je bil napisal leta 1844. Poglejmo njen začetek:

*Aus der Polen Stamm entsprossen,
Doch im Deutschen Gau geboren,
Ein' ich in mir Gluth und Sehnen,
Feuer den Polen, Feuer den Deutschen,
Doch noch Beiden bin ich fremd.*

(Poljskega porekla, vendar rojen v nemški pokrajini, nosim v sebi žar in hrepenenje Poljaka in Nemca, a sem obema tuj.)

O izseljevanju Slovencev v najnovejšem času v pričujoči številki objavlja svojo raziskavo Milena Bevc z Inštituta za ekonomska raziskovanja. V članku prikazuje metodologijo in rezultate analize potencialne emigracije slovenskih znanstvenikov sredi 90. let. Raziskava je bila opravljena na podlagi anketiranja posameznikov. Zadnji članek so prispevale tri argentinske raziskovalke. V njem so predstavile nekatere rezultate svoje raziskave o priseljevanju, asimilaciji in ohranitvi narodne identitete litovske etnične skupnosti v Argentini.

Za konec lahko ponovim še vabilo uredništva, da ste k sodelovanju pri nastanku naslednjih številčk vabljeni vsi, ki se na tak ali drugačen način ukvarjate z migracijsko problematiko.

Milan Likič Guček

Jacques Le Goff, *Intelektualci v srednjem veku*. Ljubljana : Študentska založba, 1998. 185 strani. (Knjižna zbirka Claritas; 5)

Sholarji so končno potrkali na naša vrata. Pravi navdušenci so se lahko v francoščini pogovarjali z njimi že od konca petdesetih let.¹ Manj zagreti radovedneži so prišli na račun kasneje, pred šestnajstimi leti, ko je izšel hrvaški prevod.² Ostane nam retorično vprašanje: Lahko Le Goffove *Intelektualce* sploh imamo za novost na slovenski knjižni sceni? Knjigo, ki je v izvorniku izšla leta 1957 je malce nenavadno imenovati novost, vendar dolga in težko dojemljiva so pota božje slave. Nekaj pa prav gotovo to delo je: potreba, nujnost, brez katere tisti, ki jih srednji vek zanima, enostavno ne morejo.

Sinjmodra knjižica je obenem tudi nekakšno potovanje, izlet skozi pokrajine, ki se zdijo sumljivo domače. Vendar nam Le Goff ne prizanaša. Razkrije nam ozadje Potemkinove vasi, ki je, kar je absurdno, neprimerno bolj bogato kot sive kulise tradicionalnega zgodovinpisja. In prav to je, kot se zdi, tudi avtorjev namen (pa ne samo v tej knjigi):³ zminirati pojem srednjega veka. Razbiti kreaturo renesančnih filologov, na katero se je zgodovinpisje dolga leta opiralo kot pijanec plota in jo postaviti tja, kamor spada: med anahronizme. Obdobje, katerega naj bi pojem predstavljal, pa odrešiti predsodkov, ga demistificirati in nenazadnje, raztegniti tja do devetnajstega stoletja. Razkritje se je zdelo pred štiridesetimi leti prav gotovo bolj spektakularno. V tem smislu imamo lahko knjigo za zgodovinski dokument, saj iz nje veje rahlo pozitivistično navdušenje raziskovalca, ki prebija led in odkriva neodkrito. Svojo mladostno zaletavost skuša omiliti v predgovoru, napisanem skoraj trideset let kasneje, čeprav se zaveda, da ga je ravno ta pripeljala do sijajnih odkritij.

Pojem intelektualca si je Le Goff sposodil pri zgodovinarjih, sociologih in epistemologih Zahodnega sveta po 19. stoletju, da bi usmeril pozornost iz institucij in idej na ljudi same, skratka, da bi srednjeveškega intelektualca umestil v koncept dolgega trajanja. Kljub temu ni odveč vprašati, kdo sploh so ti intelektualci. Le Goff je tukaj jasen: »Gre za učitelje, ki se pojavijo v Visokem srednjem veku, se razvijejo v mestnih šolah 12. stol. in se do 13. stol. potrdijo na univerzah. Ime označuje tiste, ki opravljajo poklic mislecev in svoje mišljenje posredujejo preko učenja.«⁴ Iz te družčine gladko izključi razne kompilatorje, vulgarizatorje, enciklopediste in zlasti karolinške učenjake. Karolinška renesansa je bila stvar ozkega kroga laične in cerkvene aristokracije in ni imela, kot pravi naš »širokosrčni« zgodovinar, kvantitativnih aspektov, značilnih za pojem renesanse. Menihe v skriptorijih tega sicer ni mogoče obtožiti, kljub temu jih Le Goff izloči. Skrbno so prepisovali, a zato bolj malo brali. Bolj kot sam pomen jih je skrbel hudiček Titivilus. Ta nespodobna žverca je uboge menihe motila toliko časa, dokler niso naredili napake, kar je enostavno pomenilo podaljšanje purgatorijskih muk.

Intelektualce v Le Goffovem smislu prinese na površje plima 12. stoletja, ki je obenem plima srednjeveških mest. Prehod iz modrosti (saphienthia) v znanost (scientia) gre vstric z razvojem obrti in trgovine in ima z njima veliko skupnega. Intelektualec je človek s poklicem. Opravlja poklic »prodajalca besed« ali »prodajalca časa«, s čimer nezadržno trči na staro prepričanje, da so besede od Boga, kar pomeni, da niso naprodaj. Še več. Sholarji vedo, kdo so: ljudje svojega časa, ali kot pravijo sami: moderni. Njihova modernost se ni rodila iz napadanja starih. Nasprotno. Stari jim pomagajo, da bi prilezli dlje. »Kot palčki smo, ki sedamo na ramena velikanov,« pripomni Bernard iz Chartra.

Vendar obstaja preprosto dejstvo. Velikani govorijo arabsko. Aristotel, Evklid, Hipokrat, Galen in mnogi drugi so pribežali v muslimanske knjižnice, iz katerih se počasi tihotapijo na Zahod. Čakajo jih prevajalci. Skupina clunyskega opata Petra Častivrednega je z namenom, da bi se z neverniki spopadli na njihovem polju, celo prevedla Koran. Med prevajalci je bil tudi skrivnostni

¹Jacques Le Goff, *Les Intellectuels au moyen age*, Editions du Seuil, Paris 1957.

²Jacques Le Goff, *Intelektualci u srednjem veku*, GZH, Zagreb 1982.

³Npr.: Jacques Le Goff, *Za drugačen srednji vek*, Studia Humanitatis, Ljubljana 1985; Jacques Le Goff, *Srednjevekovni imaginarij : eseji*, Aktant, Zagreb 1993. Za razjasnitev Le Goffovega pojmovanja zgodovinpisja glej tudi njegovo spremno besedo v knjigi Marc Bloch, *Apologija zgodovinarja ali zgodovinarjev poklic*, Studia Humanitatis, Ljubljana 1996.

⁴Jacques Le Goff, *Intelektualci v srednjem veku*, Knjižna zbirka Claritas, Ljubljana, 1998, str. 17.

Herman Koroški (večkrat omenjen kot Herman Dalmata).⁵ Hrvatje so ga vzeli za svojega, mu določili domovino in mu v Pazinu celo postavili spomenik (tako pač delajo »zgodovinski narodi«).

Pred nas Le Goff uvede v zlato dobo srednjeveških univerz, nas pritegne z dvema fenomenoma 12. stoletja. Pri prvem gre za goliarde, skrivnostne študentske vagabunde. Revni študentarji, željni znanja in pustolovščin, so sodobniki očitali to, kar se še dandanes očita študentom: nemoralo, razuzdanost in predvsem svobodo (ali kot bi rekla Janis Joplin: »Freedom is just another word for nothing left to lose«). Zabavna družčina si je v svojih burkah privoščila marsikakšno pikro na račun laične in cerkvene oblasti. »Goliardi so bolj anarhisti, kot revolucionarji,«⁶ zato napadajo vse: papeža (lev, ki vse požira), škofe, menihe, plemiče in celo kmete.

Na tej točki nastopi drug fenomen, ki iz prvega izhaja: Peter Abelard, katerega življenjepis nam Le Goff podaja z veliko mero literarne žilice. Abelard živi življenje učitelja, dialektika, teologa in ljubimca, kar ga v končni fazi privede tudi do kastracije. Nasprotje med dialektiko in mistiko, med urbanim in samostanskim ter med diskusijo in poslušnostjo simbolizira prav spor med Abelardom in svetim Bernardom. »Ta podeželski človek, ki je ostal fevdalec in predvsem bojevnik,«⁷ ne razume mestnega intelektualca, ki se ima za obrtnika duha, katerega delo je študij in poučevanje svobodnih umetnosti. Umetnost (ars) ni znanost, temveč tehnika, obrt. »Šole so delavnice, odkoder izvažajo ideje podobno kot blago.«⁸

13. stoletje prinese na plan še eno skupno lastnost obrtnikov in intelektualcev. Oboji se povezujejo v korporacije. Ohlapna skupnost učiteljev in študentov postane univerza, ki ima, kot poudarja Le Goff, cehovski značaj. Novorojeni univerzitetni ceh se bori proti mogočnim sovražnikom. Podrediti si ga hoče tako posvetna, kot tudi lokalna cerkvena oblast (ne pozabimo, da so tudi laični intelektualci spadali med klerike). V obupu zbeži v naročje papeštva za ceno lastne neodvisnosti. Avtor nas s pretanjenim občutkom za razmerje med dogodki in dolgim trajanjem vodi skozi organizacijo univerz, notranja nasprotja in sam potek študija. Dotakne se eksistenčnih problemov (plača ali nadarbina), religioznega in družabnega življenja ter nenazadnje, šibkega ravnovesja med vero in razumom. Sholastika na tem razmerju temelji. Že Anselm in za njim Abelard sta poudarjala, da se vera opira na razum. Tomaž Akvinski je s pomočjo Aristotela to razmerje zakoličil. Ogroziti ga ni mogla niti platonška pesniška površnost, niti averoistično idealiziranje Aristotela. Odločilni udarec je prišel z druge strani. Frančiškanska radovednost odkrije empirijo. »Razumsko sklepanje ni dovolj, treba je izkusiti«, pravi Bacon. Ocham in Scotus gresta še dlje. Teologijo odrešita dialektičnih zdrah, s tem pa tudi znanost verskih omejitev.

Po veliki krizi 14. stoletja začnejo univerze doživljati spremembe, ki so v končni fazi srednjeveškega intelektualca pokopale. Profesor se iz obrtnika duha prelevi v aristokrata z vsemi prestižnimi emblemi, kot so zlat prstan, toga in baretk. Univerza postane sama lastnica dobrin in oblika oblasti ter se kot taka vtika v politiko. Oblasti je vse bolj potrebna kot valilnica kadrov. Število revnih študentov se naglo manjša. Pojavijo se kolegiji, spočeti kot karitativne skupnosti za redke izbranice. Le Goff ne more brez omembe razširitve univerz na Vzhodno in Srednjo Evropo, ki jo je spremljal naraščajoči »univerzitetni nacionalizem« (npr.: husitsko gibanje v Pragi). Sholastika postaja vse bolj senilna, čeprav, kot je nakazal avtor v predgovoru, ne gre zanemariti pozne sholastike, ki se zdi »v luči določenih del, posebno poljskih iz Krakova, izvirnejša in ustvarjalnejša.«⁹

Srednjeveški intelektualec počasi admira. Na sceni se v podobi humanista pojavi nov junak. Le Goff ga označi kot globokega antiintelektualista, ki »je bolj literat, kot znanstvenik, bolj veren, kot racionalen.«¹⁰ Za razliko od sholarja je ponosen na sladko brezdelje. Na račun mogočne signorie se lahko umakne na podeželje, kjer se predaja mističnim doživetjem. Od vseh tem, ki jih Le Goff obdela v tej knjigi, stoji ravno opozicija sholastika – humanizem na najmanj trdnih tleh.¹¹ Kasneje

⁵Tako mu pravi tudi Le Goff.

⁶Jacques Le Goff, *Intelektualci...*, str. 45.

⁷Ibidem, str. 60.

⁸Ibidem, str. 79.

⁹Ibidem, str. 15.

¹⁰Ibidem, str. 164.

¹¹Glej: Eugenio Garin, *Spisi o humanizmu in renesansi*, Studia Humanitatis, Ljubljana 1993; J. Burckhardt, *Renesančna kultura v Italiji*, DZS, Ljubljana 1981.

se je tega zavedel (čas je pač prinesel nova spoznanja) in v predgovoru pristavil: »Univerze so igrale pomembnejšo vlogo, kot smo verjeli v času prve objave.«¹²

Na koncu mi ne ostane drugega, kot da ponovim besede prevajalca in avtorja spremne besede Igorja Škamperleta: »O spletu teh dogodkov lahko preberemo presenetljivo veliko, ne da bi nas avtor za hip moril z nebistvenim.«¹³

Marko Zajc

Rainer A. Müller, *Geschichte der Universität. Von der mittelalterlichen Universitas zur deutschen Hochschule*. Hamburg : Nikol Verlagsvertretungen, 1996. 288 strani.

Čeprav o univerzi pri nas, strogo vzeto, lahko govorimo šele od leta 1919 naprej in je torej naša univerzitetna tradicija dokaj skromna, pa menim, da je vredno predstaviti knjigo z gornjim naslovom. Pretežna večina naših visokošolskih izobražencev, zlasti v novejšem času, je namreč študirala na univerzah v nemškem jezikovnem območju (s Prago vred), ki ga ta knjiga zajema. Avtor knjige je profesor za novejšo zgodovino na univerzi v Eichstättu in uveljavljen strokovnjak za univerzitetno zgodovino, saj skoraj vse njegovo raziskovalno delo obravnava to tematiko. Knjigo sestavljata dva dela, tekstovni in slikovni, ki se med seboj lepo dopolnjujeta. Tekstovni del ima trinajst poglavij, od *Universitas* – socialne iznajdbe sholastike – do Moderne. Seveda bom v tem prikazu lahko dal le okviren pregled.

Kot najstarejše univerze veljajo tri, bolonjska, ustanovljena 1088, pariška iz srede in oxfordska iz zadnje tretjine 12. stoletja. Za nobeno od teh ne obstaja noben dokument, ki bi te ustanove nedvoumno kvalificiral kot univerze, še manj seveda kaka ustanovna lista. Načelno je treba izhajati iz dejstva, da gre za dlje časa trajajoči proces nastanka in konsolidiranja, ki je temeljil na različnih premisah in je trajal različno dolgo, dokler ni bila dosežena kvaliteta *universitas magistrorum et scholarium* oz. *studium generale*. O samem procesu nastanka obstajajo v glavnem tri teorije. Po »tradicijski teoriji« naj bi obstajala neposredna strukturna povezava med arabsko-orientalskimi, bizantinskimi in visokosrednjeveškimi meniško-cerkvenimi ustanovami in univerzami 12. in 13. stoletja. Zastopniki »teorije intelekta« trdijo, da je bilo znanstveno zanimanje edini motiv, da so se ustvarili forumi za nebrzdan duhovni razmah. V okviru »socialne teorije« naj bi odločujoč pomen imelo dejstvo, da so bile visoke šole 12. stoletja nove oblike socialnega življenja, dela in raziskovanja. Po vsej verjetnosti se lahko s kombinacijo druge in tretje teorije še najbolj približamo resničnosti. V tedanji družbeni sistem treh redov in korporativni okvir cehov gild in redov se je vključil sholastični »izobraževalni in znanstveni obrat« s svojimi konstitutivnimi načeli, ki so bila bistvena za srednjeveško univerzo in so se ohranila dolgo v novi vek.

Seveda te in v naslednjih stoletjih ustanovljene univerze že iz materialnih razlogov ne bi mogle obstajati kot gole združbe profesorjev in študentov, temveč jih je podpirala Cerkev oz. njeni redovi, ki so čutili največjo potrebo po izobražencih. Vladaarji so se razen izjem držali bolj ob strani, razmerje z mesti, kjer so univerze bile, ali so mesta bila celo ustanovitelji, pa je bilo dvoumno. Po eni strani so bila zainteresirana imeti univerzo v svoji sredi, po drugi strani pa je bilo razmerje med njimi in profesorji, še zlasti pa s študenti, pogosto kar napeto. Bistveno pa je bilo, da so bile univerze v svoji strukturi od vsega začetka močno samostojne korporacije.

Za prva stoletja *universitas* bi na splošno lahko rekli, da so se v samostojne korporacije razvile znotraj Cerkev, kot tudi v emancipaciji od nje. Seveda tudi pri tem ni šlo brez napetosti, v začetku manj, pozneje seveda več. Papeštvo je na splošno ustanovitev univerz podpiralo, ne le idealno, temveč pogosto tudi materialno. Za posamezne univerze pa je bila papeška odobritev oz. potrditev (privilegij) osrednjega pomena, ker je bila v tedanjem času edino Cerkev »supranacionalno« organizirana in je zato le ona mogla biti porok za splošno sprejemljivost takih privilegijev. V 13. stoletju so papeži privilegirali približno deset, v 14. in 15. stoletju pa po 30 do 35 univerz. S tem so jim dali cerkveno avtorizacijo.

Strukturo fakultet znotraj univerze so preizkusili najprej v Parizu v 13. stoletju in se je nato uveljavila povsod. Pomenila pa je prodor na znanstvene discipline nanašajoče se specializacije v

¹²Jacques Le Goff, *Intelektualci...*, str. 15.

¹³*Ibidem*, str. 182.

nasprotju z dotlejšnjim enciklopedičnim poučevanjem. Postopoma se je izkristalizirala delitev na štiri med seboj strogo ločena področja, *facultas*, namreč svobodne umetnosti (filozofijo), teologijo, medicino in pravo (jurisprudenco). Ta delitev se je ohranila do konca 19., ponekod do srede 20. stoletja, ko se je iz filozofske fakultete izločilo naravoslovje v naravoslovno-matematično fakulteto. Izločanje posameznih kompleksnih znanstvenih disciplin iz okvira filozofske v samostojne fakultete pa je »dosežek« šele zadnjih desetletij in le v nekaterih državah.

V knjigi so podrobno opisani organi fakultet in univerz, ki so se malo spremenjeni ohranili do zdaj. Ker so imeli stoletja na univerzi poglavito besedo magistri (učitelji), v zadnjih dveh stoletjih pa predstojniki kateder – ordinariji, temelji sodobni boj proti »ordinarijski univerzi« na nesodobnosti pravic, ki so si jih ordinariji pridobili skozi zgodovino. Seveda je postal monopol ordinarijev, ko v sedanjem učnem in raziskovalnem procesu sodeluje veliko visoko izobraženega in pomožnega osebja, česar včasih ni bilo, anahronističen. Tudi naš prvi visokošolski zakon v novi državi je imel glede strukture univerze izrazite poteze ordinarijske univerze, kar je bilo nedavno spremenjeno.

Posebnost srednjeveških univerz je bila, da so korporacijo študentov predstavljale *nationes*. To so bile združne združbe rojakov, kar pa je treba razumeti zelo široko. Dunajska univerza, kot druga najstarejša v nemškem prostoru, je imela v začetku avstrijsko, češko, saško in madžarsko nacijo. Češko je proti koncu 14. stoletja nadomestila porenska nacija. Akademske stopnje so se skozi zgodovino ohranile bolj ali manj nespremenjene, le da so oznake magistrrov in doktorjev (ki so oboji smeli poučevati) daleč v 15. stoletje uporabljali sinonimno. Šele tedaj se je uveljavila stopnja *doctor philosophiae*.

Precej podrobno so opisane »prauniverze« v Parizu, Bologni in Salamanci ter zgodnje ustanovitve univerz v nemškem cesarstvu v Pragi, na Dunaju, v Heidelbergu in Kölnu. Slednja spada med tiste redke univerze, ki so nastale na pobudo mest, ki so jih tudi vzdrževala.

Univerze so bile do srede 16. stoletja enotno strukturirane, bile so ne glede na nacionalne posebnosti in lokalna težišča mednarodne po duhu in nazorih, odprte za skoraj vsakogar, v sicer omejenem, toda v presenetljivo velikem obsegu suverene, tako kot pravne korporacije in avtonomne v svojem razumevanju znanosti. S hkratnim pojemanjem moči papeštva in cesarstva, obeh zanesljivih protektorjev univerz, in z oblikovanjem evropskih nacionalnih držav so se razmere temeljito spremenile. Nastale so »lastne poti« in posebnosti tudi na področju univerz.

Odločilni pomen je imela teritorialna razdrobitev Svetega rimskega cesarstva v skoraj povsem samostojne posvetne in cerkvene kneževine. Medtem ko so v Angliji, Franciji, Italiji in na Nizozemskem prosperirajoče meščanstvo in interesi nacionalne države pripomogli k dinamičnemu razvoju zlasti znanosti o naravi, ki se je sicer dotaknil univerz, ki pa je v bistveno večjem obsegu pospešil nastanek novih organizacijskih, do neke stopnje konkurenčnih oblik za gojenje znanosti – akademij, je razvoj v nemškem prostoru stagniral. Teritorialna konkurenčnost je sicer povzročila močan porast števila univerz – med 1450 in 1550 se govori o drugem ustanovitvenem valu, toda povzročila je tudi bolj trajno discipliniranje in vključitev univerz v zgodnjemoderno upravno državo. To stagnacijo ponazarjajo tudi števila. Kljub na novo ustanovljenim znanstvenim disciplinam v času humanizma se je število profesur na posamezni univerzi ustalilo pri 15 do 20. Tudi število študentov se ni kaj prida zviševalo. Povprečno število študentov na posamezni univerzi je nihalo med 250 in 500. Teritorialni pragmatizem, »skupni blagor« in »skupna korist« so odtlej opredeljevali visokošolsko politiko tako posvetnih kot cerkvenih knezov. Sekularizacija univerz, odpust iz varstva in nadzora cerkve zanje ni pomenila več, temveč manj svobode.

Reformacija in protireformacija sta v nemškem prostoru prekrili začetno izobraževalno reformo. Univerze so se pač glede na mesto, kjer so bile, in vero deželnega kneza opredeljevale za protestantizem ali za katoliško obnovo. Zlasti v tej pa je dobil sorazmerno hitro duhovno nadmoč in skoraj popolno premoč novo ustanovljeni jezuitski red, najprej v srednjem šolstvu, malo pozneje tudi na univerzah. Nam najbližja jezuitska univerza je bila v Gradcu, ki je bila sama (oz. njeni študentje) financirana iz študijskega sklada, v katerem so se zbirali dohodki iz nekdanjih jezuitskih posestev v Notranji Avstriji (npr. iz gosposčine Jurklošter). Še zdaj pa je v jezuitskih rokah teološka fakulteta univerze v Innsbrucku.

V obdobju baročne učenosti in razsvetljene znanosti so univerze postale v bistvu šole za državne uradnike. Države oz. dežele so se vtikale v vse univerzitetne zadeve, predvsem seveda v pedagoški proces, precej tudi v univerzitetno samoupravo. Medtem ko prej zahteve za vpis na univerzitetni študij niso bile jasno urejene, so zdaj države predpisale kot obvezno zelo strogno spričevalo (v Prusiji 1788, na Bavarskem 1809). Z izgubo internacionalnosti univerz, z njihovo vključitvijo v nacionalne

zadeve in potrebe, je začel zvoniti tudi navček latinščini kot splošnemu univerzitetnemu jeziku. Njeno izpodrivanje z narodnimi jeziki je trajalo dolgo, dokončano pa je bilo, na različnih ustanovah različno, sredi 18. stoletja, razen seveda na teoloških fakultetah. Velika nasprotnika latinščine sta bila npr. Jan Amos Komenski (1592–1670) in Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716). Revolucionarni korak je storil znameniti nemški pravnik Christian Thomasius (1655–1728), ki je na univerzi v Leipzigu v šolskem letu 1687/88 prvi predaval v nemščini. Nedvomno se je z opustitvijo latinščine kot predavalnega jezika distanca med univerzami in njihovim v glavnem meščanskim okoljem močno zmanjšala.

V 18. stoletju so se univerze skoraj v celoti podredile utilitarističnim ciljem države. Taka skrajnost pa je seveda povzročila, da je nihalo zanihalo v povsem drugo smer, to je v smer samote in svobode, v idejo Humboldtove univerze (Wilhelm von Humboldt 1767–1835), ki so jo realizirali v Berlinu leta 1810. To je bila klasična univerza novega časa in je temeljila na novem razumevanju znanstvenosti, pri čemer je prepletla tradicionalni inštitucionalizem z znanstvenim modernizmom. Osnova naj bi bila enotnost pouka in znanstvenega raziskovanja. Ta univerza nikakor ni zavračala znanstvenega usposabljanja za določeno stroko, v kateri bi pač diplomanti v življenju delali, vendar naj bi bila v ospredju znanost in splošna omika (Bildung). Po Humboldtovi univerzi (kar je pravzaprav krivična oznaka, ker je ni ustvaril on, temveč je dal le osnovno idejo), so se vzorovale vse univerze v nemškem in širšem prostoru in so jo poskušale glede na konkretne razmere posnemati. Vsekakor so univerze s tem konceptom v 19. stoletju in v prvih desetletjih 20. stoletja dosegle vrh v svojem 800-letnem razvoju.

Skozi vso knjigo je do 20. stoletja upravičeno težišče na obravnavi univerz s štirimi klasičnimi fakultetami. Razširitev visokega šolstva v drugi polovici 19. stoletja z aplikativnimi disciplinami (npr. visoke šole za tehniko, gradbeništvo, kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo), čeprav zelo pomembna, pa je obdelana bolj ob robu, čeprav so se številne samostojne visoke šole v tem stoletju vključile v univerze kot fakultete, v zadnjih desetletjih pa so se take fakultete preoblikovale celo v samostojne tehnične univerze (npr. na Dunaju, v Gradcu, Münchnu in drugod). Tudi je zgolj obrobno obravnavan boj teh šol za uveljavitev enakega znanstvenega ranga aplikativnih disciplin, kot je bil od nekdaj priznan »čistim« znanstvenim strokam. Tu so vse univerze skoraj brez izjeme pokazale zdaj nerazumljivo zaprtost in neupravičeni elitizem. Ta boj je potekal na več področjih, zaostril pa se je pri pravici podeljevanja doktorske stopnje in *venia legendi*, kar tem šolam ni bilo dovoljeno nekaj desetletij po njihovi ustanovitvi. Tudi boj za univerzitetni podobno samoupravo je bil kar oster.

Zgodovino univerz v 20. stoletju lahko zanemarimo, saj je podobna kot zgodovina ljubljanske in zagrebške univerze, ki sta pri ustanovitvi posnemali avstrijske. Müllerjeva knjiga obravnava univerze predvsem kot ustanove. Manj pridejo do izraza univerzitetni profesorji, ki so bili kljub neznatnemu številu, izjemno pomembna družbena skupina, ki jo nekateri opisujejo kar kot mandarine (Fritz K. Ringer: *Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890–1933*. Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 1983).

V slikovnem delu so prikazane univerzitetne insignije in atributi; rektorska služba in reprezentacija; raziskovanje in pouk – profesorji; *album universitatis*; univerzitetna slavlja; študij in prosti čas – študentje; stavbe – inštituti – klinike.

Jože Maček

Eva Holz, Henrik Costa: **Ljubljanski kongres 1821**. Ljubljana : Nova revija 1997. 284 strani.

Eden najlepših ljubljanskih trgov, kjer so se že nekoč in se še vedno ob posebnih priložnostih odvijajo razne politične in kulturne manifestacije, se po osamosvojitvi Slovenije ponovno imenuje Kongresni trg, kakor se je imenoval pred letom 1948. Toda koliko Ljubljančanov in Slovencev sploh ve, zakaj se tako imenuje? Občasno sem med svojimi študenti preverila njihovo gimnazijsko znanje in eno od vprašanj je bilo tudi, odkod poimenovanje Kongresni trg. Redko sem med okrog sto vprašanji dobila na omenjeno vprašanje en do dva pravilna odgovora. Obenem sem lahko ugotovila, da sedanji maturanti sploh več ne poznajo (še manj pa berejo) literarna dela, kot je Tavčarjev roman *Izza kongresa*. Tudi zaradi takih in podobnih izkušenj sem vesela, da je knjiga o

ljubljskem kongresu 1821 izšla. Morda bo pa le vzpodbudila kakega učitelja zgodovine ali literarne zgodovine, da bo opozoril nanjo in na dogajanje, ki je v njej opisano.

Založba Nova revija je večjezično publikacijo Ljubljanski kongres 1821 izdala ob 175-letnici znamenitega dogodka v izredno lepi opremi, uredila pa sta jo Niko Grafenauer in Janez Kajzer.

Največ zaslug za izid knjige ima nedvomno Eva Holz, ki je iz rokopisne gotice transkribirala in iz nemščine prevedla dnevnik Henrika Coste, ki v originalu nosi naslov *Tagebuch geführt waerend des Kongresses in Laibach von Heinrich Costa* in obsega 127 strani fo 23,5 x 15,9 cm. Poleg tega je prevedla še nekaj drugih ohranjenih tekstov, ki se nanašajo na kongres (predvsem gre za razne sezname), pripravila je spretna besedila in izbrala zelo lepo slikovno gradivo. Costov dnevnik doslej še ni bil objavljen.

V uvodnem delu publikacije nam Eva Holz najprej predstavlja dogajanja v Evropi in svetu v času od dunajskega (1814/15) do ljubljanskega kongresa 1821. Sledi izbrano slikovno gradivo (več načrtov Ljubljane iz Arhiva Republike Slovenije in 26 ljubljanskih vedut, ki jih hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani); nekaj slik znanih udeležencev kongresa in faksimilov raznih dokumentov je objavljenih med tekstom.

Kot je znano, je bila Sveta aliansa med Rusijo, Avstrijo in Prusijo sklenjena 26.9.1815 v Parizu. Glavno vlogo v tej mednarodni zvezi držav, ki so se ji poleg omenjenih pridružile še nekatere druge države, je imel avstrijski kancler Metternich. Sveta aliansa je dušila razna liberalna in nacionalna gibanja, do katerih je prihajalo zlasti v Italiji, Španiji, Vlaški, Moldaviji itd. V zvezi s temi gibanji in z namenom, da bi jih zadušili, so bili sestanki predstavnikov Svete alianse v Aachnu (1818), Opavi (1820), Ljubljani (1821) in Veroni (1822).

Ljubljanski kongres je zasedal od 10. januarja do 22. maja 1821 in so se ga udeležili predstavniki desetih evropskih držav. Lahko rečemo, da se je v Ljubljani zbrala skoraj vsa evropska smetana na čelu z avstrijskim cesarjem Francem I., ruskim carjem Aleksandrom I. in neapeljskim kraljem Ferdinandom IV. Prišli so avstrijski kancler Metternich, njegova desna roka F. Gentz, tedanji ruski diplomat Kapodistrias in visoki politični predstavniki vrste drugih evropskih držav, cerkveni dostojanstveniki in še mnogo za tedanje razmere potrebnega spremstva, skupaj okrog 500 ljudi (Ljubljana je tedaj imela okrog 20.000 prebivalcev), ki so ves čas kongresa prebivali v različnih imenitnejših ljubljanskih hišah ter se poleg delovnih sestankov udeleževali prireditev od vojaških parad in gledaliških predstav do koncertov in plesov.

Pisec dnevnika o ljubljanskem kongresu, Henrik Costa (1796–1870), tedaj še mlad finančni uradnik, je bil kasneje znana osebnost ljubljanskega društvenega in političnega življenja, ki je tudi veliko objavjal, predvsem dela zgodovinske vsebine. Njegov dnevnik je ostal v rokopisu, čeprav ga je očitno pisal z namenom, da ga objavi, saj ga je 1825 izročil v potrditev cenzuri, potem se je za dolgo časa za dnevnikom zgubila vsaka sled. To verzijo Costovega dnevnika je pred leti na Dunaju odkrila dr. Melitta Pivec-Stele in kopijo sedaj hrani tudi Zgodovinski inštitut ZRC SAZU v Ljubljani. Prav to verzijo dnevnika je za objavo pripravila E. Holz. Drugo verzijo je pripravila še v 19. stoletju Costova hči Cornelia Schollmayr-Costa, ki je očetov dnevnik rekonstruirala in ga je tudi nameravala objaviti, kar pa se ni zgodilo. Sedaj ta rokopis hrani Arhiv Republike Slovenije. Iz te verzije, ki je bila dopolnjena s podatki iz Metternichovega dnevnika in Gentzovih pisem, je Holzeva objavila le tiste dele, ki se razlikujejo od prve verzije.

Costov dnevnik, ki se pričinja s 15. decembrom 1820 in zaključuje z 22. majem 1821, nudi veliko zanimivih podatkov npr. o številnih udeležencih, o cenah nekaterih prireditev, o tedanjih vremenskih razmerah v Ljubljani (vreme je bilo skoraj ves čas lepo), o praznovanjih rojstnih dni nekaterih vidnejših osebnosti, posameznih obiskih cesarja, cesarice idr. Kot priloga dnevniku je dodan še seznam najvišjih in visokih osebnosti na kongresu in seznam njihovih ljubljanskih stanovanj. Originalni seznam hrani Arhiv Republike Slovenije in je narejen po policijskih zapisnikih (objavljen že v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 1858). Tudi tega je E. Holz prevedla, prav tako tudi seznam poštnih voz, ki sta jih uporabili cesarski visokosti in njuno spremstvo na povratku čez Celovec v Schönbrunn. Ta seznam je pripravila tedanja pošta.

K vsemu temu je dodan tudi pregled pomembnejših političnih osebnosti in njihovi življenjepisni podatki.

V zanimivem prispevku, ki ga je E. Holz nasloвила *Ljubljana pleše – Pojasnila*, je na 37 straneh nanizala številne podatke, ki sodijo h kritični izdaji vira. Poleg podatkov o samem dnevniku, je spregovorila tudi o ljubljanskih meščanih tedanjega časa, o meščanskem življenju pred in med kongresom in tudi po njem, o različnih vrstah zabave in razvedrila (plesi, gledališče, koncerti, vožnje

s čolni po Ljubljani), o nekaterih dogodkih in o ljubljanskih uličnih imenih prve polovice 19. stoletja. Avtorica pravi, da so pestro množico tujcev dopolnjevali še razni cerkveni dostojanstveniki (7 škofov in beneški patriarh), trgovci, bankirji, posestniki, italijanski gledališčniki in radovedneži (vseh okrog 630), ki so v času kongresa za krajši ali daljši čas prišli v Ljubljano.

V tem prispevku je Holzeva spregovorila še o tem, kdo vse je doslej pisal o ljubljanskem kongresu. Med drugim omenja Metternichov dnevnik, Gentzeva pisma prijatelju, *Laibacher Zeitung*, dnevnik ljubljanskega profesorja F.X. Richterja, ki tudi še ni bil objavljen, in v latinščini pisani dnevnik zagrebškega škofa Vrhovca. 1892 je Cornelia Schollmayr-Costa v *Laibacher Zeitung* objavila nekaj odlomkov iz očetovega dnevnika, o kongresu so potem pisali še P. Radič, J. Barle, O. Hegemann, 1944 je bila objavljena doktorska disertacija B.V. Šenka o ljubljanskem kongresu, 1971 pa je o Costovem dnevniku pisala M. Pivec-Stele v *Zgodovinskem časopisu*.

Poleg slovenskih tekstov so v drugem delu knjige objavljeni tujezječni teksti in sicer originalni nemško pisani Costov dnevnik in razni že omenjeni sezname. Dodan je še pregled na kongresu udeleženih osebnosti, pisan v slovenščini, nemščini, italijanščini, angleščini, francoščini in ruščini, torej v uradnih jezikih kongresa. V vse omenjene jezike je preveden tudi povzetek, enako je s podpisi k slikam, ki so v vseh šestih jezikih.

Celotno delo o ljubljanskem kongresu je tako po strokovni, kakor tudi po oblikovni plati (oprema in oblikovanje je delo Petra Skalarja) vzorno pripravljeno in bo zaradi svoje večjezičnosti dostopno ne le slovenskim, ampak tudi tujim strokovnjakom.

Olga Janša-Zorn

Mirjana Kontestabile Rovis, Virgilij Šček. Poslanec v rimskem parlamentu. Popis fonda. Koper : Pokrajinski arhiv Koper, 1998. 123 strani.

Pomembna aktivnost Pokrajinskega arhiva Koper je tudi izdajateljska dejavnost. To je gotovo hvalevredna usmerjenost tega kolektiva, saj je na ta način predstavljeno širši javnosti delo arhivistov, ki določeni fond pregledajo, se seznanijo z njegovo strukturo in vsebino, ga uredijo, popišejo in pripravijo tako, da je čimbolj koristen za razne uporabnike. Objave popisov fondov spremljajo vedno tudi raznovrstni podatki o gradivu. To so historiat fonda in historiat ustvarjalca fonda, podatki o fondu, opis dela, ki je bilo pred sprejemom v arhiv in potem na gradivu opravljeno, in po navadi tudi opozorilo, v katerih arhivih se gradivo še nahaja, ter podatki o glavni literaturi. Tega principa dela se v glavnem držijo vsi arhivisti pri objavljanju popisov o arhivskem gradivu in je bilo vodilo tudi Mirjani Kontestabile Rovis v predstavitvi fonda Virgilija Ščeka.

Publikacija je razdeljena v dva dela. V prvem se bralec seznanj z obširno predstavitvijo časa in dogajanj, v katerem je primorski duhovnik Virgilij Šček odigral pomembno vlogo. Njegovo delo je osvetlila – ob upoštevanju že znane literature – zlasti za čas 1921–23, ko je deloval kot poslanec v rimskem parlamentu. Avtorica je analizirala politično stanje leta 1921, priprave na volitve, predstavila je vse stranke, ki so kandidirale svoje delegate v Julijski krajini in še posebej Jugoslovansko narodno stranko, ki jo je za volitve ustanovilo politično društvo Edinost.

Virgilij Šček, ki je bil še s tremi poslanci izvoljen v goriškem volilnem okrožju, je z vso energijo in zavzetostjo prenesel svoje delo v rimski parlament. Že v nastopnem govoru je poslancem v rimskem parlamentu skušal približati razmere, ki so vladale v Julijski krajini. Temu so sledile interpelacije. V dveh letih in pol delovanja poslanske zbornice so slovenski in hrvaški poslanci vložili 92 interpelacij in poslanskih vprašanj. Šček jih je predstavil kar 46.

Avtorica se je odločila za objavo interpelacij, ki jih je pripravil Šček sam ali z drugimi poslanci. To je bila gotovo odlična odločitev, saj nam ti posegi odsevajo kulturne, socialne, gospodarske in politične okoliščine, v katerih so se znašli Slovenci in Hrvači po podpisu rapalske pogodbe (1920), ko so postali državljani italijanskega kraljestva. Interpelacije in odgovore je zbrala iz časopisa *Goriška straža*, tiste pa, ki niso bili objavljeni, je poiskala v dokumentih *Atti parlamentari – Atti del parlamento italiano, Camera dei deputati, XXVI legislatura, Roma, 1921–1923*. Zanimivo je, da je največ interpelacij prav iz leta 1921, leta pred prihodom fašizma na oblast, ko so se stvari pričele vse bolj zaostrovati.

V posebnih poglavjih je avtorica obdelala razne probleme, ki so bili predmet Ščekovih interpelacij. Pri gospodarskih težavah slovenske manjšine ob prehodu v okvir italijanske države so to

npr. problemi ob menjavi avstrijskih kron v lire in zakon o vojni odškodnini, v katerem je Šček videl možnosti gospodarske obnove krajev, ki jih je prizadela vojna vihra. Ker je bil velik odstotek prebivalstva kmečkega izvora, je skušal Šček doseči zaščito in možnosti razvijanja goriških vinogradnikov v italijanskem prostoru, kjer je obstajala konkurenca, in se je tudi zavzemal za jugoslovansko-italijanski sporazum, ki bi vinogradnikom omogočil izvoz vin na Kranjsko. Prav tako se mu je zdelo izredno pomembno, doseči neobdavčenost za žganjekuho v Krnski dolini.

Vrsto posegov je Šček namenil tudi davkom in davčni politiki, saj je zlasti kmeta močno prizadela sprememba davčnega sistema, ki jo je prinesla italijanska država in ki je za seboj potegnila zadolževanje, propadanje in izseljevanje. Tudi v poglavju »socialni problemi« se je avtorica zadržala zlasti ob tisti problematiki, za katero je našla zanimivo in uporabno gradivo v spisih Ščekovega fonda. Tu gre zlasti za možnost pridobitve vojaških pokojnin, probleme slovenskih železničarjev in njihove zaposlitve. Šček je kritiziral politiko italijanske države, ki je ob vse večji brezposelnosti zaposlovala ljudi, ki so prihajali v Julijsko krajino iz notranjosti države. Opozoril je tudi na odnos oblasti do upokojencev, invalidov in vdov delavcev južne železnice v Julijski krajini.

Avtorica je namenila obširnejše poglavje vprašanjem, ki obravnavajo politično problematiko. Šček je svoje napore namenil zlasti boju za avtonomijo, kakršno so imeli ti kraji v okviru Avstro-ogrske monarhije, saj se je zavedal pomena take avtonomije za razna področja in še zlasti za vprašanja šolstva. Številni posegi so bili zvezani s slovenskimi ljudskimi šolami, srednjimi šolami in vrtci; posegi žal niso dosegli svojega namena. Že takoj po izvolitvi so se pričele razmere zaostrovali ob problemu dvojezičnosti, kar je nakazalo pot, po kateri je šel fašizem.

Prvemu delu publikacije je dodano imensko kazalo, krajevno kazalo in pregled virov ter literature. Drugi del pa vsebuje popis fonda Virgilij Šček, ki se nahaja v Pokrajinskem arhivu Koper v osebnih fondih pod številko 333. Gradivo je leta 1967 Pokrajinskemu arhivu Koper posredovala Ščekova sestra Breda Šček Orel. Avtorica podaja osnovne informacije o fondu in sicer opis fonda, podatke o prevzemu in obdelavi fonda, razloži njegovo strukturo ter opozori na gradivo o Ščeku, ki se nahaja v drugih arhivih. Navedla je tudi glavne objave o gradivu Virgilija Ščeka in vire ter literaturo.

Osrednje poglavje drugega dela je popis gradiva, ki obsega 88 arhivskih enot in je opravljen s pomočjo arhivskega računalniškega programa, prilagojenega temu gradivu. Avtorica je za popis uporabila pet polj: zaporedno številko arhivske enote, naslov arhivske enote, ki vključuje kratek opis gradiva, obdobje, vrsto gradiva in jezik, če dokument ni pisan v slovenskem jeziku. Dosledno so navedeni prvi trije razdelki, vrsta gradiva je navedena, če je vir časopisni članek, v oglatem oklepaju pa so zapisana pojasnila avtorice. Popisu fonda je dodala tri kazala, imensko, krajevno in stvarno. Kljub temu, da gre sicer za manjši obseg gradiva (88 arhivskih enot, 2 škatli), se je tudi tu pokazalo, da sta sestava stvarnih gesel in doslednost velik problem, s katerim se ukvarjajo in bojujejo arhivisti pri popisovanju fondov. Še večji problem nastopi, ko so fondi obširnejši. Praksa zaenkrat kaže, da se je pri računalniškem popisovanju gradiva smotneje odločiti za tak izbor, ki se izogne stvarnemu kazalu in si pomagati s kazalom pravnih in fizičnih oseb ter počakati, da stroka poišče najboljše rešitev.

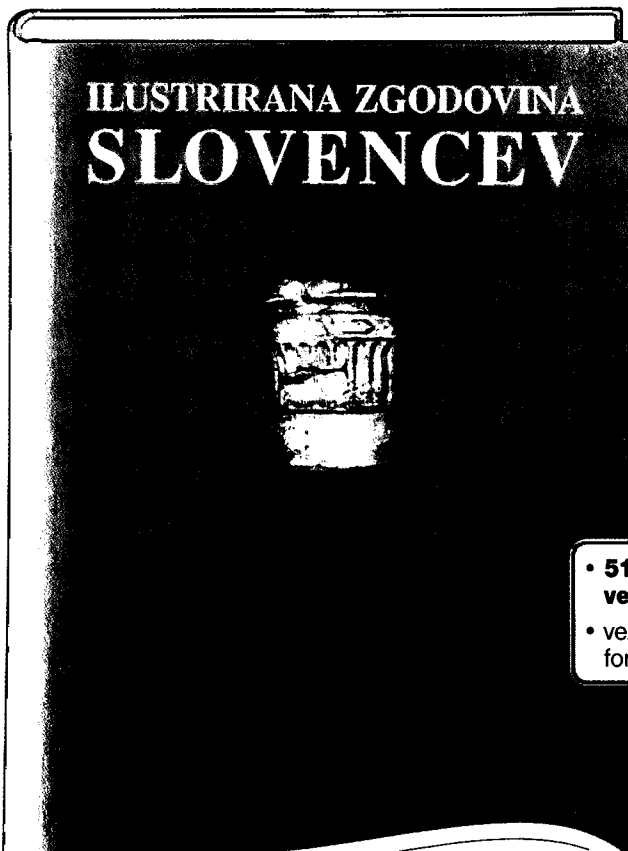
Po obsegu sicer skromna knjižica je koncentrat podatkov, že znanih in pa novih, zlasti iz gradiva, ki ga je avtorica uredila, popisala in predstavila. Opozorila je na tiste segmente gradiva, ki se nahajajo v fondu V. Ščeka PAK 333 in so tokrat prvič predstavljeni. Izredno angažirano življenje tega pomembnega primorskega duhovnika je pustilo bogato dediščino arhivom. Gradivo o njem je precej razdrobljeno in hranjeno v različnih institucijah po Sloveniji, ravno take vrste objav, ki so v zadnjem času vse bolj ustaljena oblika delovanja arhivskih delavcev, pa dajo uporabnikom možnost dobiti na enostaven in hiter način vpogled v bogato arhivsko gradivo, kjerkoli se to nahaja.

Metka Gombač

Françoise Zonabend, **Dolgi spomin – časi in zgodovine v vasi**. Ljubljana : Studia humanitatis, 1993. 258 strani.

Leta 1968 so se na terensko delo v vas Minot v severovzhodni Burgundiji odpravile štiri mlade gospe: geografinja *Marie-Claude Pingaud* v družbi treh etnologinj, *Tine Jolas*, *Yvonne Verdier* in

Stoletja naših korenin

Najobsežnejši pregled slovenske zgodovine

- **Sodobno delo mlajših zgodovinarjev**
- **Obsežna predstavitev zamejstva in izseljenstva**
- **Bogato slikovno gradivo**

- **512 strani, več kot 740 enot slikovnega gradiva**
- vezano v umetno usnje, format 21,5 x 29,5 cm, ščitni ovitek

- **520 dodatnih besedil, 212 uvoljavljenih avtorjev**
- **več kot 140 odlomkov iz pism, spominov, znanstvenih in literarnih del ter listin**
- **več kot 450 fotografij in ilustracij**
- **več kot 70 zemljevidov in tematskih kart**
- **več kot 200 reprodukcij rokopisov, listin, knjižnih in časopisnih strani, letakov, razglednic**
- **rodovni: najpomembnejših plemičkih in dinastičnih rodbin**
- **viri in literatura**
- **kronologija**
- **imenoke in stvarno kazalo**

Cena v prednaročilu: 17.400 SIT
Cena po izidu v decembru 1999: 19.400 SIT
Prihranite 2.000 SIT!

Za naročnike Zgodovinskega časopisa še dodatnih 10% popusta!

Izberite si način naročanja:

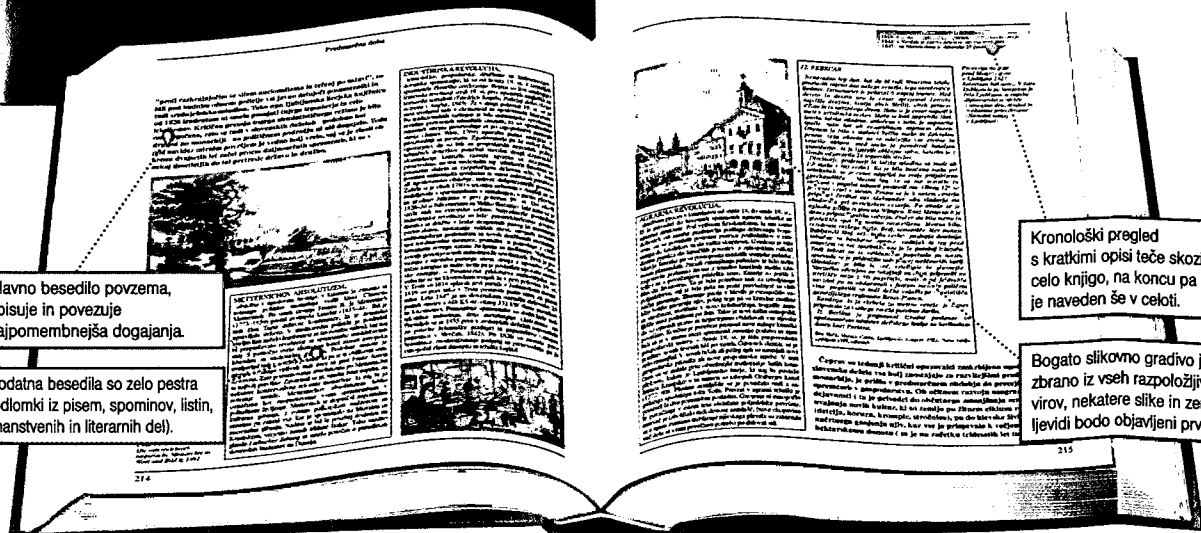
• 24 ur na dan: 061 / 125 28 26
in 080 12 05 (brezplačno)

• Mladinska knjiga Založba, d. d. 1536 Ljubljana

Založba Mladinska knjiga

Glavno besedilo povzema, opisuje in povezuje najpomembnejša dogajanja.

Dodatna besedila so zelo pestra (odlomki iz pism, spominov, listin, znanstvenih in literarnih del).

Kronološki pregled s kratkimi opisi teče skozi celo knjigo, na koncu pa je naveden še v celoti.

Bogato slikovno gradivo je zbrano iz vseh razpoložljivih virov, nekatere slike in zemljevidi bodo objavljeni prvič.

IZBERITE SVOJE DARILLO!

Samo prednaročniki dobite posebno darilo.

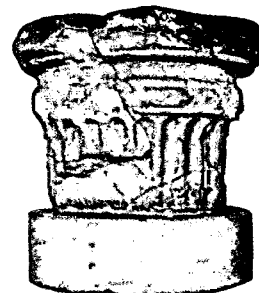

reprint ZEMLJEVIDA slovenskega ozemlja iz leta 1542

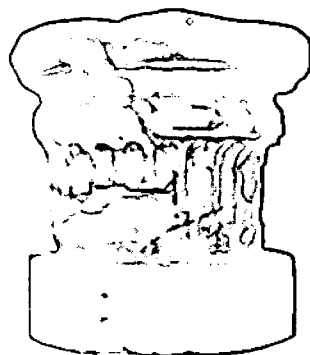
točno izdelano miniaturo KNEŽJEVA KAMNA

Od naselitve do samostojne države

ILUSTRIRANA ZGODOVINA SLOVENCEV

Slovenci bomo pred koncem tisočletja dobili še eno knjigo, ki jo mora imeti vsak narod: strnjen, a hkrati obsežen in zgodovinsko neobremenjen pogled na lastno zgodovino. ILUSTRIRANA ZGODOVINA SLOVENCEV je z bogatim ilustrativnim gradivom podprt prikaz postopnega oblikovanja Slovencev v moderen evropski narod z lastno državo. Na več kot 500 straneh enciklopedijskega formata so obravnavane konstitutivne prvine slovenskega naroda (jezik, politična organiziranost, šolstvo, gospodarstvo, verstvo, umetnost, znanost ...).

STOLETJA NAŠIH KORENIN

V prvem poglavju boste spoznali izvor imena Slovenci in njegovo dokončno uveljavitev v 19. stoletju, ko je nastal tudi izraz Slovenija. Sledi poglavje o slovenski identiteti, ki se je oblikovala od zgodnjega srednjega veka v kulturnih, političnih in gospodarskih razmerah, ki so zaznamovale civilizacijo evropskega Zahoda na prehodu k njenim vzhodnim mejnim območjem. Najobsežnejši del knjige sestavlja šest poglavij, ki vam bodo kronološko prikazala zgodovino Slovencev od naselitve alpskih Slovanov v

Vzhodne Alpe v 6. stoletju do konca 20. stoletja, ko smo zaživel v samostojni državi Sloveniji.

V zadnjem poglavju (Prikazi slovenskega ozemlja) pa boste lahko videli, kako se je na zemljevidih od antike do sodobnosti oblikovala kartografska podoba slovenskih dežel in kako smo Slovenci tudi z lastno kartografijo uveljavljali nacionalne interese. Na koncu vam bodo poleg izbora virov in literature o slovenski zgodovini na voljo še kronologija ter imensko in stvarno kazalo.

Posebna pozornost je posvečena slovenskemu etničnemu ozemlju izven Republike Slovenije in izseljenstvu, ki še nikoli ni bilo tako obsežno predstavljeno v knjižni obliki. Pisci glavnega besedila so uveljavljeni zgodovinarji srednje in najmlajše generacije (Janez Cvirn, Igor Grdina, Martin Ivanič, Janko Prunk, Vasko Simoniti, Peter Štih), zadnje poglavje pa je prispeval geograf Igor Longyka. Pomembna sestavina knjige so dodatna besedila, gesla ali odlomki iz gesel Enciklopedije Slovenije, ki so jih napisali stalni sodelavci tega največjega založniškega projekta na Slovenskem.

ILUSTRIRANA ZGODOVINA SLOVENCEV je po dvajsetih letih prvo tako obsežno delo o naši preteklosti. Nastalo je na podlagi bogate dokumentacije uredništva Enciklopedije Slovenije, ki sodeluje z več kot 1500 znanstvenimi, kulturnimi in likovnimi ustvarjalci ter ustanovami.

Založba Mladinska knjiga

Françoise Zonabend. Vsako je zanimalo drugo področje; slednjo predvsem sorodstvo, identiteta in modalitete spomina. Vse pa so črpale iz istega vira: iz pogovorov s prebivalci in iz vaških arhivov.

Raziskava je trajala do leta 1975. Ta dolgi čas naj bi omeščal razmerja med opazovalkami in opazovanimi in res so se raziskovalke sčasoma dokopale do čedalje globljih območij spomina. Pri raziskovanju jih je vodila metoda, ki jo je predlagal Levi-Strauss: s prepletanjem različnih pogledov pri obnavljanju vsakdanjih malenkosti in iskanju pomembnih podrobnosti so uredile drobtinice podatkov, okrnjene spomine in popačene vednosti sogovornikov v, kakor se jim je zdelo, logičen okvir.

Kmalu po začetku raziskave so začeli izhajati članki o Minotu, ki so bili nato leta 1990 zbrani in ponatisnjeni v zborniku »Podeželje v sosesčini. Minot, burgundska vas« (*Une campagne voisine. Minot, un village Bourguignon*). Nekaj let po končani raziskavi, ko je skupinski duh že opešal, so začele izhajati še monografije. F. Zonabend je bila s knjigo »Dolgi spomin – časi in zgodovine v vasi« (*La memoire longue. Temps et histoires au village*) zadnja. Njena monografija je izšla leta 1980, prevedena je bila v vrsto jezikov in je danes že skoraj klasika.

V tej knjigi je v središče postavljen čas, in sicer *čas skupnosti in družinski čas*, ki sta subjektivna, saj si ju prebivalci vasi zamišljajo zunaj Zgodovine. »Svoj čas« je bila vas živahen in vase zaprt kraj. Razčlenjena poklicna sestava prebivalstva v njej je do okoli leta 1940 dajala videz samozadostnosti. Na eni strani so bili tisti, ki so bili deležni vaške zemlje in so imeli krave in ovce. Ti, t.i. zemljaki, so se ukvarjali še z obrtjo in trgovino. Na drugi strani pa so bili tisti, ki niso imeli ne zemlje ne krave. Ti, t.i. gozdniki, so se preživljali z drvarstvom, ogljarstvom in dninarstvom. Obe skupini sta se dopolnjevali, povezovali pa so ju tudi prazniki ter verske ali posvetne slovesnosti.

»Svoj čas« so bili vsi revni, vsi enaki. Ta vaški svet je bil zaradi zaprtosti navznoter svet razumevanja in povezanosti. »Danes« ima vas precej drugačen videz. Ceste so asfaltirali, hiše postavili v vrsto daleč narazen. V vas so napeljali elektriko, pitno vodo, prišel je avto, radio in televizija. Tehnične spremembe so prizadele obrtnike, trgovci, drvarji in oglarji so odšli iz vasi. »Danes« se prebivalci Minota delijo na kmete in delavce. Ti dve skupini še zmeraj zahtevata družbeno enakost, vendar sedaj v blaginji. Blaginja in premožnost sta povzročili prelom: ljudje so se zgrbili vase, ostajajo doma in so nevoščljivi. Opustili so vaške praznike in večerna zbiranja. Kljub osamljenosti in zaprtosti družinskih skupin pa vaščani še vedno govorijo o solidarnosti v skupnosti. Vaška skupnost je ohranila stari sistem moralnih vrednot in po svoje, kot pravijo sami, živi po starem.

Zonabendova je na podoben način razčlenila tudi druge ravni družbene stvarnosti v Minotu. Od stavbnih oz. arhitekturnih sprememb v vasi do gospodarskega vidika, ki so ga vodile družine. Nenazadnje, kako je potekalo življenje od rojstva do smrti oz. prehajanje iz ene starostne skupine v drugo, kakšna je bila poroka »svoj čas« in kakšna je »danes«, kako so se skozi čas preoblikovali družbeni odnosi. V pričevanjih vaščanov se, kot pravi avtorica, »danes« in »sedaj« vseskozi navezujeta na »včeraj« in »svoj čas«. To sta dve plati spomina, ki se na koncu zlijeta v uravnoteženo trajanje, v katerem je zasidran *čas skupnosti*. V vaški družbi, ki je bila sredi tega stoletja podvržena velikim spremembam, se je preteklost ohranila v sedanosti v nekaterimi dejanji, ki so ostala vseskozi enaka: z izmenjavo dobrin, solidarnostjo, čaščenjem mrtvih in v načinu mišljenja.

Čas je last vsakogar in pri spominjanju osebnega časa se ljudje opirajo na prelomne trenutke v osebnem krogu: na rojstvo, poroko, smrt. Zato je čas zgodovine urejen po *družinskem času*, ki se obnavlja s poznavanjem genealogij in vpeljuje človeka v njegovo družbeno doživetost. S tem časom je človek v prvi vrsti sorodnik in na sorodstvu temelji družba. Genealoški spomin je v sorazmerju z veljavo, ki jo pripisujemo eni ali drugi strani sorodstva, saj si vsak posameznik izbere eno stran (materino ali očetovo) in se nanjo naveže.

Albertine Chevenoz, nekdanja minotska trgovka, je npr. razvila obsežen genealoški spomin po materini strani. Sorodniki po materini strani so ji zagotavljali vaško pripadnost (»sem iz Minota«) in družinske korenine (»sem Grivotova«). Tako se bralcu skozi branje Albertinine življenjske zgodbe izlušči družinski čas. Na koncu tudi izve, zakaj je njen spomin na sorodnike po očetovi strani zabrisan.

Ob trgovski družini Albertininega moža pa se nam pokaže nekoliko drugačno nihanje družinskega časa. Prikazana sta dva ravnovesna pola vaškega življenja: obrtniki, ki so imeli tesne stike s člani skupnosti, in trgovci, ki so bili posredniki med vaško skupnostjo in zunanjim svetom.

Čeprav se trgovčev čas v celoti vrti okoli trgovskih dejavnosti, je obenem razporejen okoli odločilnih trenutkov družinskega življenja. Trgovčev čas in družinski čas se torej v vasi spajata.

Preteklost je negibna in mirujoča, a s svojo težo izročila ne duši skupnosti. Nasprotno, ta majhna vaška skupnost je v sebi našla izvorno moč prilagajanja in sposobnost preživetja. Čeprav se zdi, da *prihodnosti* v vasi ni, to ni res. O njej vseskozi razmišljajo in jo predvidevajo. *Prihodnost* ne pripada nikomur in je zato nevarno o njej govoriti. *Sedanjest* je čas hitrih in korenitih sprememb. Tehnične spremembe in gospodarski preobrati, predvsem po drugi svetovni vojni, imajo v Minotu vlogo grešnega kozla. Zgodovini so naprtili te spremembe. V času po drugi svetovni vojni se je tudi zgodil prelom med obema časoma.

Poleg časa, ki se je v tej knjigi uveljavil kot središče, je zanimiv še en moment. Makrozgodovinske študije se držijo stereotipa o negibnosti in zaostalosti agrarnih družb, o njenih prebivalcih pa menijo, da so pasivni ujetniki narave in socialne danosti. Prav zato so nastale mikrozagodovinske študije, ki opazujejo od spodaj navzgor in so v historiografski diskurz prinesle kategorijo protislovja.

Giovanni Levi, inovativni italijanski socialni in gospodarski zgodovinar, je z delom »Nematerialna dediščina (*L'eredità immateriale. Carriera di un'esorcista nel Piemonte del Seicento*)« (1985) dokazal prav to. Raziskal je piemontsko vaško skupnost Santena in posledice vdora zunanjega življenja v njeno notranjost. To je bil čas oblikovanja absolutistične moderne države, ki se je s svojega upravopolitičnega središča širila na obrobje. Ugotovil je, da so santenci dejavni akterji, ki s poročnimi in dedovanjskimi izbirami, s klientelnimi navezami, snujejo strategijo preživetja in obrambo pred negotovo prihodnostjo. Njihovo življenje je preprejeno s konflikti (Levija najbolj zanima premagovanje le-teh) in solidarnostnimi vezmi. V tem svetu materialne dobrine še ne zagotavljajo moči. Moč je izražena v ugledu, ki ga posameznik ali družina uživa. Ugled se lahko materializira, a je sam nematerialna oblika moči. Je skupek moralnih lastnosti in političnih spretnosti, ki obljublja jamstvo za prihodnost.

Ob branju se mi je porodila naslednja primerjava: kakor moč v Santeni ne izvira iz zemljiške lastnine in maksimacije dobička, tako tudi čas v Minotu ni last zgodovine in nihče se ne sklicuje na zgodovinske dogodke. Vsaka družina ima svoj koledar, vsaka si ureja zgodovino po svojih opornih točkah, vendar v zaprtem vesolju skupnosti. Iz tega sledi, da je naše razumevanje določenih pojmov lahko popolnoma drugačno od razumevanja istih pojmov v majhnih zaprtih skupnostih, kakršne opisujeta Zonabendova in Levi. Kakor so Santenci v odporu zoper vdor zunanjih socialnih in kulturnih vrednot razvili lastne vrednote, vedenjske obrazce in obrambne mehanizme, so tudi prebivalci Minota zaradi globokih gospodarskih pretresov po vojni korenito preoblikovali vaško življenje, potem pa spet vzpostavili ravnovesje in z določenimi dejavnostmi še obdržali stik s preteklostjo. To pomeni, da majhne vaške skupnosti niso docela obrnjene k preteklosti, ampak imajo izoblikovano in izdelano tudi prihodnost.

Giovanni Levi je zgodovinar in sodi med tiste italijanske zgodovinarje (npr. C. Ginzburg in E. Grandi), ki so v sedemdesetih in začetku osemdesetih odgovorili na ekstrem Fernanda Braudela. Le-ta je zastopal drugo generacijo šole *Annales*, ki je zanemarila dogodkovno zgodovino in poudarjala čas dolgega trajanja. Na njegovem inštitutu v Parizu so prakticirali serialno zgodovino.

Françoise Zonabend pa je predstavnica francoske etnologije, nastale iz »pokojne« folkloristike, durkheimovske sociologije, antropogeografije, fizične antropologije in zgodovine (M. Bloch, L. Febvre). Postala je zgolj drugo ime za britansko socialno antropologijo, saj je od nje prevzela metode in koncepte.

»Projekt Minot« je bil zasnovan v okviru etnologije Francije, ki se je v tem stoletju precej spreminjala. Tako je na začetku stoletja pomenila izključno vedo, ki preučuje primitivna zunajevropska ljudstva, medtem ko danes pomeni vedo, ki preučuje bližnje in še posebej francoske terene. Grobo povzeto nekako tako, kot da bi se v Franciji nekdanji folkloristi spremenili v etnologue, nekdanji etnologi pa v antropologe.

OBVESTILA

Obvestilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Slovensko javnost je spomladi 1998. leta presenetila ovadba, po kateri naj bi bil naš ugledni član in nekdanji predsednik prof.dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino, v letih 1944 in 1945 sostorilec pri popolnem uničenju nemške narodnostne skupine na območju sedanje Republike Slovenije, posebno intenzivno pa na območju Maribora in Štajerske.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je v prepričanju, da gre za politični in moralni obračun z našim uglednim kolegom zaradi nekaterih njegovih strokovnih dognanj, sprejela protestno izjavo zoper tako ravnanje in jo razposlala slovenskim medijem.

Državno tožilstvo Republike Slovenije je 29.12.1998 na podlagi 161. člena ZKP sprejelo sklep št. Ktr 441/98-3/mag JF/ji, s katerim je ovadbo zavrglo.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije izraža zadovoljstvo nad takim razpletom dogodkov. Zaveda pa se, da tak sklep ne more povrniti duševnega trpljenja, ki ga je prof.dr. Tone Ferenc preстал, niti mu v celoti ne vrača dobrega imena, ene temeljnih človeških pravic, saj javna občila omenjenega sklepa niso objavila na enak način in s primerljivo pozornostjo kot vest o ovadbi.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije ob tej priliki znova poziva vso slovensko in še posebno strokovno javnost, naj se izsledki znanstvenega dela in različnost strokovnih pogledov ne izrabljajo za politične obračune in osebne diskvalifikacije. Tega je bilo v našem zgodovinopisju odločno preveč in je stroki zelo škodovalo. Prav tako pričakuje od svojega članstva, da bo spoštovalo pravico do dobrega imena kot eno temeljnih človeških pravic.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije ponovno poziva najvišje državne organe Republike Slovenije, odgovorne službe in posameznike, da omogočijo dostop do relevantnega arhivskega gradiva ter z njim in s svojimi pričevanji pomagajo osvetliti povojne poboje, eno največjih tragedij v vsej slovenski zgodovini. Dokler ne bo to narejeno, se bodo podobne in še hujše kalvarije, kot jo je preživel prof.dr. Tone Ferenc, nadaljevale.

Ljubljana, 15. junija 1999.

Predsednik ZZDS
dr. Stane Granda

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa

1. *Zgodovinski časopis* je v 52. letu/letniku po ustaljeni praksi izdal štiri redne zvezke (110.-113.), 19. zvezek svoje knjižne zbirke (z razpravo Roka Stergarja »*Vojski prijazen in zaželen garnizon*« : *Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno*), ponatis razprodanega dvojnega zvezka ZČ 1-2/1977, ponatis 2. zvezka Zbirke ZČ (z razpravo Franca Šebjaniča *Šolnik in domoljub Adam Farkaš 1730-1786*) ter zgoščenko *Le barbar se lahko roga preteklosti* z dokumentarnimi posnetki govorov pokojnega prof.dr. Frana Zwittera. Obseg rednih števil je bil tokrat po številu tiskanih strani (654) in avtorskih pol objavljenega besedila (88) nekaj večji. S prehodom na računalniško obdelavo rokopisov in računalniški prelom se je razpolovila zamuda pri izhajanju na pet mesecev, kar je seveda tako za avtorje in bralce kot tudi za urednike in financerje še vedno preveč. Obseg natisnjenega in dinamika izdajanja slejkoprej ostajata predvsem odraz višine in zapoznelega pritoka subvencij.

2. Finančno poslovanje ZČ 52/1998 je izgledalo takole (za primerjavo navajamo podatke tudi za predhodni letnik):

Dohodki	Letnik 1997		Letnik 1998	
	SIT	%	SIT	%
Dotacija Ministrstva za znanost in tehnologijo	5,200.000	36,8	6,240.000	44,5
Dotacija Ministrstva za kulturo	1,630.000	11,5	1,630.000	11,6
Dotacija Ministrstva za šolstvo in šport	750.000	5,3	750.000	5,4
Dotacije drugih sofinancerjev	703.000	5,0	1,296.000	9,2
Sredstva sozaložnikov	1,489.500	10,6	–	–
Naročnina	3,071.500	21,8	3,422.800	24,4
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	165.400	1,2	283.600	2,0
Prodaja knjig <i>Zbirke ZČ</i>	1,092.100	7,7	380.200	2,7
Obresti	20.870	0,1	21.320	0,2
Skupaj	14,122.370	100,0	14,023.920	100,0
Izdatki				
Izdatki	Letnik 1997		Letnik 1998	
	SIT	%	SIT	%
Tiskarski stroški rednih števil	4,435.445	31,9	4,816.325	35,6
Tiskarski stroški ponatisov	–	–	332.370	2,5
Tiskarski stroški <i>Zbirke ZČ</i>	2,277.619	16,4	960.966	7,1
Avtorski honorarji	4,952.840	35,6	5,031.138	37,1
Uredniški honorarji	537.500	3,9	560.500	4,1
Stroški uredništva in uprave	1,693.200	12,2	1,843.950	13,6
Skupaj	13,896.604	100,0	13,545.249	100,0
Razlika/prenos	+ 225.766		+ 478.671	

Tudi tokrat je treba predvsem pripomniti, da vse pričakovane naročnine še nismo izterjali; zato obračun letnika še ni zaokrožen in zato ponavljamo prošnjo zamudnikom, naj čimprej poravnajo svoje člansko-naročniške obveznosti do vašega/našega zgodovinskega društva in *Zgodovinskega časopisa*. Največ strukturnih sprememb med dohodki je povzročilo povečanje dotacije MZT in dejstvo, da v letniku 1998 nismo spet (v sozaložbi) izdali knjige, primerljive z Bratoževim učbenikom *Grška zgodovina*. Zato je opazno manjši tudi iztržek od prodaje *Zbirke ZČ*, kakor tudi tiskarski stroški zanjo. Zaradi bistveno manjše subvencije našega glavnega mecena – Ministrstva za znanost in tehnologijo – za letnik 1999 in zaradi dodatnih stroškov z uvedbo davka na dodano vrednost sta presežka iz letnikov 1997 in 1998 že uporabljena kot rezerva.

3. Naše naročnike oz. člane ZZDS je založba Mladinska knjiga že obvestila o možnosti, da v prednaročilu kupijo reprezentativno *Ilustrirano zgodovino Slovencev z dodatnim 10-odstotnim popustom*. V ta zvezek ZČ vloženi prospekt naše naročnike opozarja na možnost, da si tudi po izidu še vedno lahko omislijo navedeni priročnik po znižani ceni 17.640 SIT – na telefonu in naslovu, ki ju navaja prospekt.

4. Čeprav je sponzoriranje izhajanja ZČ realno zmanjšano, načrtujemo izid preostalih števil 53. letnika v rokih, ki ne bodo povečali lanske zamude.

Janez Stergar

UDK 929 Gestrn F.

MELIK Vasilij, dr., akademik, zaslužni univ. prof. v pokojju, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
BRAJČ Razko, dr., akademik, redni univ. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prof.dr. Ferdo Gestrn (8.10.1916 – 9.4.1999)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 53/1999, št. 1 (114), str. 5–10
1.25 strani članki in sestavki; jezik: Sn. (Sn., En.)
Ključne besede: Ferdo Gestrn, historiografija, slovenska zgodovina

Ferdo Gestrn se je rodil 8.10.1916 v Ljubljani. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je iz zgodovine in geografije diplomiral leta 1940 in doktoriral iz zgodovine 1960. Izpopolnjeval se je v Parizu na École Pratique de Hautes Études. Na Filozofski fakulteti je poučeval od 1960, od 1971 kot redni profesor. Bil je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Raziskoval je zgodovino mest, zgodovino Slovencev 18. in 19. stoletja, posebej gospodarsko zgodovino ter odnose med zahodno in vzhodno obalo Jadrana. V začetku 1999 je bilo njegovo delo predstavljeno v *Gestrnovem zborniku*. Umrl je na Bledu 9. aprila 1999.

R. Stergar

UDK 939.8(262.3)

ZLOBEC Barbara, mag., univ. asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu Od Hekatalja do Plinuja Starejšega

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999, št. 1 (114), str. 11–32, 72 cil.
1.01 izvirni znanstveni članek; jezik: Sn. (It., Sn., En.)
Ključne besede: antika, zgodovinska vira, geografija, Jadran

Članek vsebuje komentar in prevod pomembnejših grških in latinskih zemljepisnih poročil o severnem Jadranu, jih zgodovinsko okvirja ter muhi bibliografski pregled znanstvenih prispevkov na to temo. Analiza antičnih besedil spremlja in razlaga zapleteno zgodovino tega območja: mitološko davrimo prek pripovedi o Antenorju, Diomedu, Pelionu in Argonavtih, čas grške kolonizacije prek arhaičnih spisov o običajanju (periplous) Hekatalja in Pseudo Skitaksa, mitizirajo prostora v Helenistični dobi v pesniških tekstih Likofrona, Apolonija Rodoskega ter poznejšega Pseudo Skimana, rimsko prodiranje in zasebno ter dokončno sistemizirajo antičnih podatkov o severnem Jadranu v zgodnjem cesarstvu v delih Strabona, Mele in Plinuja.

Avtorski izveček

UDK 347.456(497.12)“18”

PANČUR Andrej, mag., mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresna 9g 1
Odeništvu na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999, št. 1 (114), str. 33–55, 160 cil.
1.01 izvirni znanstveni članek; jezik: Sn. (De., Sn., En.)
Ključne besede: Habsburška monarhija, odeništvu, gospodarska kriza, liberalizem

Šele s prevlado liberalizma v šestdesetih letih 19. stoletja so bili v habsburški monarhiji odpravljani stari zakoni o odeništvu, ki so vsako posojilo, kjer so bile obresti višje od dovoljenih, označile za odeništvu in ga kot takšnega kazensko preganjale. V članku avtor najprej opiše odnove liberalnega boja za odpravo zakonov o odeništvu na Slovenskem. Ti zakoni so bili odpravljani šele leta 1868. Vendar je z nastopom gospodarske krize leta 1873 obrestna svoboda pripeljala do množičnega pojava odeništvu. S tem se je povsem spremenilo tudi javno mnenje in ljudje so sedaj zopet zahtevali zakone o odeništvu. Ti so bili ponovno uvedeni leta 1881, vendar odeništvu s tem še ni bilo konec in v slovenski javnosti se je še dolgo časa ohranila negativna silka o odeništvu.

Avtorski izveček

UDK 271.1:929 Šolar W.

FRIŠ Darjo, dr., univ. docent, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Koroska cesta 160

Pisma Wenča Šolarja O.S.B. iz Amerike (1895–1911)

»Dragi domaci, vem da že precej težko čakate na moje pismo«

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999, št. 1 (114), str. 57–70, 66 cil.
1.01 izvirni znanstveni članek; jezik: Sn. (En., Sn., En.)
Ključne besede: izseljenstvo, ZDA, Wenča Šolar, korespondenca, biografija

V razpravi je avtor analiziral korespondenco benediktinskega pata Wenča Šolarja (1895–1911), ki je opravljal dušopastirsko delo v ameriških državah Pensilvaniji in Illinoisu. Pisma so naslovljena na sorodnike v vasici Rudno v Selški dolini na Gorenjskem. Avtorja je še zlasti zanimal Šolarjev opis duhovniškega dela v Ameriki, njegovi vtisi o 'novi domovini', odnos do priseljenih rojakov in priseljevanja ter opis vsakdanjega življenja priseljencev v Ameriki. Originalna pisma hrani 'Immigration History Research Center, University of Minnesota', v St. Paulu (Minnesota).

Avtorski izveček

<p>UDC 347.456(497.12)18"</p> <p>PANČUR Andrej, MA, Postgraduate, Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Usury in Slovenia in the Second Half of the 19th Century</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 53/1999, No. 1 (114), pp. 33–55, 160 notes Language: Sn. (De., Sn., En.) Key-words: Habsburg Monarchy, Usury, Economic Crisis, Liberalism</p> <p>Only with the predomination of liberal ideas in the 1860's the Habsburg Monarchy abolished the old laws on usury which labelled each loan in which the interest exceeded the legal limit as usurious and liable to persecution. The author of the article first describes the echoes of the liberal struggle to abolish the laws on usury in Slovenia. These laws were not abolished until 1868. The onset of the depression in 1873 and the unfrozen interest rate led to the phenomenon of usury on a large scale, causing the public opinion to change completely. People once again demanded stricter laws on usury. These were introduced in 1881, but did not put an end to usury. This negative image of usury persisted in Slovenia for a long time.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC 929 Gestrin F.</p> <p>MELIK Vasilij, PhD, Member of Slovene Academy of Sciences and Arts, Professor Emeritus (ret.), Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>BRATOŽ Rajko, PhD, Member of Slovene Academy of Sciences and Arts, Full Professor, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Prof.Dr. Ferdo Gestrin (8.10.1916 – 9.4.1999)</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 53/1999, No. 1 (114), pp. 5–10 Language: Sn. (Sr., En.) Key-words: Ferdo Gestrin, Historiography, Slovenian History</p> <p>Ferdo Gestrin was born on October 8, 1916 in Ljubljana. He obtained a BA in history and geography from the Faculty of Arts in Ljubljana in 1940, a PhD in history in 1960. He also studied in Ecole Pratique de Hautes Etudes in Paris.</p> <p>He lectured at the Faculty of Arts from 1960, from 1971 as full professor. He was a member of the Slovene Academy of Arts and Sciences. His research was centred on urban history, on the history of Slovenes in the 18th and the 19th century, economic history, and the relations between the western and the eastern shores of the Adriatic. In 1999 a <i>Festschrift</i> (<i>Gestrinov zbornik</i>) was published in his honour.</p> <p>He died in Bled on April 9, 1999.</p> <p style="text-align: right;">R. Stergar</p>
<p>UDC 271.1:929 Šolar W.</p> <p>FRIŠ Darko, PhD, Assistant Professor, University of Maribor, Faculty of Education, SI 2000 Maribor, Koroška cesta 160</p> <p>Letters of Wencel Šolar O.S.B. from America (1895–1911) »Dear Family, I Know That You Are Anxiously Awaiting My Letter«</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 53/1999, No. 1 (114), pp. 57–70, 66 notes Language: Sn. (En., Sr., En.) Key-words: Emigration, USA, Wencel Šolar, Correspondence</p> <p>The contribution analyses the correspondence of Benedictine priest Wencel Šolar which originated between 1895 and 1911 in the course of his pastoral work in Pennsylvania and Illinois, USA. The letters are addressed to his relatives in Rudno, a little village in Seiska dolina in Upper Carniola, Slovenia. The author was especially interested in Šolar's description of his pastoral work in America, his impressions of his »new homeland.« his relationship with other Slovene immigrants and toward immigration as well as Šolar's descriptions of everyday life in America. The original letters are part of the Immigration History Research Center, University of Minnesota archives in St. Paul, Minnesota.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC 939.8(262.3)</p> <p>ZLOBEC Barbara, MA, Univ. Assistant, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Ancient Geographer's Reports about Northern Mediterranean From Hecataeus to Ptolemy the Elder</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 53/1999, No. 1 (114), pp. 11–32, 72 notes Language: Sn. (It., Sr., En.) Key-words: Ancient history, Historical sources, Geography, Adriatic Sea</p> <p>The article contains a commentary and a translation of more prominent Greek and Latin geographical reports about Northern Adriatic. Framed by a historical background it is concluded by a bibliographic review of contributions on the subject. The analysis of antique texts explains the complex history of the area: the mythological era with the help of narration about Antenor, Diomedes, Phaeon and the Argonauts; the years of Greek colonisation through archaic texts about the sailing around (peoplous) from Hecataeus and Pseudo-Scylax, the mythisation of the area in the Hellenistic period through poetic texts by Lycophron, Appollonius of Rhodes and Pseudo-Scymnus, the Roman advancements and occupation as well as the final systematisation of antique data on Northern Adriatic in the early Roman Empire in the works of Strabo, Mela, and Ptolemy.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>

UDK 949.712"1918"

PERKOVŠEK Jurij, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Slovinci in Država SHS leta 1918

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999, št. 1 (114), str. 71–79, 38 cit.

1.06 objavljeno vabljeno predavanje; jezik: Sn. (De., Sn., En.)

Ključne besede: slovenska zgodovina, Narodna vlada, 1918

V razpravi avtor obravnava položaj slovenskega naroda v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki so jo ustanovili habsburški Jugoslovani ob odcepitvi od Avstro-Ogrske 29. oktobra 1918. Država SHS je obstajala do zadržitve s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918. Obsegala je Slovenijo (brez Prekmurja), Hrvaško z Istro in Dalmacijo (a brez Medjunurja) ter Bosno in Hercegovino. Dejavnik tedanje slovenske državnosti je bila Narodna vlada SHS v Ljubljani, ki je sveterno odločala o tedanjim slovenskem političnem, vojaškem, gospodarskem, kulturnem, narodnem in državnem življenju.

Avtorski izvleček

UDK 784(949.712 Maribor)"1918/1941"

POTOČNIK Dragan, dr., univ. docent, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Maistrova 20; e-pošta: dragan.potocnik@uni-umb.si

Pevska društva v Mariboru 1918–1941

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999, št. 1 (114), str. 81–99, 74 cit.

1.01 izvirni znanstveni članek; jezik: Sn. (De., Sn., En.)

Ključne besede: Maribor, glasha, kulturno življenje, pevska društva, 1918–1941

V obdobju od 1918 do 1941 so v Mariboru delovali številni pevski zbori, tako delavski, cerkveni, šolski, mladinski, obrtni, trgovski. Ob štirih poglavitnih zborih: 90-članskem mešanem zboru Glasbene matice, 70-članskem mešanem zboru Maribora in 45-članskem moškem zboru Drave in Jadrana, je bila v Mariboru še cela vrsta drugih. Ustrajajale sile zborov pa zaradi strankarskih interesov niso spodbujale prave povezanosti. Posledica tega je bilo veliko število pevskih zborov z malo kvalitetenim pevci.

Avtorski izvleček

UDK 929 Beran J.

KRANJC Janez, dr., redni univ. prof., Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 12

Dr. Jaromir Beran – devetdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999, št. 1 (114), str. 111–114

1.25 drugi članek in sesavski; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: pravo, pravna zgodovina, Jaromir Beran, biografija

Dr. Jaromir Beran se je rodil 7.3.1909 v Mariboru. Po maturi na klasični gimnaziji 1927 se je vpisal na Pravno fakulteto v Ljubljani, kjer je diplomiral leta 1940. Po opravljenem pripravništvu je našel službo na Pravni fakulteti v Ljubljani, kjer je bil zaposlen kot bibliotekar do 1952. Po odhodu v pokoj prof. Janka Polca in odhodu iz fakultete prof. Josipa Zorniča je v zimskem semestru 1952 prevzel predavanja iz pravne zgodovine. Kot profesor za pravno zgodovino je skušal tudi oblikovati enoten program za ponk pravne zgodovine v vsaj tedanji Jugoslaviji. Na Pravni fakulteti je ostal vse do upokojitve leta 1976.

Avtorski izvleček

UDK 929 Umek E.

ČARNI – OBLAK Marja, dipl. zgodovinar, SI-1000 Ljubljana, Brdnikova 34a

Ob sedemdesetletnici Emne Umek

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999, št. 1 (114), str. 114–116

1.25 drugi članek in sesavski; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: arhivistika, Emna Umek, biografija

Emna Umek, rojena 14.4.1929 v Ljubljani, je 1952 diplomirala iz zgodovine in geografije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Septembra 1953 se je zaposlila v tedanjem Državnem arhivu LRS, kjer je bila do upokojitve 1988 (1984–1988 direktorica). Pripadela je k nastanku stolice za arhivistiko na oddelku za zgodovino, kjer je bila 1978/79–1987/88 predavatelj. Leta 1993 je na Filozofski fakulteti doktorirala iz arhivističnih znanosti s tezo *Ehbergi in daljši arhiv*. Od 1976–1990 je bila ekspert za vržanje arhivskega gradiva po letu 1888 iz dunjskih arhivov na podlagi pogodbe z Avstrijo. Je avtorica in soavtorica inventarjev in vodnikov po arhivskem gradivu, posvečala se je raziskavam gospodarske zgodovine 16.–18. stoletja, bila tudi urednica strokovnega glasila *Arhivi* (1978–1985).

Avtorski izvleček

<p>UDC 929 Beran J.</p> <p>KRANJIC Janez, PhD, Univ. Professor, University of Ljubljana, Faculty of Law, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 12</p> <p>Dr. Jaromir Beran – Nonagenarian</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 53/1999, No. 1 (114), pp. 111–114 Language: Sn. (Sn., En.) Key-words: Law, History of Law, Jaromir Beran, Biography</p> <p>Dr. Jaromir Beran was born on March 7, 1909 in Maribor. He graduated from classical high school in 1927, studied law at the Faculty of Law in Ljubljana and graduated in 1940. After completing his traineeship he obtained a position at the Faculty of Law where he worked as librarian until 1952. In the winter term of 1952, after Professor Janko Polec had retired and Professor Josip Zontar had left the faculty, Beran took over the classes on the history of law. As a law history professor he tried to establish a unified program for teaching this subject throughout then Yugoslavia. In 1976 he retired from the Faculty of Law.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC 949.712"1918"</p> <p>PEROVŠEK Jurij, PhD, Scientific Fellow, Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Slovenes and the State of SHS (of Slovenes, Croats, and Serbs) in the Year 1918</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 53/1999, No. 1 (114), pp. 71–79, 38 notes Language: Sn. (De., Sn., En.) Key-words: Slovenian History, National Government, 1918</p> <p>In his article the author discusses the position of Slovenes within the State of Slovenes, Croats, and Serbs (The State of SHS) which was established by the Habsburg Yugoslavs when they succeeded from Austria-Hungary on October 29, 1918. The State of SHS existed until December 1, 1918 when it was united with the Serbian Kingdom and named the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. The state of SHS comprised Slovenia (without Prekmurje), Croatia with Istria and Dalmatia (but without Medjimurje), and Bosnia and Herzegovina. The National Government of SHS in Ljubljana brought sovereign decisions on political, military, cultural, national and state life in Slovenia at the time.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>
<p>UDC 929 Umek E.</p> <p>ČARNI – OBLAK Marija, BA, SI-1000 Ljubljana, Brdnikova 34a</p> <p>On the Occasion of Ema Umek's 70th Birthday</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 53/1999, No. 1 (114), pp. 114–116 Language: Sn. (Sn., En.) Key-words: Archives, Ema Umek, Biography</p> <p>Ema Umek was born on April 14, 1929 in Ljubljana. In 1952 she obtained her BA degree in history and geography at the Ljubljana Faculty of Arts. In September, 1953 she became an assistant archivist at the Slovene State Archives where she remained until her retirement in 1988 (director between 1984 and 1988). She actively participated in establishing the archives chair at the Department of History where she lectured between 1978 and 1988. In 1993 she received her PhD at the Faculty of Arts with the thesis entitled <i>The Erbergs and the Dol archives</i>. Between 1976 and 1990 she acted as expert adviser on the return of post-1888 archival sources from Viennese archives. She is author and co-author of several inventories and archival material guides, conducted extensive research of economic history of the period between the 16th and the 18th centuries, was Editor-in-Chief of professional publication <i>Arhiv – Archives</i> (1978–1985).</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC 784(949.712 Maribor)"1918/1941"</p> <p>POTOČNIK Dragan, PhD, Assistant Professor, University of Maribor, Faculty of Education, SI-2000 Maribor, Mairtova 20; e-mail: dragan.potochnik@uni-nb.si</p> <p>Maribor Singing Societies Between 1918 and 1941</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 53/1999, No. 1 (114), pp. 81–99, 74 notes Language: Sn. (De., Sn., En.) Key-words: Maribor, Music, Cultural Activities, Singing Society, 1918–1941</p> <p>Numerous singing societies – church, working-class, school, youth, craftsmen, or trade societies – were active in Maribor between 1918 and 1941. Aside from four major ones – the mixed chorus of Glasbene matica with 90 members, the mixed chorus of Maribor with 70 members, and male choruses of Drava and Jadran with 45 members each – there were numerous others as well. Due to different party interests their creative powers did not inspire a sense of unity, which resulted in a number of choruses with few good singers.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>

ZGODOVINSKI ČASOPIS

osrednja slovenska historična revija glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel: 061/241-1200, lahko dobite naslednje zvezke **Zgodovinskega časopisa (ZČ)**:

1/1947 (pon. 1977) – 560 SIT	32/1978, št. 3 – 420 SIT	43/1989, št. 4 – 440 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 720 SIT	32/1978, št. 4 – 440 SIT	44/1990, št. 1 – 420 SIT
4/1950 (1987) – 680 SIT	33/1979, št. 1 – 500 SIT	44/1990, št. 2 – 440 SIT
5/1951 (1987) – 860 SIT	33/1979, št. 2 – 440 SIT	44/1990, št. 3 – 440 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1120 SIT	33/1979, št. 3 – 420 SIT	44/1990, št. 4 – 480 SIT
8/1954 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 4 – 360 SIT	45/1991, št. 1 – 480 SIT
9/1955 (1989) – 720 SIT	34/1980, št. 1-2 – 620 SIT	45/1991, št. 2 – 480 SIT
10-11/1956-57 (1991) – 780 SIT	34/1980, št. 3 – 300 SIT	45/1991, št. 3 – 440 SIT
12-13/1958-59 (1990) – 720 SIT	34/1980, št. 4 – 300 SIT	45/1991, št. 4 – 480 SIT
14/1960 (1993) – 840 SIT	35/1981, št. 1-2 – 500 SIT	46/1992, št. 1 – 420 SIT
15/1961 (1989) – 580 SIT	35/1981, št. 3 – 340 SIT	46/1992, št. 2 – 420 SIT
16/1962 (1991) – 640 SIT	35/1981, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
17/1963 (1978) – 720 SIT	36/1982, št. 1-2 – 480 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
18/1964 (1980) – 700 SIT	36/1982, št. 3 – 300 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 780 SIT	36/1982, št. 4 – 280 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
21/1967 (1992) – 700 SIT	37/1983, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 440 SIT	37/1983, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	37/1983, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	38/1984, št. 1-2 – 420 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 420 SIT	38/1984, št. 3 – 280 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 420 SIT	38/1984, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 480 SIT	39/1985, št. 1-2 – 440 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 500 SIT	39/1985, št. 3 – 400 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 480 SIT	39/1985, št. 4 – 300 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 580 SIT	40/1986, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 540 SIT	40/1986, št. 3 – 480 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	40/1986, št. 4 – 480 SIT	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 540 SIT	41/1987, št. 1 – 540 SIT	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 540 SIT	41/1987, št. 2 – 500 SIT	50/1996, št. 4 – 1280 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	51/1997, št. 1 – 1280 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	41/1987, št. 4 – 480 SIT	51/1997, št. 2 – 1280 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	42/1988, št. 1 – 420 SIT	51/1997, št. 3 – 1280 SIT
30/1976, št. 1-2 (1999) – 1800 SIT	42/1988, št. 2 – 420 SIT	51/1997, št. 4 – 1400 SIT
30/1976, št. 3-4 – 560 SIT	42/1988, št. 3 – 440 SIT	52/1998, št. 1 – 1400 SIT
31/1977, št. 1-2 (1999) – 2000 SIT	42/1988, št. 4 – 420 SIT	52/1998, št. 2 – 1400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	43/1989, št. 1 – 420 SIT	52/1998, št. 3 – 1480 SIT
31/1977, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 2 – 420 SIT	52/1998, št. 4 – 1560 SIT
32/1978, št. 1-2 – 540 SIT	43/1989, št. 3 – 440 SIT	53/1999, št. 1 – 1600 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 4000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 100 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

ISSN 0350-5774

9 770350 577019